

OSZK
ND
LY

LOUIS
BERTRAND

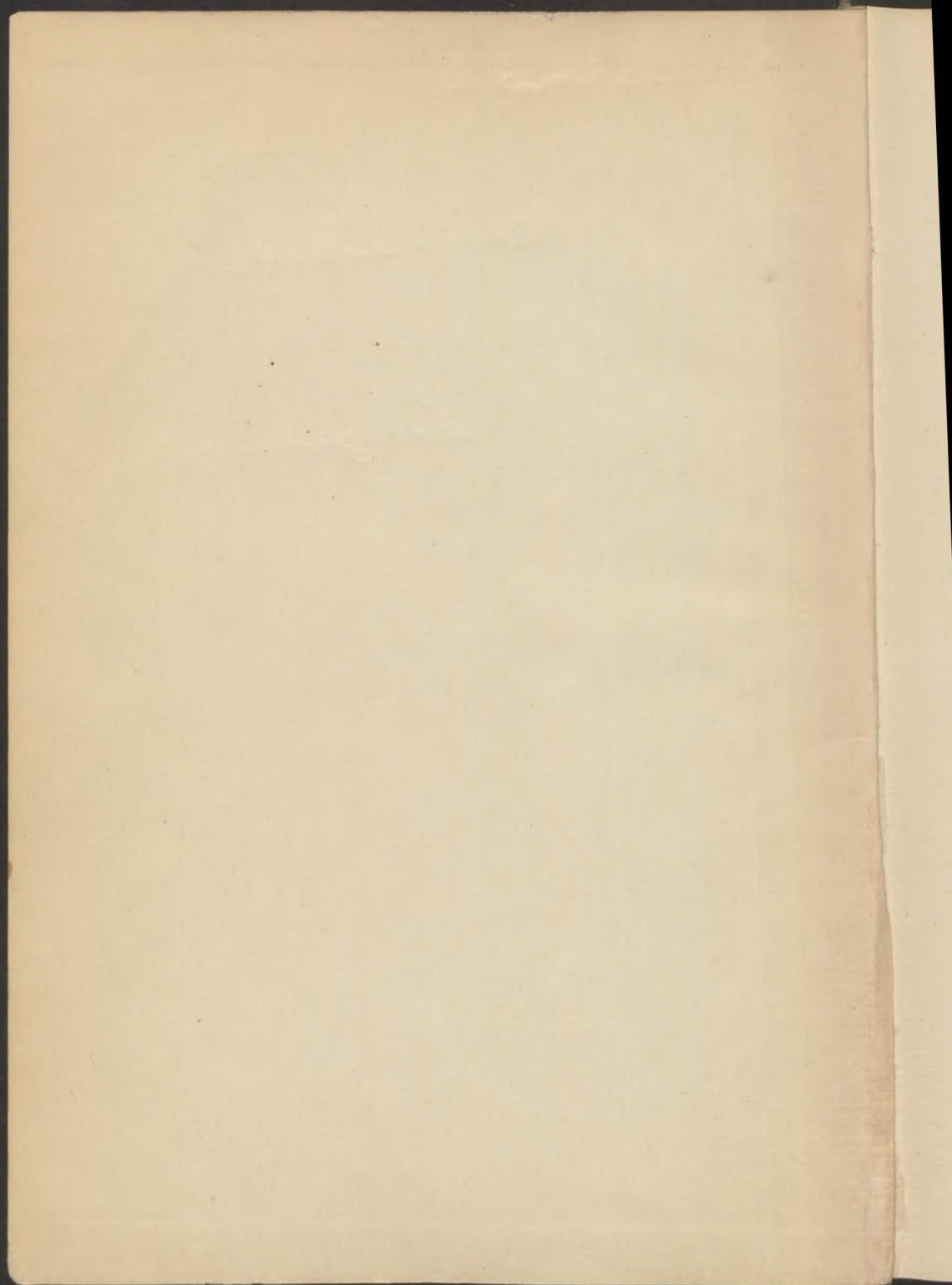
A
NAPKIRÁLY

MAGYAR JENŐ
KÖNYVESBOLT, ANTIQUARIUM
Bp. IV. MUZEUM KRT. 17.
384-563

Gusdinak

Emlekül

dingikaja

A NAPKIRÁLY

1915

Djel.
89.499

LOUIS BERTRAND

A NAPKIRÁLY

FORDÍTOTTA
GÁSPÁR ENDRE

»Nemcsak hogy nagy dolgokat végeztek
uralkodása alatt, hanem ő maga vitte
véghez azokat.«

(Voltaire levele Harvey lordhoz.)

Rajna Kriszta

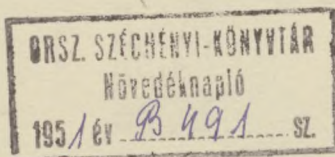

AZ ATHENAEUM KIADÁSA

~~89 499~~

934.

84799. — Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai r.-t. nyomása.
Felelős nyomdavezető: Kárpáti Antal.

E L S Ő R É S Z

AZ ISTEN-AJÁNDÉKOZTA KIRÁLYFI
SZÜLETÉSE

«Ha azt hitted, hogy királynak lenni módfelett könnyű és módfelett kellemes, igen csalódtál.»

(XIV. Lajos V. Fülöphöz.)

THE EAST INDIA COMPANY
AND THE
INDIAN EMPIRE

By
J. H. M. J. VAN DER
KAMPE

Első fejezet

A KIRÁLYI KÜLSŐ

Úgy érezzük, mintha személyesen ismertük volna, mintha ma is élő alakként állana előttünk, mintha ebben a pillanatban hajtatna vagy lovagolna el mellettünk, testőrei vagy muskétásai csapatától övezve, de mindig teljes díszben és uralkodói pompával.

Bizonyos, hogy arcát és öltözködési módját jobban ismerjük, mint akárhány velünk egykorú hivatalos személyiségét. Korunk köztársasági elnökei, sőt uralkodói is rendesen elmosódott, tűnékeny árnyképeknek hatnak, többé-kevésbbé eltorzított vagy átfestett pillanatfelvételeknek. Ezeket a kimagasló kortársainkat rendszerint nem vette eléggé szemügyre, nem rögzítette eléggé a művészi megfigyelés. Gép-kocsik porfelhőjébe burkolt, hajsztolt vad módjára hivatásos és műkedvelő fényképészekről üldözött alakjuk inkább csak halvány, szertefoszló látomás, melynek még nem volt ideje arra, hogy megszilárduljon. Evvel szemben XIV. Lajosban megvan az emlékmű maradandósága, mondhatnók fensége. Csaknem egy évszázadon át festők, szobrászok, vésnökök és szőnyegszövők nemzedékei nézték és ábrázolták őt szeretettel és csodálattal, amellet, hogy az egész nemzet uralkodása kezdete óta jóformán kivétel nélkül rajongott

érte. Abban az időben a »király festőjének« mestersége nem volt pusztá szó.

Ezért áll szinte megoldhatatlan feladat előtt az, aki arcképeinek teljes jegyzékét akarja összeállítani: olyan sok van belőlük. Főként igen sok származik közülük ismeretlenségtől. André Pératé, aki megkísérelte a királyról ránkmaradt képek felsorolását, jöllehet csak Versaillesre szorítkozott, kénytelen volt eleve kirekeszteni a csoportképeket, melyeken XIV. Lajos is szerepel és — mint ő maga mondja — be kellett érnie a »külön ábrázolásokkal«. De még evvel a korlátozással is bevallja, hogy kutatása hatalmas területet ölel fel. Hát még ha valaki nemcsak a párizsi és vidéki múzeumokban akarná felkutatni a király képmásait, hanem az egész világ múzeumaiban és palotáiban, középületekben, városházákban, törvénycsarnokokban, sőt templomokban és kolostorokban, valamint magánkastélyokban és gyűjteményekben? ... Nyilvánvaló, hogy ekkora tömeg és ekkora szám bizonyos mértékben kötelességünkkel teszi a selejtezést. Nem minden darabnak van egyforma művészi becse vagy akár megközelítőleg is ugyanaz a bizonyító ereje. A tisztán hivatalos képmások közül nemcsak a másolatokat kell mellőznünk, hanem a másolatok másolatait is. A természet után készült eredeti munkákon kívül csak azokat szabad figyelembe vennünk, melyeknek kortörténeti vagy régészeti szempontból különös jelentőségük van — más szóval, igazán valamit mondó ábrázolások. A nagy Király ilyen értelemben vett ikonográfiája ma még a jövő zenéje. De állítani merem, hogy ezen a téren még fontos felfedezésekre számíthatunk, ha máshol nem, hát múzeumaink pincéiben és lomtáraiban, mert ezekben a helyiségekben por lepi és végenyészet fenyegeti a vásznak egész tömegét, melyeket csak azért dobtak sutba, mert nincsen művészi értékük és mert ismeretlen vagy névtelen festők művei. De hátha éppen ezek a rossz festmények új vonásait tárják fel a király arcának, valamely

eddig nem ismert részletet árulnak el külsejéből, bármilyen apró árnyalattal gazdagítják a korról való ismereteinket? ... Ezért sajnálom mindig, hogy a szó szoros értelmében vett művészetnek szentelt múzeumaink mellett senkinek sem jutott még eszébe külön fiókmúzeumok létesítése, kortörténeti múzeumoké, amelyekben megkülönböztetés nélkül megőriznének mindent, ami a multból maradt — mindenféle régi lim-lomot, akármilyen érdektelen és jelentőség nélkül való a konzervátor urak szempontjából. Biztosak lehetünk benne, hogy előbb-utóbb mégis lesz valami értelmük, fognak valamit igazolni vagy jelenteni akár a költőnek, akár a történésznek.

Mindazonáltal, bármennyire hiányos és hézagos ma még XIV. Lajos ikonográfiája, képmásainak olyan hatalmas gyűjteményét ismerjük, hogy úgy érezzük, nincs, ami újat mondhatna nekünk külső megjelenéséről élete bármelyik korszakában. Ami engem illet, összes arcképei közül csak a valóban jellegzeteseknek látszókat vettem figyelembe. Ha az ember egész sor ilyen képet látott, a gyakorlott szem minden további nélkül meg tudja különböztetni egyfelől a lélektelenül előállított másolatot, a kontármunkát, az önkényes sallangot és másfelől az eredeti rajzot, a meggyőző erejű, valóságához hű részletet. Idővel egyazon arcnak ezek a különböző ábrázolásai lassanként egybefolynak és összetevődnek, akárcsak a filmszalag sorozatfelvételei s a képeknek ebből a halmazából végül is kibontakozik egy élő alak, lelkessé válik, alakul és fokról-fokra változtatja előttünk külsejét.

Igy jártam el én XIV. Lajos alakjával. Ime a királyi alak legfőbb változásaiban, úgy, ahogyan képe egy hosszú és fáradságos kutatás során bennem kirajzolódott, ahogyan a *Cabinet des Estampes* fóliánsaiból eléem tárult, ebben a remek képtárban, melyet keresztapja épített és díszített fel, Giulio Mazarini bíboros úr Őeminenciája ...

Arca először pufók, egészséges legényke vonásait mutatja : ábrázata kissé álmos, hajának szőkesége szinte gesztenyebarna, szeme mogyorószerű, szemöldöke összenőtt, orra a kövérek arc közepén olyan kicsi és tömzsi, hogy későbbi nagysága szinte hihetetlennek látszik, pofacsontjai kidomborodnak, ajka húsos s az alsó egy kevésbé kiálló. Az ember első pillantásra szinte azt mondaná, hogy ugyanolyan, mint minden más fiúcska, ha a kis arcon nem ötlenének fel az átöröklés nyilvánvaló jelei : minden tekintetben apjára emlékeztet, amilyen az volt ugyanebben a korban. Ugyanaz az érzéki száj, ugyanazok a szemek, ha ugyan ajkát, szemét és haját nem anyjától örökölte. Ez utóbbitől főként az arc vágását és a kiszökkelő pofacsontokat kapta. Első látásra az a benyomásunk, hogy a kicsike, akárki is, mindenesetre jó fajta.

Mivel pályáskorától, sőt úgyszólván világrajövetele perceitől fogva festették és rajzolták, érthető, hogy ezt a gyermeki arcot a festők felfogása az első tíz esztendőben jelentékenyen módosította. A versaillesi múzeumban egy névtelen festmény csecsemőkorában ábrázolja, mint nyakig pólyába bugyolált formátlan kis batyút, máris a Szentlélek rendjének nagy szalagjával ékesítve, dajkája ölében, aki éppen szoptatja. Odébb, a királyné testőrségének termében az egyik kandallón álló, ugyancsak ismeretlen művésztől származó mellszobor négy-ötéves korában mutatja ; itt kis antik páncélt visel, arca édes és ártatlan, szeme nagy és haja fürtös. Az elragadó szobrocška hatása főleg a férfias páncél és a kis király gyermekded arca közötti ellentétben található. Láttára önkéntelenül a hellén szobrászművészet kis bajvívói és apró Eroszai jutnak eszünkbe. A mű jelképes és bizonyos tekintetben a jövőt jelzi. A zsenge gyermekkor egészséges pufóksága mögött a fejedelmi csemete arca már sejteti a későbbi hős vonásait, az ifjú katonás arcélét, aki a frankok császára, *Francorum Imperator* akart lenni, mint az uralkodása első idejéből származó feliratok mondják.

Egy másik arcképe a madridi Prado-múzeumban látható, alighanem valamelyik Beaubrun alkotása és még fiatalabb korában ábrázolja Lajost, második és harmadik életéve között. Az apróság fején lapos sapkát visel, álla alatt szakállkát, a hosszú szoknyácska egészen kis lábáig ér le és az egész alakot bő, a ruhával csaknem egyenlő hosszúságú kötény takarja; egész megjelenése olyan, mint a Marais vagy a Place Maubert valamelyik kis polgári fiúcskájáé. Ez azonban nem akadályozza meg abban, hogy a Szentlélek rendjének keresztbefektetett szalagját viselje és kis kezét egy királyi koronán hevertesse, mely egy tükrös asztalon, bársonypárnán nyugszik. A rendjelet leszámítva, egész tartása családiasan egyszerű, igaz, hogy a képet is a madridi rokonságnak szánták. Ausztriai Anna bizonyára büszkén dicsekedett el sokivadékú testvérének, IV. Fülöp királynak a francia Ház várvavárt örökösével... A Blois-múzeum egyik ugyanilyen felfogású vásznán a királyi gyermek már valamivel felnőttébb, de fenségesebb is és megjelenésében van valami harciasabb. Nyakában nyakkendő pompázik, csipkemellfodorral és piros szalagcsokorral a hímzett zubbonyon, ehhez pedig uszályos szoknya járul. Dereán páncélt visel, oldalán kardot és kelletlen arccal támaszkodik egy vöröshegyű apró kopjára. Egyébként azonban jóképű fickó, világos gesztenyebarna hajú, erős szájú, mandulaszemű, lilás-szürke pupillájú. (Vegyük észre a szem máris változó, úgy szólván megfoghatatlan színét!) A harcias öltözet dacára arckifejezése még mindig nagyon szelíd, békés és tartása az álmos gyermeké. De hát elvégre is ez a kép egy katonai birodalom jövődő uralkodóját akarta bemutatni a világnak.

Amellett egy másik célja is volt: emlékeztetni akarta a jóra való, de főként a hitbuzgó franciákat arra, hogy Szent Lajos leszármazottja és az Egyház elsőszülött fia áll előttük. Ezért ábrázolják őt az akkor országszerte elterjedt népszerű

képek abban a pillanatban, amikor anyja, a »jó Anna királyné« éppen a Szent Szűznek ajánlja fel, oldalán fivérével, a fiatal Anjou-herceggel. A Szent Szűz pedig nem más, mint Párizs védasszonya, a felhőn trónoló és a kised Jézust karjaiban tartó Notre-Dame-de-Paris. Az ifjú herceg hálóköntösre emlékeztető királyi palástjában térdel előtte s imára kulcsolt kézzel, lesütött szemmel fogadja a kised Jézus kezéből Franciaország koronáját. Szerény és ájtatos helyzetben nagyon okos és nagyon vallásos kisfiú benyomását kelti, első áldozás közben.

Ez a kegyes ábrázolat minden bizonnyal igen épületes. De a Király valóságos külsejét ebben a félig még angyali ártatlanságú életkorban alighanem mégis inkább a nagybátyjának, Fülöpnek küldött pradói kép mutatja: az, amelyik állkendős, laposapkás fiúcskának ábrázolja, láthatólag megijedve a póztól, melyet fel kellett vennie, ahogyan kék szalagjával ott áll a bársonypárnára helyezett korona előtt. Itt semmisem vall úgynevezett eleveneszű gyermekre. Sőt inkább hihetné valaki egészen butának. Valóban élelméjű kellene, hogy legyen, aki a kissé nehézkes külszín alatt megsejtené a későbbi Lajost. Egyelőre még bizony csak lassú víz ő, álmatag lélek, amely belül lassan készül fel a jövőre, de amelynek máris nagyban segítségére van erős, minden jóval bőségesen felruházott természete.

* * *

Nézzük meg most tizennegyedik életéve táján.

Azt lehetne mondani, hogy a »hálátlan« kamaszkoron egyáltalában nem is esett át. Annyi bizonyos, hogy a Prado egy másik, Nocret aláírását viselő festménye mint tetszetős külsejű fiút állítja elénk. Tiszta homlokát félig eltakarják a paróka fürtjei, mely gyűrűzve hullik alá a gyönyörű csipkegallérra. Az arannyal hímzett és szegélyezett kabát hasított

ujjai alatt buggyos ingujjak látszanak, melyeket a csuklónál tűzpiros szalag tart össze. Az ifjú Király bőrkézelős erős kesztyűjében a parancsnoki pálcát tartja. Combja feléig leérő bivalybőrkazákja fölött páncélt visel, de a harcias burok jóformán eltűnik a vállaira boruló pántlika csokrai és a mellét takaró fehér selyemszalag mögött.

Az igazi meglepetés az, hogy ezen a katonás törzsön csaknem nőies, gyermeki és szerény arckifejezésű fejet látunk. A fajtabeli kifinomultság itt sokkal jobban kiütkezik, mint a gyermekkori képeken. A főúri ifjú finom vonásai láthatók rajta. A kerek arccsontok és a telt arc az anya külsejére emlékeztetnek. Viszont az áll hosszú, tojásdad idoma mintha csak az orr vonalában folytatódna, mely már egészen férfias jellegű. A kissé húsos ajkak XIII. Lajos és Ausztriai Anna ajkaihoz hasonlóan pirosak és érzékenyek és élesen elütnek a bőr halvány színétől, mely a kor elragadtatott költőit a rózsa és liliom árnyalataira emlékeztette. A nyilván szépített arcon nyoma sincs himlőhelyeknek, noha tudjuk, hogy tízéves kora táján a Király átesett ezen a rettegett betegségen. A himlő akkoriban olyan általános volt, hogy csak kevés ember kerülte el. De ha igaz is az, hogy, Motteville asszony kifejezésével élve, elvesztette »bőre hímporát« — mely frissességben a leghamvasabb női testtel vetekedhetett —, nem látszik valószínűnek, hogy a betegség túlságosan mély nyomokat hagyott volna rajta. Bizonyosan csak az vette őket észre, aki közelről nézte a Király arcát. Ettől a festő ezúttal szinte már gyanúsán óvakodott. Legjobban megkapja a szemlélőt a bársonyos nézésű, merengően lágy szemek különös szelíd-sége az összenőtt és könnyedén a halánték felé ívelő szemöldökök alatt. Az értelem, akárcsak az akarat szunnyad ebben a szép ifjában, aki mintha csak szerelemre és gyönyörűsége született volna. Sőt azt mondhatná valaki, hogy a szemek méla kifejezése szinte túlságosan gyermeketeg, ha az összeszorított ajkak és a csukott száj fölé hajló orr jó szimatról

tanuskodó finom vonala nem árulná el már itt a későbbi ravasz és szófukar rókát.

A szép unokatestvérnek ezt a képét nem szándékosság nélkül küldték meg annakidején a madridi unokanővérnek. Beigazolt tény, hogy Ausztriai Anna és Mazarin már régtől fogva, 1646 óta — Franciaország dauphinje akkor még csak nyolcéves volt — foglalkozott avval a tervvel, hogy a Király Mária Terézia infánsnőt vegye feleségül. Az infánsnő is ugyanezt akarta, mihelyt a férjhezmenetelről kezdett ábrándozni. A feljegyzések szerint ettől a pillanattól kezdve párizsi unokatestvére menyasszonyának tekintette magát. Meglehet, hogy Nocretnak ez a festménye szintén tett valamelyes hatást a csunyácska és veszekedős természetű infánsnőre, aki végül is sok huzavona és rengeteg tárgyalás után Franciaország és Navarra királynéja lett. Mindenesetre szívesen képzeljük el, hogy az Alcazar vagy Buen Retiro termein át-sétálva, titokzatos módon meg-megállott az ismeretlen unokatestvér arcképe előtt, amelyről egy páncélos, sisakos, de angyali tekintetű fiatal harcos nézett le rá...

* * *

Néhány esztendő múltán a kissé lágy arcvonások csodálatos módon megférriasodnak. Nem mondom, XIV. Lajos még mint fiatalember is csak nagyon hiányosan mutatja meg igazi királyi mivoltát. De elég ránéznünk és máris meg-érezzük benne a parancsolót, az uralkodásra termett férfit, akinek veleszületett szelídsége és nyájassága keménységgé, szinte nyersességgé válik, részben mert maga is úgy akarja, részben mert a kötelesség követeli tőle.

Aixben, Provence hajdani fővárosának múzeumában van egy pompás szobor, melyet — természetesen — Pugetnek tulajdonítanak és mely a becslés szerint tizennyolcadik és huszadik éve között ábrázolja XIV. Lajost. Mindkét

feltevés hamis. Nevezetesen ami Puget szerzőségét illeti, hozzáértő helyi tekintélyek bebizonyították már, hogy a szobor nem Puget műve. Másfelől egészen bizonyos, hogy nem XIV. Lajos hasonmása. A fentebb leírt arcélnak az aixi mellszobor modelljéül szolgált parókás vagy nyírotthajú római ifjúhoz semmi köze. De még az is kétséges, hogy római-e az, akit az ismeretlen képfaragó ábrázolni szándékozott és nem inkább gall, Dél-Franciaország valamelyik provencei vagy pireneusi tájáról? Apró ajkával, szögletes, sőt kissé tömpe orrával pontosan az ellentéte XIV. Lajosnak. Mindenekelőtt azonban az arc, mint egész, semmiben sem emlékeztet a királyi fiziognómiára. Úgy látszik, hogy a falifülke kitöltésére készült szobor eredetileg egy középület, alkalmasint a községháza díszítésére szolgált. Ha pedig így van és ha a művésznek az volt a szándéka, hogy XIV. Lajost ábrázolja, nem vitatható, hogy merőben jelképes hasonlóságról van szó. Ez a páncélba és római katonaköpenybe, *paludamentumba* burkolt imperátor, ez a tagbaszakadt és izmos fiatal katona szellemtől sugárzó homlokával ilyenformán nem más, mint az akkori Franciaország, ahogyan a franciák szívesörömmel elképzelték: a hódító nemzet, amelynek senkisé is állhat ellent, mert benne az erő az értelemmel párosul.

A valóság másképpen fest. A húszesztendő XV. Lajos katona ugyan, de olyan katona, akiből még hiányzik a dicsőség iránti érzék, aki aggódva közeledik a vitézi pálya rideg valóságaihoz. Életének ebből a korszakából az igazsághoz legközelebb alighanem egy nagy egészalakú kép áll, amely valószínűleg Montpensier kisasszonyé, a Király unokatestvéréé volt s jelenleg Őfensége, a vendômei herceg tulajdona. Az ő kitüntető kedvességének köszönhetem, hogy alkalmam volt a neuillyi villában a kép részletes tanulmányozására. Ez az arckép minden bizonnyal a legrealisztikusabb az összes máig ismertek közül és mindenesetre egyike a legeredetib-

beknek és legjellemzőbbeknek. Hogy kitől származik? Mint ilyen esetekben mindig, itt is a nagy Mignardot emlegetik. De helyesebb, ha bevalljuk, hogy semmi bizonyosat nem tudunk erről a kérdésről s ehelyett beérjük avval a megállapítással, hogy a mint művészi alkotás igazán elsörendű festmény tisztán kortörténeti szempontból még ennél is nagyobb érték.

Ez a kép is harci öltözetben mutatja a Királyt. Nagy tölcsercsizmái az árkok sarától porosak és piszkosak, a világháború *poilu*-ihez hasonlóan bőrkabátot visel, aranycsíkos vörös nadrágot és kezében parancsnoki pálcát tart. Zubbonya nagyon egyszerű sárga bársony. A meglehetősen szigorú öltözetet csak a két rendjelszalag tarkítja és a csuklója köré csavart hússzínű szalag, mely a mai karórákra emlékeztet. Ami a képen nyomban magára vonja figyelmünket — és alighanem különleges eredetiségét is jelenti, — nem más, mint hogy a jellegzetesen rózsaszín, de apró fehér foltokkal beszórt arcon tisztán láthatók a himlő nyomai. A bőr világosan mutatja a hegeket, a ragyának nevezett egyenetlenségeket, melyeket a borzasztó betegség szokott hátrahagyni. A szem barna, vagy legalább is annak látszik, a kiugró pofacsontok hangsúlyozzák a nyilván egészségesebb, pirosposzgasabb, a szabad levegőtől kicserzett arc kerekdedségét, a húsos száj fölött szinte alig észrevehetően pelyhedzik a bajusz. A kifejezés egészében különösen harciasnak, szinte már kissé brutálisnak volna nevezhető. Mintha valami katonás marconaság ömlenék el az egész vezéri alakon. A távolba fürkésző szemek elsötétülteknek, talán nyugtalanoknak is tűnnek fel, legalább is tekintetük egy láthatatlan pontra szegződik és a bennük tükröződő gondolat mintha valami aggódó számítást fejezne ki. Ez a sároscsizmájú és elborult homlokú fiatalember a háborút bizonyosan nem szórakozásnak, nem előkelő tornajátéknak fogja fel.

Semmisem igazolja jobban ennél a festménynél az alábbi

összefoglaló leírást egy kortárs tollából, aki saját szemével láthatta a Királyt és aki Bussy-Rabutin apokrif műveiben szerepel: »Magastermetű, kissé szélesvállú, lábai szépek, jó táncos és minden testgyakorlatban kiválóan ügyes; eléggé megvan benne az uralkodói külső és a királyi tartás (figyelemreméltó az »elégge« szó: ez a szó azt bizonyítja, hogy a Király csak fokról-fokra tesz szert fejedelmi megjelenésre; később még látni fogjuk, milyen nagy szerepe volt belső kialakulásában az akaratnak); — haja csaknem fekete, arca himlőhelyes, *szeme ragyogó és szelíd*, szája piros; mindamellett *semmiképpen nem szép*...«

Annyi bizonyos, hogy a Neuillyben látható kép sem mutat Adoniszt. Talán mert őszintébb a többinél? Kissé kételkedem benne, ha Bernini híres mellszobrát nézem, mely ma is a versaillesi múzeumban van a Diana-szalomban. Ez a szobor jelentékenyen későbbi keletű, mint az imént leírt kép. Célja azonban az, hogy az ifjú XIV. Lajost mutassa meg nekünk. Az igazi olasz virtuozításra valló mű édeskeveset törődik a pontossággal és az időbeli hűséggel, elsősorban a művész ügyességéről akar tanuskodni és ezt a célját remekül el is éri. Eszreveszem benne mindazt, ami a szobrász lelketadó ihletéből származik, de ugyanakkor meglátom rajta egy ismert arc lényeges és örökletes vonásait is, egy fejedelmi lélek szenvedélyeit és képességeit, amelyekről a történelem beszámol vagy amelyeket sejtenuink enged.

Nos hát, ez az a szögletes és — őszintén megvallhatjuk — kissé közönségessé vált fej, amelyhez annyira hozzászoktunk. Itt láthatók a kerek pofacsontok, a vékonyka bajusz, a vastag ajkak. De még valami más is látható itt. Ez a szobor a legmegkapóbb, ha ugyan nem a legszebb mindazok között, amelyek XIV. Lajosról fennmaradtak: bámulatos erővel fejezi ki a Király lelkét és természetét húszéves korában. Elsősorban hatalmas élvezetszeretetét, mert az arc szinte kicsattan, úgy duzzad az életkedvtől és a szenvedélyességtől.

Lázás szemhéjain vádaskodó ránc húzódik, orrcimpái lüktetnek, a szemgolyón foltok mutatkoznak, arcizmai megfeszülnek és egész arckifejezése mintha fáradtságot árulna el, túláradó szerelmi szenvedélyt, olthatatlan gyönyörvágyat: ez La Vallière ifjú szerelmese, a kéjtől kimerült és élvezetre szomjazó Don Juan... De nézzük csak meg oldalról. Az átalakulás mehökkentő: első benyomásunk az, hogy különösképpen hasonlít Bonapartéhoz, a becsvágytól izzó korzikaihoz, Arcole és Lodi fiatal tábornokához. Nem meglepő, hogy Bernini, az olasz, egyszeriben megfogta vagy megsejtette azt, ami cézári volt XIV. Lajosban. Annyi bizonyos, hogy a húszéves fiatal vezér egy pillanatra a másik Cézár parancsoló arcélére emlékeztet: a kerek pofacsontok alatt a beesett arc, az akaratosan kiszögellő áll, a sasorr, a lendületes ívű szemöldök, a magasba emelt és messzire látó szemek — a prédára leső ragadozómadár tekintete. A kéjenc arca után a hírkoszorúztá győztes arca tárul elénk...

Ismétlem, a kép szemmelláthatólag eszményített, de semmiképpen sem hazug.*) Mindössze azt mondhatni róla, hogy többé-kevésbé romantikus túlzással domborít ki bizonyos vonásokat, melyek nemsokára, sőt talán már most is jellemző sajátságai a királyi léleknek és arcnak. Az igazi XIV. Lajos sokkal tartózkodóbb volt, semhogy ilyen déli lendülettel és szenvedélyességgel elárulta volna magát. A fiatal uralkodó, aki a kellő időre vár, aki lesi a pillanatot, hogy a színpadra lépjen s addig csendesen, legbensőbb lényét titkolva fejlődik — mindez a legfontosabb, legélesebb megvilágításban mutatkozik meg Lebrun egy kis pasztelljén, mely jelenleg a Louvre-múzeumban található.

Sajátos, csaknem görög arcél, az orr és a homlok egyet-

*) A toulousei múzeumban látható XIV. Lajosnak egy csodálatos mellszobra Marc Arcis ottani szobrásztól. Ez a mű valamivel realisztikusabb modorban a Berniniére emlékeztet. Ez a pompás darab azonban már külön tanulmányt kíván.

len, szinte egyenes vonalával, arcél, mely nyomban fivérére, a *Monsieur*-re emlékeztet : ez az, amit Neuillyben, a vendomei herceg gyűjteményében levő egyik legmegdöbbentőbb kép mutat. A rendkívül hosszú és vékony, sajátságosan előkelő orr alatt a vörösen duzzadó, húsos ajkat csak alig árnyékolja be a láthatatlan bajusz finom vonala. A nagyon magasan fekvő szemeknek lilásszürke szivárványhártyájukkal és majdnem fekete pupillájukkal különös nézésük van. A bőr finom, himlőhelyeknek nyoma sincs rajta. Ez az a bizonyos »liliomokból és rózsákból« összetett arcbőr. Az orrcimpák, a száj és a szemek együttesének élvvágó, szinte a kegyetlenségig érzéki kifejezése van, ezt az érzékiséget azonban rögtön megnesemesíti az orr arisztokratikus finomsága és a parancsoló tekintet élessége, ugyanakkor pedig megnyíltja a telt arc és a kissé kerek, masszív alkat kedvessége.

Ez a fiatal arc csodálatosan ellentétes vonásokból tevődik össze : a legrosszabb ösztönök mellett a legjobb és legnemesebb tulajdonságokat tükrözi. Valami pontosan meg nem határozható titokzatosság, burkoltság és félelmetesség ömlik el rajta, egyben pedig valami számító. Milyen parancsok fognak elhangzani ebből a kéjes szájból, milyen gondolatok rejtőznek a kifürkészhetetlen, a paróka fürtjeitől félig eltakart homlok mögött? XIV. Lajos még mindig a régi csendes víz, de telve bizonytalan fenyegetéssel, a sötét állóvízhez hasonlóan, vagy a tóhoz, melyen nemsokára kivilágítás vagy tüzijáték fénypompája fog felragyogni.

* * *

A meglett férfi, annyi vérmes remény letéteményese, egyre komolyabb és zárkózottabb arccal néz szembe a kíváncsi várakozással.

Azt lehetne mondani, hogy minél jobban tökéletesedik

királyi mesterségében, annál mélységesebben tudatára ébred minden kötelességének és felelősségének. Igaz ugyan, hogy a korabeli művészek, a nemzet dicsőséges álmának tolmácsai továbbra is Napistennek ábrázolják, kocsiját hajtó vagy lantját pengető Apollónak. De a Colbertek és Le Tellier-k munkatársa, a naponként több mint nyolc órát dolgozó hivatalnok merőben más alakot mutat. Az arc alsó fele bizonyos nagyobb érettségre vall, nagyobb teltséget, kissé nehézkes, mondhatnám, római kerekiséget vett magára; a régebben összehúzott szemek igen nagyok lettek, néha túlzottan domborúak, elannyira, hogy Goethe olymposzi szemeit juttatják eszünkbe; a duzzadt száj a rossz fogazat következtében mindinkább visszahúzódik. A hosszú rókaorr most mintha még élesebb volna. Előfordul, hogy az egész hatalmasan megformált fej nem fejez ki egyebet erőszakosságnál és csalárdságnál. Máskor, mint Nanteuil egy híres metszetén, a tekintet töprengő merevsége szinte fájdalmasnak hat. Vagy pedig, mint Vaillant egy *ad vivum* készült festményén, jóképű fiúnak mutatkozik, virágosajkú, mulatós legénynek, szelíd és nevető szemekkel. Warin mintázta mellszobra — mely most a versaillesi múzeumban van, a királyné lépcsője alatt —, jó kiállítású fickót ábrázol, félig hadfit, félig mészároslegényt, akit csak a méltóságteljes paróka és a hősi páncél akadályoz abban, hogy jócskán közönségesnek tűnjön fel: ime Montespan asszony szeretője, a fényűzés és a lovak rajongója, a csatazaj és a katonai parádék bolondja.

Van ebből a korszakból egy rendkívül drámai, sok mindent eláruló dokumentumunk, az a névtelen mestertől származó festmény, melyet néhány más gobelin-mintával egyetemben idestova húsz éve kapartak ki a porból egy retrospektív kiállítás alkalmával magában a versaillesi kastélyban: XIV. Lajos lovon, harctéri öltözetben, kalappal a fején, mögötte a födetlen fejű Condével, ugyancsak lovon,

Az ellentét a két alak között, mondhatni, megdöbbentő. A király külsőleg nyugodt, mozdulatai kimértek és fegyelmezettek, arca szinte hullára emlékeztetően halvány, tekintete csökönyös és kemény, s azt a benyomást kelti, mint mikor valaki nagy erőfeszítéssel viharos belső izgalmat küzd le és nyom el magában. És e mögött a félelmetes, fenyegető nyugalma alak mögött a csaknem szolgai ábrázatú Condé, aki egy közkatonától, nyilván egy előőrstől kérdez valamit. Az oroszán, akit megszelidített a róka...

* * *

A Király elérkezett a férfikor deléhez. Itt látjuk negyven éve egész pompájában, azoknak a kegyetlen operációknak küszöbén, melyek hovatovább tönkreteszik robusztus szervezetét és férfias szépségét. Ebben az életkorban mindenféle rohamok kínozzák. Őrjítő fogfájása van és álmatlanságban, jobban mondva lidércnyomásokban szenved. Hangosan álmodik, alvás közben hadonászik, nem bír szabadulni a gondoktól. Mégis a kortársak legnagyobb része egyértelműleg tanúsítja, hogy soha a Király arca nem látszott nyugodtabbnak és fenségesebbnek, kedélyállapota kiegyensúlyozottabbnak.

Legigazibb — az eszményi igazság értelmében véve legigazibb — képe életének ebben a szakában (az a kép, melyet a franciák és az értelmesebb idegenek alkottak róla maguknak, olyanok, akikben megvolt a képesség tervei nagyságának, politikája kivételes értékének, tehetsége átfogó gazdagságának megértésére) kétségtelenül Coysevox bámulatos mellszobra. Ma az Oeuil-de-Boeuf kandallóján áll, két liliomformájú karosgyertyatartó között. Megdöbbentő és egyben felháborító, hogy ez a felbecsülhetetlen remekmű még ma is jóformán ismeretlen, de minden bizonynyal nem értékelik és nem csodálják érdeme szerint. A ver-

saillesi múzeum konzervátorainak, Pierre de Nolhacnak és André Pératénak kellett felfedezniök az egyik sötét kamrában, ott hevert dicstelenül egy csomó silány limlom között. Az Oeuil-de-Boeufben, a királyi hálósoba sötét benyílójában még most sincs az őt megillető helyen. Nem kétes, hogy vagy a Háborús Szalónban kellene elhelyezni, vagy az úgynevezett Béke-Szalónban, a csodálatos perspektívájú Üveggaléria végén.

Ez a rendkívüli mű 1681-ből származik, XIV. Lajos uralkodásának legfényesebb korszakából. A Király akkor negyvenhárom éves volt. A szobor egész olymposzi fenségében és robusztus szépségében mutatja, itt is kissé kövérebb a kelleténél, de a gondolat fénye átalakítja és a homlok ragyogó nyíltsága megneemesíti. Nem ismerem teljesebb és tökéletesebb plasztikus kifejezését magának a királyság eszméjének, melyet a művész itt a hatalom, az értelem, a szépség és jószág állandó sugárzásának fog fel. És nem is magyarázhatom mással ennek a páratlan alkotásnak mindmáig tapasztalható botrányos elhanyagolását, mint maga a Király személye elleni ellenszenvvel. Szégyenletes látvány, hogy polgári, sőt főúri szalónjainkban mindenütt ugyanazok a tizen-nyolcadik századból való szobrok éktelenkednek, az örökös Mária-Antoinettek, Madame de Pompadourok és Madame du Barryk, ugyanakkor pedig látszólag egészen megfelelnek erről a remekműről, mely Franciaország arca maga, történelme legragyogóbb korszakában. Coysevoxnak ezt a mellszobrát sok ezer és ezer példányban kellene lemásolni és mindenfelé terjeszteni.

* * *

Végül is elkövetkezik az öregkor, a testi és erkölcsi hanyatlás, a kudarcokhoz és bajokhoz, a közeledő vég lassú pusztításához való hozzászokás. Ám a Király jól tartja magát. Sohasem adja fel a harcot. Mindig a végsőig küzd,

igazi katonához, vagy inkább hadvezérhez illően, testén páncéllal, markában a parancsnoki pálcával. De fogatlan szája sorvadt, arcán petyhüdt zacskók módjára lóg le a bőr kétfelől csupasz állára. Megdöbbszentően emlékeztet Lajos Fülöp arcélére. Sőt úgy látszik, mintha ebben az időben pocakot is kezdene eresztetni, ő, aki mindeddig oly karcsú, oly könnyed mozgású volt.

A fentebb már említett retrospektív kiállítás egyik gobelinmintája alkalmasint olyannak mutatja, amilyen életének ezekben az utolsó éveiben valóban volt; őszinteségét és igazmondását a hivatalos szépítés óhaja alig csökkenti. A szóbanforgó kompozíció tárgya a burgundi herceg házassága. A völegény felséges nagyapja ott látható az első sorban. Arca olyan, mint egy vidéki földesúré vagy akár egy normand kiscgazdáé, hasa a szép díszruha zsinórzata alatt aranyosan csillog. A Királyt a mértéktelen táplálkozás szemmelláthatóan elnehezítette, arca vértódulás jeleit mutatja. A csaknem állandó vadászatok, a mindennapi séták és a szabadban való lovaglások meleg, eleven színt adtak bőrének. Oldalán a nagy udvari díszbe öltözött Madame minden bizonnyal az egész kíséret legfejedelmibb jelensége. Kevély német hercegnői tartása szinte a felfuvalkodottságig méltóságos és parádés nagy szoknyájában úgy fest, mint valaki, akinek köröskörül csupa levegő minden.

Ez a csaknem parlagias XIV. Lajos első látásra bizony alaposan különbözik a nagy koronázóköpenyes felséges uralkodótól, akinek Rigaud festette le majdnem ugyanebben az időben! Pedig mégis ugyanaz a személy: besüppedő szája, petyhüdt arc, kövéres termet, melyet a lilomokkal díszített köpeny súlyos redői alatt inkább csak sejtünk, mint látunk, a vadász eleven színe, melyet a művész hízelgő ecsete kissé letompít. Van mindazonáltal ezen a nagyszabású képen valami, ami ebből a sebtében odavetett leírásból ki-maradt. Az arc szeretetreméltó, sőt mosolygós igyekszik

lenni, de az ajk és az orr olvatag ráncai éppúgy, mint a fátyolos, csaknem fájdalmas tekintet egy hosszú élet és egy hosszú uralkodás keserűségeiről és csalódásairól beszélnek. A kiábrándulás tetőfoka ez. Mindennek ellenére Franciaország Királya mindvégig kitesz magáért. Minden gyász és vereség dacára meg akarja óvni a külszínt. Az aggastyán egyenes és előkelő marad, mint akármelyik ifjú ember. Milyen nemes, milyen fesztelenül fölényes tartással áll előttünk, csípőre tett kézzel, a táncos könnyedségével előre lépve, mintha csak egy passe-piedre vagy egy courantera indulna! A Királynak nincs joga arra, hogy szomorú legyen. Ő az, aki örömet oszt, a szórakozás, a játék és nevetés mestere...

Talán kedvünkre valóbb volna, ha más, közvetlenebb és ugyanakkor megindítóbb alakban jelenne meg előttünk, abban az alakban, melyre itt végezetül rá akarom irányítani az olvasó figyelmét: mint öreg király, aki egész Európa szövetségének elleneszegül, mint Maintenon asszony öreg férje — szemcsés bőré, rosszul borotvált vértelen arc, amilyennek Antoine Benoist mintázta meg egy kíméletlen viasszoborban, szinte ködbeborult szemekkel, ólomszínű, a szó szoros értelmében vér nélküli ajkakkal, mert orvosainak sivár tudákossága négy érvágást hajtott végre rajta. És mégis megőrizte fejtartását és dölőfős arckifejezését. A köszvénytől már csak botra támaszkodva vagy mankók segítségével tud járni, fájós, alaktalanná vált lábait nagy szövetpapucskok rejtik és a lovaglásról is le kellett mondania, ehelyett kis kocsin viteti magát ide-oda, mint a betegek. Ebben az alakjában látjuk a fontainebleau-i múzeum egy alig ismert vásznán, mely a Napoleon lakosztályába vezető bejáratnál függ. De még ebben az élő roncsban is mennyi méltóság van, hogy úgy mondjam, mennyi hatalomakarás! A dupla vörösfedelű, alacsony négylovas hintóban ülve, tollas kalapjával fején, a királyi aggastyán büszkén kihúzza magát a Szent-

lélek rendjének kék szalagja és csillagja alatt. Fehérkesztyűs kezében tartja a skarlátvörös gyeplőt és maga hajt. A könnyű fogaton hátul ugyancsak vörössel bevont kis ülés van, ezen foglal helyet az ifjú kocsis, ha a Királyt a köszvény megakadályozza abban, hogy a gyeplőt átvegye. Legelől az egyik lovon egy fiatal, tizenötéves pikőr — és az út Fontainebleau vagy Marly sűrűjén visz keresztül, hogy a Király a magányban, a félhomályban és az erdő üdítő illatában a lehetőséghez képest elfelejtse az ágyúdörgést, az ütközeteket, a pillanatot minden nyomasztó gondját.

Igaz, messzire jutottunk az egykori Napistentől, a szépséges Apollótól, aki megeresztett gyeplővel hajtja égi lovait a hajnal szélesre tárt kapuin át. De gondoljunk még egyszer a fehérkesztyűs aggastyán nemes külsejére, aki büszkén és délcegen ül kis hintaja ernyője alatt! Uralkodása végső szakának jelképe ez. Lehet, hogy Franciaország akkor már nagybeteg, de a Király még mindig kezében tartja a gyeplőt.

Második fejezet

»CUI NON RISERE PARENTES«

XIII. Lajos és Austriai Anna fia komoly, komor, sőt némely kortárs kifejezésével élve, mogorva (austère) királyfi volt. Ez a kifejezés meglep bennünket, mert hozzászoktunk a gúnyiratszerzők rágalmaihoz és a mult századbeli történetírók üres szólamaihoz s XIV. Lajos életét a kicsapongások végtelen sorozatának képzeljük. A legenda nem is látja másképpen, mint valamelyik La Vallière vagy Montespan karjaiban. Igazában a legrendesebb és legkomolyabb emberek közé tartozott. Amellett nyájas is volt, szeretetreméltó, sőt elbűvölő, módfelett udvarias, közvetlen és megkülönböztetten tökéletes modorú. Talán csak egyetlen tulajdonság hiányzott belőle: nem tudott mosolyogni. Ez jórészt gyermekkori neveléséből következett. Bölcsője fölé nem hajoltak soha nevető arcok, szerető szemek. Első évei szomorúak és elhagyottak voltak. Ő is azok közül a boldogtalan gyermekek közül való, akikre Vergilius mondása szerint sohasem mosolyogtak szüleik.

Apja és anyja nem szenvedhették egymást, mindenestre összekülönböztek és különváltan éltek. Borzasztó sors a gyermeké, akit mindjárt világrajöttekor gyűlölet vesz körül — a családi körbe befészkelődött gyűlölet, mely annyi-val élelenebb az ő gyámoltalan kis életénél — s akit szüle-

tése a civódások és neheztelések légkörébe dob bele, mint a nyomorult madárkát magával ragadja és elsodorja a szélvész. Mikor anyja 1638 szeptember 5-én, huszónkét évi házasság és meddőség után világra hozta, az egész francia nép csodát emlegetett. Valóságos összeesküvésre volt szükség, hogy a két házastársat olyan természetű közeledésre bírják, amely magyarázatául szolgálhatott a gyermek születésének és ebben az összeesküvésben különböző apácák és barátok éppúgy résztvettek, mint a király gyóntatója és barátnője. Így aztán végre mégis megszületett. Igazi csoda volt ez a gyermek, Isten kegyes ajándéka a francia uralkodóháznak. Ezért kapta a *Louis-Dieudonné*, Isten-ajándékozta Lajos nevet. És mikor Ausztriai Anna utóbb hálaképp a Val-de-Grace szép templomát építtette, ezt a füzérekkel és liliumokkal ékes, flamboyant vázákkel és légies szobrokkal díszített templomot, a felkelő nap sugaraitól bearanyozott fehér és violaszín kupolával — melyet Victor Hugo »a komor Val-de-Grace keleti kupolájának« nevezett — a kapu homlokzatára vésett felirat — JESU NASCENTI VIRGINIQUE MATRI: a születő Jézusnak és a Szűzanyának — minden jámborságával együtt kárhuzatos gúnyolódásnak tűnt fel a kortársak előtt.

Annyi bizonyos, hogy a beteg, már-már haldokló apa jóformán rá sem nézett az újszülöttre. Mégis sokan azt erősítgetik, hogy fiúgyermek megszületése hízelgett neki és látható örömmel töltötte el. Lehet, hogy ezt az atyai boldogságot megmérgezte az Ausztriai Anna becsületét legmélyebben sértő gyanu. Valamivel halála előtt, mikor ágyához vitték fiát, ezt kérdezte a kicsikétől: »Hogy hívnak?« — »XIV. Lajosnak!« — felelte szelesen az ifjú Dieudonné, kétségtelenül a környezetétől tanult módon. »Még nem!« sóhajtott a király. És a haldokló keserűen a falnak fordult. Hogy valóban atyja volt-e XIII. Lajos a gyermeknek? Voltak, akik vitatták, akik mindenáron történelmi rejtélyt

igyekeztek csinálni a Napkirály születéséből. Már Ausztriai Anna életében nevetet rebesgettek, gúnyiratokat terjesztettek róla. Ez XIV. Lajos egész uralkodása alatt folytatódt. Pierre Marteau francia-ellenes nyomdája Kölnben egy könyvecskét hozott forgalomba, ezen a címen: »Ausztriai Anna viszonya C. D. R. úrral — Riviére grófja — XIV. Lajos, Franciaország mostani királyának atyjával, melyből is látható, hogyan sikerült a koronának örököszt adni...« De a könyvben nincs egyéb sekélyes pletykánál, nemtelen rágalmak tömegénél és minden sorából dől a hazugság. Az ugyancsak sokszor meggyanusított Mazarin nem vehető számításba. Ő már két éve visszatért volt Rómába, mikor Louis-Dieudonné született. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy az apa és fiú képeinek figyelmes összehasonlítása mindenkit meggyőzhet róla: XIV. Lajos legalább úgy hasonlít apjához, mint anyjához. Erkölcsi tekintetben is egész csomó körülmény szól XIII. Lajos apasága mellett.

Ami az anyát illeti, bőséges adat van arról, hogy az örvendetes családi esemény boldoggá tette. Ezt különben könnyen elképzelhetjük. Ezentúl a király nem tehette meg azt, amivel sokszor fenyegették, hogy meddősége miatt eltaszítsa magától. És a király halála után nem küldhették vissza szégyenszemre Spanyolországba. Igaz, hogy az »imák árán szerzett« gyermek elég könnyébe, keserűségébe, az Eghez intézett fohászába, fogadalmába és zarándokútjába került. A királyné meddő testével végigtérdepelte minden francia Madonna oltárát, a párizsi Notre-Dametól a liessei és chartresi Notre-Dameig. Mikor végre áldott állapotba esett, teljesen hatása alatt volt még egy borzasztó jelenetnek, mely az előző év nyarán játszódott le, éppen Nagybaldogasszony napján, a Val-de-Grace kolostorában. Richelieu avval vádolta meg Ausztriai Annát, hogy testvére, a spanyol király javára elárulja Franciaországot. Annát akkor bűnös-ként kezelték és állítólagos bűntársaival, az apácákkal együtt

vallatóra fogták. Séguier kancellár, mint mondják, attól sem riadt vissza, hogy mint kémnőt megmotoztassa... Utóbb, két nappal a szülés előtt, a francia seregek vereségéről érkezett hír. A Fuenterrabia előtti ütközetben megvert Condé kénytelen volt felhagyni a város ostromával. Két évvel azelőtt Corbiet foglalták el a spanyolok, a bíboros-infáns Párizs felé vonult, a fővárosban óriási volt a riadalom. Akárki könnyen megítélheti, hogy egy spanyol királyné, akit — kétségtelenül jogosan — az ellenséggel való cimborálással vádoltak, ilyen körülmények között milyen jó hangulatban lehetett.

Végül pedig, négy esztendő multán, XIII. Lajos meghalt. Minisztere megelőzte őt a halálban. Két legfőbb ellenfelétől és legfélelmetesebb felvigyázójától ily módon megszabadulva, Anna mint régensnő és a királyságteljhatalmú úrnője kárpótolta magát a hosszú lelki kényszerért, melyben élnie kellett. »Hihetetlen mértékben megvolt benne nemzete kacérsága« — mondja róla Retz bíboros. Főként az oly régóta nélkülözött szerelmet szomjuhozta. Az addig félig kolostori élethez szokott királyné nem tudott betelni a szerelemmel. Valóban nincs kétség felőle, hogy szenvedélyesen szerette Mazarint, a szép olaszt, a gyalogos kapitányból lett diplomatát és egyházfejedelmet, akit különben férje végrendeletileg jelölt ki első miniszterének. Anna iránta való érzése a negyven éven felüli nő őrvölgő szerelme volt, melynek heves-ségét a titkolódzás kényszere még inkább fokozta. Mert azt az egyet meg kell adni a szerelmeseknek, hogy egymás iránti viszonyukban gondosan megóvták a külszínt és titoktartásuk tökéletes volt. Ha a pletyka és a mindig lesben álló rágalom nem lett volna, senki sem sejtett volna semmit. A királyné nemcsak kedvesét szerette Mazarinben, aki minden próbát kiálló hűséget esküdött neki, hanem fiának pártfogóját is, mindkettőjük trónjának és szükség esetén életének is védelmezőjét. Ha átgondoljuk, mennyi veszedelem kör-

nyékezte az özvegyet és két gyermekét, igazán nem vehetjük tőle rossznéven, hogy bizalommal fordult egy szerető és szolgálatára kész szív felé és segítségét a legrosszabb körülmények között elfogadta. Ismétlem, egész lelkéből szeretete ezt a szép idegent. Számos levele beszédes bizonyítéka érzelmeinek. Vajjon jobban szerette-e fiánál? Minden bizonynyal. Állandóan maga mellett akarta látni. Magához közel rendezett be neki lakást a Palais Royalban. Ha távol volt, elárasztotta őt leveleivel. Közben el-eljárt a templomokba s kolostorokba s buzgó látogatója volt az annyira szívéhez nőtt Val-de-Grace-nak, mert mint a legtöbb spanyol nő, ő sem érezte ellentmondásnak a gáláns életet és a hitbuzgalmat. Nagy gondot fordított a piperére és ápolta szép kezeit, melyekre igen hiú volt, s hogy érvényre juttassa őket, összevásárolta a legfinomabb ámbrával és mósusszal illatosított kesztyűket; ezeket a bíboros hozatta külön a királyné számára Spanyolországból a portugál narancsokkal együtt. Ha jobb idők jártak és a királyi éléskamra nem szenvedett szükségét semmiben, szeretett hölgyeivel lakomákat rendezni, mert fölöttébb érzéki és inyenc természetű volt. Ez az inyencség és a vele párosuló lustaság idő előtt kövérré tette. A senki emberfiát nem tisztelő Retztől tudjuk, hogy a fronde idején olyan külseje volt, mint egy »drabális svájci nőnek«. Vonásai elhájásodtak és túlságosan meleg arcszíne minden üdeségét elvesztette. De még ekkor is szép kezei voltak, kezei, melyek Madame de Motteville szerint »arra voltak teremtvé, hogy gyönyörűségére szolgáljanak a szemnek, hogy jogart hordjanak és csodálatot keltsenek« — kezei, melyek láttára mindenkinék elragadtatást kellett színlelnie, ha a királyné kegyeire pályázott...

* * *

Távol szerelmes és kacér hajlamú anyjától, Louis-Dieudonné elhanyagoltan nőtt fel nála két évvel fiatalabb

Fülöp öccsével. Ennek finomabb testalkata volt, de gyöngébb is volt bátyjánál. Lajos hasonlíthatatlanul nagyobb testi ellenállóképességgel rendelkezett. Brienne Amsterdamban 1720-ban, Frédéric Bernardnál megjelent *Emlékiratainak* egy névtelen kiadója így emlékszik meg erről a jellemző tulajdonságáról: »Fogakkal jött a világra, akárcsak Herkules. Erről a körülményről sok szó esett és érdemes elolvasni az akkor Franciaországban tartózkodó híres Grotius levelét tanítóihoz erről az eseményről...« Valószínűleg utólag koholt legendáról van szó, amelyet nemcsak a nagytű Király testi étvágának szolgálna magyarázatául, hanem elsősorban hódítói kapzsiságának. Az egykorú gúnyiratszerzők szívesen ábrázolták szörnyetegnek, aki megeszi szomszédait. Annyi bizonyos, hogy korán kinőtt fogai tudvalevőleg nagyon rosszak voltak. Azért elég erősek voltak ahhoz, hogy dajkái mellét megharapják. Akárcsak az ifjú Gragantua, XIV. Lajos is egyik dajkát a másik után nyűtte el. Összesen vagy egy tucatot elfogyasztott. Hogy vérmérséklete összhangban volt evvel a takaros étvággyal, mindenképpen természetes. Brienne már említett kommentátora beszéli: »XIV. Lajos nyilván már egészen zsenge korában nagy vonzalommal viseltetett a nők iránt. Beszéli, hogy Ausztriai Anna elkészítette a királyfi horoszkopját, mikor az még csak négy-öt éves volt, és a csillagász először természetes állapotában akarta látni XIV. Lajost, aztán kijelentette, hogy a fejedelmi gyermeknek nagy hajlama lesz a szerelemhez. Ezt a verset alkalmazták rá: *Mars ad opus Veneris, Martis ad arma Venus* — Mars a szerelmi csatán, Vénusz a harci mezőn.

A jövődő hős, aki a hősiesség külső jelét magán viselte, sokáig úgyszólván szellemi félálomban szunnyadt. Nyoma sem volt benne öccse, Fülöp elevenségének, aki virgoncságával nagy öröme szolgált anyjának és a környezetében lévő hölgyeknek. A kis Monsieurt, ahogyan Fülöpöt nevezték, mindenki bálványozta, míg a dauphin álmos arca eltávolí-

totta tőle az embereket és nem sok jót ígért. Primi Visconti köntörfalazás nélkül megmondja: »A Királyt gyermekkorában a *franciák félkegyelműnek tartották*, és mivel általában csak az eleven gyermekekről vannak jó véleménnyel, azt hitték, hogy Monsieur fogja többre vinni kettőjük közül...« A szülők és nevelők örök tévedése. A hibás ítélet. Összetévesztik az intelligenciát az alkalmazkodási képességgel, a mimikrivel, a gyakorlati ügyességgel vagy agyafúrtsággal. Kitűnő tanítványaik rendszerint aszott gyümölcsök. Az idő előtt nagy teljesítményeket ígérő versenylovak az első futam után kidőlnek. A másik, igazán fejedelmi fajtának, hosszabb időre van szüksége, hogy belsőleg felkészüljön. Mint az állatvilág legfejlettebb példányai, ők is lassan érik el az érettség fokát. A közönséges emberek ezen a ponton állandóan csalódnak. Sohasem sejtik meg a főt, mely a korona viselésére termett. Flaubert mondotta, hogy a nagy mesterművek kezdetben ostobaságoknak látszanak, éppúgy mint a nagy tájak, a természet hatalmas alkotásai. És ez aligha túlzás.

Nyolc-kilencéves kora táján Louis-Dieudonné elkezdte lerázni magáról a dermedtséget, mely mintegy lenyűgözte erőit. A vendőmei herceg családi ereklői között van egy arcképe a kis XIV. Lajosnak ebből a korból. Bájos gyermek rajta, a lehető legnemesebb fajtából — mindennek inkább nevezhető, mint félkegyelműnek. Nagy, gyöngéd, simogató szemei vannak, mosolya ártatlan és arca jó kis fiúcskáé, aki éppoly eszesnek látszik, mint főúrinak és előkelőnek. Főként a jólelkű és szeretetre hajló gyermek kifejezése lepi meg a szemlélőt ezen a képen. Dubois udvarmester írja róla, hogy mikor atyja haldoklott, a szolgálattelvő testőr ezt kérdezte tőle: »Monseigneur, ha Isten magához szólítaná édesapját, a Királyt, szeretne-e király lenni és helyette uralkodni?« Mire a gyermek nyomban könnyekben tört ki és így felelt: »Nem! Nem akarok király lenni és nem akarom, hogy apám meghaljon. Mert ha meghal, én az árokba ugrom!« A jól-

nevelt gyermek szavai, akinek szájából, mint akkoriban mondták, nevelői bölcsessége szól. Mégis a kis dauphin kedveségéről a kortársak nem győznek eléggé áradozni. Mikor az első áldozásra készítették elő, gyóntatója, Paulin atya, ezt írta a jezsuiták rendfőnökének Rómába: »A bárány sem lehet szelídebb és szófogadóbb, mint kis királyunk.« Még Madame de Motteville is, aki sohasem szerette, csodálja szelídségét, türelmét és nyájasságát, mikor kilencéves korában átesik a himlőn. »Emberségesen beszélt azokkal, akik kiszolgálták, szellemes és lekötelező dolgokat mondott nekik és mindent készségesen megtett, amit az orvosok tőle kívántak.« Egyáltalában nem büszke, nem pöffeszkedik rangjával. Mint a gyöngédség híján felnövő gyermekek mind, a cselédségre ruházta át vonzalmát. La Porte nevű kamarását sokszor csókolgatta. »Ha aludni akart — írja ez —, azt kívánta tőlem, hogy tegyem én is a fejemet az övé mellé a párnára. Es ha éjszaka felébredt, felkelt és átfeküdt hozzám, úgyhogy sokszor álmában vittem vissza ágyába...«

A dölýfnek ez a hiánya akkora volt, hogy sokan, főként a bíboros ellenségei körében, aggódva figyelték. Azt állították, hogy készakarva cselédet csinálnak belőle. Mindenesetre általános volt a vélemény, hogy a Király túlságosan alázatos, túlságosan engedelmes, túlságosan szófogadó és nincs benne semmi a méltóságához illő érzésekből. Ő maga beszélte el később Maintenon asszonynak, hogy gyermekkorában nem volt más társasága, mint a királyné udvarhölgyeinek szolgálói, akik »semmi tiszteletet sem adtak meg neki«. Kétségtelenül ennek az alacsony körben eltöltött gyermekornak tudható be, hogy a későbbi teljhatalmú kényúr sohasem mehetett el a legszerényebb szobaleány mellett, anélkül hogy meg ne emelje a kalapját. Maintenon asszony hozzáteszi: »Mindennapos társasága a királynői komornák komornájának unokája volt. Marie királynénak nevezte, mert mindig azt játszották együtt, hogy a kislány volt a királyné és ő mint

apród vagy komornyik szolgálta ki, uszályát vitte utána, széken tolta, vagy fáklyával világított előtte . . . » La Porte, aki nem szívlelhette a bíborost, úgy vélekedett, hogy visszaélnek a Király jóságával és helyzetéhez nem méltó alázatosságra szoktatják. Észrevette, hogy a Király játék közben mindig a komornyik szerepét vállalja és ezért elhatározta, hogy megleckézteti. Fiatal gazdáját megszegyenítendő, beleült karosszékebe és feltette előtte kalapját. A gyermek elpanaszolta a dolgot anyjának, La Porte azonban evvel vágott vissza : »Mivel a Király az én mesterségemet folytatja, csak méltányos, hogy én meg az övét folytassam . . . » Furcsa eset, meg kell adni ! Valaki, aki előtt nemsokára egész Európa reszketni fog, aki olyan úr lesz, amilyent még nem látott a világ, kedvét leli abban, hogy mint alárendelt személlyel bánnak vele ! A büszkeség mintaképe komornyikjától kap leckét méltóságból és királyi magatartásból !

Pedig nem volna helyes, ha mindebben csupán gyermekes szeszélyt látnánk, a fiatalúr szórakozását, aki kíváncsiságból egy pillanatra lealacsonyodik. Lelke legmélyén Louis-Dieudonné valóban félénk volt — és nagy mértékben gyöngéd, azok közül való, akik félnek tőle, hogy megbánthatnak valakit, hogy mások rovására túlságosan sokat törődnek magukkal. La Porte, a hű szolga beszél el erről a kérdésről egy igen jellemző anekdotát : »Egy nap Compiègneben a herceg úr belépett a Király dolgozószobájába, hogy onnan Őeminenciájához menjen. Beléptekor a Király felállott és egy ideig mind a ketten a kandallónál állottak, a Király is, *fedellen fővel* . . . Odaléptem nevelőjéhez és figyelmeztettem, hogy fel kellene vele vétetni a kalapját, de az nem válaszolt. Erre helyettesének is megmondtam ugyanezt, de ennek még kevesebb bátorsága volt. Végre is én mentem oda Őfelségéhez és halkán megkértem, tegye fel a kalapját. A herceg észrevette a dolgot és nyomban megjegyezte : „Sire, La Portenak igaza van. Felségednek fel kell tennie a kalapját,

elég megtiszteltetés nekünk, ha fogadni kegyeskedik bennünket...« És itt ugyanarról a gyerekekről van szó, akihez négy évvel atyja halála után, a parlament első tanácskozásának megnyitásakor a vörös tógájában előtte térdelő Omer Talon főállamügyész ezeket a szavakat intézi majd: »Sire, Felséged széke a mi számunkra az élő Isten trónját jelképezi. A királyság rendjei elhozták hódolatukat és tiszteletüket Felségednek, mint látható istenségnek.« A kis Király ezekről a nagyszerű dolgokról semmikép nem volt meggyőződve és mint jólnevelt gyermeknek nem volt annyi bátorsága, hogy fedett fővel fogadja valamelyik felnőttet.

Kétségtelen, hogy La Porte a bíboros elleni gyűlöletében túlozza gazdája alázatosságát. De az is tény, hogy ez az akár látszólagos, akár valóságos alázatosság felháborította. Azon volt, hogy a gyermeket óvatosságra intse keresztapjával szemben. Csaknem bizonyosra vehető, hogy az ő sugalmazásának tudhatni be a következő mondást, melyről ugyancsak a komornyik számol be: »Egy napon Compiègneben a bíboros nagy kísérettel átment a terraszon. A Király, mikor megpillantotta, így fakadt ki: »Ott megy a török szultán!« A királyné tudni akarta, kitől hallotta ezt. A Király semmiképpen nem akarta elárulni. »Előbb azt mondta, hogy egy vöröshajú embertől, aztán, hogy egy szökétől...« Szóval hazudott, nehogy elárulja barátait — csupa kevésbé megbízható barátot, akik kezében merő játékszer volt. Egész párt volt az udvarnál, amely arra törekedett, hogy a bíboros ellen uszítsa, hogy ellenszenvet gerjesszen benne a főminiszterek, elsősorban a papi főminiszterek ellen. Richelieut halála után is gyűlölettel emlegették mint Mazarin védelmezőjét és bizonyos szempontból felfedezőjét. Chaillotban egyszer Madame de Sénecey, a fiatal Király nevelőnője, Richelieu képének láttára így fakadt ki: »Itt a kutya.« A Király pedig rávágta: »Adjatok egy parittyát, hogy ráljek!« XIV. Lajos idegenkedése a bíboros miniszterektől

minden bizonnyal ezekből az első évekből származik, de egész életén végigkísérte. Később, mikor a tanácsban egy fontos kérdést vitattak meg, a Király így tréfálkozott: »Halljuk Colbertet, ő majd megint elmondja nekünk: „Sire, ama nagy bíboros, Richelieu...”«

Mazarin kémei segítségével minderről értesült. Kötelessége volt, hogy növendékét állandóan felügyelet alatt tartsa. De ha jobban ismeri, bizonyára az lett volna a véleménye, hogy nincs mitől tartania. Az uralkodásra rendeltetett gyermeket senki sem tudta befolyásolni. Senki sem kaparinthatta kezébe. A jövő urak finom ösztönével megérezte, hogy ellenségek és alárendelt személyek veszik körül. Várt, míg annyira megerősödik, hogy megmutatkozhatik igazi alakjában. Addig hallgatott és igyekezett kicsinek látszani. Már akkor megvolt benne a tettetés őseitől öröklött tehetsége, azé a hasznos és sok mindentől megkímélő színlelésé, amely a Királyok egyik legnagyobb erénye.

* * *

Ez az oka annak, hogy anyja szemében éppúgy, mint anyja kedvesének és az udvari embereknek szemében Louis-Dieudonné nem volt egyéb jövőtlen tökfilkónál, közönséges kisfiúnál, aki külsőleg és belsőleg hasonlít minden vele egykorú gyermekhez.

Szenvedélyesen szeretett katonásdit játszani. A katonai hajlam, mondhatni, veleszületett a francia királyi családnak evvel a sarjával. Amellett csecsemőkorától fogva mindenki azon volt, hogy ápolja benne ezt a hajlamot. Állára még szakálkát kötöttek, mikor már egy szakasz fiút bocsátottak rendelkezésére, akiket játszótársai közül toboroztak. Ezek között volt Brienne gróf két fia és a kis Vivonne, Mortremart herceg fia. A csapatot katonai módon szervezték meg és parancsnoka is volt, Madame de Lasalle, a királyné komor-

nája, aki mint vezénylő tábornok formaruhafélét kapott. Körgallért viselt, feketetollas csákót és oldalán kardot. Ebben az öltözetben gyakorlatoztatta a pikával felfegyverzett és dobszóra menetelő gyermeksereget. Néhány évvel utóbb apró erődöt építettek a Palais Royal kertjében a dauphin és öccse szórakoztatására. A leendő városelfoglaló úgy belemelegedett a gyermeki erődítmény ostromába, hogy több ízben majdnem betege lett. Ezenkívül muskétából löni, lovagolni és kocsit hajtani is szeretett. Ugyancsak jól érezte magát a szabadban, ahol tág tere nyílt a rakoncátlan játéknak. Sohasem volt boldogabb, mint Saint-Germainben, Compiègneben, Fontainebleauban. Ez is egy vonása jellemének. XIV. Lajos egész életében szerette a szabad természetet. Csak ott érezte magát igazán elemében, elannyira, hogy a finnyás gavallérok később nem egyszer összesúgtak a háta mögött: »Igazi kurtanemes...«

Az udvar rendszeren Fontainebleauban töltötte a nyarat. Nagy kóborlások voltak az erdőben és nagy fürdőzések a Szajnában. A családi fürdéseknek egy csinos leírása maradt ránk Madame de Motteville tollából: »A még gyermekkorában lévő Király szintén megfürdött és nevelője, Villeroy marsall, aki sohasem tágitott mellőle, ugyanezt cselekedte. A királyné és a kíséretében lévő hölgyek rendszeren nagy, földigérő szürke gypjúinget viseltek. A Király nevelője szintén ilyet hordott s az illemen ilyenformán nem esett semminő csorba...« Idézzük magunk elé az egész képet. Villeroy úr, a hadvezér, szürke gypjúingben és ugyanilyen öltözkű növendéke szemérmesen lubickolnak a Szajnában a királyné és hozzá hasonlóan szürkébe bujtatott udvarhölgyei társaságában. Egy darab hamisítatlan régi Franciaország...

* * *

Minden fajtájú testgyakorlatnak evvel a különös kedvelésével a kis dauphin már ekkor bátor legénynek mutat-

kozott. De hevessége és lobogó vérmérséklete másfelől meglehetősen súlyos fogyatékokkal járt. Igaz, hogy ezeket végül is belső ellenőrzés és fegyelem útján csaknem teljesen levetette.

A természettől nyugodt és szelíd lelkületű gyermek nem volt éppen lobbanékornak mondható. De ha túlfeszítették a húrt, képes volt szilaj dührohamokra is, valóságos kiobbánásokra, melyek után kimerülten, ziháló mellel állott. La Porte beszél el erről egy mulatságos történetet és nem állhatok ellent a kedves kísértésnek, hogy ideiktassam, ezer bocsánatot kérve a modern álszeméremtől. A fronde idején történt az eset, 1652-ben. A Király akkor még nem volt tizennégyéves. »Montereauból — meséli a komornyik — Corbeilbe jöttünk, itt a Királyt azt kívánta, hogy Monsieur az ő szobájában aludjon. A szoba olyan kicsi volt, hogy csak egy személy fért bele. Reggel, mikor fölkeltek őket, a Király szórakozottságból Monsieur ágyára köpött, ez erre szándékosan ráköpött a Király ágyára, mire a Király megharagudott és ráköpött öccsére. Monsieur ráugrott a Király ágyára és odavizelt. A Király ugyanígy helybenhagyta Monsieur ágyát. Miután többet sem köpni, sem vizelni nem tudtak, az ágyneműt kezdték egymáshoz vagdosni, majd pedig birokra keltek. A nagy zűrzavarban minden tölem telhetőt elkövettem, hogy visszatartsam a Királyt. De mivel nem értem nála célt, segítségül hívtam Villeroy urat s ez végül is helyreállította a békességet. Monsieur hamarabb méregbe gurult, mint a Király, viszont a Királyt nehezebb volt lecsillapítani, mint Monsieurt.« Az indulat lassúsága, önfejtés és kitartás — csupa olyan jellemvonás, mely később is megtalálható a már érett férfiban. Mindent komolyan csinált, még játék közben is. Szívvel-lélekkel végezte dolgát s amibe egyszer belekóstolt, úgyszólván fenéig ürítette. Nem lehetett rávenni, hogy bármit is abbahagyjon. Egy nap olyan buzgón gyakorolta a hasravágódást ágyán,

hogy a padlóra esett és kis híján életveszélyes sérülést ejtett a fején. Egy másik ízben a Palais Royal kertjében akkora hévvel ostromolta erődjét, hogy csakúgy csurgott róla az izzadság. Közben valaki azt a hírt hozta, hogy a királyné fürödni készül. »Gyorsan odaszaladt, hogy vele együtt menjen a vízbe — beszéli a kitűnő La Porte — és mikor meghagyta nekem, hogy e célból vetköztessem le, vonakodtam megtenni. Erre a királynénak szólt és anyja nem mert kívánságának ellenszegülni...« De a komornyik, látván a gyermek állapotát, még mindig vonakodott. A Király csökönyösen megmaradt szándékánál. Végül is csak az orvos tekintélye akadályozta meg abban, hogy átizzadtan beleugorjon a vízbe.

Ezek a makacs szeszélyek már hajthatatlan akaratról tanuskodtak. A különben annyira értelmes dauphin időnként kétségbeesetten szófogadatlan volt. Ilyenkor nagyon nehezen lehetett észretéríteni és a virgácshoz kellett folyamodni. Csak ritkán kapott verést, mert rendesen igen szelíd és igen engedelmes volt. Mégis egy napon Amiensben, ahová a királyné elhozta magával, csúnya jelenetet rendezett egy nyakában függő szalag miatt, melyre egy kis, erekljét tartalmazó kereszt volt akasztva. Rakoncátlansága odáig fajult, hogy a királyné lángvörös lett a haragtól és azt mondta neki: »Látom, meg kell mutatnom végre, hogy nem tied a hatalom, hanem az enyém. Túlságosan régen kaptál utoljára verést és ezért kénytelen vagyok megmutatni, hogy Amiensben is éppúgy ízlik a virgács, mint Párizsban...«

Ezek az erőszakos és megalázó eszközök nála haszontalanoknak bizonyultak. Okosabb és egyben sokkal önérzetesebb volt, semhogy effélékhez kellett volna folyamodni. »Mindig engedett az okos szónak«, jelenti ki La Porte, aki egész gyermekkorán végig figyelte... Az okos szónak engedni — szép tulajdonság egy leendő francia királynál! És ez a tulajdonság, mint látni fogjuk, az évekkel nőtt és gyönyörű virágzásnak indult.

Ebben a nyílteszű és rendkívül komoly gyermekben nyoma sem volt a szomorúságnak, a durcásságnak. Ha nem mutatkozott is olyan elevennek, mint öccse, Fülöp, nem mindennapian megnyerő arca és nagyon érdekes külseje volt. Párizs népe minduntalan megcsodálta és büszkén nézett rá, ha a főváros utcáin végiglovagolt. Akkoriban igen szőke volt, szinte osztrák módra szőke és aranyszőke-sége mintha a Napkirály jövetelének hírnöke lett volna. Arannyal és ezüsttel telehímzett ruhát viselt, fehértollas kalappal és kis fehér lovon járt, melynek sörényébe tűzpiros pántlikákat fontak... Az 1647-ik esztendő húsvéthetében elkísérte keresztapját, a bíborost, aki a Faubourg Saint-Jacquesban résztvett a karmeliták istentiszteletein. Az apácák rácsán keresztül látni lehetett, amint a kóruson szaladgált, amint elfujta a gyertyákat és — fúzi hozzá Madame de Motteville, aki ezt a történetet feljegyezte — »egyáltalában játékos gyerek módjára viselkedett...«

Elragadó kép: a fiatal királyi pillangó, amint a gyertyák lángja körül csapong szép aranyhímzéses ruhájában! Mielőtt a felmagasztosulás kora elkövetkeznék, jól esik tekintetünket ezen a bájos gyermeki alakon pihentetni és meglátni a nagy XIV. Lajosban azt, aki élete hajnalán a derék párizsiak szemében volt: a »kis Lajost«.

* * *

Ez a játékos gyermek már korán bámulatosan megfontolt volt. Akik jól ismerték, kedvező következtetést vontak le ebből a jövőre.

Az udvar többé-kevésbé ragyogó pompája egyáltalában nem vakította el. Észrevette, vagy legalább is korán megsejtette a látszat mögött a valóságot. Hogyan ne döbentette volna meg, hogyan ne érintette volna fájdalmasan a fonák helyzet, a cifra nyomorúság, melyet a bíboros

fukarsága és a mostoha idők kényszerítettek anyjára? A Louvrebán, a Palais Royalban lehetetlen volt jóllakni. Egy szép zsíros tojáslepény égből hullott mannának tűnt föl. Nagybőjt idején kása volt a mindennapos lakoma, és az udvarhölgyeknek be kellett érniük avval, amit a királyné meghagyott, ha ugyan meghagyott valamit. A Király és öccse lyukas ágyneműn aludtak, hintóik bélése cafatokban lógott. Mindez kínos benyomást gyakorolt az olyan gyermekre, akinek, mint Lajosnak, veleszületett érzéke volt a pompa és a nagyság iránt. Ennél is keservesebb volt azonban az az érzés, hogy anyja szíve másért dobog. Nem mintha már ebben az időben gyanította volna a közte és a bíboros között fennálló viszonyt. De végre is egy udvarnál semmi sem maradhat titokban. Egy csomó embernek fontos érdeke volt, hogy az anya és fia között megrontsa a békét és az utóbbit a kegyenc ellen uszítsa... Tételezzük fel, hogy ártatlanságát nem zavarta meg senki, mégis féltékeny szomorúsággal tudomásul kellett vennie, hogy anyja érzelmei mást illettek. Szíve mélyén rejtette el ezt a csalódást, melynél fájdalmasabb gyermeket nem érhet. Nem beszélt róla senkivel és visszahúzódott különös hallgatásába, melyet a léha udvaroncok nehézkességnek, a szellemi mozgékonyság hiányának gondoltak...

Aki közelről figyelte, arra a meggyőződésre juthatott, hogy a gyermek viselkedésében van valami szokatlan és talányos. De valóban furcsa is ez a szófukar kisfiú, aki nem akar beszélni, de akinek szelleme szakadatlanul dolgozik, aki bizalmasait kérdésekkel ostromolja, mindenre kíváncsi, mindent tudni akar, hirtelen felvidul, nevet és tréfálkozik, gyorsan meglátja a nevetségest és szeret csúfolódni. Hü szolgája, La Porte, mindezt észrevette. De van egy szinte áthathatatlan titok ennek a gyermeki léleknek a mélyén — egy egész gyermekkorán, sőt első ifjúságán végigvonuló titok. Megkísérélheti valaki, hogy bevilágítson ebbe a rej-

télybe, de többé-kevésbbé valószínű feltevéseknél egyebet nem fog napvilágra hozni. A gyermek Lajos mindent ki talál, legalább is megsejt, mégis változatlanul tovább szereti anyját. Iránta való vonzalma a szeretet egy sajátos fajtája, keveréke a csodálatnak és tiszteletnek. Talán egész életének legnagyobb fájdalma az lesz, mikor örökre elveszti ezt a kövér, vele édeskeveset törődő érzéki nőt. És mégis féltő gonddal titkolja iránta való érzelmeit, megsértett gyöngédségét. Hallgat, úgy tesz, mintha nem venne észre semmit, mintha ott sem volna. Különös magatartása mögött mégis megérezzük a nagyon is egyéni gyermek duzzogását, aki máris mindenről számot ad magának és szenved attól, hogy a királyné eltaszítja magától és nem egészen az övé.

A királynét túlságosan elfoglalta kedvese és így nem szentelhetett elég figyelmet a gyermeki lélektan efféle finomságainak. De egyébként sem volt sok érzéke az ilyesmi iránt. Azért a maga merőben külsőséges és felületes módján gondoskodni igyekezett a dauphinről, egyformán felügyelt nevelésére és egészségére a fiúnak, aki nélkül semmi sem lett volna... Ami a bíborost illeti, neki bizony saját ügyeinek és az államügyeknek intézése közben nem igen maradt ideje arra, hogy a korona ifjú várományosával törődjön, akinek szellemi képességei nagyon is középszerűeknek látszottak s aki mindenképpen jóindulatúnak, szelídnek, könnyen befolyásolhatónak mutatkozott. Mégis sokkal élesebb elme volt, semhogy ne érezte volna, hogy a Király valójában nem szereti őt, hogy nem tartja egészen hatalmában. Mivel azonban a kis herceg színlelt közönye őt is épúgy megtévesztette, mint mindenki mást, alkalmasint evvel nyugtatta meg magát: »Végre is mindez mellékes, hiszen ostoba!...«

Harmadik fejezet

INASÉVEK

... Azt persze senki sem óhajtotta, hogy a gyermek ostoba maradjon, a bíboros époly kevéssé, mint az anyakirályné. Saint-Simon óta sokan megismételték, hogy nevelését és oktatását elhanyagolták — még pedig szándékosan elhanyagolták. *L'Education politique de Louis XIV* (XIV. Lajos politikai nevelése) című kitűnő művében Lacour-Gayet már kellő módon helyreigazította ezt a régi tévedést. Igazában a bíboros csak azt nem akarta, hogy nevelés ürügye alatt bárki is minisztere ellen bujtogassa a Királyt. Ezért féltékenyen ügyelt leendő gazdája környezetére és nevelőire s a lehetőséghez képest saját embereivel vagy családtagjaival vette körül. E mellett azonban a királynéval együtt ő is szükségét érezte annak, hogy felébressze a látszólag alamuszi és tompaeszü gyermekeket. Az általa kiszemelt oktatók maguk még inkább erre törekedtek. Igyekezetük talán a bíboros óhajtotta mértéken felül is arra irányult, hogy a Királyban felkeltsék méltósága, kötelességei és felelőssége tudatát. Főként pedig ott volt a nemzet, a Spanyolországon és a Császárságon aratott első győzelmeinek dicsőségében úszó nemzet, mely tekintetét a dauphinre szegezte és olyan fejedelmet kívánt, aki méltó legyen koronájára és a nagy francia reményekre.

Mihelyt tehát a kis XIV. Lajos elérte azt a kort, hogy nevelők gondjaira bízhatták, — az 1646. esztendő elején — a régensnő kötelességének érezte, hogy egy Montbazon herceghez intézett nyílt levélben ünnepélyesen tudomására hozza a franciáknak: Királyunk nevelése megkezdődött s a régensnő külön hivatalt létesített »a Király nevelésének és oktatásának főfelügyelője« címmel, mely hivatalt »kedves rokonára, Mazarini bíboros úrra« ruházta. Evvel egyidejűleg Őfelsége nevelője, Villeroy marsall mellé külön a kis királyfi számára egész tanítótestetületet szerveztek. Ennek élén a címzetes főoktató, Hardouin de Beaumont de Péréfixe abbé állott, akkor már Rodez püspöke, utóbb Párizs érseke, majd az ő utasításainak alárendelt Brisacier abbé, aki egy ideig helyettesítette is, későbbben pedig Paulin atya, a jezsuiták párizsi rendházának főnöke, aki egy személyben a Király gyóntatójának tisztjét és a címzetes főoktató »segédjének« hivatalát viselte. Rajtuk kívül volt még a Királynak egy írásoktatója, egy matematika tanára, egy professzora idegen nyelvekből, rajztanára, felolvasója, lantjátékosa és gitármestere, továbbá vívómestere, lovaglómestere és táncitanítója.

Igazán kérdéses, talált volna-e Párizs akármelyik kollégiumában ennél teljesebb tanrendet és ezeknél kiválóbb mestereket. Emeljük ki közülök még egyszer Paulin atyát, a rue Saint-Antoine jezsuita rendházának főnökét, az úgynevezett »nagy jezsuiták« egyikét. Annyi bizonyos, hogy abban az időben a nevelés terén senki sem versenyezhetett a jezsuitákkal. A címzetes főoktató, Hardouin de Péréfix bizonyára nem Bossuet, de pallérozott elme és derék író volt. Mintegy ezeknek az egyházi nevelőknek túlságosan vallásos befolyását ellensúlyozandó, egy ideig a szkeptikus La Mothe-Le Vayert is XIV. Lajos mellé rendelték. Mazarin, aki a Király nevelésére közvetlen közelről ügyelt fel, bizonyára célzatosan választotta ki ezt az epikureust és

íróembert, a tizenhatodik század irodalmának nagy kedvelőjét . . . Másfelől, ha figyelmesen megvizsgáljuk XIV. Lajos órarendjét, megállapíthatjuk, hogy, a történelmet kivéve, semmit sem felejtettek ki belőle, ami még ma is a teljes nevelés anyagát alkotja. De tudnunk kell, hogy a történelmet akkor egyetlen kollégiumban sem tanították.

Mindazonáltal XIV. Lajos — utóbb maga is nagyon sajnálta, hogy nem tanították meg legalább saját elődjeinek történetére — kora fiatalsága óta ebben a tudományban sem maradt egészen tájékozatlan. Hardouin de Péréfixe, aki *Histoire du Roy Henry le Grand* címen összeállította növendéke számára Nagy Henrik történetét, nemcsak erről a királyról, hanem az egész francia történelemről is sokat beszélt neki. Saját állítása szerint elkészítette neki »a francia történelem rövid foglatát és Öfelsége ezt naponként akkora gyönyörűséggel olvassatta, hogy a vele való foglalkozás emberi számítás szerint nem maradhatott haszon nélkül . . .« La Porte, a komornyik, Ausztriai Anna tudtával és beleegyezésével már előbb minden este felolvasott a kis Királynak elalvás előtt egy részt a kor nagy történészének, Mézeraynek francia történelméből. La Porte »mesélő hangon« olvasott fel, hogy el ne riassa a fiúcskát. »Figyelmeztettem őt — mondja — rossz királyokra, hogy lelkébe plántáljam a büntől való irtózást és az erényesekre, felkeltendő benne a vágyat, hogy nyomukba lépjen és utánozni iparkodjon őket. A királyné mindenben helyeselte ezt. A Királynak kedve telt a dologban és megígérte, hogy ősei közül a legkiválóbbakra fog hasonlítani, ellenben fölöttébb haragra gerjedt, ha azt mondta neki valaki, hogy ő lesz a második Mihászna Lajos . . .«

La Porte a fentebb mondottakhoz még valamit fűz hozzá, ami figyelmet érdemel, mert Saint-Simon és vetélytársai ellenkezőjét állították: »Monsieur de Beaumont, Öfelsége oktatója, nagy buzgalommal végezte dolgát és az igazság-

nak megfelelően tanúsíthatom, hogy az összes leckeórákon, melyeken jelen voltam, semmit sem mulasztott el, ami kötelessége volt.« Már pedig ez a szem- és fültanu szavahihetőbb az elfogult rágalmazóknál.

* * *

De van a Király nevelését illetőleg egy félreértés, melyet itt mindjárt el szeretnénk oszlatni. Mai pedagógusainknak fogalmuk sincs arról, mi a királyi nevelés. Az ő szemükben XIV. Lajos nem különbözik egy mai középiskolás diáktól. Ez az otromba tévedés hasonlít ahhoz a másik tévedéshez, hogy úgy ítélik meg a Király viselkedését, mint akármelyik más emberét. A királyoknak megvan a maguk külön neveléstana és a maguk külön erkölcstana. A már említett pedagógusok csupán vagy elsősorban a tanítvány által megemésztett tudásanyagra vannak tekintettel. Ők alapján véve azt vetik XIV. Lajos szemére, hogy nem volt sem nagyképű tudakos, sem szellemember, sem művész. Neki egyéb dolga volt! Kitünően megmondja tanítója, Hardouin de Péréfixe Nagy Henrikről szóló munkájának bevezető értekezésében, melynek címe *Discours au Roi*: »A királyság csaknem teljesen cselekvésből áll.« A legfontosabb, amit egy királynak meg kell tanulnia, a cselekvés. És hogy cselekedni megtanuljon, előbb tudnia kell, ki ő.

Mert ezt természetesen nem tudja. Hogyan is tudhatná? Franciaország királya, ahogyan őseink értelmezték, merőben különleges, sokféle tulajdonságból összetevődő, egyedülálló, az egész emberiség fölé emelt lény. Nemcsak hogy a századok terméke, hanem egy egészen különleges idomító munkái is, melyről manapság már csak zavaros sejtelmeink vannak. Tökéletes, vagy a tökéletességhez közeledő állapotában az átöröklésnek, a nevelésnek, az egyéni akaraterőnek és értelemnek igazi mesterműve. Idejekorán munkába kellett fogni azt,

akit a sors erre a roppant feladatra szemelt ki. A kis XIV. Lajos élete első éveiben nyilván nem sokat törődött vele, ki ő és mire van elhivatva. Fentebb beszéltünk róla, mekkora aggodalommal töltötte el környezetét, hogy a királyi gyermek legjobban komornyikot szeretett játszani. Módszeresen kellett beleoltani rangja és előjogai tudatát. Írásmestere újból meg újból ezt a szöveget íratta le vele: »A királyoknak hódolat jár. A királyok azt teszik, amire kedvük támad«. Minden lehető módon iparkodtak felkelteni benne a parancsoló érzését, főleg a fondorkodók, akik arról ábrándoztak, hogy az ifjú uralkodót, önnön kezük alkotását, a mindenható bíboros ellen ingerelhetik. De Louis-Dieudonné úgy tett, mint aki nem érti a dolgot.

Személyes tekintélyének ehhez a tudatához Hardouin de Péréfixe ügyesen beleplántálta a Királyba az általa úgynevezett »fejedelmi erényeket«, azaz főként az erkölcsi tulajdonságokat, rábízván a bíborosra, hogy kifejlessze növendéke politikai tehetségét. Mindjárt hivatala átvételekor »*Institutio principis ad Ludovicum XIV. Franciae et Navarrae regem Christianissimum*« címen összefoglalta a Franciaország dauphinjének szánt erkölcsi tanítását. A királyi növendéknek ilymódon válogatott latin mondások jutottak kezébe. Hardouin napról-napra ilyen mondatokat fordíttatott le vele: »Minden alattvalóm megannyi gyermek, akinek oltalmát Isten rám ruházta. Az atyának az a kötelessége, hogy gyermekei jólétét növelje, jószágukat megvédelmezze és javukra ügyeljen...« És nehogy azt gondoljuk, hogy az ifjú tanítvány közömbösen, mint egyszerű közhelyeket hallgatta végig ezeket a nagylelkű utasításokat. Ellenkezőleg, olyan mély hatást tettek rá, hogy később csaknem szóról-szóra megtaláljuk őket *Emlékirataiban*. Mikor a királyi mesterségről szóló elmélkedéseit (*Réflexions sur le métier de Roi*) írta s bennük »gyönyörűséges mesterségéről« beszélt, nem tett egyebet, mint hogy más formában megismételte

azt, amit húsz évvel azelőtt a derék Hardouin de Péréfixe mondott volt neki: »A királynak *gyönyörűségét kell találnia* kötelessége teljesítésében, mesterséget kell látnia az uralkodásban és tudnia kell, hogy uralkodni annyi, mint saját kezében fogni az Állam kormányrúdját...« Jegyezzük meg mellesleg, hogy XIV. Lajosnak ez a különös fordulata: »A királyi mesterség nagy, nemes és gyönyörűsége« — csak a rodezi püspök szövegével összehasonlítva kapja meg valódi értelmét.

Hogy ezt az elvont tanítást elevenebbé tegye, a mester az uralkodó mintaképét állította növendéke elé, azt az uralkodót, aki állítólag az összes királyi erényeket egyesítette magában. Ez az eszményi alak IV. Henrik volt és pedig a hagyományos, a célnak megfelelően beállított és helyreigazított IV. Henrik, úgy, amint a nemzet szíve és előítélete magának kiformálta. Megemlítendő, hogy XIV. Lajos összes fogyatkozásai megtalálhatók már nagyapjában is és minden kifogása, amelyet unokájával szemben fel lehet hozni, róla is áll. De a franciák ezt nem akarják tudomásul venni. XIV. Lajos az a király, aki visszavonta a nantesi türelmi rendeletet — noha valószínű, hogy a végén IV. Henrik sem cselekedett volna másképp, ha elég sokáig élt volna. Ennyi elég: ami a nagyapánál apró gyarlóságnak vagy lángeszű gondolatnak számít, utódjánál nagyzási hóborttá vagy útálatos bűnné minősül át. Az agyafurt béarni — akinél XIV. Lajos semmivel sem volt önkényeskedőbb és hódításra szomjasabb — halála után mindenki jóbarátjává vált. Semmi sem használt többet dicsőségének és legendás népszerűségének korai halálánál.

Ennek az eszményi uralkodónak nevében prédikálta Hardouin de Péréfixe tanítványának a személyes uralkodás szükséges voltát, tartózkodást mindennemű kegyencektől — mulatságos, hogy kegyencnőktől is —, jó pénzügyi gazdálkodást, lelkiismeretes igazságszolgáltatást, okos és mérsékelt

bátorságot. Volt ezek között az intelmek között olyan is, amely nem igen lehetett ínyére a bíborosnak, sőt határozottan ellene irányult. Mégis eltűrte őket, mert ez felelt meg a nemzet egyhangú óhajának és talán azért is, mert unalmas szalmacséplést látott bennük, melyről feltételezte, hogy nem lesz hatással neveltjére. Azonban ellenségei nem tágitottak, hanem megsokszorozták törekvésüket és mesterkedésüket, hogy hatalmukba kerítsék az ifjú uralkodó lelkét. 1651-ben, mialatt Brühlben volt száműzetésben, mindenki sietett kihasználni a kedvező alkalmat. Madame de Lansac, a Király egykori első nevelőnője és a bíboros nagy ellensége Medici Katalin három levelét ajándékozta a Királynak. Ezt a három levelet fiához, III. Henrikhez intézte Katalin. Nemcsak politikai program volt bennük, hanem valóságos órarend a Király minden napjának pontos szabályozására. Medici Katalin is a korlátlan, személyes uralkodást rendelte el fiának.

A Király hihetőleg éppen leckénél ült, mikor Madame de Lansac bevitte hozzá a leveleket. Mint értesülünk »azon melegében felolvastatta őket magának nevelőjével, noha hosszúak voltak« és jó ideig elbeszélgetett a rodezi püspökkel és Lansac asszonnyal a levelekben foglalt tanácsokról.

Valóban jellemző eset! Azt bizonyítja, hogy ebben az időben már kezdett felébredni XIV. Lajosban a Király. Úgy látszik, hogy örömmel hallgatta meg, amire a rangjabeliek tanították, elődei, a társaságához és családjához tartozó, főként pedig a szakmából való emberek. Mihelyt Medici Katalin vagy IV. Henrik szólott, hegyezte fülét. Érezte, hogy az ilyesmiből közvetlen haszon háramlik rá. Viszont tanítóival szemben, vagy ha csupán iskolai gyakorlatokról volt szó, közömbösséget és nemtörődömséget mutatott.

Mint La Porte meséli, de Beaumont egy napon panaszt tett Őeminenciájánál, hogy a Király nem nagy buzgalmat tanusít a tanulásban. Mire a bíboros így felelt: »Ne okozzon

ez önnek gondot. Így is eleget fog tudni. Mert valahányszor a Tanácsba jön, nem győz kérdezősködni, milyen ügyről tárgyalunk . . .» Primi Visconti beszéli, hogy ugyanebben az időben a spanyol követ, Fuensaldana gróf »bizonyos férfias érettséget (?) észlelt a fiatal Király magatartásában« és elsőnek közölte mindenkivel tapasztalatát.

Szóval ezek az államférfiak meglehetősen pedagógiai handabandázást műveltek. Mégis XIV. Lajos nem tartozott a »rossz tanulók« közé. Sőt inkább elég jeles diák volt. Igen tisztességes dolgozatai maradtak ránk. Caesar kommentárjai első könyvének általa készített francia fordítása újabban könyvalakban is megjelent. Tudott olaszul, elsajátította a spanyol nyelvet, matematikát, zenét és rajzolni tanult, ez utóbbit úgy, hogy maga el tudta készíteni egy kert vagy épület tervrajzát és mindezekről a művészetekről és tudományokról társalogni tudott a szakemberekkel. Ha akarta volna, kitűnő tanuló lehetett volna, de ugyancsak bevált volna országa első táncosának is. Mégis ösztönösen belátta, hogy ez nem az ő feladata. A sors nem szánta sem táncosnak, sem könyvmolynak. A tudomány, akárcsak az irodalom, nem királyoknak való mesterség. Rá egészen más, sürgősebb feladat várt, még pedig az, hogy minden legapróbb részletében megismerje a roppant gépezetet, melyet majdan vezetnie kellett.

Ezen a téren éppúgy, mint általában a tudományok és ismeretek minden ágában, közvetlen nevelésben részesült, ez pedig tudvalevőleg a legjobb. A gyakorlatból és társalgásból merítette tapasztalatait. Oktatói kiváló tehetségű emberek voltak, és tudásszomjának a legtágabb és legváltozatosabb tere nyílt, mely mindenkép alkalmas volt arra, hogy felgerjessze egy dicsőségre született fiatalember kíváncsiságát. Ezért igen mulatságos, hogy manapság éppen a tárgyi oktatás, a közvetlen gyakorlati oktatás lelkes hívei vetik szemére XIV. Lajosnak tudatlanságát — annak a XIV.

Lajosnak, aki bizonyos tekintetben remekműve és díszpéldánya ennek a nevelési módszernek...

* * *

Ehhez a közvetlen kialakuláshoz a környezet százféle befolyása járult, a közvélemény sugalmazó hatása, mely a legkülönbébb utakon jutott el az ifjú uralkodóhoz.

Mint a dauphinek születése általában, XIV. Lajos világrajötte is hatalmas lendületet adott egy egész pedagógiai irodalomnak. Franciaország infánsa, a szó betűszerinti értelmében infánsa, gyermeke volt az egész nemzetnek, mindenki saját szíve és felfogása szerint szeretete volna nevelni. Minden párt kinyilvánította ezirányú véleményét — a jezsuiták éppúgy, mint a jansenisták, a parlamentek tagjai, az udvari emberek. Ezeknek az írásműveknek nagy részében a harcias és hódításra vágyó nacionalizmus az uralkodó hang. Condénak a spanyolokon aratott legújabb győzelmei, Elzász bekebelezése, a münsteri szerződés, mind feltűzték a franciák nagyravágását. Másfelől csaknem az egész tizenhetedik század folyamán. IV. Henrikől egészen a nymwegeni békéig tisztán megfigyelhető nálunk az imperialista eszméhez való úgyszólván szakadatlan közeledés.

1641-ben a még szoknyás ruhában járó dauphinnak ajánlottak egy gazdagon illusztrált, díszes kötésű művet. Címe ez volt: *Généalogie de la Maison de France* — a francia uralkodóház genealógiája. Az első képes melléklet alatt ez volt olvasható: *Francia Európa*. A térképen láthatók voltak az összes államok, melyeken a királyi család tagjai uralkodhattak volna: »Franciaország, Nápoly és Szicília, Portugál, Navarra, Lengyelország, Jeruzsálem, Német Császárság és Konstantinápoly...« Mint látható, majdnem egész Európa és tetejében még egy jó darab Ázsia. XIII. Lajos fiának ilyen módon az volt a feladata, hogy visszahódítsa a Francia

Császárság összes elvesztett tartományait. Hogy az ekkora tervek végrehajtásához szükséges hazafias lelkesedést ébren tartsák, egy ugyancsak a dauphin nevelésének szentelt írás — *Les Codicilles de Louis XIII.* — névtelen szerzője azt kívánta, hogy az esztendő minden vasárnapján ünnepeljék meg valamelyik nemzeti győzelem emlékét — Clovisnak a németeken aratott győzelmétől és Orleansnak Jeanne d'Arc által történt felszabadításától egészen La Rochelle ostromáig, Elzász meghódításáig és Thionville bevételéig. Clovis, akárcsak Jeanne d'Arc és Szent Lajos, úgyszólván nemzeti szentnek számít. Mint a fejedelmi erények mintaképe, vetélytársává válik IV. Henriknek. Ez odáig megy, hogy a *Codicilles* szerzője azt indítványozza, avassák nemzeti ünnepé a húsvét után következő első vasárnapot, hogy ilyenmódon emlékezzenek meg Clovis megtéréséről és a németeken aratott győzelméről. XIV. Lajos karácsony és nem szokás szerint húsvét napján ment első áldozásra, mert Clovist karácsony napján keresztelték. Azt a Clovist, aki megtérése előtt — mint Hardouin de Péréfixe mondja az *Institutio Principis* egyik helyén — legyőzte Németországot: »*Clodovaeus, nondum christianus, vicit Alemaniam.*» Az orleansi szűz Chapelain költeménye révén akkoriban divatban volt. Versekben ünnepelték és római hősnőnek ábrázolták, valóságos gall Cleliának. Még ma is megvan a roueni Igazságügyi Palotában egy a tizenhetedik századból származó festmény, amely ebben a jelmezben mutatja. Ettől az időtől fogva lesz mindinkább a francia haza védőszentjévé... Ezek után állíthatja-e valaki, hogy XIV. Lajos Franciaországa nem ismerte a hazafiasságot, sőt bizonyos tekintetben a sovinizmust is?

Egyházi részről egyre növekszik a Clovisról és Szent Lajosról szóló költemények száma. »Szent Lajos vagy a keresztény herosz.« Nemcsak hogy a keresztény erényeket prédikálják az ifjú Királynak, hanem arra buzdítják, hogy indítsa meg újból a keresztesháborúkat s űzze ki a törököt

Európából és a Szentföldről. Németország és Spanyolország kimerült, Franciaország feladata, hogy tovább folytassa az évszázados küzdelmet a hitetlenek ellen... Ezekkel a sugalmakkal ostromolták az akkor tizenkétéves tanulót. Ilyen tanácsokkal látta el a közvélemény. Franciaországot a vesztfáliai békét követő időben hatalmas nagyravágyás fűtötte; ez az, amit történészeink nem gondolnak meg s ezért olyan igazságtalanok XIV. Lajoshoz. Ha a nemzet imperialista álmait összehasonlítjuk avval a programmal, melyre Európának ez az állítólag csóvavetője végül is szorítkozott, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy XIV. Lajos tanúsított bölcs mérsékletet és Franciaország volt dölyfös és kalandokra sóvár.

Mindazonáltal nem kétes, hogy a kérdéses években a fiatal Király nagy gyönyörűséggel hallgatta környezete intelmeit, népének majdnem egyhangú óhajtását. Csak éppen hogy szokása szerint nem mutatta ki. Másfelől anyja különséges és fitogtatásra szánt hitbuzgósága nem igen mérsékelhette ezeket a nagyravágyó hajlamokat. Az Egyház pompája hozzájárult az udvar pompájához, hogy a kis királyfi-ban felkelte a nagyság tudatát és a hatalom mámorával töltse el őt, akit amúgyis nyíltan »látható istenség«-nek neveztek. A királyné rendesen elvitte magával Párizs templomaiba és kolostoraiba. Ő maga minden szombaton eljárt misére a Notre-Dameba. Nem mulasztott el egyetlen szentbeszédet, egyetlen ünnepet sem a Grands-Augustinsban, a Val-de-Graceban, a rue Saint-Antoinebeli jezsuita templomban. Ő gondoskodott arról is, hogy a Király nagy parádéval menjen első áldozásra parókiája templomába, mely akkor a Saint-Eustache volt, lévén a Király a Palais Royal lakója. 1651-ben Úrnapján a palota kertjében fogadta ünnepélyesen Párizs parókiáinak összes körmeneteit és hajadonfővel kísérté az Oltári Szentséget az ott felépített hatalmas oltárhoz. Az egész néptől bálványozott, istenségnek kikiáltott fiatal uralkodót a megdicsőülés érzése kellett, hogy eltöltse. Erre

a Palais Royal-beli körmenetre egész életében visszagondolt. Ez az élmény megtanította a rangjabeli lény számára egyedül lehetséges alázatra, mert felmagasztosulásával egyetemben érezte vele kicsinységét is az egyetlen igazi nagyság előtt.

Addig is, míg a dicsőség és a diadalok még távoli napjai elkövetkeznek, szorgalmasan másolgatnia kell egy abbé vagy egy komornyik felügyelete alatt: »A királyoknak hódolat jár. A királyok azt teszik, amire kedvük támad...« A Király odaadással rójja egymás mellé a betűket és a Louvre sovány ebédjeire gondol, lyukas takarójára, foszlott kocsihuzataira, üres erszényére. Később a latin feladat elvégzése közben a szótárban lapozgat — de közben szobája ajtaja előtt a lázadás morog, vacog a hidegtől üvegtelen ablakai mögött, a saint-germaini kastély fűtetlen szobáiban. De a franciák szívének akkor oly kedves imperialista álom ott settenkedik kiismerhetetlen tekintetű szemeiben. Csökönyösen hallgat. Mindenki ártalmatlan, szerény szellemi képességű, jó fiúcskának tartja. Titokban gúnyolódik. Most már ott tart, hogy tisztában van jövőendő rendeltetésével. Még nem tudja, mi lesz belőle, de tudja azt, hogy nagygyá lesz. A mód nem fontos! Az emberek azon igyekeznek, hogy előre megmutassák neki az utat. Engedelmesen végighallgatja tanárait. Ha nem is éppen elsőrendű tanuló, fegyelmezett és meg gondolt. Semmiképpen sem lázongó természet, vagy romantikus hős, mint Napoleon. Elismétli Monsieur de Beaumont vagy a főtisztelendő Paulin atya leckéit. Nem mondja nekik: »Ugyan hagyjatok békén! Jobban tudom én nálatok, mi való nekem!...« Ennél sokkal szófogadóbb. De különben is mindenből hasznót húz, mindenkitől kap valamit. Ugyancsak nem siet, tudja, hogy ráér. De néha-néha mégis felvillan különös lila szemében a Császárság álma — és ismét elalszik, ha valaki figyel. Ez a csukottszájú és rókaorrú gyermek biztos magában — biztos abban, hogy szíve, derék anyjától örökölt pompás szíve nem fogja cserben hagyni...

M Á S O D I K R É S Z

FELÉBREDÉS A SZERELEMRE
ÉS DICSŐSÉGRE

„Annyi anyag van benne, hogy kitelnék
belőle négy király és egy jóra való ember.»

(Gramont marsall emlékirataiból.)

THE HISTORY OF THE DISCOVERY

OF THE
NEW WORLD
BY
CHRISTOPHER COLUMBUS

Első fejezet

AKI NEM TALÁLT TERITETT ASZTALT

XIV. Lajosról nem lehet elmondani, hogy csak születni kellett kegyeskednie és már készen várta koronája és birodalma. Nem gazdag örökös, aki világrajöttekor mindjárt terített asztalt talált. Ezt az árvát, egy nagy királyi család leszármazottját, kevés hijján rögtön vesztébe döntötte a nemzeti monarchia hajótörése. A sors elejétől fogva csökkönyösen üldözte és hosszú harc árán kellett tőle kiverekednie a győzelmet.

Kezdetben, emlékezünk rá, csodaszámba ment születése, mintha csak erőszakkal kényszerítették volna ki az Égtől és a természetből. Gyermekkorá és ifjúsága telve volt minden fajtájú gonddal és a legsúlyosabb megpróbáltatásokkal. A Spanyolország és a Császárság ellen viselt háború kellősközepén születik, amely háborút végül nagy, de akkor még nem döntő katonai sikerek tetőzték be. Kevéssel utóbb a polgárháború, az ellenség szemeláttára kitörő forradalom egy fajtája visszaadta a spanyoloknak bátorságukat és lehetővé tette nekik, hogy újra elkezdjék Franciaországban fondorkodásukat és a nemzet szétválasztását célzó kísérleteiket. A királyság sorsa egy hajszálon függött. A fővárosából elűzött kis dauphinnek úgyszólván tartományonként kellett visszahódítania országát. Ha Turenne lélekjelenléte és ügyessége

a bléneaui ütközetben nem fordítja meg a szerencsét, világéletében Bourges királya maradt volna. Ez volt a még nem végérvényesen megteremtett francia egység egyik legválságosabb pillanata. De vajjon valaha is megteremthető volt-e teljesen ez az egység? ... Annyi bizonyos, hogy a külföld szemében már két évszázada csodálat tárgya volt. Machiavelli ebben a monarchikus központosításban látja Franciaország hatalmának főokát. A fronde korában még meglehetősen ingatag alapon állott. Nem olyan régen volt még, hogy Burgundiában a fellázadt parasztság (a »lanturelu«-k forrongása alkalmából) elégette a Király képét és azt kiabálta, hogy »Eljen a Császár!« A németországi ügynökök mesterkedése elhitette a néppel, hogy előnyösebb volna neki, ha a Császársághoz csatlakoznék. Másfelől Spanyolország még nem tett le kedves tervéről, hogy Bordeauxban aquitán köztársaságot és Marseilleben provençei köztársaságot alakítson. Ugyanekkor Anglia támogatásával Hâvreban vagy Rouenben normand köztársaságot, Saintongeban pedig esetleg hugenotta államot hoztak volna létre, melynek fővárosa és tengeri kikötője La Rochelle lett volna.

Az ilyen és hasonló tények egy történelmi igazságot juttatnak eszünkbe, melyet sohasem szabad elfelejtenünk. Ez az igazság röviden abban áll, hogy Franciaország, nem mondom, hogy a franciák ellen, de fölöttébb sokszor nélkülük és akaratuk ellenére jött létre. A bennünket itt foglalkoztató korban, a gyermek XIV. Lajos korában egy spanyol nő és egy olasz férfi, Ausztriai Anna és Mazarin — ez utóbbi ugyan csak mint Richelieu politikai végrendeletének végrehajtója — mentette meg Franciaországot.

A királyi mesterség kitanulása tehát nem volt kényelmes munka Franciaország gyermekének, aki, mióta esztét bírta, sok súlyos bajon ment keresztül. Nyomuk egész életében meglátszott jellemén. Milyen és mely irányú visszahatást váltottak ki belőle? Nem lehet csábítóbb feladat

egy parancsolásra hivatott lélek kialakulásának megfigyelésénél.

* * *

Mihamar rá kellett eszmélnie az állandóan reá leselkedő veszélyre. Az akkori idők királyi gyermekeinek sorsa ez! Ma, mikor az ősi uralkodócsaládok leszármazottjai régen elpolgáriasodtak, el sem tudjuk képzelni, milyen volt a helyzete egy valóságos királyfinak, olyan gyermeknek, mint XIV. Lajos volt. Körülötte vészesen, a mainál sokkal kíméletlenebbül tombolt a becsvágy, melyet csak ő tudott kielégíteni vagy féken tartani — és a gyűlölet, mely ha nem őt magát, legalább is leghívebb szolgálát kezdte ki. Egy lépést sem tehetni anélkül a biztos tudat nélkül, hogy a talaj alá van aknázva lábunk alatt, fiatalnak lenni, eltelve a vágytól, hogy fesztelenül nevetgéljünk, játsszunk, elbeszélgessünk egy jóbarátunkkal, kiöntsük neki szívünket — és mégis a szükségétől kényszerítve mindenki elől elzárkózni, minden szóra és mozdulatra vigyázni, örömeinket és könnyeinket egyformán elrejtteni, mindig csak színlelni és résen lenni: bizonyára nehéz sor egy tízéves kisleának.

Mert még ha feltételezzük is, hogy megvolt benne a korához illő gondtalanság, ez a gondtalanság nem tarthatott sokáig. Környezete azon igyekezett, hogy ne maradjon előtte titok semmi, amit körülötte tervezgettek, csak az volt a kérdés, ki férközik be bizalmába és lelkébe, ki súgja be neki ellenségeit vagy ajánlja jóakaratóba barátait.

A sok cselszövő és fondorkodó, a sok többé-kevésbé valóságos ellenség közepette az ifjú Louis-Dieudonné csak anyja vagy keresztapja, a bíboros közelében érezhette magát biztonságban. Kétségtelenül sejtette, milyen viszony fűzi a két embert egymáshoz, és a már akkor féltékeny, nagyon egyéni gyermek szenvedett emiatt. De azt is tudta, hogy mindkettőjüknek főbenjáró érdekük volt, hogy a trónt meg-

tartsák neki és életét megoltalmazták. Innen a hála, melyet mindvégig megőrzött irántuk, főleg anyja iránt, aki alighanem élete legnagyobb szerelme volt. Saint-Simontól tudjuk, hogy XIV. Lajos testét halála után felnyitották és szívét, »amely sohasem szeretett senkit és melyet olyan kevésbé szerettek«, a rue Saint-Antoinere vitték, a jezsuiták templomába. Saint-Simon szokása szerint ezúttal is elferdíti az igazságot. Még ha a legrosszabbat tételezzük is fel, anyját egészen bizonyosan szerette XIV. Lajos, még pedig mélyen, egész szívével, lénye és szelleme minden bensőségével, anyyira, hogy halálos ágya előtt elájult a fájdalomtól: »Meg kellett fogni«, beszéli Madame de Motteville, »mert attól kellett tartani, hogy elesik. Nagyon erős kötelékek fűzték anyjához, olyan kölcsönös bizalom láncai, aminőt *ilyen méltóságú személyek nem igen szoktak ismerni vagy gyakorolni*, de melynek elvesztése ugyanebből az okból súlyos csapás lehetett azoknak, akik ezt a ritka szerencsét élvezték...« Ő maga is megemlékezik *Emlékiratai*-ban gyászáról, nemes hangon és elfojtott fájdalommal, egyaránt méltóan az uralkodóhoz és a szerető fiúhoz: »A természet teremtette meg az első kapcsolatokat, melyek a királynéhoz, anyámhoz fűttek. De a lelki tulajdonságok összhangjából eredő szívbeli kapcsolatok keservesebben szakadnak el, mint azok, amelyeket csupán a vérrokonság hoz létre...« Valamivel odébb pedig kétségbeesése magyarázatául nemcsak a hálára hivatkozik, hanem arra is, amit »szíve edzettségének« nevez. És végül valamivel Ausztriai Anna halála után evvel a dölyfös, de a dölyfön is áttörő fájdalomról tanuskodó mondattal válaszol egy tolakodó részvétre: »La Vallière márkí úr, amit anyám, a királyné, elvesztésekor szenvedtem, azt ön minden képzeletével nem érheti fel, és hogy egy szóval válaszoljak önnek, tudja meg, hogy ezt a borzalmas csapást csak az az egyetlen kéz képes enyhíteni, amely rám mérte.«

De eltekintve ettől a kacér, forrón szeretett anyától és

amit irányában érzett, eltekintve az ármányos lelkű olasztól, akinek vonzalmát saját maga és anyja iránt jól ismerte, sehol nem volt egy lélek, akiben megbízhatott. Egész családja többé-kevésbé nyíltan ellene volt. Gaston nagybátyja, akit a dauphin születése megfosztott minden reményétől, hogy valaha trónra kerüljön, csak azon volt, hogy elárulja. Az egymás között viszálykodó és Gastonnal egyformán szembenálló Condé és Vendôme nem nyújtott megbízható támaszt. Éppoly kevésbé, mint a királyság főurainak nagyrésze, Bouillon, Montmorency, La Rochefoucauld és a többiek. Ezek mind csak avval törődtek, hogy a Király rovására megszédjék magukat és a régensnőtől kegydíjakat követeltek, kormányzóságokat, megerősített helyeket, magáncsapatok toborzására való jogot. És betetőzte a bajokat, hogy a harmadik rend a főurakhoz hasonlóan láthatóan nem mutatott sok hűséget a trónhoz — holott éppen a harmadik rend addig leghívebb támasza volt a királyságnak. Párisban valószínű forradalmi mozgalom tört ki, de szerencsére nem csapott át Franciaország egyéb részeire, néhány déli tartományt kivéve.

* * *

Mint a világtörténet nagy fordulópontjain mindig történni szokott, minden kérdésessé vált. Franciaországban az emberek minden jog, cím és érték reformját sürgették. Hangosan kiabálták, hogy a kormány két idegennek van kiszolgáltatva. A miniszternek olasz voltát vetették szemére, a királynénak spanyol eredetét. Mazarint avval vádolták, hogy kiszolgáltatja az országot az adószedőknek és adóival kiszípolozza az országot. Ebből annyi igaz, hogy a kormánynak égető szüksége volt pénzre a Császársággal és a spanyolokkal folyó háború befejezéséhez. Akármilyen dühösek voltak, az olasz államférfi ellenségei maguk is kénytelenek voltak beismerni, hogy így van: a dolog olyan nyilvánvaló volt, hogy

nem lehetett letagadni. Ehelyett azt híresztelték róla, hogy szándékosan húzza-halasztja a háborút, mert a szállításokon nyereszkedik. Ez ugyan szemenszedett rágalom volt, de az ilyesmi hasonló esetekben mindig felüti a fejét. Kétségtelen, hogy a bíboros módfelett szerette a pénzt és nagyravágyása kielégíthetetlen volt, nemcsak ha róla magáról, hanem akkor is, ha övéiről volt szó. De hát szüksége volt háborús alapra és onnan vette a pénzt, ahonnan tudta. Nem válogathatott az eszközökben: az Állam java mindennek előtt... A poca-kos polgárok azonban, akik maguktól sohasem tagadtak meg semmit, fennen hirdették, hogy a külföldi egyházfeje-delem »a boldogtalan franciák csontjából a velőt akarja kiszívni« és hogy a szerencsétlenek nemsokára »szegény bar-mok módjára füvet lesznek kénytelenek legelni«. Néhány ilyen nekirugaszkodott polgár, aki szószerint vette a parla-menti és egyházi szónoklatoknak ezt a régi fordulatát, azt állította, hogy a mezőn a parasztok fogukkal szaggatják ki a füvet, akár csak a marha vagy a birka. Furcsa ellentmondás, melyből soha semmi nem fogja nemzetünket kigyógyítani. A francia a világ első népe akart lenni, de nem volt hajlandó arra, hogy egyetlen embert vagy egyetlen tallért áldozzon érte. Hogy kibujjon a kötelezettség alól, nagy hűhóval emlegette az ország általános nyomorát. Az pedig csak ter-mészetes, hogy ezért a nyomorért más nem lehetett felelős, mint az olasz bíboros.

A nagyurak és a törvény emberei, nem szólva a szentes-kedőkről, azért is gyűlölték, mert Richelieu példájára túlozta a francia királyság demokratikus törekvéseit. Annyi bizonyos, hogy a mindinkább központosító kormány kényelmére ezeket az összes előkelőségeket viaszszorította, a klérust éppúgy, mint a nemeseket és a parlamentek tagjait. A felsőbb osztá-lyok vele szemben való gyűlöletéhez a polgárságé és a népe járult. A jó párisiak, akik nem óhajtottak a németek vagy a spányolok ellen hadakozni, egyszerre harci lázban égtek,

mihelyt arról volt szó, hogy markukba szorítsák a puskát és nagy dobpergéssel a »zsarnok« ellen meneteljenek. Páris polgárai és néptömegei fel voltak háborodva »le Mazarin« ellen. A fronde napjai a párisi forradalmi ösztön viharos kirobbanását hozták magukkal, 1789 és 1793 valóságos főpróbáit. Egyes mozzanatok szinte megtévesztővé teszik a hasonlóságot: ugyanazok a díszletek, ugyanazok a statiszták. A lázadás némely élethű leírása, mint az alábbi, eleget mond:

A nép torlaszokat épít. Mindenfelől nagy láрма hangzik. Szaladnak, elősietnek, futnak. Kőművesek, ácsok, fürdőmesterek, nyomdászok, könyvkötők, másolók, posta- és előfogatváltó-legények, ajtónállók és irtók, szabók, gyógyszerész-laboránsok, lócsiszárok, sintérek, könyvkereskedők, jegyvertisztítók, talyigások, csónakosok, csomaghordók, aranyozók, diákok, dió- és pálinkaárusok, mustár- és ostya-eladók... Hordszékvivők, kompvonók, pipa- és dohányárusok, kút- és pöcegödörtisztítók, trágyafuvarozók, patkókovácsok, kovácsok, nyeregkészítők, mindenütt ezerszámra hömpölyögnek... A vásárcsarnokban a hurkaárusok felfegyverkeztek... Mindenki társát szólítja, muskétáját és vágószerszámát tisztogatja és szüntelen káromkodással veszi alabárdját vagy valami kaszafélét... Mindenütt láncokat feszítenek ki. A pincékből hordókat gurítanak elő. Talyigákat, négy- és kétkerekű szekereket hoznak. Készítik a puskákat...

A forrongó tömeg feje fölött olykor-olykor mintha a Marseillaise vagy akár a Carmagnole dübörgő hangjai zúgnának:

*Mivelhogy ágyúnk is akad
S kanóca is van és golyója,
Polgár, szavamhoz tartsd magad,
Mivelhogy ágyúnk is akad,
Hogy nevedet az Ég megójjá,
Kezedbe villámát ragadd,*

*Mivelhogy ágyúnk is akad
S kanóca is van és golyója !*

*.
Fegyverbe ! A kapukhoz értek !
Hozd sisakom, lakáj, s a vértet.
Perdüljenek meg a dobok.
Fegyverbe ! A kapukhoz értek !*

Ez az egész népdüh az olasz miniszter ellen zúdult, gyakran azonban a Király és főként a királyné ellen is : »A királyné nagyobb biztonságban érzi magát Saint-Germainben — írja a kor egyik pamfletszerzője. — De Párizsban jól ismerik tehetetlenségét, mert valóban mi sem volna könnyebb, mint Saint-Germainben felkutatni a Királyt, aztán — erre már van példa — elhozni onnan és még ennél is többet tenni, ha a parlament akarja . . . » Bizony itt már erről van szó : Párizs népe hozza el Versaillesből a Péket, a Péknét és a kis Pékinast. Hozza el őket és tegyen még ennél is többet. Vajjon mit? Ugyan mi egyebet, minthogy kövessek az angol példát, állítsák törvény elé a Királyt, a királynét, a minisztert és nyisszantsák le a fejüket.

Történetíróink megszokták, hogy a fronde mozgalmát felületes zendülésként kezeljék, amelyet nem érdemes komolyan venni. Valójában sokkal mélyebb jelentősége volt, mint általában hiszik. Még olyan emberek is, akiknek főgondja az Ég volt, mint a Port-Royal remetái, igazi forradalmi cselekvésre ragadtatták magukat ebben az időben. A párizsi plébánosok többsége frondeur és jansenista volt, nem csoda hát, ha XIV. Lajos ferde szemmel nézte az egész szektát. Ugyanolyan pártütők voltak ők is, mint a többiek. Többé-kevésbé mindenütt megkezdődött a királyság jogcímének felülvizsgálása és akárcsak 1784-ben, úgy látszott, mintha befellegzett volna a korlátlan hatalomnak. Nyíltan hirdették, hogy a királyság eleinte választáson alapult, hogy pusztá

kisugárzása a nép hatalmának, hogy bitorolt önkényét az arra hivatott testületek felügyelete alá kell vetni és végül, hogy az adókhoz a nép hozzájárulása szükséges... És mi gátolta meg ezeket a követeléseket abban, hogy felborítsák a törvényes rendet? Semmi más, mint a közvélemény hiányos nevelése, a pártok közötti széthúzás, mindenekelőtt pedig a forradalmi felkészültség és szervezettség fogyatékos-sága. De bizonyos, hogy akkor, 1648-ban már kellős közepén állunk a forradalomnak.

Az ifjú Királyra, a zavargások tehetetlen tanujára nagy hatást tettek ezek a dolgok. Kétségtelen, hogy a királyság intézményéről, jogairól és határaitól folytatott elvi viták felülmúlták a gyermek szellemi képességeit. De a fronde olyan megaláztatásokat hozott neki, hogy az akkor kapott kegyetlen leckékre világéletében visszagondolt. Ezek a leckék a következők voltak: szökés Saint-Germainbe, Condé pökhendi védelme, alantas szidalmak anyja és a bíboros ellen, a nép erőszakossága. A királyi család első Párizsba való visszatérése után Orleánsi Gaston svájci csapatainak kapitánya és *a nép, szökéstől tartván, arra kényszerítették a királynét, hogy megmutassa nekik a kis Királyt ágyában.* Képzeljük el a kisfiú ijedelmét és utálkozását ezeknek a torzonborz katonáknak és berúgott korhelyeknek láttára. Száz évvel későbbben ugyanígy fogja érezni magát a kis dauphin a sans-culotteok betörésekor. 1651 január havában, mikor Mathieu Molé elnök, »inkább parancsoló, mint kérő hangon« azt a felszólítást intézi a régensnőhöz, hogy adja ki a gyermekeket, a fiatal Király a vakmerő szavak hallatára alig bírta túrtőztetni magát. Utóbb, Madame de Motteville előadása szerint, azt mondta anyjának, ha nem fél, hogy magára találja haragítani a királynét, »*elhallgattatta és elkergette volna az elnököt.*«

De a kis Király felnőtt. A következő évben már tizen-négy esztendősen és nagykorúnak nyilvánítják. Már megvan

a képessége arra, hogy magától meglássa és megértse a dolgokat. Mikor szöknie kell fővárosából és városról városra bolyong, tudatában van annak, mit követtek el a frondeurök a királyság tekintélye ellen. Erzi, hogy jóvoltukból Franciaország szét fog hullani. Bourgban, a Dordogne partján, Bordeaux ostroma közben sír haragjában játszótársa, Loménie de Brienne előtt arra a gondolatra, hogy Franciaország királya fegyverrel kénytelen visszahódítani örökét. Könnyei láttán a fiatal Brienne így szólt hozzá: »Mi baja, kedves uram? Hiszen sír!« — »Nem leszek mindig gyermek — válaszolt a király. — De hallgasson! Nem akarom, hogy akárki is észrevegye könnyeimet. Ezek a bordeauxi latrok nem soká fognak diktálni nekem!«

A balsors megdöbbenő hatása kellett tehát ahhoz, hogy tekintélyének, felelősségének és kötelességének teljes tudatára ébredjen, hogy valóban megértse, mit jelent királynak lenni. Ez az élmény fejlődése és pedig erős természetéhez képest hosszú és lassú fejlődése kellősközepén találta. Egészen véve puha és tunya életet élt és idejét a lovaglás, az erdei séták, a Szajnában való fürdés, a ballett és a színház között osztotta meg. És ekkor hirtelen az események valahogyan rászorították, hogy Király legyen. Nem volt szüksége rá, hogy mint olyan ember, akit hajlamai a magánélet örömeihez vonzanak és a nyilvános tevékenységtől visszatartanak, kénytelenségből belenyugodjon a változtathatatlanba. Ő ösztönösen, születésétől fogva Király volt. De idő kellett hozzá, hogy beletanuljon. Mikor hirtelen a legveszélyesebb helyzetek és viszonyok közé pottyant, észrevette, hogy a mesterség nem valami könnyű. Írásmesterei valamikor szinte csúfondárosan ezt a szép mondást másoltatták le vele: »A királynak hódolat jár. A király azt teszi, amire kedve támad.« És most egyszerre alattvalói, még a közvetlen környezetében élők is, akiknek leginkább érdekük volt, hogy támogassák és oltalmazzák, megtagad-

ták tőle a hódolatot és engedelmességet. Szó sem lehetett arról, hogy azt tehesse, amit akar. Mazarin és Turenne nélkül el lett volna veszve. Mit lehet várni egy tízéves gyermektől, vagy akár egy tizennégyéves ifjútól?

De annak is tudatában volt, hogy két nagy pártfogója semmit sem tehet nélküle, az ösztönös szeretet nélkül, melylyel népe viseltetik iránta. A fősvény minisztert és a durva katonát csak a leendő király iránti tekintetből túrték tovább. A veszély torkában, hajszálnyira a száműzetéstől, sőt talán a haláltól, tisztán látta, milyen keveset ér egy állam szilárdsága és milyen kis idő elegendő ahhoz, hogy sok évszázad munkája romba dőljön. Ebből az időből származik mélységes ellenszenve a békétlenekkel és pártütőkkel szemben, a rend minden ellenségével szemben, aki ügyetlen vagy zavarosban halászó mesterkedéseivel rontja a királyság nagy és nehéz remekművének hitelét. A történetek hozzájárultak ahhoz, hogy alapos emberismeretre tegyen szert, olyan emberismeretre, mely éppúgy mentes volt az illúzióktól, mint a keserűségtől és nehezteléstől. Korán megtanulta azt is, hogy az érdek a legtöbb lelket alávalóságokra, sőt irtózatos bűnökre képes rávenni. De mindez nem tette világgyűlölővé vagy elkeseredetté. Nem volt benne semmi Hamletből, vagy akármelyik másik romantikus hősből. A legrútabb himpellérségek és legundokabb árulások láttán is meg tudta őrizni erkölcsi egyensúlyát és derűs kedélyét, a jó játékoshoz illően, aki ismeri a játék szabályait, sőt a vidám cimborához illően, aki élvezni tudja az életet, minden csúfsága és kényelmetlensége dacára. Jókedvvel folytatta mesterségét és nem vetette meg az embereket, nem haragudott a franciákra, a párizsiakra, akik tombolva ünnepelték, miután a legnemtelenebb rágalmakat szórták ellene és anyja ellen. Hiába figyelmeztette olasz minisztere arra, hogy nem szabad megbíznia egy franciában sem, ebből a kegyetlen intelmből csak azt jegyezte meg, ami benne megegyezett a

szomorú valósággal. A nápolyi egyházfejedelem kétségtelenül a maga malmára igyekezett hajtani a vizet, mikor a franciák rovására dicsérte a külföldi miniszterek megbízhatóságát. De hisz csak az imént bizonyosodott be, hogy Franciaország legádázabb ellenségei éppen azok a parlamenti tagok, hercegek és hercegnők voltak, akik mindenki szemeláttára barátkoztak a spanyolokkal, akik a Bois de Boulogneban spanyol tisztek társaságában sétáltak — és ezúttal is kiderült, hogy Franciaországot a királyságnak a franciák ellen kellett megteremtenie és fenntartania. Az ifjú Király mindezt tudta, ugyanakkor azonban jobban ismerte népét, mint olasz minisztere. Szívesen mondogatta: »Ugyanannyira vagyok francia, mint király.« Tudta, milyen kiválasztott anyaggal kellett dolgoznia. Más szóval szerette és egyben becsülte is népét, mert népe viszonzta szeretetét és mert ismerte a franciák régi és elévülhetetlen vonzalmát királyaik iránt, akikben a nép védelmezőit látták.

Bizonyos, hogy egész lelkével sóvárgott arra, hogy szeressék, hogy atyja legyen népének. A fronde szörnyű leckéje bebizonyította neki, hogy semmi sem nehezebb ennél. A királyi mesterség csak akkor lehet »gyönyörűséges«, ha a fejedelem erényei által odajut, hogy gyönyörűségét találja abban, ami gyakran súlyos feladat és fájdalmas élmény. Minden erejével azon van, hogy kitanulja ezt a mesterséget, melynek minden tövisét érzi. Tudatában van gyöngeségének, tanulatlanságának, túlságos fiatalságának. Mégis önmagának is csak azt mondja, amit Brienne barátjának: »Türelem! Nem leszek mindig gyermek! De most hallgassunk!...« A hallgatás a harc és előkészület éveiben az ő nagy erőssége és oltalma. Tartózkodó és szófukar marad mindaddig, míg majd parancsolhat és egész dicsőségében megmutatkozhatik. Mielőtt Lajos, a nagy Király lett, előbb önként sokáig Lajos, a hallgatag királyfi volt.

Második fejezet

A BIBOROS VAGY A MODOR ÉS A POLITIKA ISKOLÁJA

Ismerjük Saint-Simon igazságtalan ítéletét XIV. Lajosról: »Az átlagosnál kisebb szellemi tehetséggel született, de szelleme alkalmas volt arra, hogy formálódjék, csiszolódjék, finomodjék s a többiektől utánzás és restelkedés nélkül magára szedje ezt meg amaszt, miért is mérhetetlen előnyére szolgált, hogy egész életét a legkülönbözőbb fajtájú emberek között élte le, akikben megvolt az, ami belőle hiányzott, minden korú, rendű és egyéniségű férfiak és asszonyok között...« Ám ez a mondat önmagának is ellentmond. Önkéntelenül megvallja az igazat. Mert mit jelent az »átlagosnál kisebb szellemi tehetség«, szóval az együgyűség, a korlátoltság olyan embernél, aki mégis képes arra, hogy »formálódjék«, hogy »finomodjék« és főként, hogy »utánzás nélkül magára szedje ezt meg amaszt?« Ilyesmi egyszerűen nincs. A középszerű vagy félkegyelmű egyszerűen csak szolgálai utánzásra, csak kölcsönként dolgok fitogtatására, mások finomságának többé-kevésbé durva majmolására képes, de valóságos finomságra vagy csiszoltságra soha. Később látni fogjuk, mit tett hozzá XIV. Lajos a magából ahhoz, amit szolgálaitól és tanítóitól kapott. Nem kisebb dolgot, mint lángelmét, eredeti és egyéni elgondolást, a

királyságnak egy olyan felfogását, amely addig senkinek sem jutott eszébe. Azt azonban meg kell adni, hogy tanult másoktól és hogy, mint Saint-Simon mondja, nagyban előnyére vált a magasabbrendű emberekkel való állandó érintkezés. Szerette a szellemet, a szellem és intelligencia minden nemét, ellenben gyűlölte a pletykát és árulkodást, az irigy kritikát, a csak rombolni tudó tamáskodást. Ő maga született építő elme volt. Ha fejébe vette, hogy valami nagy dolgot hoz létre, haragudott mindenkire, aki az általa tervezett szép mű sikerét veszélyeztette vagy hátráltatta. Hogy megvalósítsa, mindenkit szívesen felhasznált. Mint minden igazán vezetésre született egyén, pompásan értett ahhoz, hogy mindent kihozzon az emberekből, amit csak adhattak, néha valamivel még annál is többet.

A kialakulásában segítségére lévők között előkelő helyet foglal el nevelőatyja, a bíboros. Mazarin nem volt lángelme. De XIV. Lajos számára ő volt a bölcsesség kútforrása, a nagy kalauz és bizonyos mértékben a lelkiatya is. Van ennek a két lénynek összetalálkozásában valami gondviselészerű.

* * *

Kezdjük a dolgot ezen: a bíborba öltözött, behízelgő, síma és halk modorú olasz egészen különösen megnyerő egyéniség, elbűvölő ember volt. Ausztriai Annának mihamar alkalma nyílt rá, hogy megismerje erről az oldaláról. Mikor elsőízben jelent meg a Tanácsban, valósággal elkápráztatta XIII. Lajos öreg minisztereit. »Jól megtermett, csinosképű, szép férfi volt, gesztenyebarna hajú, eleven és okoszemű, nagy nyájassággal az arcán...« — ilyenek festi Emlékirataiban Olivier d'Ormesson, az ülés egyik résztvevője. Ez a főpap, azelőtt a pápai hadsereg gyalogos kapitánya, kitűnően tudott az emberekkel bánni. Rómában, a jezsuiták kollégiumában nevelkedett és Spanyolországban

fejezte be tanulmányait az alcalai egyetemen. Pártfogója fiát, az ifjú Geronimo Colonnát kísérte el oda. Élt Rómában, a művészet és műveltség egyetemes központjában és élt Spanyolországban, a világ akkor leggazdagabb, legpompásabb és egész csomó szempontból legkifinomottabb országában. Az előkelő és símulékony modorral együtt azt is megtanulta, hogyan kell az életet élvezni, széppé tenni és elrendezni, ugyanakkor olyan emberhez illően, aki utazott és a »leghaladottabb« és legszebb országok levegőjét szívta magába, külsőleg levetett magáról egy csomó régi előítéletet, helyettük pedig valami nagyon modern és nagyon választékos magatartásra tett szert, amely nemcsak a párizsi parlamenti körökben keltett megrökönyödést, hanem a durva német, katalán és flandriai katonák között is.

Általános volt a feltűnés, utóbb a gyűlölet és a düh az idegen megjelenése nyomán. Már jóval a fronde előtt mohón kutattak multja után. Nem volt titok a kortársak előtt, hogy Giulio Mazarini meglehetősen alacsony származású volt. A pletyka azonban mindent megtett, hogy ezt a leszármazást még dísztelenebbnek mutassa. »Tudvalévő, — mondja a fronde egyik gúnyiratszerzője — hogy nagyapja szegény kalapkészítő volt. Sziciliából származott és ott csödbe ment, úgyhogy kénytelen volt elhagyni szülőföldjét. Atyja akkor még fiatalon, a nyomortól űzve, egy istállóba szegődött el és ott lovakat csutakolt; kevéssel utóbb intező és főkomornyik lett egy előkelő úr (Filippo Colonna) házában. Itt sikerült neki ügyesen valamennyi pénzt félretennie, a megtakarított pénzből pedig módjában volt részben megfizetnie a Róma és Nápoly között közlekedő postamesterének állását.« Kalmár szelleme és langyos vallásos érzülete még zsidó eredet gyanújába is keverte a bíborost. »Úgy értesültem, — írja egy szerzetes, Retz koadjutorának segédje — úgy értesültem szerzetünk olaszországi rendházai-ban, ahol szédületes szerencséjének híre a hazájabelieknek

csaknem ugyanilyen gyorsan eszébe juttatta ősei emlékét, ezek pedig arról biztosítottak, hogy Palermóban született és Pietro Mazarin fia, egy *olvasóárusé*, aki csödbe ment és ezért elköltözött... Ennek a Pietrónak szülei Mazarini (Massara?) nevű szicíliai községből származtak, ott hagyták el a zsidó hitet és keresztelkedtek meg.»

A hazugság eléggé nyilvánvaló. Szembeötlő a kalapkészítő (*chapelier*) és az olvasóárus (*marchand de chapelets*) goromba összekeverése is. De ha kissé ismerjük Mazarin lelki alkatát, a zsidó leszármazás vádja módfelett érdekes és szinte meggyőző. Bárhogyan áll a dolog, az az egy bizonyos, hogy Mazarin alacsony sorból került ki. Ez a postamesterivadék, akiből nemcsak egyházfejedelem válik (az ilyesmi elég gyakori), hanem egy nagy állam valóságos uralkodója, egy királyné kedvese, sőt talán férje is, aki uralkodó hercegekhez és a francia királyi család tagjaihoz adja nőül unokahúgait, ez a szerencsefi sok mással együtt szép példája az osztályok elkeveredésének és a köznép korlátlan felemelkedési lehetőségének az *ancien régime* idején.

De amilyen káprázatos volt ez a magasba jutása, majdnem ugyanolyan homályos maradt a mindenható miniszter eredete. És még a politika porondján való megjelenése után is sok homályos pont van életében. Például igaz-e az, hogy franciává vált, mint állították? Pappá avatták-e valóban? Nőül vette-e egyházilag Ausztriai Annát? Ezek a kérdések nagybárra megoldhatatlanoknak látszanak. A történetírók arról biztosítanak bennünket, hogy 1639 április havában elnyerte a francia állampolgárságot s az erről szóló rendeletet a parlament ugyanez év júniusában iktatta be. Evvel szemben a bíboros halála után Guy Patin ezt írta egy ismerősének: »Itt most felfedezték, hogy Mazarin bíboros sohasem volt francia... Mások azt állítják, hogy pápa szeretett volna lenni és ennek akadálya lett volna, ha franciává válik.« Mindezt ma már aligha lehet eldönteni. Ugyanez áll arról

a kérdésről is, vajjon pappá szentelték-e? A legjobban értesültek általában azon a véleményen vannak, hogy igen. Utalnak arra, hogy Mazarint még a bíborosi méltóságra való emelése előtt San Giovanni in Laterano kanonokjává nevezte ki XIII. Orbán pápa. Ebből, mint mondják, teljes bizonyossággal kiderül, hogy felszentelt papnak kellett lennie, »mert Rómában a székesegyházak kanonoki tisztségeit nem töltötték be mással, mint felszentelt pappal«. Másfelől Daniel de Cosnac azt állítja *Emlékiratai*-ban, hogy saját szemével látta, mikor a bíboros az utolsó kenet szentségét szolgáltatatta ki haldokló unokahúgának, Conti hercegnének. Tehát pap volt... Evvel szemben a fronde idején mindenki abban a hiszemben volt, hogy a bíboros és a királyné úgynevezett titkos házasságban élnek egymással. Azt is állították, hogy »Vincent atya« — a későbbi Paulai Szent Vince — helyeselte és megáldotta frigyüket. Ha pedig ez így van, Mazarin nem lehetett papi személy, hacsak feloldozást nem nyert a pápától, ezt azonban nyilván csak fölöttébb ritkán adják meg, kétségbeejtő esetekben.

Viszont a házasságra egyáltalában nincs bizonyíték. Csak az az egy bizonyos, hogy a királyné szenvedélyesen szerette a bíborost. Hogy a szó világi értelmében is egy pár voltak-e, levelezésükből semmiképpen nem derül ki, akár milyen gyöngédek benne egyes kitételek. A levelek szerzői, hogy egymást kölcsönös vonzalmukról biztosítsák, hagyományos kifejezésekkel élnek, melyek pontos értelme nem határozható meg. A királyné hitbuzgó hölgy volt, Mazarin egyházi férfiú. A leveleikben előforduló szerelmes kifejezéseknek esetleg itt is merőben lelki jelentésük van, akárcsak a jámbor könyvekben. Nem lehetetlen tehát, hogy szerelmük egészen platonikus volt, épúgy, mint IV. Fülöp spanyol királyé, a királyné testvéréé Maria de Agreda nővér iránt, aki bizalmasa volt és zárdája falai közül irányította a király lelkiismeretét. Mégis Ausztriai Anna és Mazarin mondatai-

nak más hőfokuk és más hangsúlyuk van, mint a IV. Fülöp és Sor Maria de Agreda kötött váltottaknak. Leveleikben gyakran emlegetik a »kötelékeket, melyeket semmi sem téphet szét«. Lehet, hogy ezek a kötelékek csupán barátiak vagy csupán plátóiak voltak, az az egy azonban bizonyos, hogy a királyné egész lelkével átadta magát ennek az érzésnek. Ausztriai Anna, hogy ártatlan színben tüntesse fel szenvedélyét, azt válaszolta a bíboros iránti vonzalmát kifogásoló barátnőinek, hogy ennek a szép férfinak semmi érzéke a hölgyek iránt. Ezt a vádat aztán a fronde gúnyiratszerzői és firkászai unosuntig megismételték. Hogyan tehetünk itt különbséget a valóság és a ráfogás között? Az az egy mindenestre nyilvánvaló, hogy Mazarin a királyné nagy szerelméért feltétlen hűséget és ragaszkodást adott cserében, amennyire csak ingatag ember létére ilyesmire képes volt.

1643 május 20-áról és 21-éről kelt jegyzeteiben ezt írja : »Szeretném, ha megtenne engem belső szolgájának és ezt Őfelsége meg is kell, hogy tegye . . . Őfelségének szándékában áll, hogy szolgájának tisztjét ruházza rám, hogy szobám az övé mellett legyen és hogy én kezelhessem Őfelsége titkos alapjait . . .« Szóval kezdetben nem is akar egyéb lenni a királyné szolgájánál, aki tűzön-vízen át hűségesen kitart úrnője mellett. A szolgálatkészségnek azt a fajtáját ajánlja fel neki, amelyen a mindenhatóságukban oly egyedülálló akkori uralkodók többnyire mohón kaptak. Erre a valósággal szolgálai hűségre és a királyné teljes bizalmára építette a ravasz nápolyi szerencsését és hatalmát.

Mi volt a fiatal Király magatartása evvel a síma és mindig titoktartó férfiúval szemben? E tekintetben találgatásokra vagyunk utalva, mert a Király, aki semmivel sem volt kevésbé tartózkodó miniszterénél, sohasem adta tanujelét legbensőbb érzelmeinek. Valószínű, hogy világéletében rossz néven vette a bíborostól, hogy anyja szívét elvette tőle. De jól tudta azt is, hogy fenntartás nélkül megbízhat ebben az

idegenben, hogy koronáját és talán életét is neki köszönheti. Határtalan becsüléssel és tisztelettel viseltetett keresztapja iránt. Mazarin pedig a maga részéről szinte atyai gondoskodással hajlik a királyi gyermek fölé. Ő, a királyné és a Király elválaszthatatlan hármasszövetséget alkotnak, melyet úgy szólván családi szerződés tart össze. Akárhogyan vélekedik miniszteréről, a fiatal uralkodó hálás neki azért, hogy az Állam javát mindenek fölé helyezi. Tökéletesen megbízik benne. A királyné és a bíboros között ő tölti be a »bizalmas« szerepét és leveleikben ezen a néven fordul elő. Amellett nem győzi csodálni az ügyes politikus bölcsességét és tapasztaltságát. Mint olyan ember, akit ugyancsak veleszületett hajlama vonz a pompához és a fényűzés minden kifinomultságához, aki szereti a művészetet és az élvezeteket, közeli lelki rokonságban érzi magát evvel a nagyszerű olasszal, evvel a ragyogó lovaggal, aki Rómában és Madridban élt és az akkori Párizs polgári és kissé piszkos középszerűségébe bíborosi palástjával mintha a Ragyogás országának és a Szépség országának egy sziporkázó sugarát hozta volna el.

Milyen mohó szemmel és füllel fogadta ez a félénk és magában sohasem bízó ifjú ennek a mesternek tanításait!

* * *

Minisztersége első éveitől fogva Mazarin a Palais Royalban rendezkedett be, a királyné közelében. Majd utóbb saját lakása volt a Louvre-ban, a Király szobája fölött, úgyhogy csak nagyon keveset lakott a nagyszerű Tubeufben, melyet annyi gonddal bővített és díszített és melyből a későbbi Palais Mazarin lett. Neki magának úgyszólván csak pihenőhelye volt, ahová, mint Madame Motteville beszéli, »szeretett időnként elvonulni az általa felhalmozott csodák közé, ha ugyan nem unokahúgainak engedte át lakásul«.

Ilymódon az ifjú XIV. Lajos mindennapos, sőt mondhat-

nánk, percenkénti bizalmas érintkezésben volt miniszterével. A bíboros volt az inaséveit taposó uralkodó számára a folyton szeme előtt álló mintakép.

Képzeljük el magunknak a kissé nehézkes fiú álmélkodását és csodálatát, mikor szép keresztapja szobájába belépve ott találta őt karosszékében, két majommal az ölében, amint éppen avval szórakozott, hogy ezeket az udvarhölgyeknek öltöztetett állatokat táncoltatta. Az egyik sarokban illattartók füstölögtek, vagy a komornyikok ámbra- és jázminpasztillákat szórtak szét. Nyáron olasz módra készült hűsítő, szörpök, citrom- és narancslé, mindenféle fajtájú italok állottak elrendezve egy asztalon. A szoba ezer finom illatot árasztott. A bíboros maga úszott a parfümben. Azt beszélték róla, hogy még a majmait is illatosítja. Az volt a híre, hogy olasz apácákkal csináltatja magának az esszenciákat, a kenőcsöket, az illatos pasztákat. Spanyolországból rendelt kesztyűinek pézsmaszaguk volt, két végén kipödrött bajusza felfelé állott és arcához tapadt, a IV. Fülöp által divatba hozott *bigotera* (bajuszkötő) jóvoltából. Szalagjai és bojtjai bőséges tápot adtak a pletykának. A szigorú erkölcsű személyek megbotránkoztak rajta, mennyire kedveli a színházat, az operát, a látványos darabokat, a ballettet. Bohócokkal, énekesekkel, táncosokkal és komédiásokkal vette magát körül. A fiatal Király rajongott mindezért. Ő bizonyára nem vette rossz néven keresztapjától, hogy kedvét találja ezekben a szórakozásokban és nagyvilági dolgokban, melyeket ő is annyira szeretett. De Páris öreg nyárspolgárai berzenkedtek a spanyol és olasz erkölcsöknek ez ellen a beözlése ellen. Avval vádolták a bíborost, hogy »kicsapongó életet folytat«. Jellemzőek erre Guy Patin dühös levelei, melyek tele vannak bösz megvetéssel a finomkodó és parfümös egyházfejedelem ellen. A Franciaországban akkor még ismeretlen mértékben pompás és kifinomult élet megnyilatkozásai érthetővé teszik a Marais vagy a Place Maubert kuruzslóinak

és jogászainak haragját és irigységét, akik szemében a ledér élet netovábbja volt, ha szép időben vasárnap gebéiken kikocogtak Suresnes- vagy Bagnolet-beli kertjeikbe, hogy ott naphosszat ribiszkét szedjenek, vagy cseresznyét tépjenek a fáról.

De a bíboros keveset tartott ezekről a léhaságokról. Nagytudású műkedvelő volt, rajongott a szép könyvekért, képekért, mindennemű műtárgyakért és összes honfitársai-val együtt szenvedélyesen szerette az építészetet. Könyvtára híres volt, istállóí úgyszintén. A fronde idején »istállóépítő«-nek és »könyvtáros«-nak csúfolták. Valóban ő hozta létre *Tubouff*-öt, melyet valóságos múzeummá alakított át. A parlament jogászai eléggé szidták is érte. Ezek a szemérmes jansenisták nem győzték szemére vetni szobrai »gyalázatos pőreségét« és kiszámították, hogy egyetlen darab ezek közül az antik márványok közül »több, mint kétezer tallérba« került. Elősorolták ébenfaszobáit, »madáralakúra faragott« márványasztalait, aztán azokat, »amelyeken a drágakövek és az arany kellemes keveréket adtak«, ugyancsak a mozaikkal díszítetteket, velencei tükreit és kelyheit és elefántcsontágyait... Végül pedig íme egy botrányos és ördögi részlet: »Van ennek a háznak egy eldugott, sötét szögletében egy szék, amelyre ha valaki ráül és *meghúz egy zsinórt*, ismeretlen szerkezet segítségével tetszése szerint leszállhat vagy felemelkedhetik!...« Nincs benne kétség: nyilván felvonóról volt szó! Ez a buja olasz kétszáz évvel mérnökeink előtt kitalálta a liftet.

Az építészetén kívül a bíboros nagyon szerette az ünnepeket is. Azok, amelyeket élete utolsó éveiben rendezett, szinte előjátékai a néhány esztendővel későbbi híres versaillesi ünnepeknek. A magánéletben annyira fősvény Mazarin a nyilvánosság előtt nagymértékben bőkezűnek tudott mutatkozni, ha szükségesnek tartotta. Egyéb példák között Montpensier kisasszony őrizte meg számunkra annak a

»fölkötőbb gáláns és rendkívüli dolognak« emléké, melyet a bíboros az 1658-ik esztendő telén rendezett. Nagy sors-húzással egybekötött díszlakomára hívta meg a két felséges hölgyet: a királynét és az angol hercegnőt. A palota erkélye tele volt »minden elképzelhető drágakövel, csecsebecsével, bútorokkal, kelmékkel, kínai vázák, kristálygyertya-tartókkal, ezüstedényekkel, illatszertartókkal, kesztyűkkel, szalagokkal, legyezőkkel... Vagy négy-ötszázezer frankot érhetnek... Ennek a gáláns bőkezűségnek híre ment az egész királyságban és a külföldi országokban is, *annyira rendkívüli volt...*».

Szóval a bíboros nem törődött a költségekkel, ha arról volt szó, hogy elkápráztassa és megdöbbenesse az embereket. XIV. Lajos később visszaemlékezett erre a tanulságra, amint hogy a keresztapja által rendezett lotériát sem felejtette el, és ezt a bizonyára olasz találmányt Versailles-ben is meghonosította. De ebben épűgy, mint minden egyébben, az illatszerek iránti szenvedélytől az építészet, a festészet, a szobrászat, a szép bútorok szeretetűg, az élet megszépítésének és megfinomításának művészetűg, a nagy Király Mazarin tanítványa volt. Kétségtelenűl »lángeszű« tanítványa, de mégis csak tanítványa.

* * *

A lélek rejtettebb terűletein nem kevésbbé bizonyos a mesternek tanítványaúra gyakorolt befolyása. Nem vitás, hogy meglehetőes erkölcsi hasonlóság volt kettűjük között. Mégis a két természet közötti eltérések még számosabbak és élesebben ütköznek ki. Példának okáért XIV. Lajos, akármit mondanak felűle, alapjában véve vallásos kedűly. A bíboros vallásossága már inkább óvatosságaúra int. Ellenségei elűgszer elmondták róla, hogy csak forma szerint keresztűny és erkölcei épűgy mint politikája, tisztára pogány: »Mazarint bíborost — írja Madame de Motteville — avval gyanű-

sítozták, hogy nem túlságosan vallásos. Ifjúkorára árnyéket vetettek az Olaszországban róla elterjedt rossz hírek és mint, róla beszélvén, már megemlítettem, sohasem mutatott elegendő tiszteletet a legszentebb misztériumok iránt. » Azt jelenti ez, hogy istentagadó volt? Erre magatartásában nem találunk bizonyítékot. Tagadhatatlan azonban, hogy nem volt különösképpen hitbuzgó. Halálában nem volt semmi valóban épületes. Legfeljebb azt mondhatni róla, hogy rendes volt. Choisy abbé azonban továbbmegy és kijelenti : » Inkább filozófus, mint keresztény módra halt meg, bámulatos lelkierővel és nyugalommal, ami saját szavai szerint elmúlt élete ártatlanságában találta magyarázatát.«

XIV. Lajos maga egészen más érzelmekkel halt meg. De valószínű, hogy a bíboros példája hatott rá, mikor egész életében ki nem állhatta és lehetőleg igyekezett távol tartani magától a szenteskedőket. Mazarinnek minisztersége elején ellenségei voltak a szenteskedők. Naplójában ez a feljegyzés található : » Az összes kolostorok ellenem vannak, de különösen a Val-de-Grace.« Később pedig : » A hitbuzgók minden elgondolása erőtlen s ennek az az oka, hogy mindenképpen Istent akarván szolgálni, *igazában ellene vannak az Állam javának.* A régensség idején, mikor a nép, a főnemesség és a parlamentek annyi követeléssel állanak elő és Franciaország a legnagyobb háborúval van elfoglalva, melyet valaha viselt, *elengedhetetlen szükség van az erős kezű kormányra.* Ám a királyné ingadozik... Alárendeli a közügyeket a házi ügyeknek és legfőképpen a vallási kérdéseknek. Holott éppen az ellenkezőjét kellene tennie... A királyság kormányzása és a Király nevelése : ezek azok a feladatok, melyeket első sorban jól kell elvégeznie és meg kell győződve lennie arról, hogy minden ennek a kötelességének szentelt pillanat sokkalta kedvesebb Istennek az imádságban, templomjárással, szentbeszédnek és misék meghallgatásával eltöltött óráknál... »

Ennek módfelett eretnekszaga van. Az azonban bizo-

nyos, hogy politikai szempontból Mazarinnak igaza volt, mikor ellene szegült a jámbor fondorlatoknak. Ezek arra irányultak, hogy mindenáron rávegyék a kibékülésre Spanyolországgal, a keresztes hadjáratra a törökök és a protestánsok ellen. A bevallott cél az volt, hogy visszaállítsák a kereszténység egységét az eretnekekkel és hitetlenekkel szemben. Richelieu utódja sokkal józanabban gondolkozott, semhogy ilyen kalandokba bocsátkozzék. XIV. Lajosnak ugyanez volt a véleménye. A bíboros példáján okulva, ő is folyton résen volt, nehogy belevigyék a szenteskedők valamilyen vállalkozásba, és erélyesen megvédte a világi államot az ultramontánok sugalmazásától és beavatkozásától. De keresztapjával ellentétben ő nagyon vallásos volt. Annyira hajlott anyja hitbuzgóságához, hogy a bíboros aggódni kezdett. Nem akarta, hogy tanítványa szerzetes legyen. Szent Lajos napján, 1648-ban a Király a jezsuiták főtemplomában meghallgatta a szentet dicsőítő beszédet, melyet Párizs koadjutora mondott. A szónok ezeket a szavakat választotta textusul: »*Audi, fili mi, disciplinam patris tui.*« És egész beszédében elejétől végig arra buzdította a fiatal fejedelmet, hogy csupán a vallás eszköze legyen és birodalmában ép-úgy, mint szívében Jézust segítse uralomra... Ez a beszéd nem nagyon volt ínyére Mazarinnak, sőt lázadásnak minősítette. Igaz viszont, hogy a szónoka későbbi Retz bíboros volt és a körülmények fenyegető színben tüntették fel a dolgot. De ez a kis tény, néhány hasonlóval egybevetve, mégis becses adalék a bíboros jellemének megértéséhez.

Ezek az összes lelki hajlamok és készségek nyilvánvalóan rányomták bélyegüket a Király nevelésére. Vannak még egyéb hasonlóságok is a mester és tanítványa között, melyek többé-kevésbé tudatos befolyással magyarázhatók.

A csak nagyon kevésbé vallásos egyházfejedelem módfelett csüggött a földi javakon, elsősorban a pénzen. A fiatal Brienne *Emlékiratai*-ban leírja, hogyan látogatta meg kép-

tárát kevéssel halála előtt még egyszer, utoljára. Botjára támaszkodva végigcsoszogott hálópapucsában a termeken, itt-ott megállt egy ritka szőnyeg vagy egy értékes remekmű előtt és mélyen, fájdalmasan felsóhajtott: »És mindezt itt fog kelleni hagynom!« — Az összes mulandó javak közül a bíboros leginkább egészségével törődött. Egész életében féltő gonddal ápolta magát és vakon engedelmeskedett orvosai parancsának, akik végül is idő előtt vitték a sírba, akárcsak XIV. Lajost. Mint a Királyt, őt is végleg legyöngítették a köpölyözéssel és az orvosságokkal. Ennek a halvány férfinak sem volt már egyetlen csöpp vér sem az ereiben. Elvértelenedett teste oszlásnak indult. Ólomszínű foltok tarkították láb-szárait, két lábfeje pedig felduzzadt, erre az orvosok, mint Guy Patintól tudjuk, »lóganéjba bugyolálták«. Utolsó betegsége alatt Vallot, a Király orvosa, *hatvanszor* klistélyozta meg, »két nyolcaduncia szennával és két uncia mannával«. Hatvan klistély! Az ilyen borzasztóságok olvastán az ember azt hiszi, hogy álmodik és nagyon is megérti Mazarint, aki haldokolva szemére vetette a már említett Vallotnak, hogy »ő okozta halálát«.

Ha XIV. Lajos ugyancsak híven követte orvosai utasításait és kissé túlságosan vakon hitt az orvostudományban, meg kell adni, minisztere viselkedése nem volt alkalmas arra, hogy ettől eltérítse. És ha természettől fogva megvolt benne a pénz szeretete és az összehordására való hajlandóság, valamint a nagyon is erős vonzódás mindenféle földi jóhoz, épúgy kézenfekvő, hogy a bíboros ezirányú életfelfogása saját hajlamait csak igazolhatta és táplálhatta.

* * *

De ha Mazarinról és XIV. Lajosról beszélünk, nemcsak az előbbinek az utóbbira gyakorolt többé-kevésbé közvetlen, többé-kevésbé állandó és szándékos befolyásáról van

szó, hanem valóságos tanítói és tanítványi viszonyról. A miniszter a szó szoros értelmében politikai oktatásban részesítette uralkodóját és ez a mester méltó tanítványának mutatkozott.

1660-ban a velencei követ ezeket írja kormányának a Királyról: »Vonzalma, úgylátszik, teljes mértékben a bíboros felé fordul. Nem elég, ha azt mondom, hogy a Király hasznos és szükséges minisztert lát benne, hogy érdekből részesíti kegyében, hogy szükségből rábízza a hatalom gyakorlását, hanem meg kell vallanom, hogy *kettőjük között titokzatos rokonszenv áll fenn*, a szellem és elme hasonlóságán alapuló rokonszenv, melynek hatásaképpen egy nagy uralkodó hajlamai egy egyszerű alattvaló szándékaitól függhetnek . . . A Király ehhez képest naponként többször is beszél miniszterével. Minden ügyben, még a legapróbb és legszemélyesebb ügyekben is kikéri tanácsát, és ha szabad magamat így kifejeznem, utasításait. Ha állami ügyekről beszélnek vele, vagy ha valami kegyet kérnek tőle, a bíborost hivatja. A legtöbb, amit megtesz, az, hogy közbenjár nála . . . Alig kelt fel ágyából, már siet a bíboroshoz, akár Louvre-beli lakásán tartózkodik, akár visszavonult saját palotájába. S ez minden szertartásos külsőség nélkül megy végbe, a legcsaládiasabb formában. A bíboros nem megy a Király elébe, nem vezeti be. Ha éppen el van foglalva, a Király nem restel előszobájában várakozni rá. Ha miniszteri tanácskozás van nála, a Király egy pillanatig marad, jónapot mond a bíborosnak és elmegy. Rendesen azonban egy jó órahosszat tanácskozik vele és ezeknek a megbeszéléseknek során a bíboros mindenről beszámol neki, oktatja, beleoltja lelkébe saját eszméit, úgyhogy Őfelségének pontos értesülései és szilárd elvei lévén, amelyeket ettől a nagy embertől kap, nem látszik kétségesnek, hogy, hacsak nem kerül valamelyik másik minisztere befolyása alá, igen nagy uralkodó lesz belőle . . .«

Ez az idézet nagyon érdekes, mert sokat árul el a Király

lelki fejlődéséről. Nyilvánvaló, hogy ezek a velencei idegeknek többet és jobban láttak az akkori franciáknál. Egészen bizonyos, hogy valóban volt egy »titokzatos rokonszenv« a Király és keresztapja között, a természet és a szellem rokonsága. Ausztriai Anna fiában és Medici Mária unokájában olasz és spanyol vér is folyt. Innen van, hogy Mazarin, a Katolikus Király nápolyi alattvalója és a francia uralkodók ivadéka jobban megértették egymást. És éppígy megvolt közöttük a »szellemi alárendeltség« viszonya. Ez nem lehet meg senkit, ha arra gondol, hogy az ifjú uralkodó teljesen átérezte méltóságát és saját értékét, ugyanakkor azonban félnék és az önbizalomnak hijján volt. Nagyon természetes, hogy egy huszonkétéves fiatal uralkodó, aki mestersége megtanulására törekszik, kora egyik legnagyobb politikusához jár iskolába. De ez a tanítvány már türelmetlenül várja, hogy maga uralkodhassék. Egész Franciaország ezt kívánja tőle. Az ellenségek tömege ingerli a bíboros ellen. Ennek dacára továbbra is rábízza a hatalmat. sőt engedelmesen meghallgatja. A velencei követ arra céloz, hogy ennek oka a félelem és a szükség : a Király attól tart, hogy ha minisztere elmenne, újból felütné fejét a fronde. De nem hiányzik belőle a hála sem, a bíboros politikai tehetsége iránt érzett őszinte megbecsülés és csodálat. Figyeljük meg végül nyájasságát, sőt kedélyes fesztelenségét ennek a leendő egyeduralkodónak, aki a legnagyobb egyszerűséggel közeledik miniszteréhez, előszobázik nála saját palotájában, úgy megy és jön, mint akárki emberfia és úgy látszik, mintha levetett volna minden gőgöt és minden önhittséget. Ez a XIV. Lajos merőben különbözik attól a másiktól, akit a hagyományos történetírás állít elénk. És ez a tisztelet, ez a meghajlás az aggastyán kívánsága és akarata előtt, aki-nek, igaz, nagyon sokat köszönhet — a legnagyobb mértékben becsületére válik jellemének.

Vegyük észre azt is, hogy a velencei követ által el-

mondott részletek az 1660-ik esztendőre vonatkoznak, a bíboros halálát megelőző évre. Mazarin e szerint *in extremis* szánta volna rá magát, hogy kiszolgáltassa urának a kormányzás titkait. A kortársak mind egybehangzóan vallják, hogy ez az elhatározás csakugyan nagyon elkéssett. Szabad ebből azt az elhamarkodott következtetést levonni, hogy Mazarin megfontolt szándékkal hanyagolta el XIV. Lajos politikai nevelését, mint ahogy állítólag szoros értelemben vett tanítását is elhanyagolta? Ami ezt az utóbbi vádat illeti, már láttuk, mi az igazság. De ha olyan sokréttű lélekről beszélünk, mint ezé a római főpapé, vigyáznunk kell, nehogy túlságosan éles megállapításokat tegyünk. Azt is mondhatjuk, hogy igen, azt is, hogy nem. Magatartása nyilván könnyen megmagyarázható állásának, a francia udvar külügyminiszteri állásának kényes és bizonytalan voltával. Egész hatalma a királyné szerelmén és a Király hálaérzetén épült. tehát törekeny és ingatag érzelmeken. A bíboros egész személyes politikája abban állott, hogy nélkülözhetetlenné s egyben félelmetessé tegye magát pártfogói előtt. Ezért volt fontos, hogy a Király ne mondhasson le egyhamar tanácsairól. Mazarin arra az esetre, ha netán kénytelen volna a hatalmat átadni, elővigyázatból még olyan vezetőt is adott tanítványa mellé, aki egészen át volt hatva az ő szellemétől és tanításaitól. Ez egyik unokaöccse volt, a fiatal Mancini Alfonz. De ő korán meghalt és magával vitte a sírba nagybátyja összes reményeit. Másfelől Mazarin sokkal élesebb eszű emberismerő volt, semhogy ne sejtette volna meg a fiatal Királyban a csendes és szófogadó ifjú álarca mögött az ellenállhatatlan hatalomvágyat. Várható volt, hogy egyik napon rá fogja szólni magát és felmenti Mazartint a további szolgálattól. Nem helyesebb volt-e hát, ha megelőzi óhajait és az uralkodóval együtt csinálja azt, amit ez előbb-utóbb alighanem ő ellene fog csinálni?

Amellett apránként rájött a Király lassan fejlődő természetének nyitjára is. Előre látta, mi minden fog kibontakozni ebből a lassú folyamatból. Ismerjük Villerov marsall előtt tett kijelentését. Egy napon, mikor a Király éppen elkészült a burgund rendek küldötteinek fogadásával, Mazarin ezt mondotta a Király nevelőjének: »Észrevette marsall úr, hogy a Király parancsoló módjára hallgatja meg az embereket és apa módjára szól hozzájuk? Kissé késve fog elindulni, de aztán tovább fog érni akárki másnál.« Helyénvaló, ha egy másik, Gramont marsallhoz intézett mondására is utalunk, akit nyilván szintén megtévesztett a Király felfogásának látszólagos lassúsága. »Ah, marsall úr nem ismeri őt! Annyi minden van benne, hogy kitelnék belőle négy király és egy derék ember.« De XIV. Lajos nem is várt aztán keresztapja felszólítására, hogy foglalkozzék az államügyekkel és szokják hozzá mestersége gyakorlásához. Saját jószántából tájékozódott mindenről, kikérdezett mindenkit, igyekezett kitudni a külföldi követek véleményét, mindenből és mindenkitől tanulni iparkodott. Szóval jól fel volt készülve arra, hogy, noha bizonyára kissé elkésve, leckéket vegyen első miniszterénél.

* * *

XIV. Lajosnak nagy szerencséje volt, hogy ilyen mesterre talált. Senkisé ismerte jobban Mazarinnél az akkori idők európai politikáját, az úgynevezett »udvari titkokat«, a mindig rejtelmesen dolgozó pápai diplomácia útvesztőjét. Mint született spanyol alattvaló és az alcalai egyetem egykori diákja, beszélt az ország nyelvén és módjában volt, hogy korán kiismerje az egész kereszténység akkor legkörülfontabb és legkíméletlenebb diplomáciájának, a madridinak módszereit és fondorkodásait. Mazarin helyettes pápai legátus volt Avignonban és nuncius Párizsban. Ügy-

szólván a római Kúrián nőtt fel és így pontosan elsajátította annak minden fogását és cselfogását. Nem csoda hát, ha növendékét is megismertette ennek az egyházi politikának néhány lényegesebb alapelvével, melyekben évezredes bölcsesség szűrődött le, hiszen az Egyház csupán a szellem tekintélyén épül és a szellem segítségével tartja féken a brutális erőszakot. Később látni fogjuk, hogy XIV. Lajos ezt a leckét is jól megjegyezte és takaros hasznót húzott belőle. A fiatal felség megtanulta az egyházfejedelemtől, mire képes az okosság, a megfontolt lassúság, a felfogás folytonossága, az elővigyázat, mely semmit nem bíz a véletlenre, az alaposan átgondolt tervszerűség, mely a mindenkorai viszonyok követelményeihez alkalmazkodik, tanul a tényekből és végül is mindenképpen győzedelmeskedik. Evvel a római símulékonyssággal és csökönyösséggel Mazarin az olasz gyakorlati érzék minden erejét párosította. Ellenégei szemére vetették machiavellizmusát. Annyi bizonyos, hogy a szó legjobb értelmében Machiavelli tanítványa volt. Egészséges és izmos realizmus szerencsésen ellensúlyozta tanítványában a francia politika fogyatékoságait, az üres idealizmust, az elvont gondolkodás túltengését, az érzelmességet, mely végsőleg kegyetlenebb a legcsúnyább kegyetlenségénél.

XIV. Lajos ezeknek a leckéknek során nem egyszer megbámulhatta az egyházi férfiút, akinek a kormányzás annyira a kisujjában volt. Mert a főpap nemcsak hogy ismerte a világot, hanem a vallási élet középpontjában, Rómában, ahol a kereszténység minden ügyének szálai összefutottak, hozzászókkott ahhoz is, hogy a dolgokat úgyszólván nagyvilági nézőpontból vegye szemügyre. Ennek ellenére pompásan értett ahhoz, hogy politikáját a francia állam szempontjához igazítsa. Mazarin mindazonáltal nagyon népszerűtlen volt Franciaországban. A nemzet lelkében valami ősi, leküzdhetetlen előítélet volt a papminiszterek ellen. Egy

1614-ben, a rendi gyűlés feloszlata alkalmából mondott beszédében a fiatal Richelieu, akkor még csak egyszerű luçonai érsek, erélyesen kikelt ez ellen az előítélet ellen. Beszédének veleje az volt, hogy az egyházi emberek a legjobb államférfiak is, részben nevelésüknél, részben hivatásuknál fogva : teljes mértékben rendelkeznek szellemi képességekkel, széleskörű műveltséggel, a lelkek irányításának gyakorlataival és végül hivataluk önzetlen felfogásával... De nem volt az az okoskodás, amely a franciákat véleményük megváltoztatására bírta volna. XIV. Lajos meghajolt a nemzet óhaja előtt és sohasem nevezett ki papminisztert. Láta Mazarin munkáját és igazi egyeduralkodóhoz illően tartott tőle, hogy egy másik tekintély lejárathatja az övét, amellet, hogy idegen érdekekhez való kötöttsége franciaságát is kétesnek tűntethette fel. Mindenekelőtt pedig az az alárendelt szerep, melyet a bíboros olyan sokáig rákényszerített, bizonyára szent borzadályal töltötte el minden piros kalap láttán.

Miben állottak már most pontosan meghatározva a leckék, melyeket Mazarin XIV. Lajosnak a valóságban adott? A bíboros ellenségei azt állítják, hogy édeskevésben. Choisy abbé ezt mondja *Emlékirataiban* : »Villeroy marsalltól, tehát szemtanutól tudom, hogy ezek a leckék általános szabályok körül forogtak : a főuraknak, a királyi család tagjainak szarvát le kell törni — az udvari emberekkel kerülni kell minden bizalmasabb viszonyt — a kunyorálókkal szigorúan kell bánni — ápolni kell a színlelés királyi erényét, amellyel a természet megajándékozta Lajost — az ügyek elintézésénél kifürkészhetetlen titokzatosságba kell burkolózni — sokat kell ígérni és keveset megtartani — minden kegyetlenség kerülendő. »Vedd el pénzüket, — úgy mond a bíboros — de ne ontsd vérüket !« Mindez meglehetősen banális hangzik, de a tanácsok fölöttébb hasznosak. XIV. Lajos legjobban azt jegyezte meg közülök,

hogy a főuraknak és uralkodóházbeli hercegeknek *le kell törni a szarvát!* A Bourbonok és Habsburgok leszármazottja alapján ugyanúgy híve volt az egyenlő elbánásnak, mint a bíboros, ez a postamesteri istállóból elindult közember, aki később a forradalmi vesszőnyalábot és bárdot vette fel címerébe. Jóval 1793 előtt ez a jelvény már ott díszelgett és ma is ott díszleg a Palais Mazarin és a Quatre-Nations kollégiumának homlokzatán. Csak éppen a vörös frigiai sapka helyén látjuk a bíborosi kalapot.

Mégis alapos okunk van arra a feltevésre, hogy Mazarin nem szorítkozott ezekre az általános szabályokra. Több, mint valószínű, hogy az ifjú Király olthatatlan tudásvágyában ennél többet követelt és hogy a bíboros irányításával nemcsak a folyó ügyekkel ismerkedett meg, hanem a nagy kérdésekkel is, melyek Európát akkor elválasztották. Tudvalevőleg XIV. Lajos írásba foglaltatta a haldokló Mazarin hozzá intézett intelmeit, hogy szüntelenül szeme előtt legyenek. Ez a tisztelet a nagy nevelő tanításai iránt alig volna megérthető, ha csupán közhelyekről volna szó.

Szóval a Király módfelett megbecsülte Mazarin politikai bölcsességét. Személyét is mindvégig a legnagyobb tiszteletben részesítette. Ugyanakkor azonban ő maga is érezte, hogy abból a fából faragták, amelyből a mesterek készülnek és így észre kellett vennie a bíboros jellemében egyetmást, ami bizonyára felháborította és elidegenítette tőle: csalafintaságát, kétszínű tárgyalási módját, a hadseregszállításokkal űzött spekulációit, apró titkos üzelmeit. Mazarin ugyanis kereskedett, drágaköveket és festményekeket vett és adott el. De a Király bölcsen úgy vélekedett, hogy egy miniszter leglényegesebb tulajdonsága az államügyek intézése. Igazán nem volt fontos, hogy az olasz mellékesen saját zsebeit is megtömte, miközben megmentette a királyságot és hatalmasabbá tette Franciaországot... Persze idővel az ifjú uralkodó kezdett beleúnni a gyámkodásba.

A kortársak egybehangzó állítása szerint Mazarin nagyon is idejében halt meg...

Azt mondják, hogy halálakor már a pápai trónon látta magát. Valóban, ha a tiarát fejére tehetné volna, méltó módon válhatott volna meg miniszteri hivatalától. Kevéssel azelőtt az volt a kedvenc terve, hogy a frankfurti gyűléssel német-római császárrá választatja XIV. Lajost. Lehetett egy pillanat, melyben a fiatal uralkodó és minisztere egyformán azt hitte, hogy megvalósíthatja a középkor nagy álmát: az »istenség két felének«, a pápának és a császárnak egyesülését a kereszténység fölötti uralomra. Ám ez csak álom volt. Franciaország királya nem lehetett Németország császára és XIV. Lajos jól tudta ezt. De még ha így volt is, a nagyszerű délibábos álmok kitörülhetetlen nyomot hagytak XIV. Lajos lelkében. Némileg kipótolták azt, ami túlságosan vaskos világosság volt Mazarin politikai realizmusában. A Legkeresztényebb Király mindig meg tudta védeni jogait és mindig önérzetesen viselkedett a római pontifexszel szemben. És ha tisztában is volt vele, hogy a császárság ábrándja többbe kerül, mint amennyit megér, szívesen hallotta és hitte — legalább is kezdetben —, hogy méltó a császári koronára.

Harmadik fejezet

MANCINI MÁRIA VAGY A SZERELEM ISKOLÁJA

A bíboros irányításával és saját természetéből folyólag a Király láthatólag előrehaladt a bölcsesség útján.

Sivár és örömtelen gyermekora közömbös és kacér anyja és csupán a közügyekért lelkesedő minisztere között, a fronde megaláztatásai, a menekülés Saint-Germainbe, a kóborlás egy feloszlóban lévő királyságon keresztül, legközelebbi híveinek és az állam első embereinek galád áru-lása — mindez hozzájárult ahhoz, hogy még inkább ki-fejlessze jellemének komolyságát. Egyre jobban és jobban érezte parancsoló szükségét annak, hogy előkészüljön hiva-tása roppant kötelességeire. Turenne marsall vezetésével megismerkedett a katona és a hadvezér mesterségével. Közelről látta a háború igazi arcát és mint aki tudja, mibe kerül egy ütközet megnyerése vagy egy város bevétele, megtanulta, hogy takarékoskodnia kell a szolgálatában ki-ontott vérrel. Mazarin viszont a politika kulisszatitkait tárta föl előtte. Noha a legutóbb kötött békeszerződések Francia-országnak szép helyet biztosítottak a világ előtt, ellenségei korántsem nyugodtak. A legveszedelmesebb közülök, Spa-nyolország, állandóan fenyegette az ország északi határait,

melyek olyan közel esnek a francia fővároshoz. Condé, királyának és hazájának árulója, átment a spanyolok táborába. Mindez nagyon is gondolkozóba kellett, hogy ejtse a fiatal uralkodót.

Ebben az időben — tizennyolcadik életéve körül — csaknem állandóan a hadseregben tartózkodik. Megmutatja magát csapatainak, leszáll az árokba, rettenthetetlen bátorsággal néz szembe a veszéllyel. Mindenáron be akarja bizonyítani, hogy jó katona és semmitől sem fél. A katonaélet és az állandó szabadban való tartózkodás feltűnően megváltoztatta külsejét. Mikor 1657-ben, Stenay és Montmédy ostroma alkalmával a Grande Mademoiselle Szedánba jön, hogy kibéküljön a királyi családdal, az anyakirálynő előrelátóan figyelmezteti, hogy az egykori csinos ifjút nem fogja viszonlátni: »A királyné — írja a Mademoiselle *Emlékirataiban* — közölte velem, hogy nagyon megváltozottnak fogom találni a Királyt... hogy megnőtt, nagy lett és igen megcsunyult!...« Nemsokára megérkezik Szedánba. »A királyné — olvassuk tovább — ebédre várta. Vágtatva jött és olyan *csuromvizesen és sártól csapzottan* érkezett meg, hogy a királyné, mikor az ablakon keresztül meglátta ebben az állapotban, így szólt hozzám: „Azt hiszem, jobb lesz, ha nem találkozol vele, mielőtt ruhát nem váltott!” Azt feleltem, hogy nekem teljesen mindegy. Belépett hát, és amilyen elhanyagolt voít, nekem mégis tetszett...« Ez a fiatal harcos, aki szeret sáros csizmában és azon porosan megjelenni, úgy, ahogyan a nyeregből leugrik, nemcsak a katonai dicsőség ösztökét érezte magában, erős érzékisége is dolgozott benne. Már túl volt néhány futó kalandon. Ugyanakkor azonban fiatalos fitogtatásból éppúgy, mint illemtudásból azon igyekezett, hogy modorát tökéletesítse. Azt akarta, hogy kifogástalan lovag és divatos udvarló legyen. Ezért látogatott el olyan gyakran a bíboros unokahúgaihoz, akik a Louvreban laktak, nagyban játszották a

hercegnőket és a legragyogóbb társaságot látták maguknál vendégül.

Lajos eljárása minden tekintetben természetes, rendjén való és tökéletesen normális. Ám ekkor hirtelen, ennyi nyugalom, ilyen valóban bölcs és szabályszerű viselkedés után hatalmas szenvedély szánt végig életén, mindent elseprő szenvedély, melynek vihara nemcsak szívéen csap át, hanem a legsúlyosabb szerencsétlenségbe sodorja, új erőt ad a frondenak, tönkreteszi a bíboros politikájának minden gyümölcsét és a Királyt Franciaországgal együtt kiszámíthatatlan bajba dönti. A különben olyan józan fiatalember kis hijján a leghóbortosabb, legveszedelmesebb és legvészt-hozóbb teremtés karjaiba veti magát, akivel csak találkozhatott.

* * *

A történet eléggé ismert. Nem akarjuk még egyszer elbeszélni. E helyett arra szorítkozunk, hogy tőlünk telhetőleg megmutassuk a tények mögött rejlő dolgokat, bevilágítsunk a két szerelmes benső érzelmeibe és kibogozzuk, milyen hatással lehetett ez a szenvedély a továbbiakban a Király szerelmi életére.

Emlékezzünk rá, hogy a Király Mancini asszony halálos-végű betegsége folyamán ismerkedett meg leányával, Mancini Máriával. A fiatalember, mikor a beteghez ment, útközben megállt egy szobában, ahol Mária lesett rá. Annakelőtte már meglehetősen erős szenvedélyt érzett Mária nénje, a pompás Olympe iránt, aki egy évvel utóbb Soissons gróf-néja lett. De Olympe éppen olyan buta volt, mint rossz. Nem hiába volt gúnyneve »la Bécasse«, ami körülbelül buta libát jelent. Kihívó és pökhendi viselkedésével eltávolította magától a Királyt. XIV. Lajos a szellemet kedvelte. Máriát pillanatok alatt megszerette, mert nagyon értelmesnek találta — és lehet, hogy nagyon boldogtalannak is. Elégge

ügyes volt ahhoz, hogy előbb sajnáltassa, aztán imádtassa magát, és a dolog vége az lett, hogy a Király komolyan belebolondult.

Miféle nő volt ez a királyi kedves, akinek alakját a legenda úgy átszötte költészettel s akinek egész élete fondorlatokért bomló és botrányokra éhes kalandornőre mutat? — Ő maga beszéli el *Apológiá*-jában, hogy Rómában született. Anyja, Margherita Mazarini, a bíboros nővére és Lorenzo Mancini római nemes felesége nyolc gyermeket ajándékozott férjének, öt leányt és három fiút. Mária a harmadik leány volt és alighanem a legcsúnyább valamennyi között. Anyja az első perctől kezdve gyűlölte, titokzatos és leküzdhetetlen okokból, melyek a természet és a lélek legmélyebb rejtekéből fakadnak és melyekhez a kislány csúnyasága bizonyára csak az ürügyet szolgáltatta. Mintegy az anyai ellenszenvet igazolandó, az apa, Lorenzo Mancini, az asztrológia lelkes híve, azt olvasta ki a csillagokból, hogy a gyermek »sok galibát fog okozni«. Ilyen módon Mária születésétől fogva az átkozott teremtések bélyegét viselte homlokán.

Nem kétes, hogy gonosz természete korán kiütközött. Szüleinek mindenesetre az volt a legfőbb gondjuk, hogyan szabaduljanak tőle. Bedugták a Campo-Marzio egyik zárdájába, melynek főnöknője egy nagynénje volt és a család egy ideig avval kecsegtette magát, hogy apáca lesz belőle. Első éveitől kezdve megkérdése nélkül kolostori életre szánták. Valóban mintha átok ült volna rajta. A világ eltaszította, ellenben ő csak a világot szerette. Élete nagy részét avval töltötte, hogy harcolt azok ellen, akik elevenen el akarták temetni egy cellában. Ahányszor tehette, kerekét oldott. A zárdába csak azért tért vissza, hogy az első alkalommal megint otthagyja. Pedig csodálatosképpen voltak pillanatai, mikor szerzetesi hivatás nélkül őszintén óhajtott letenni a fogadalmat. De mihelyt kényszeríteni próbálták rá, nyomban iszonyal töltötte el a kolostori élet. Az ellen-

kezés ördöge ilyenkor arra készítette, hogy fellázadjon az ellen, amit annakelőtte kívánt. Alighogy akármelyik hatalom rá akarta tenni a kezét, dühödten és vadul védekezett. Nyakassága ugyanakkora volt, mint önteltsége és büszkesége. Akarata ellenére semmit sem lehetett nála elérni. Inkább megölette volna magát, semhogy engedjen.

Tizenhárom éves korában jött Franciaországba anyjával, húgaival és Martinozzi nagynénjével, aki leányát, a későbbi modenai hercegnőt hozta el magával: a mohó pereputty kihasználta a bíboros nagybácsi által nyitott rést és eljött, hogy odatelepedjék az asztalhoz és kényelmesen berendezkedjék a meghódított várban. A nagybácsi azonban úgy vélekedett, hogy mielőtt bemutatja az udvarnak a kis karavánt, jó lesz előzetesen levakarni róla az olasz jelleget. Ezért előbb Aix-ben állapodtak meg, legidősebb nővérüknél, Victoriánál, aki Mercoeur hercegéhez, Provence kormányzójához ment nőül. Aztán a bíboros Párizsba hozatta és elhelyezte őket a Visitation-zárdában, Saint-Jacques külvárosában. Mária itt a zárda főnöknője, Mater Lamoignon vezetésével csodálatos gyorsasággal haladt előre a francia nyelv ismeretében, elannyira, hogy nagybátyja már azt a tervet forgatta fejében, hogy nőül véteti Meilleraye herceggel, a tűzérség főparancsnokával. De a herceg nyilván visszahőkölt az akkor »sovány, száraz és aszaltszilvára emlékeztetően fekete« Mária csúnyaságától és kijelentette, hogy halálosan beleszeretett hűgába, Hortensiába. Ez csak növelte Madame Mancini elkeseredését az elátkozott gyermek, a szegény Mária ellen, akitől határozottan nem lehetett egyebet várni, mint hogy kellemetlenséget és gyötrelmet fog okozni környezetének. A hölgy még egyszer megkísérelte, hogy lerázza magáról a szerencsétlen teremtetést. A bíboros támogatásával, aki ugyancsak gyorsan felismerte unokahúga nem sok jóval biztató természetét, felszólította, hogy vonuljon kolostorba. Mária nemet mondott. Mire az elkeseredett anya minden tőle tel-

hetőt megtett, hogy életét megkeserítse és ellenállását legyűrje. Bezárta az egyik félreeső szobába, egy Rose nevű öreg komorna felügyelete alatt, akit avval bíztak meg, hogy a fogoly minden pillanatát kilesse. Közben húgai szabadon jártak-keltek a világban. Olympe, aki akkor járt jegyben Soissons grófjával, kegyetlen örömét találta abban, hogy sikereivel a fogoly előtt eldicsekedjék és részletesen ecsetelje a bálokat és ünnepségeket, melyekre amaz nem juthatott el. Mária nem volt testestül-lelkestül gonosz. Olympe igen. Nem kétes, hogy ez az ő kajánsága hintette el a kitagadott nővér lelkében a rosszindulat magvait, melyek későbben oly dúsan megfogantak.

Annyi bizonyos, hogy Mária ebben az időben útálta anyját és nővéreit, ezek pedig kamatostul visszaadták neki a kölcsönt. Nagybátyja bizalmatlansággal viseltetett iránta és ki nem állhatta. Gyönyörű családi élet! Közben azonban Mária valamennyiükkel dacolt. Afölötti dühében, hogy Hamupipőke módjára bántak vele, bosszút forralt. A rossz, összezsavarodó gyökér esete ez, amelyet hiába akarnak tövestül kitépni, még ha lemetszik is, újra megnő és annál csökönyösebben fúródik bele a földbe, mennél jobban igyekeznek kiirtani... Szóval fogoly volt a Louvre-ban, ugyanott, ahol testvérei udvari díszben páváskodtak. No, majd ő megmutatja, hogy ő is bejut oda, de királyi paláttal a vállán. Ő lesz a királyné és ezek az összes nők, akik most megvetik, térdet fognak hajtani előtte. Húga avval alázza meg, hogy elmeséli neki összes hódításait: rajta avval fogja megbosszulni magát, hogy elveszi tőle vőlegényét!... Hogy csúf béka létére hogyan képzelte el magának ezt a diadalt? Maga sem tudta. De bízott okosságában, hajthatatlan akaraterejében. És meg volt győződve arról, hogy a sors kiválasztotta...

Ugyanabban az időben, amikor Mária bosszúját készítette elő, egy hozzá sokban hasonló kalandornő tűnt fel az udvar egén, vésztojólón, mint a fergeteg, vagy mint egy üstö-

kös : Krisztina svéd királynő, aki otthagyta trónját, nehogy egy férjtől kelljen függnie. Párizsba jött, mert a világnak ebben a városában élvezték a nők a legtöbb szabadságot, miután Brüsszelt megbotránkoztatta kicsapongásával és a francia udvart rémületbe ejtette kedvese, Monaldeschi meggyilkolásával. Ez a nő megmutatta a vele egyívásúaknak, hogyan kell bánni a férfiakkal és emelt fővel hirdette, hogy a saját módján akar élni és fittyet hány a világ felháborodásának, az illemszabályoknak, sőt még a törvény és erkölcs parancsainak is. Máriára épűgy, mint az egész akkori társaságra hihetetlen hatással volt ennek a lázadó asszonynak a példája. Viszont nem volt az udvarnál senki, aki Máriánál alkalmasabb lett volna arra, hogy megszívlelje a tanulságot. Elhatározta, hogy soha életében nem fogja elhagyni Franciaországot és pedig ugyanabból az okból, mint Krisztina királynő — mert a szabadság országa volt. Természettől fogva iszonyodik, úgymond, »az olasz szokásoktól és a római életmódtól, mert ott a képmutatás és a gyűlölet korlátlanabban uralkodnak a családok között, mint bármelyik más udvarnál...« Ő is, mint a svéd asszonyi szörnyeteg, aki törrel leszuratta hűtlen szeretőit, »saját életét akarta élni«. Saját életét élni, pillanatnyi szeszélyeit követni, elmenni az élvezet és a hóbort végső határáig, a szabályok semmibevételével, minden néven nevezendő gátlás nélkül, ez volt ennek a szertelenségekben tobzódó léleknek legmélyén. Nagybátyja szemmel tartotta, félt tőle és úgy nyilatkozott róla, hogy »féktelen és kicsapongó jellem«. Ismétlem, lelke legmélyén a lázadás és a zabolátlan szabadság-szomj lakozott. A Király szerelme az ő számára csak eszköz lehetett.

Királyné akart tehát lenni — bizonyára nagyravágyásból, de nem csupán a korona kedvéért, hanem más okokból is, melyeket maga sem tudott volna megmondani és melyek legbensőbb lényében gyökereznek. Többé-kevésbé tudatosan jóelőre készül szerepére. Ismerve a Király hajlandó-

ságát minden szellemi megnyilatkozás iránt, felvértezi magát arra, hogy elkápráztassa. Minden tőle telhetőt megtanul. Valósággal falja a divatos költőket és regényírókat. Elolvassa az *Astrée*-t és Montemayor *Diana enamorada*-ját. Ezek a regényes olvasmányok végleg elcsavarják a fejét. Most már tudákos is. Az irodalom után a filozófiára veti rá magát. Brouagei visszavonultságában később asztrológiai leckéket vesz egy arab orvostól. Ovidiust idézi, Senecánál és Philostratesnél keres bánatára vigasztalást... És a sok fáradság meghozza gyümölcsét. A csúnya tudós lány végül is magára vonja a Király figyelmét. Álma a megvalósuláshoz közeledik, Franciaország királynéja lesz!... De ez nem lepi meg, mert hiúsága minden emberi képzelet felülmúl. Meggyőződése, hogy a legnagyobb dolgokra született. Nővérei, akik mind remekül mentek férjhez, ugyanilyenek: ők is egészen természetesnek, egészen egyszerűnek tartják felemelkedésüket. Ezek a »Mazarinette-ek«, pompás házaikban és Franciaország legpazarabb palotáiban már kissé Napoleon nőtestvéreire emlékeztetnek: hercegség, fejedelemség, trón és korona, ezeknek a császári szívű olasz hölgyeknek semmi sem túlságosan nagyszerű...

Mire célját elérte, illetve már azon a ponton volt, hogy elérje, Mancini Mária még testileg is valóságos átalakuláson ment át. Szinte szép lett, legalább kedvese szemében. Holott teljesen elvitathatatlan, hogy világéletében csúnya volt. A kortársak véleménye erről a kérdésről egybehangzó. A *France galante* egyik szerzője úgy festi le, mint »kicsi, kövér és csúnya« nőt, akinek »olyan a külseje, mint egy csaplóros-nénak«. Arcképei után ítélve, egészen az. Mindazonáltal Madame d'Aulnoy, aki később Madridban találkozott vele és nagy elnézéssel beszél róla, kötelességének érzi, hogy néhány jó tulajdonságát is felemlítse. »Igen szeretetreméltó volt — mondja —, jóllehet túl volt már első ifjúságán. Szemei elevenek voltak, haja feketébb a szénénél, amellet nagyon dús,

alakja szép és lába tökéletes formájú volt...» Mindez nem csinál belőle Vénuszt, ezeket a tulajdonságokat rendszerint vigasztalásképpen szokták adományozni a balsors üldözöttjeinek. Sikereit kétségtelenül szellemi képességeinek köszönhetette. Nem mintha a szó francia értelmében vett *esprit* túlzott mértékben meg lett volna benne. Mindenekelőtt nagyon eszes nő volt, némi hajlammal a pedantéria iránt. Elméje eleven, csillogó, gyakran metsző és ennél fogva meglehetősen ellenszenves volt. Madame de Lafayette biztosít bennünket arról, hogy »egyéniségében semmi kellem nem volt és szelleme sem volt megnyerő, noha bőségesen meg volt áldva vele. De ez a szellem vakmerő volt, elszánt, heves, kíméletlen és minden jómodortól vagy udvariasságtól távol állott.« Ez a ripők, izgága, szókimondó nőszemély valóban az a »csaplárosné« volt, akiről az imént beszéltünk. Bizonyos, hogy jókora adag olasz dagályosság és nyelvelni tudás volt benne. Kissé nyers természet volt, egészen külsőséges, simulékonyság és árnyalatérzék nélkül.

Kiütköző hibáin kívül volt még egy rejtettebb, de főbenjáró fogyatkozása is, mely hamar érezhetővé vált: hihetetlen önteltsége, mely képtelenné tette arra, hogy mással is foglalkozzék, mint önmagával, saját rigolyáival és becsvágyával. Elviselhetetlen gőgje is innen eredt. Meg volt győződve, hogy a világ körülötte forog. Ha sikere van, olybá veszi, hogy a Gondviselésnek nagy tervei vannak vele. Ha kellemetlenségek érik, okukat abban látja, hogy a Végzet makacsul üldözi. Nem csoda, hiszen a balsors gyermeke, atyja ezt olvasta ki a csillagokból. Innen a szüntelen belső kényszer, hogy tragédiát vigyen bele életébe. Később a hisztériának ez a fajtája képtelen méreteket öltött, valóságos nagyzási és üldözési hóbortttá fajult. Ekkor már semmi más nem járt az eszében, mint hogy botrányt csináljon, felbőszítse a közvéleményt, megőrjítse a kancelláriákat, elcsavarja a fejét a minisztereknek, az uralkodóknak, felbolygassa a követeket

és a Szentatya nunciusait, egymás ellen uszítsa az embereket. És ez így maradt egészen az öregkor küszöbéig. Egy félszázadon keresztül volt tanuja Európa annak a lázas izgágaságnak, amellyel ez a javíthatatlan bajkeverő szünet nélkül fondorkodott, magaszította összeesküvéseket leplezett le, ujjongó örömmel vetette magát a kibogozhatatlan kalandokba és minden erkölcsi érzésből kivetkőzve még kérkedett is komisságával. Közben érzékenysége minden idegen érintéstől állandóan szenvedett, amellet azonban beteges ösztön hajtotta arra, hogy a maga részéről fájdalmat okozzon, boldogtalanná tegyen mindenkit közelében. Csak egy lépés választja el a szadizmustól. Pedig alapjában véve nem is volt gonosz természet. Egyszerűen csak a saját szenvedése miatt állott bosszút másokon, anélkül, hogy tudta volna, milyen belső démonnak engedelmeskedik. Végül is elviselhetetlen szörny lett. Nagybátyja, aki csak pályája kezdetén ismerte, helyesen ítélte meg és már akkor óvta a Királyt hibáitól. Azt azonban ő sem sejthette, meddig terjed a nagyratörés tébolya, az uralkodnivágyás dühe és a kiszámíthatatlanság, az értelmetlenség ebben a fonák, mindenekelőtt kalandokra szomjas jellemben.

Mert mindent egybevetve, a fődolog ennek az örök bolyongónak csak az, hogy a »saját életét élhesse«. Elmaradhatatlan látogatója a velencei karneválnak. Álarcosan, gondolában hajszolja a szerelmi élményt, mely szökik előle. Madridban mint *tapada*, fehér mantilláját szemére húzva, kóborol éjszaka a Pradóban és megszólítja az arramenő caballerókat. Napközben ide-odakocsizik a városban és látogatásaival zaklatja az embereket, nem tisztelve a legzárkózottabbak küszöbét sem és apácaköpenye alatt báli ruhában mutogatva bájait. Svájcban, Németországban, Belgiumban, mindenütt állandóan úton van, egyszer lovon, másszor postakocsiban, ma fogadóban, holnap palotában, esetleg, mint Brüsszelben, inkább egy templomban hálva meg, mintsem hogy kolostorban töltsen az éjszakát... Közben férje van.

Ezt azonban gyűlöli, noha kénytelen bevallani, hogy semmit sem vethet szemére. Colonna connétable, akivel a XIV. Lajos-féle kaland után elvették, a jelek szerint derék ember volt és bolondulásig szerette a feleségét. »Nagyon rendes ember volt — mondja ő maga róla — és igen gáláns, nem feledkezett meg semmiről, amivel a tetszésemet megszerezhettem.« Mindazonáltal megvallja, hogy nagyon boldogtalanná tette. Ezt a nápolyi főurat, aki egyesegyedül jószágaival és ménésével foglalkozott, durvának, gyöngédség és nemesebb érzelmek híján valónak tartotta. Mint kiváló férj, a hitvesi közeledést el sem tudta képzelni ivadékok nélkül. Máriának négy gyermeke lett tőle. Egy elvetélés után kijelentette, hogy kielégíthetetlen férje meggyilkolja s ettől kezdve csökönyösen megtagadta a házastársi viszony folytatását. Hogy saját állítása szerint jobban védve legyen tolakodása elől, Rómába szökött hűgával, Hortensiával, Mazarin hercegnővel, aki szintén azt állította magáról, hogy boldogtalanul él férjével és életveszélyes utazás után a két szökevény egy halászbárkában elérte a francia partot...

Valójában Mária vigasztalhatatlan volt, nemcsak ekkor, hanem ezután is, hogy szökésével eljátszotta a Király szerelmét és hogy nem lett belőle Franciaország királynéja. Még egyszer nekivágott a kalandnak. Hiszen a sors rendelte, hogy így legyen. Vagy nem azt jósták-e róla, hogy »sok galibát fog csinálni?« El volt tökélve arra, hogy minden tőle telhetőt megkísérel. A végzetes nő ezen a ponton romantikus hősnővé válik.

* * *

Igazában nehezen képzelhető el, hogy az ekkor már annyira józan, természetből fogva nyugodt és meggondolt Király hogyan szerelmeskedhetett evvel a kótyagos teremtéssel, aki sohasem fért a bőrében s állandóan hóbortjai és szeszélyei között hánykolódott.

Az érzékiségnek kétségtelenül volt benne valamelyes része, akármennyire ellene szól a látszat. Mária fekete szemében nyilván megvolt a képesség arra, hogy a leghűvösebb testből tüzet csiholjanak. Azonban XIV. Lajos — mint már említettem — tizenhétéves korában kissé sznobságra hajlott. Hiányzott belőle még fensőbbségének teljes tudata. Gyermekesen csodálta másokban azokat a tehetségeket és külső adottságokat, melyeket a maga számára elérhetetleneknek vélt. Ez a kamasz fiú, aki eddig lovaival és kutyáival foglalkozott, ámulva és bizonyos tisztelettel, sőt félelemmel lépett be a világba, melynek nyelvét a Hotel de Rambouillet hölgyei diktálták. A világba, ahol nagy becsülete volt a csi-szolt társalgásnak, az ékesszólásnak, a költészetnek, a szellem és érzés összes finomságainak. A világba, ahol a Mancini-leányok úgyszólván a születés jogán királynők szerepét játszhatták. Az ifjú embernek öröme telt benne, ha választékos fordulatokkal társalogni tudott Őminenciája unokahúgaival. A társalgásból hamarosan a közös olvasmányok, levélkék, apró figyelmességek szorgos-bájos kicserélése lett. A benne résztvevők együtt böngészgették a Gyöngédség Birodalmának (a Scudéry kisasszony és más tizenhetedik századbeli írók költötte *Pays de Tendre*) térképét. Ha egy este Lajos a királyné szobájában meghallgathatta barátnőjét, amint csillogó szemekkel Corneille valamelyik tirádáját szavalta, vagy a *Cyrus*-ból, ha nem a *Clélie*-ből olvasott fel egy patétikus vagy regényes részletet, elragadtatása nem ismert határt. Ittasultan engedte át magát az idegen nő, a tüzes olasz leány varázsának, aki bűvös távolokba ragadta. Kéz a kézben élték át az együtt olvasott regényeket. Elhatározták, hogy utánozni fogják szereplőiket, el fogják játszani meséjüket. Az élet ilyen módon nem lett volna egyéb a könyvekben olvasott jelenetek ismétlésénél. És viszont a könyveknek nem volt más feladatuk, mint hogy lemásolják az udvari életet, báljaival, tornáival, karika-futtatásaival, fogadásaival és ünnepeivel.

vel együtt, hogy az elkápráztatott olvasó elé tárják mindennapos gyönyörűségei életmódjukat.

A Király szenvedélye új barátnője iránt kezdetben teljesen plátói szerelem volt, a kényeskedők és negédesek szerelme, az egyetlen nagy kezdőbetűs Szerelem, amely mellett minden egyéb eltölpül. A tökéletes szerelmesek szemében a házasság megvetendő dolog, kissé nevetséges baleset, amelyet a lehetőséghez képest jobb elkerülni. Mint az akkori idők Cathoi és Madelonjai mondták, kiállhatatlan csúnyaságokra irányítja az ember tekintetét. Az így értelmezett szerelem a szellem és szív állandó fellengzése, tobzódás a legnemesebb érzelmekben, melyek magaslatáról megvetéssel néz le az ember az élet mindennapi dolgaira, egyben pedig az elme állandó megszállottsága, minden gondolkodás középontja. Ily módon az udvari élet tétlenségében ez a szerelem az egyedüli és legfőbb elfoglaltsággá válik.

Lelkes és szenvedélyes imádoztja villogó szemeivel és felindulástól remegő hangjával ehhez a misztikus szerelemhez vonzotta Lajost és az okos, érzéki fiatalember hanyatt-homlok rohant vele a regényes birodalmak délibábjai után. Hogy egészen átengedje magát az ígézetnek, nem kellett egyebet tennie, mint visszagondolni gyermekkori olvasmányaira. Az első könyvek egyike, melyeket kezébe adtak, a *Discours des divertissemens, inclinations et perfections royales* (Értekezések a királyi szórakozásokról, kedvtelésekről és tökéletességekről) volt, egy félig oktató célzatú, félig lovagi és érzelmes regény bizonyos Potier de Morais tollából. A történet Alcimède királyfiról szól. Ez egy napon, Mirtres erdejében vadászatva, ezen »a szerelemnek fölöttébb kedvező helyen« az ugyancsak ott vadászó szép Amélie társágába kerül — és a vadász zsákmányává lesz a vadászleánynak. Mindjárt a regény elején ezek az ifjú Király okulására szánt sorok voltak olvashatók: »A tökéletességekkel megáldott fejedelem legyen szerelmes és élvezzen viszonszerelmet.

Az erényes szerelem sok ritka tulajdonsággal ajándékozza meg hívét... Ez a szenvedély nem más, mint a belső sugárzás egy fajtája, mely megvilágosítja a szerelmeseket». Könnyen megítélhetjük, vajjon La Vallière leendő kedvese alkalmas volt-e arra, hogy ennek a szerelemre való felhívásnak eleget tegyen... Az elbeszélés további folytatása nem tartalmazott egyebet a viszontagságok sorozatánál, melyek közül egyik hősiesebb és csodálatosabb volt a másiknál: párbajoknál, szöktetéseknél, kalózkalandoknál. Azok a regények, melyeket a két szerelmes találkozása után együtt olvasott, mind ugyanezt az ízlést és felfogást tükröztették. Tele voltak lovaglásokkal, vadászjelenetekkel, sárkányok és óriások ellen vívott harcokkal, a szeretett nő keresésével, a lovagok szeplőtlen hűségével, tölgyfák kérgébe vésett nevekkel — és a távoli kedves nevét ismétlő visszhanggal... Mancini Mária fogékony és elragadtatott tanítványa elbódult ennyi szépségtől. És mindennek Mária jóvoltából valóra kellett válnia...

Szóval, a szenvedély első időszaka teljességgel regényes. A Királynak, akárcsak a regényhősöknek, az a legfőbb gondja, hogy imádottja előtt kitüntesse magát. 1657 nyarán. Montmédy ostroma alkalmával arra törekszik, hogy nagy tetteket vigyen végbe, mert nyilvánvaló szándéka az, hogy Máriát elkápráztassa. Ez magánkívül volt az örömtől és a büszkeségtől. »A Király — írja — mesébe illő bátorságot tanusított a hadseregnél tett látogatásakor és a veszélyre rá sem hederítve, előbbre merészkedett, mint szabad lett volna, ílymódon mutatva ki megvetését a veszéllyel szemben és példát adva a katonáknak, akik tanúi voltak magatartásának. Mikor ezeket jelenlétemben elmesélték, nem bírtam palástolni efölött érzett örömet, noha aggódás is vegyült bele, és a Király azt kegyeskedett mondani, hogy még sokkal többet is örömet tett volna, hogy szememben ezt a csillogást lássa...» Úgy-e, kedves? De van egy másik, vala-

mivel későbbi keletű anekdota is annak igazolására, hogy a Király valóban nagyon értett a szép érzelmek kiélvezéséhez. »Ha jól emlékszem — beszéli Mária —, a Bois-le-Vicomte egyik fasorában történt. Mivel meglehetősen gyorsan mentem, Őfelsége kezét akarta nyújtani nekem. Közben az enyém, igaz, hogy csak könnyedén, kardja markolatához ütődött. Erre a Király elbűvölő haragjában kirántotta a kardot hüvelyéből és eldobta magától, nem is próbálom elmondani, hogyan, mert nincs szó ennek kifejezésére.« Ez a két kis eset pontosan mutatja a Király érzelmeinek mértékét Mancini Mária iránt szerelmüknek ebben az első időszakában: felengző imádat, melybe egy adag tetszelgés, mint akkoriban spanyolul mondták, *vanagloria*, vegyül.

Az említett hadjárat utáni télen számos ünnepség játszódott le a városban éppúgy, mint az udvarnál. A Király, a kitűnő táncos és csinos lovag, különösen kitűnt a bálokon balletteken s ez kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy őszinte szerelemmé változzanak a nagyravágyó tervek, amelyek Máriát eredetileg az egész gáláns históriába belevitték. De a nagyravágyás mindvégig uralkodó érzése maradt. Királyné akart lenni — meg akarta alázni a bíborost, aki olyan keményen bánt vele, meg akarta alázni a már létrejött vagy készülő előnyös házasságukra módfelett büszke Olympeot és Hortenseot. Egyszóval, Hamupipőke azon volt, hogy boszszút álljon hugain.

De 1658 telén egy nagyjelentőségű esemény mélységes változást idézett elő a két szerelmes kölcsönös érzelmeiben. A Condén és a spanyolokon aratott győzelem után a Király Calaisban megbetegedett. Nem orvosain múlt, hogy bele nem halt betegségébe. Az udvarnál már nagy volt a sürgölődés az anjou herceg, a Király »egyetlen fiútestvére« és esetleges utóda körül. Elképzelhetjük Mancini Mária aggodalmát ezekben az időkben. Lajos halála egyben összes álmai szertefoszlását jelentette volna. Az egész idő alatt,

míg barátja veszélyben forgott, »sírással emésztette magát«, mint a Grande Mademoiselle mondja. Nyomban felépülése után az ifjú uralkodó értesült Mária kétségbeeséséről. Iránta való vonzalma és a halálnál is erősebb szerelem bizonyítékát látta benne. Ez a tökéletes bizalom egy másik ember iránt, ez volt az, amit elsősorban keresett azelőtt is, azután is egész életében sok másféle szerelmen keresztül. Szerette a csúnya és viharos jellemű leányt, mert azt hitte, hogy ebben az egy emberben vakon megbízhatik. Kölcsönösen ragadták magukkal egymást abba a kielégülésbe, mely egyformán eltöltötte őket, ha szeretve érezték vagy hitték magukat. Ez volt talán szenvedélyük legszebb mozzanata. A nyár végén és az egész őszen át sülve-főve együtt voltak Fontainebleauban. Vége-hossza nem volt az erdei barangolásoknak, a táncelőadásoknak és báloknak a kastélyban, a sétáknak fáklyafénynél a nagy víz mentén, az uzsonnázásoknak a tavon, zeneszó mellett. A szerelmesek, akárcsak kedves regényeik hősei, bizonyára nem egyszer elkóboroltak a fák sűrűjében és nevük kezdőbetűit a bükkfák kérgébe vették.

Ekkor hirtelen, derüs égből lecsapott a szerencsésen előkészített villám: Lajosnak Lyonba kellett utaznia. Mint mondták, arról volt szó, hogy a Király vegye nőül Margit szavojai hercegnőt. Az egész nem volt más, mint a bíboros által kieszelt csel: ezzel a mesterkedéssel akarta ugyanis a spanyolok féltékenységét felgerjeszteni és rábírní őket, hogy az infánsnő kezét felajánlják urának. A legnagyobb mértékben valószínű, hogy Lajos lelke mélyén kitűnően össze tudta egyeztetni szerelmét ennek a házasságnak politikai szükségszerűségével. A két dolognak, mint a regényekben, az ő szemében sem volt semmi köze egymáshoz. Mária azonban egészen másképp gondolkozott. Ő török-szakad, nőül akarta vétetni magát a Királlyal és mikor a szavojai királylánnyal való házasság már egészen komolynak látszott, nem titkolta el kedvese előtt bosszúságát... »Mit? —

úgymond. — És Ön nem restellené elvenni ezt a csúf nőt?» Szándéka ellenére az infánsnő malmára hajtotta a vizet szavaival. A szavojai hercegnővel való házasság ellenben meghiusult.

A két szerelmes szenvedélye új erőre kapott. Lyonban való tartózkodásuk alatt egy pillanatra sem tágitottak egymástól. A Király minden este hazakísérte szállására a nőt. Holdfényben sétálgattak a Bellecour terén, vagy végigkocsikáztak a Saône partján. A Király odáig vitte az előzékenységet, hogy kocsisává szegődött kedvesének. Örök szerelmet esküdtek egymásnak. Mária győzedelmeskedett, bizonyos volt benne, hogy Franciaország királynéja lesz. Kedvese királyi szavát adta neki rá. És ezekben a pillanatokban őszinte volt, mint különben is mindvégig. Ha hagyták volna, bizonyosan nőül vette volna Mancini Máriát. Rangi előítéletei nem voltak. Tulajdonképpen igazi demokrata volt, mert tőle magától eltekintve, az egész emberiség egyetlen egyenlő és megkülönböztethetetlen tömeggé olvadt össze előtte. Amellett első ifjúsága egész tüze lobogott benne: szenvedélyén nem tűrt nyugöt, nem akarta, hogy élvezeteiben akármi is gátolja. A svéd királynő, mikor rövid ideig a Louvre vendége volt, rossz tanácsot adott neki. Látta, hogy bomlik az olasz lány után és ezt mondta: »Csak olyan nőt vegyen el, akit szeret!« Amilyen bolondja volt Máriának, a Király ezt egészen természetesnek találta.

A szakítás elodázhatatlanná vált. A spanyol királyi udvarral nyomban a szavojai hercegnő elutazása után megindultak a házassági tárgyalások. A bíboros és az anyakirályné egyformán pártolta ezt a házasságot és kézzel-lábbal tiltakozott a két szerelmes titkos szándékai ellen. Mazarin ismerte unokahuga ellenséges érzületét maga iránt, ezért nem akarta, hogy királyné legyen belőle, a szívében még mindig spanyol Ausztriai Anna pedig a spanyol-francia háború befejezésére a legokosabb módszernek látta, ha elvé-

teti fiával az infánsnőt. Igyekeztek megértetni a Királlyal, hogy ha egyszerű, hozzá még külföldi származású nőt venne feleségül, elsősorban Európa összes udvaraival kinevettetné magát és csúnya sértést követne el Franciaországgal szemben, azonfelül maga ellen zúdítaná az egész nemzet haragját, akárcsak a fronde korában, ürügyet adna a hercegeknek újabb zavarkeltésre, végül pedig halálos sebet ejtene a spanyolok hiúságán és beláthatatlan időre meghosszabbítaná a mindkét népre nyomasztóan nehezedő háborút... A boldogtalan szerelmes tehát azt látta, hogy két nép szállt szembe szerelmével. Sokkal jobb politikus volt már, semhogy ne érezte volna az ellene szegezett érvek súlyát és ne tudta volna, hogy dőreségében túlságosan bonyolult kalandba bocsátkozott. Minden ellenkező látszat dacára nagyon is tudatában volt ennek. Ettől a perctől fogva lelke legmélyén titokban már ott volt az elhatározás, hogy nem fogja nőül venni Máriát. De a szerelem logikája, jobban mondva logikátlansága sehogyan sem akart a dologba belenyugodni. Becsületből makacsul ellenállt anyjának és a bíborosnak. Nagynehezen kiszedték belőle az ígéretet, hogy elveszi az infánsnőt. De közben arra számított, hogy a kierőszakolt házasság úgysem fog létrejönni, mert ismerte a spanyolok hajszálhasogatását és gögjét s el volt rá készülve, hogy százféle akadályt fognak útjába gördíteni. Ez a lelki kettősség különösen érdekes és jellemző. A Király semmiképpen nem vádolható meg sem hazugsággal, sem csalással. Mikor a spanyol királylánnyal való házasságba beleegyeznek, csak a kényszernek enged, közben azonban bizonyos abban, hogy ez a házasság lehetetlen és hogy ennél fogva meg fogja tarthatni Máriának adott szavát.

És mikor végül a fájdalomtól összetörtén kénytelen volt elvenni az infánsnőt és lemondani szép szerelméről, a legmélyebbről, legőszintébbbről, sőt azt mondhatnánk, az egyetlenről egész életében — szívét ennek dacára is

megtartja szerelmesének. Váltig azon van, hogy újrakezdje vele a viszonyt, amíg végre átlát Mária tervein és végkép meggyőződik felőle, hogy a nagyravágyó nő csak koronája után áhítozott.

De még ekkor is igazi királyi büszkeséggel vigyáz arra, hogy meg ne cáfolja magát. Mindvégig, talán utolsó lélegzetéig tiszteletben tartja első, egyetlen szerelmét. Nézeteltéréseik dacára mindenkor a legnagyobb figyelmességet tanúsítja Mancini Mária, azóta már Colonna connétable felesége iránt. Zsámollyal kínálja meg, mint a külföldi hercegnőket és a »ma cousine« megszólítással illeti. Az olaszországi útjára induló Máriát maga kísérte ki a hintóhoz. Mikor Mária és a többi hölgyek már a kocsiiban ültek, egy szemtanu elbeszélése szerint »mélyet sóhajtott, de nem szólt semmit, majd gyorsan odahajolt egészen a kocsiajtóhoz, mintha köszönteni akarná a könnyező hercegnőt, azután eltűnt a hintó...«

* * *

Igy végződött a Király regénye — ez az elképzelhető legszüziesebb regény, egy serdülő ifjú első szerelmi álma. Mikor Mária elsőízben durva férje karjaiba hullott, a férfit meglepte, hogy érintetlen hajadont talált igazán nem gyermekes és már sokat tapasztalt hitvesében. »A connétable — írja Hortense húga — nem hitte, hogy a Király szerelme ártatlan lehetett. Hogy nővéremnél az ellenkezőjét találta annak, amit várt, olyan öröme szolgált, hogy ettől fogva már egyáltalában nem bánta, ha szíve nem is övé volt először...« Ha ez igaz, a hosszú éjszakai beszélgetések a Louvre-ban, a magános sétalovaglások Lyon útjain vagy a fontainebleau parkban teljességgel plátóiak voltak: örök és végtelenbe nyúló szerelmi kettős két fiatal ember között, akinek kimeríthetetlen öröm egy szenvedélyes valomás újból meg újból való elisméltése...

Ettől fogva a Király voltaképpen szerelmi élete lezárultnak mondható. Amit Máriában szeretett, szelleme és odaadása volt. A kegyetlen nő végkép visszaélt volna érzelmeivel. Ezentúl sohasem hisz szeretői odaadásában és őszinte szerelmében. Pedig mindig kész arra, hogy higgyen bennük, ezért ragaszkodik úgy La Vallièrehez is. Igaz, hogy tőle is inkább ő szeretetti magát, mint megfordítva. De akármin van is a dolog, lelki nemességből, veleszületett nagylelkűségből mindig azon lesz, hogy még legfutóbb viszonyaiba is belevigyen valamit szívéből. Mindig szeretni fogja a szép érzelmeket, a könnyeket, a megható vagy drámai jeleneteket. Ez az, amit egész életében megőriz Mária iránti szerelméből. Főként azonban egy nagy tanulságot őriz meg magának belőle, mely úgyszólván egész további magatartását megszabja. Azt a tanulságot, hogy hiába tanították nevelői akármire, a királyok nem azt teszik, amire kedvük támad, a király az Államé és nemcsak életét kell neki áldoznia, hanem szívét is.

Néhány évvel később XIV. Lajosnak különösen drámai alkalmá volt rá, hogy visszagondoljon erre a borzasztó áldozatra. Ahogyan Mazarin és anyja államérdekből az ő szívét zúzta össze, neki ugyanilyen okból unokahúgát, Montpensier kisasszonyét kellett összezúznia, mikor megakadályozta abban, hogy Lauzun-höz menjen feleségül. Ugyanazt hajtogatta, amit akkor neki mondtak volt, hogy a »nyilvánosság« ellenzi ezt a frigyet; fel és alá járt a szobában és hangosan kiabálta: »A királyoknak azt kell tenniük, amit a nyilvánosság kíván tőlük.« A boldogtalan leány nem tehetett egyebet, mint hogy kitépje szívéből szerelmét. De haj, Lajos tapasztalásból tudta, mennyi fájdalommal jár ez. A szegény Mademoiselle a Király lábai elé vetette magát és ezt mondta: »Sire, jobb volna, ha megölne, mint hogy ezt teszi velem, amit tesz!« Ekkor a részvéttől megindultan ő is térdre hullott a leány mellett

és átölelte: »Jóideig tartottuk egymást így átölelve — beszél a Mademoiselle —; a Király arcát az enyémhez szorította és éppen olyan keservesen sírt, mint én.«

Különös és, meg kell adni, valóban megindító jelenet! A Napkirály térden, amint arcát egy kétségbeesett szerelmes lány arcához szorítja, együtt sír vele és vigasztalni próbálja! Ez az egész gyöngédség, ez Mária, a »csaplárosné« — aki maga sem tudta, hogyan, felfakasztotta az érzelmek forrását szerelmese szívében.

Negyedik fejezet

A KIRÁLY TITKA

Huszonkettedik évében van. Nagykorú és már régen felszentelték és megkoronázták. Első minisztere mostanában halt meg. Az olasz főpap szóbeli oktatása, de még inkább példája, megtanította arra, hogyan kell uralkodni embereken és véghezvinni politikai terveket. Mancini Mária iránti tragikus szenvedélye megedzette szívét. Minden jel arra vall, hogy megérett a cselekvésre. Mit fog hát tenni?

Ő maga is már rég feltette magának ezt a kérdést. Később *Emlékirataiban* felveti azt a gondolatot, nem volt-e hiba, hogy nem vette azonnal kezébe országa vezetését. »Ha az volt — mondja fiának —, igyekeztem tőlem telhetőleg helyrehozni és nem hangoztathatom eléggé, hogy oka semmiképpen sem hanyagságban vagy elpuhultságban keresendő. Már gyermekkoromban az árnyékkirályok és a major-domusok nevének pusztá említése elég volt ahhoz, hogy elszomorodjam . . .« És hozzáteszi, hogy *lelke mélyén mindennek, még az életnek is elébe helyezi a jóhírt . . .* »De, — mondja aztán — mivel ugyanekkor beláttam, hogy első intézkedéseim ezt vagy megalapoznák, vagy még reményétől is örökre megfosztanának, ílymódon a dicsőség egyetlen és egyazon vágya szinte ugyanavval az erővel sürgetett és késleltetett . . . Mégis *fáradhatatlanul igyekeztem magamat titokban, bizalmasok nélkül próbára tenni, úgyhogy egyedül és magamban végig gondoltam minden adódó eseményt és reménység és öröm*

töltötte el szívemet, ha *olykor-olykor* felfedeztem, hogy első gondolataim ugyanazok voltak, amelyekben végül is az eszes és nagytehetségű emberek megállapodtak és mélységes meggyőződéseim, hogy nem kerültem volna a trónra és nem tartottam volna meg a helyes uralkodás ekkora vágyával, ha nem találom meg hozzá az eszközöket . . . Végre, miután néhány év telt el ilyen módon, az általános béke, házasságom és Mazarin bíboros halála arra készítetett, hogy ne halasz-
szam tovább, amit már oly régóta örömmel és egyben aggodalommal vártam.«

Figyeljük meg az itt is mindvégig megnyilatkozó szerénységet. A Király korántsem hiszi, hogy minden tanulás nélkül hivatva van az uralkodásra és hogy ez a mesterség a magafajtajú ember számára olyan egyszerű dolog. Félelemmel és önmagával szemben való bizalmatlansággal veszi kezébe az ügyek irányítását. Mindazonáltal nem habozik. Tudja, hogy a nemzet óhajtja és elvárja tőle, hogy maga kormányozzon. Ezért nem is választ magának első minisztert. Ebbeli elhatározását nyíltan tudatja környezetével. Kezdetben nem akarják elhinni. Az anyakirályné maga — és ez azt bizonyítja, hogy rosszul ismerte fiát — úgy véli, hogy ez a szép buzgóság nem lesz egyéb szalmalángnál. A jólétesült udvari emberek, akik mindenről előre tudnak, már elterjesztették azt a hírt, hogy az akkor száműzetésben élő Retz bíboros lesz Mazarin utóda. Közben azt is állították, hogy a Király vatikáni követévé szándékozik kinevezni a bíborost. Hogy a célzatos találgatásoknak egyszersmindenkorra elejét vegye, XIV. Lajos gyorsan meghagyta a bíborosnak, hogy mondjon le a párisi érsekségről és azon melegeben kinevezte utódát is. Végül pedig állandóan távol tartotta a fővárostól. Ebből aztán nyilvánvalóvá vált, hogy az első miniszterek és a papminiszterek kora valóban lejárt.

A huszonkétéves fiatalembernek ehhez az elhatározásához több bátorság kellett, mint ma az első pillanatban

hinnők. A régi monarchiában az első miniszterek voltak azok, akiknek a rendszer összes hibáit és összes népszerűtlen intézkedéseit számlájukra írták. Ők voltak a spanyolfal az uralkodó és a nép között. XIII. Lajos kénytelen volt színelég ismételtén Richelieure hárítani bizonyos gyűlöletes intézkedések ódiúmát a köznép vagy a főurak előtt, holott titokban helyeselte őket. Fia tehát valóban bátorságról tett tanúságot, mikor kitette magát alattvalói gyűlöletének és haragjának s mestersége minden kockázatát magára vállalta.

Szóval hozzálát a munkához. »Azon kezdtem el, — beszéli — hogy egy tekintetet vetettem az állam összes különféle részeire — de nem közömbös tekintetet, hanem *a gazda tekintetét*, abban a biztos tudatban, hogy nincs közöttük egy sem, amely ne érdemelné és ne kívánná meg tőlem, hogy kezembe vegyem...» Aztán mindenekelőtt saját lelkét vizsgálja meg, önmagát veti a mérlegre — ő, akin minden nyugszik... Ki hát ő?

A Király — más szóval rendkívüli ember, közvetítő az emberek és Isten között, az isteni hatalom letéteményese. A parlamentek és a protestánsok maguk is (a Szentszék elleni állásfoglalásképpen) azt hajtogatják előtte, hogy hatalmát közvetlenül Istentől kapta és egyetlen más hatalomnak sincsen módjában, hogy eltántorítsa alattvalóit iránta való hűségüktől... Azt mondják neki, hogy ő az »élő Krisztus«, az »imádandó Mester«. Mindezt rendesen elfelejtik, mikor XIV. Lajos gögje kerül szóba. Elfelejtik, hogy a nemzet kívánta tőle, hogy mindebben higgyen, másképpen nem lehetett volna szembeállítani a pápával, aki ugyanezeket az előjogokat követelte magának. Mint a pápa és mint a püspökök, ő is papi személy és szent. Valóban, a királlyá való felkenetéssel szent voltánál fogva felöltötte a tunikát, a dalmatikát és a palástot, mely a »diakonok és szubdiakonok ruházata és a felszentelt pap miseöltönye«. Krisztushoz hasonlóan ő is csodát tesz, megérinti a golyvásokat, meg-

gyógyítja a betegeket. Ő az az ember, akire a legborzasztóbb felelősség terhe súlyosodik. Huszonötmillió alattvalója várja tőle nemcsak megélhetését, hanem boldogságát is és hogy büszke lehessen létezésére. Valamennyiüknek inkább atyja ő, mint mestere. A felszentelési szertartás emlékezetébe idézte összes címeit és összes kötelességeit. Főként egyik legmegkapóbb szertartására emlékszik vissza az ünnepségnek: Laon hercegérseke egy gyűrűt húzott ujjára, avval, hogy most »nőül veszi Franciaországot«. Ez a menyegzői ritus szolgál jelképül, mint egy kortárs elmondja, »a szoros frigynek, melyre királyaink az Állammal lépnek és valamiképpen a férjnek nem lehet más szenvedélye, mint a hitvese iránti, azonképpen a mi királyaink is megfogadják, hogy szeretni fogják alattvalóikat és oltalmukban fogják részesíteni őket.«

Franciaország királyai között egy sincsen, aki komolyabban vette volna ezt a jelképes nászt. Ő is elődeihez hasonlóan a reimsi székesegyház oltára előtt egybekelt Franciaországgal. A felszentelési ünnepség költségşámlája kellő formában említi meg a Franciaország elvételéhez szükséges gyémántot. A kincstár akkori szűkös helyzetéhez képest Ausztriai Annától kellett kölcsönkérni a gyűrűt. A szertartás után aztán visszaadták neki. La Vallière kedvese, aki egy infánsnőt, »a világ legnagyobb királyának leányát« vette nőül, egész életében visszaemlékszik erre a győzelmi trombiták harsogása közben kötött házasságra a csodálatos katedrálisban, melyet egészen megtöltöttek a roppant csúcsívek alatt repdeső galambok, mintha csak a kőangyalok keltek volna hirtelen szárnyra. Ettől fogva a szép, villogó, kemény gyémánt kötötte Franciaországhoz. Mit jelentettek ehhez képest szeretői vagy húsból és vérből való neje? Dicsőséges hitvese az, akinek odaadta szívét... Mit fog tenni a férfiasságától mámoros ifjú férj érte, a szívének oly kedves mátkáért, aki követelő és félelmetes is tud lenni?

A »gazda« szemével, de a szerelmes szemével is vizsgálja meg Franciaország helyzetét a világban. A győzelmek egész sora és a legújabbban megkötött, számára igen előnyös pirenusi békeszerződés dacára ez a helyzet éppoly kevésbé látszik állandónak, mint Európa állapota. Mindenki érzi, hogy a béke csak rövid szünet és az első véletlen fel fogja borítani. Bizonyos, hogy Franciaország szempontjából még mindig nem oldódott meg a nagy probléma, mely két évszázad óta egész külpolitikáját meghatározza. Északi és keleti határa még mindig nyitva áll s fővárosát most is veszély fenyegeti. Délen megszereztük Roussillont és Cerdagnet, de a Katolikus Király »miqueletéi« továbbra is sanyargatják az országot s nemesek és parasztok összeesküvést szőnek Franciaország ellen. A Franche-Comté, mely még Flandriához hasonlóan Spanyolországhoz tartozik, Flandriához hasonlóan az aknamunka, a franciaellenes propaganda tűzfészke és központja. Elzász csak éppen hogy névleg a miénk. Straszburg még névleg sem. Lotharingia megmaradt hercegéé, a csélcsap, nyughatatlan IV. Károlyé, aki ugyan most semmit sem tehet, de aki még nemrég — a Király emlékezik rá — sereget vezetett Párizs falai alá. Még a lerombolt sáncú Nancyban is állandóan összeszűri a levelet a németekkel, hogy visszaszerezze országai teljes és sértetlen birtokát.

Északon még Artoist sem kebeleztük be egészen. Nem a miénk Dunkerque, sem Lille, sem Flandria főbb városai. Az eddig meghódított helységek ezen a vidéken legfeljebb előretolt őrsők voltak a későbbi továbbnyomulás útján. Ezeket a fontos tényeket is mindig elfelejtik, mikor szeretlen nagyravágását vetik XIV. Lajos szemére. Az igazság az, hogy ideiglenesen megszerzett területeket kellett megvédenie, olyan még vitás szerzeményeket, melyek mindenáron szükséges kiegészítésétől a nemzet nyugalma és jóléte függött. Szó sincs róla, hogy már hatalomra jutásakor min-

den készen lett volna. Ellenkezőleg, csak ekkor kezdődött a legnehezebb munka: a francia hódítások kiterjesztése s ilymódon megszilárdítása. Kifejezetten megmondja *Emlékirataiban*, hogy kezdettől fogva »hatalma és jósága hírének megszilárdítására törekedett új alattvalói között, valamint annak a franciák ellen emelt régesrégi vádnak a kiküszöbölésére, hogy tudnak ugyan hódítani, de nem tudnak megtartani semmit.«

Bizonyos, hogy pillanatnyilag minden nyugodtnak látszott, ezt a Király is elismeri. A császár a törökök elleni harcokkal volt elfoglalva, a forradalma kellős közepén álló Anglia átmenetileg szövetségesünk volt, de megvásárolható és igen bizonytalan szövetségesünk. Evvel szemben Spanyolország, nagy ellenségünk, több mint egy évszázada nem tette ki a kardot kezéből. Nem nyugodott bele a pireneusi szerződésbe, noha az számunkra csak előnyös volt, de semmi esetre sem ragyogó. Minduntalan határincidenseket idézett elő, elfogta futárainkat, sanyargatta kereskedőinket és hajósainkat. Diplomáciája az összes udvaroknál ellenünk dolgozott. Végül pedig még mindig a világ leggazdagabb országa volt és ha akarta, könnyűszerrel nyakunkra küldhette zsoldosait. A spanyolok éppúgy, mint a franciák tökéletesen tudatában voltak ennek az ellentétnek. Életre-halálra birkóztak. Egyiknek a kettő közül engednie kellett. Addig is, míg újra ágyúkkal harcoltak egymással, egyelőre epigrammákat, röpiratokat és karikatúrákat vetettek a küzdelembe. A helyzet nagyjából ugyanaz volt, mint 1914 előtt Franciaország és Németország között. A franciák még mindig keserűen és dühvel gondoltak I. Ferenc madridi fogására. Továbbra is kötelességüknek tartották, hogy lemosassák ezt a gyalázatot és a münsteri és a pireneusi szerződések után úgy vélekedtek, hogy a revanche-háború Spanyolország ellen nem ért még véget.

XIV. Lajos mindenkinél erősebben érezte a nemzetnek

ezt a türelmetlen vágyát, hogy elkészüljön pökhendi szomszédaival. Annál is inkább érezte, mert házassága alkalmából a spanyolok minden lehető módon sértették és megalázták. Aztán meg gyermekkorától mindig kétségbeesetten hallgatta, hogy anyja állandóan hazájával és családjával kérkedett. Nem csoda, hogy őszintén meggyűlölte nagybátyját, a Katolikus Királyt és a fennhéjázó uralkodó minden alattvalóját!... Unokahuga, Montpensier kisasszony beszél el erről a kérdésről egy igen érdekes és mulatságos történetet. A Lyonba való utazás közben játszódtott le, mikor még nem volt szó arról, hogy a Király az infánsnőt vegye feleségül. »Mielőtt beszálltak a hintóba, a Király összehallgalkozott a királynéval a Francia és az Osztrák Ház nagyságáról. A vitát a Király kezdte el: »A minap — úgymond — csúnyán összezőrdültünk a királynéval Házaink nagysága fölött! A királyné ezt mondta: »Ez igaz! De honnan is vennétek az alapot arra, hogy eltűrjétek a gögöt?« Mire a Király így válaszolt: »Ma jó segítőtársam van, mert unokahúgom éppen olyan büszke, mint én!« A királyné ezt mondta nekünk: »Mind a ketten egészen egyformán nagyszerűek vagytok!« Erre elnevettem magam. A Király hozzám fordult: »Nos, nincs igazam, ma cousine, hogy az Osztrák Házbeliek csak Habsburg grófjai voltak, de mi Franciaország királyai voltunk?« Azt válaszoltam, hogy nem érzem magam feljogosítva szólni és hogy ezt a kérdést nem lehet olyan könnyen eldönteni, az azonban bizonyos, hogy az *Osztrák Ház nagy és kiváló, de előttünk mégis meg kell hátrálnia*. A Király azt mondta: »Ha mi ketten keverednénk vitába, a spanyol király és én, majd gondoskodnám én róla, hogy meghátráljon. *Milyen szép volna, ha meg akarna velem verekedni, és ezzel vége volna a háborúnak!* De ettől óvakodni fog, ez a fajta sohasem verekszik. V. Károly sem akart soha megvívni I. Ferencsel, pedig ez ugyan csak sürgette.« A Király aztán még egész csomó ilyen törté-

netet beszélt el, a legkedvesebben. De anyja, a királyné, rászólt: »Tudom, hogy ez az egész csak tréfa, és nem volna semmi értelme, hogy megverekedj fivéremmel, mégis nekem nincs ínyemre ez a vita. Beszéljünk másról!«

És még vannak, akik azt állítják, hogy XIV. Lajos nem ismerte a történelmet. Azt mindenesetre tudta, hogy meg kell bosszulnia az egyik elődjén ejtett sérelmet, éppúgy, mint Németország 1870-ben azt állította, hogy az ő háborúért kell bosszút állnia. Az is bizonyos, hogy érdemes elgondolkozni az ilyen — és ehhez hasonló — történeteken, ha tisztán akarjuk látni, mennyire nemzeti király volt XIV. Lajos és hogy saját dicsőségében a nemzetét szerette...

A dicsőség! Van-e költő, aki nála nagyobb megindulással és lelkesedéssel beszélt volna róla? Ismerjük *Emlékiratai* egy híres mondatát: »A dicsőség szeretetében megvan ugyanaz a gyöngédség, ugyanaz a félnék tartózkodás, mint a legszebb szenvedélyben... Mennél buzgóbban törekedtem arra, hogy kiváljak, annál inkább tartottam attól, hogy kudarcot vallok és mivel a legkisebb hibát is nyomon követő szégyent nagy szerencsétlenségnek tartottam, eljárásomban igyekeztem a legnagyobb óvatosságot tanusítani.« Akár-mennyire égett a vágytól, hogy cselekedjék, hogy eleget tegyen a nemzet óhajainak, kielégítse dicsőfélszomszóját és személyes kívánságait, nem akarta Franciaországot meggondolatlan kalandokba sodorni. Hiszen majdnem félszázados háborúskodás után az ország rászorult a nyugalomra, ha még úgy óhajt is végezni a spanyol fenyegetéssel. Innen van, hogy a Király meglehetősen ideig békében marad. Mindenekelőtt meg kell nyugtatnia népét, ez látszik előtte most a legfontosabb feladatnak. »Mindabból, — mondja ő maga — amit ennek a (államom külső és belső helyzetére kiterjedő) külön vizsgálódásnak során megfigyeltem, semmi sem tett elmémre és szívemre mélyebb hatást, mint népeim ki-merültségének nyilvánvaló jelei a rájuk nehezedező roppant

terhek után... Ezért első dolgom volt, hogy a következő évi adókat három millióval csökkentsem, abban a meggyőződésben, hogy nem kezdek el jobban a meggazdagodást, mint ha alattvalóimat megóvóm a közletről fenyegető anyagi összeomlástól...»

Látjuk: ennek az állítólag egészen lelketlen zsarnoknak első gondolata az, hogy népei sorsán enyhítsen. Mégis az uralkodó legfőbb gondja biztonságuk és a lehetőség határain belüli jólétük kell, hogy legyen. E célból elkerülhetetlen egy új háború. Erre pedig nem lehet eléggé korán felkészülni. Nyomban hozzálát tehát, hogy pénzt és seregeket gyűjtsön a háborúhoz, lehetőleg kevés hűhóval, nehogy az ellenség is észbekapjon. Aki azt akarja, hogy vállalkozása sikerrel járjon, az utolsó percig titokban kell tartania. A Király is azon igyekszik tehát, hogy háborús terveit léha külszín mögé rejtse. Akik nincsenek beavatva terveibe, azt hihetik, hogy csupán nőügyekkel törődik, udvarlással, lovakkal és kutyákkal, katonai díszszemlékkel, bálokkal és táncelőadásokkal, kerti ünnepélyekkel, kivilágításokkal és tüzijátékokkal. Valójában ugyanakkor ezer meg ezer gondolatot forgat fejében. Úgy tesz, mintha belevetné magát a szórákosokba, közben azonban egészen máson jár az esze.

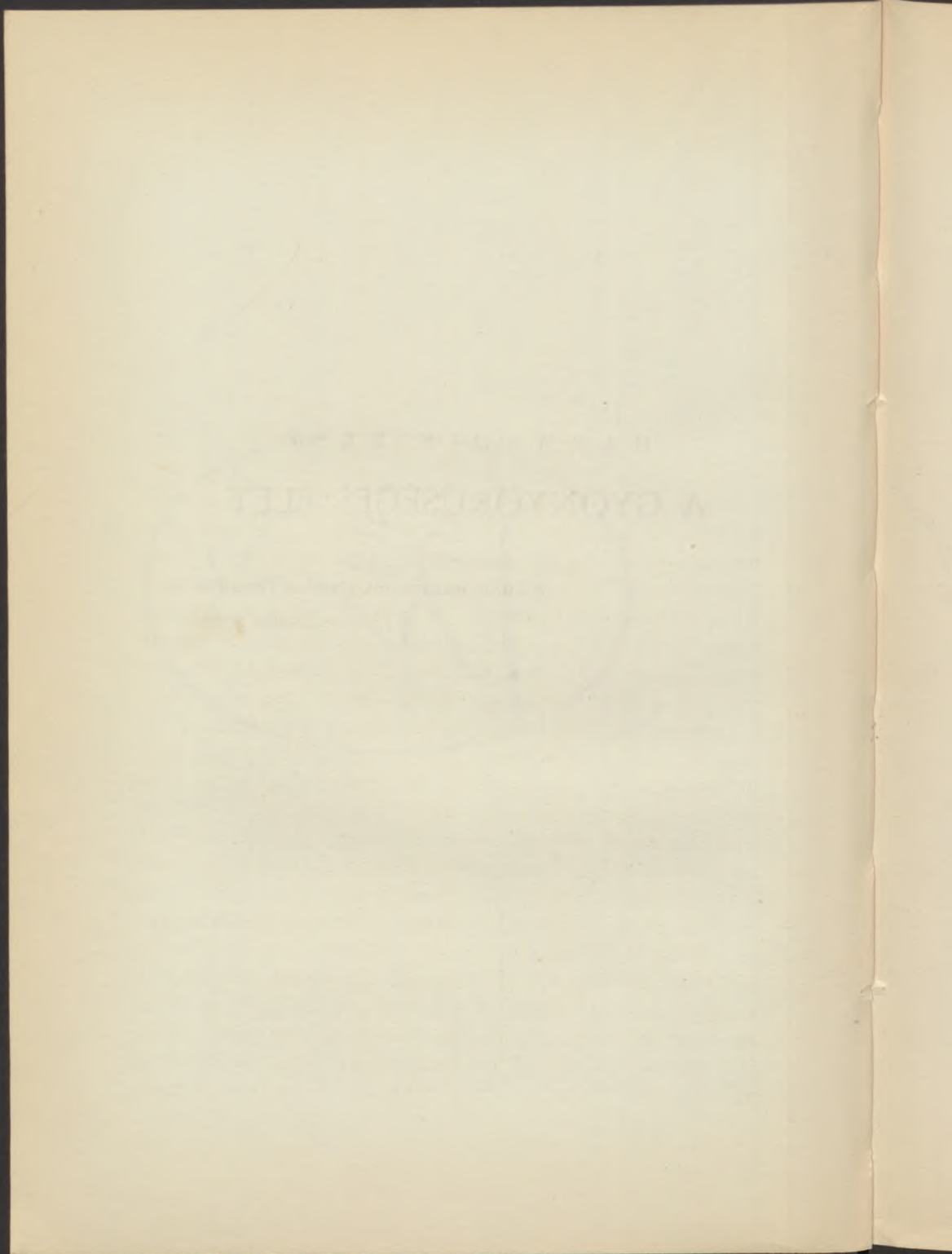
Igaz, hogy ez a szerep pompásan illik neki. Természet-től fogva érzéki ember. Szereti a pompát, a fényűzést, az építkezést, minden szépet. Avval kezdi hát, hogy élvezni az életet — az élet teljességét, úgy, ahogyan az akkori idők uralkodója felfoghatta, ha volt érzéke a nagyság és a szépség iránt és szívesen kószolt a nagyvilági gyönyöröket. Egyaránt jól emlékezik a bíboros oktatására és a regényekre, melyeket Mancini Máriával olvasott. De féltékenyen őrizti titkát és fenntartja magának a jövőt. Előbb a kéjnek, a gazdagságnak, a pompának akar élni, addig is, míg a dicsőségnek élhet...

The first of these is the fact that the
the second is the fact that the
the third is the fact that the
the fourth is the fact that the
the fifth is the fact that the
the sixth is the fact that the
the seventh is the fact that the
the eighth is the fact that the
the ninth is the fact that the
the tenth is the fact that the
the eleventh is the fact that the
the twelfth is the fact that the
the thirteenth is the fact that the
the fourteenth is the fact that the
the fifteenth is the fact that the
the sixteenth is the fact that the
the seventeenth is the fact that the
the eighteenth is the fact that the
the nineteenth is the fact that the
the twentieth is the fact that the
the twenty-first is the fact that the
the twenty-second is the fact that the
the twenty-third is the fact that the
the twenty-fourth is the fact that the
the twenty-fifth is the fact that the
the twenty-sixth is the fact that the
the twenty-seventh is the fact that the
the twenty-eighth is the fact that the
the twenty-ninth is the fact that the
the thirtieth is the fact that the
the thirty-first is the fact that the
the thirty-second is the fact that the
the thirty-third is the fact that the
the thirty-fourth is the fact that the
the thirty-fifth is the fact that the
the thirty-sixth is the fact that the
the thirty-seventh is the fact that the
the thirty-eighth is the fact that the
the thirty-ninth is the fact that the
the fortieth is the fact that the
the forty-first is the fact that the
the forty-second is the fact that the
the forty-third is the fact that the
the forty-fourth is the fact that the
the forty-fifth is the fact that the
the forty-sixth is the fact that the
the forty-seventh is the fact that the
the forty-eighth is the fact that the
the forty-ninth is the fact that the
the fiftieth is the fact that the
the fifty-first is the fact that the
the fifty-second is the fact that the
the fifty-third is the fact that the
the fifty-fourth is the fact that the
the fifty-fifth is the fact that the
the fifty-sixth is the fact that the
the fifty-seventh is the fact that the
the fifty-eighth is the fact that the
the fifty-ninth is the fact that the
the sixtieth is the fact that the
the sixty-first is the fact that the
the sixty-second is the fact that the
the sixty-third is the fact that the
the sixty-fourth is the fact that the
the sixty-fifth is the fact that the
the sixty-sixth is the fact that the
the sixty-seventh is the fact that the
the sixty-eighth is the fact that the
the sixty-ninth is the fact that the
the seventieth is the fact that the
the seventy-first is the fact that the
the seventy-second is the fact that the
the seventy-third is the fact that the
the seventy-fourth is the fact that the
the seventy-fifth is the fact that the
the seventy-sixth is the fact that the
the seventy-seventh is the fact that the
the seventy-eighth is the fact that the
the seventy-ninth is the fact that the
the eightieth is the fact that the
the eighty-first is the fact that the
the eighty-second is the fact that the
the eighty-third is the fact that the
the eighty-fourth is the fact that the
the eighty-fifth is the fact that the
the eighty-sixth is the fact that the
the eighty-seventh is the fact that the
the eighty-eighth is the fact that the
the eighty-ninth is the fact that the
the ninetieth is the fact that the
the ninety-first is the fact that the
the ninety-second is the fact that the
the ninety-third is the fact that the
the ninety-fourth is the fact that the
the ninety-fifth is the fact that the
the ninety-sixth is the fact that the
the ninety-seventh is the fact that the
the ninety-eighth is the fact that the
the ninety-ninth is the fact that the
the hundredth is the fact that the

HARMADIK RÉSZ
A GYÖNYÖRŰSÉGES ÉLET

«A király minden nőt odaadna Versaillesért.»

(*Bussy-Rabutin leveleiből.*)

Első fejezet

A KIRÁLYI MUNKATERV

A vallásos körökre, amelyek XIV. Lajos uralkodása kezdete óta nagyban óhajtották, hogy Szent Lajosnak ez az unokája kiváló őse nyomdokain haladjon, az idők folyamán kegyetlen csalódás várt. Igaz, hogy a Legkeresztényibb Király címére senki sem mutatkozott méltóbbnak Ausztriai Anna fiánál. Őszinte hitbuzgalma komoly és szívből fakadó volt. Ennek dacára meg kell állapítanunk, hogy semmisem volt benne Szent Lajosból — hogy a közös törzs két királyi hajtásának úgyszólván semmi köze nincs egymáshoz. Nem állanak ugyanazon a síkon. Elsősorban is XIV. Lajos gondolatai nyilván egyáltalában nem irányulnak földöntúli célokra. A legnagyobb fokon megvolt benne az, amit Nietzsche a »föld iránti érzék«-nek nevez. Egyetlen uralkodó sem volt nála jobban áthatva a meggyőződéstől, hogy királysága ebből a világból és csupán ebből a világból való.

És ugyanebből az okból uralomra jutása napjaitól kezdve ez a kéjenc, a kertek, épületek és egyéb szép dolgok rajongója szilárdan eltökélte, hogy mindent megszerez magának a világból, ami alkalmas arra, hogy gazdagságot és élvezetet nyújtson neki. Elhamarkodott dolog volna ezért mindjárt önzéssel vádolni. A gazdagságot, az anyagi boldogulást mindenekelőtt népei számára kívánta. Ez a felsőbbrendű

ember sohasem választotta el sorsát állama sorsától. Egy faliszőnyegen, melyet Lebrun tervezett neki és mely a nyarat ábrázolta összes gyümölcsei és kétéi között, ez a latin mondas volt olvasható: »*Vitae melioris in usum*« — egy jobb élet használatára. Ezt a jobb életet a Király egész országa számára óhajtotta. Azt szerette volna, hogy mindenki, akár csak ő, gyönyörűségesen éljen. Hogy ez legbensőbb vágya, meghatározottabb szándéka volt, nemcsak egész magatartásából derül ki, hanem összes szóbeli nyilatkozataiból, az összes allegorikus és jelképes ábrázolásokból, melyekben a kor írói és művészei a Király elgondolását kifejezték. A bizonyítékoknak ebből a tömegéből kiragadjuk a derék André Félibien néhány megfontolásra méltó sorát: szerzőjük egyike azoknak, akik legjobban ismerték az ünnepségekért és pompáért lelkesedő XIV. Lajost. A Nyárnak szentelt faliszőnyeg jelképeinek megmagyarázása után Félibien ezt írja: »...ezenképen Őfelsége is azért adatott Franciaországnak, hogy lakosait boldogabbá tegye, mint valaha voltak...«

Szerencsére, hogy a boldog életnek ezt az álmát valóra váltsa, a Királynak készen kidolgozott munkaterv volt a fejében. Taine, hogy szemléltető módon megmutassa Napoleon agybeli teljesítőképességét, egy óriási kötet különféle fejezeteit tárja elénk, egy úgynevezett »Napoleon-Atlasz« alakjában és ez a hatalmas ismerettár magában foglalja az összes eszméket, terveket és ismereteket, melyeket ez a roppant elme magában felraktározott. Epp így XIV. Lajos szellemi atlaszát is el lehetne készíteni. A Király kíváncsisága, kielégíthetetlen tudásszomja, személyes tapasztalata, a kormányzás és közigazgatás minden ágát felölelő mély tudása, valamint az elsőrendű szakemberek állandó szerencsés közreműködése — mindez rendkívül terjedelmessé tenné XIV. Lajosnak ezt az atlaszát. Elméje mindent magába fogadott, mint ahogy minden ügy szálai az ő hivatalaiban futottak össze. Sőt az is bizonyos, hogy szellemi

átfogóképessége nagyobb volt, mint Napoleoné, aki jóformán egészen elzárkózott az irodalom és a művészetek elől. XIV. Lajos ezekben is bámulatosan otthon volt. Hogy igazán »a nyelv fejedelme« volt-e, mint Choisy abbé állította, annak eldöntésére előbb hallanunk kellene, hogyan beszélt. Az ellenben kétségtelen, hogy korának első műbárátja és első műértője, talán még azt is mondhatnók, első művésze volt.

Az »Állam minden részének az a vizsgálata«, amelyet Mazarin halála után eszközölt s amelynek emlékét ő maga hagyta ránk *Memoire*-jaiban, bizonyára azzal végződött, hogy legalább is általánosságban munkatervet készített magának a szükséges reformokról és újításokról. Első gondja — már beszéltünk róla, hogy miért — a nemzeti jólét és gazdagság gyarapítása volt. Előre nem látott akadályok, elsősorban a háborúk szükségletei arra kényszerítették, hogy ezt a munkatervet korlátozza, sőt néha el is térjen tőle. Mégis bizton állíthatjuk: azóta, hogy először végig gondolta uralkodói feladatát Louvrebeli dolgozószobájának a kék folyamra és a pompás parti épületekre néző ablakai előtt, szemben a rakodókkal, amelyeken garmadába gyűltek az ország és a világ összes tartományaiból érkező portékák, az a látomás lebegett szemei előtt, hogy alattvalói életét és a magáét örökös ünneppé avassa.

* * *

Elsősorban arról kellett meggyőzni Franciaországot, hogy gazdaggá kell lennie. Ezen a ponton XIV. Lajos és minisztere, Colbert, remekül megértették egymást. A legfontosabb az volt, hogy Franciaország tudatára ébredjen gazdagságának és a gazdagsága által nyújtott lehetőségeknek. A Király kitűnően ismerte országát, hiszen keresztül-kasul utazgatott rajta, nemcsak egyszer, hanem állandóan,

egészen az aggkor közeledtéig. Sem előtte, sem utána nem volt francia államfő, aki úgy ismerte volna Franciaországot, mint XIV. Lajos. Mivel mindent saját szemével látott, ismerte földje termékenységét, emberekben és természeti kincsekben való bőségét. Franciaország akkor Európa leg-sűrűbb népességű és kétségtelenül legjobban megművelt országa volt. A külföldieknek szemük-szájuk elállt tőle. Hogy mindenben utólrérje a több arannyal rendelkező Spanyolországot, nem volt szükség egyébre, mint hogy a pénz benn maradjon az országban és beáramlása a szomszéd országokból meginduljon. A Király és Colbert bíztak benne, hogy ez is sikerülni fog. Minden remény jogosultnak látszott ennél a fiatal uralkodónál, akinek a szerencse mintha mindenben kedvére akart volna járni.

Évszázados egyeduralmi törekvések haszonélvezője volt, melyek az állam csaknem tökéletes egységesítésében érték el tetőpontjukat. Ez az egység adta meg az ország erejét; a külföld még jobban csodálta és még jobban irigyelte érte, mint termékenységeért. Ugyanekkor egy hasonlíthatatlan nemzedék sorakozott föl mögötte szolgálatára készen: katonák, államférfiak, tudósok, írók, művészek és mesteremberek. Mindezek az újonnan jöttek csak arra vártak, hogy érdemeket szerezzenek maguknak egy olyan vezér szemében, aki hozzájuk hasonlóan fiatal volt, osztozott reményeikben és ábrándjaikban és alkalmas volt arra, hogy tekintélyével és okos együttérzésével támaszuk legyen. 1660 táján, mikor a Király megházasodott, a legsúlyosabb bajokon győzedelmesen átvészelt Franciaország, mintha újjászületett, mintha megittasodott volna saját ifjúságától. Az akkori fiatalok módfelett büszkék voltak fiatalságukra. Festőivel és szobrászaival XIV. Lajos egyremásra csináltatta kertjei és palotái számára az ifjúság, sőt a termékenységet jelentő gyermekkor eszményített jelképeit. Azt akarta, hogy Versaillesben mindenütt »gyermekség« uralkodjon,

A nemzet készségesen követte. Tudták, hogy hosszú jövő áll előtte, hogy olyan hódítások eszközeivel rendelkezik, melyeket az előző korok nem is sejtettek. Az emberek büszkén mérték össze magukat azokkal a régiekkel, akiknek minden bizonnyal túlbecsült műveltségét a könyvmolyok megszokásból még mindig magasztalták. Szinte megrésze-gülten jelentették ki magukat »modernekek«. És nagy elégtétellel sorolták fel az összes újabb találmányokat, az összes felfedezéseket, melyek az emberiség hatalmát megsokszorozták: az iránytűt, a puskaort, az órát, a tükröt, a teleszkópot és a mikroszkópot, a mindenféle fajtájú gépeket — éppúgy, mint a kereskedelem és a vállalkozói szellem, a kíváncsiság, az erkölcsi és filozófiai kutatás által újonnan feltárt birodalmakat és területeket: Indiát, Kínát, Japánt, Észak- és Délamerikát, ugyancsak a megújult vagy csak most megteremtett tudományokat és művészeteket, az új utakat kereső költészetet és ékesszólást... Ha a régiek feltalálók voltak, ők is azok lesznek, de jobbak. És nemcsak a régieken fognak túltenni, hanem a más országbelieken is. A fényűzés, a szépség, a kifinomodott ízlés és a divat terén el fogják homályosítani Spanyolországot és Olaszországot, mert eddig ez a kettő szolgált az egész többi Európának mintaképül.

Volt valami szellemi túlfűtöttség az újításoknak, a találmányoknak ebben a mohó vágyában, mely már az enciklopédisták nemzedékének előhírnöke, de nemzetibb, franciább és mélységesen keresztény jellegű. Ezek az újítók nem voltak semmiképpen sem forradalmárok. Ezek a földhöz anynyira ragaszkodó emberek nem tagadták a földöntúli hitet. Franciaországban abban az időben egy azóta sem tapasztalt csodálatos egyensúly állott fenn az ész és a hit, a fajta gyakorlati ösztönei és misztikus hajlamai között.

XIV. Lajos, az ízig-vérig memzeti államfő, mindenkinél jobban érezte a nemzetnek ezt a belső forrongását,

ezt a lázas lendületet a gazdagság és dicsőség felé. Önmagában is érezte mindezt. Ilyen szép országgal és ilyen remek néppel megbocsáthatatlan bűn lett volna, ha nem végez nagy dolgokat. És visszaemlékezett a jó La Portera is, egykori komornyikjára, aki Mézerayt olvasta fel neki gyermekkorában és minden este megkérdezte tőle: »Sire, mihaszna király akar lenni?« Nem, nem! Ő nem maradhat tétlen! Ő, aki az erőfeszítések netovábbját követelte meg népétől, minden lehetett, csak »jó alvás tanára« nem. Fáradhatatlan búzdító és tettekre serkentő volt. Meg kell adni, Franciaországot soha senki nem ragadta még jobban magával.

* * *

A királyi munkatervet főbb vonásaiban ismerjük. A természetből termékeny talaj művelését még belterjesebbé tenni, a belföldi termékek körét idegen különlegességekkel bővíteni. Mindent behozni külföldről, ami Franciaországban nem terem meg, gyarmati növényeket és fűszereket: teát, kávé, fahéj, csokoládét és velük együtt porcellánt, bronzot, lakkot, keleti és kínai szőtteket. Utóbb megpróbálni mindezek utánzását, belföldön való előállítását, végül pedig minden idegen terméket kiszorítani és, mint a velencei követ írta, »mindennek színejavát megszerezni, amit az egész világon termelnek«. Ilymódon nem maradhat el a gazdagság és ez lassanként az egész országnak a legszebb életet fogja biztosítani...

1664-ben, mikor Versaillesben az Elvárásolt Sziget ünnepei zajlottak, a Király ennek a szép álomnak valószínűsítő képét állította az egész udvar szeme elé. A kertekben olyan lakomát rendezett, amelyen az edénygyártás és aranyművesség legdrágább és legértékesebb csodáit sorakoztatta fel, az inyesmesterség remekeinek elképzelhetetlenül változatos tömegével. A metszet alján, mely

ezt a pompás kerti lakomát ábrázolja, ezek a szavak olvashatók: »Festin du Roy et des Reines, servi de tous les Mets et présents faits par les Dieux et les quatre Saisons«. (A Király és a Királynék ünnepe, melyen az istenek és a négy évszak minden ételét és adományát hordták fel.) Minden együtt volt itt a Király és vendégei gyönyörűségére. A velencei követ szavai szerint minden dolgok »színejavát« tálalták fel maguk az istenek, akik ez alkalommal leszálltak az Olymposzról, hogy őket kiszolgálják.

A fényűző élet tágas, szabad levegőjű életet követel. Az ódon francia házakat szellőztetni kezdik, minden ablakukat kitarják a nagy világ felé, perspektívájuk megnyílik, kertek és parkok képződnek körülöttük, szabad kilátással a végtelen látóhatárra. A lakások belsejét egyre több kényelemmel rendezik be. Az együgyű Chrysale »jó leve« már nem elégíti ki az új finomságokra és gyönyörűségekre vágyakozó fiatal nemzedéket. Mindenbe nagyságot és nagyszerűséget visznek bele — az igazán szép élet ezt kívánja. Közben elsőízben észreveszik a francia föld minden kiválóságát, észreveszik, hogy változatosabb, dúsabb és finomabb az olasznál. Bőségesen van itt minden, ami kell, kő, márvány és fa. A francia talajnak ezek a kincsei, a szép erdők, a bővízű folyók, a szelíd égbolt, mindez egyszeriben alkalmassá válik arra, hogy új művészet teremtsé meg és az ország egész képe megváltozzék. Ha Olaszországnak palotái vannak, Franciaországnak is lesznek kastélyai, amennyi csak kell. Mindenütt nagy dekoratív együttesek jönnek létre. A szűk-sikátorú középkori városok nagyszabásúakká, nagyvonalúakká válnak. Ennek az általános újjáépítésnek és díszítőmunkának elvégzésére, az élet kellemesebbé és szebbé tételének célját szolgáló összes eszközök kiadós felhasználására munkába állítják a művészek és mesteremberek egész tömegét, hiszen ők nem is kívánnak egyebet, mint hogy olyan gazdának dolgozhassanak, aki hozzájuk hasonlóan rajongója minden

szépnek. Új testületekbe tömörítik őket, a régieknél szabad-
elvűbb, hozzáférhetőbb céhekbe és az anyagi függetlenség-
gel együtt méltóságot is adnak nekik, úgy hogy tekintélyük
saját szemükben éppúgy, mint a közönség szemében meg-
növekszik. Királyi akadémiák keletkeznek a zene, a festé-
szet, a szobrászat és az építészet művelésére, nem is szólva
a művészi műhelyekről, melyek XIV. Lajos egész uralko-
dása alatt dolgoznak a Louvreban, Saint-Germainban, Ver-
saillesben és Marlyban. És mindez nem lélektelen, gépies
hivatali ténykedés volt, mint manapság. A művészek a
Királlyal dolgoztak együtt és a Király munkatársa volt a
művészeknek, búzdítójuk és nagyon gyakran ihletadó sugal-
mazójuk is. Több, mint félszázadon keresztül XIV. Lajos
volt Franciaországban a művészeti ügyek minisztere. Helyét
azóta sem tudták betölteni.

Utóljára maradt, mint az egész nagy mű betetőzése,
a nemzet szellemi életének megszervezése, annak a lehető-
ségnek megteremtésével, hogy a tudósok tömörüljenek,
nézeteiket és felfedezéseiket kicseréljék, találmányaikat
hasznosítsák. De még ennél is fontosabb volt a szép nyelvnek,
a francia gondolat hordozójának művelése és a szellem
kicsiszolása, hiszen enélkül a legjobb eszmék is áldatlan
következményekkel járhatnak.

Ha mindez megvan, Franciaország tekintélye nagyobb
lesz, mint bármely más országé. De még ez sem elég. Arra
is szükség van, hogy mindenfelől rokonszenvvel és csodálattal
forduljanak felé, hogy egyre több és több külföldi látogassa.
A Király azt akarja, hogy Franciaország saját szépségein
kívül minden látogatónak azt is nyujtsa, amihez az hazájá-
ban hozzászokott. Ebben csírájában már megtaláljuk a
világkiállítások eszméjét. Az alapvető gondolat ez: Fran-
ciaországban és kiváltképpen Párizsban összegeződjék úgy-
szólván az egész világ. A régiek és modernek közötti pár-
huzamról szóló munkájában (*Parallèle des anciens et des mo-*

dernes) Perrault ebben a vonatkozásban Colbert egy igen különös tervéről emlékezik meg; a terv bizonyára a Király helyeslésével találkozott, de mindenesetre összhangban van törekvéseivel. Arról van szó benne, hogy a végre elkészülő Louvreban a Nemzetek Palotáját vagy valami ehhez hasonlót kellene felállítani. Ebben a palotában »a világ összes nemzeteinek ízlése szerint épített és berendezett« helyiségek lettek volna, spanyol, olasz, német, török és perzsa termek, de mongol és kínai termek is, »nemcsak a díszítmények pontos utánzatával, melyekkel ezek a nemzetek palotáik belsejét a maguk sajátos módján ellátják, hanem a náluk használatban lévő bútorok és más berendezési tárgyak gondos választékával, úgy, hogy minden idegennek meglegyen az az öröme, hogy megtalálja nálunk saját hazáját, és *a világ minden nagyszerűségét, egyetlen palota falain belül . . .*«

Es nem elég, hogy az idegeneket Franciaországba vonzák, az is szükséges, hogy elmenjenek hozzájuk és elcsábítsák, elkápráztassák őket. Az európai közvéleményt Franciaországnak kedvező irányban kell befolyásolni és irányítani, ami azáltal érhető el, hogy hízelgéssel és szükség esetén pénzáldozatokkal megszerezzék azok jóindulatát, akiknek bárminő befolyásuk lehet erre a közvéleményre. A művészeknek, tudósoknak és íróknak segélyeket folyósítanak. Kifizetik egyik-másik nagyúr vagy miniszter piszkos adósságait. Ezek ily módon párthívei lesznek a francia királynak. Manapság az ilyesmit szubvenciónak hívják, akkor kissé körülményesebben úgy fejezték ki, hogy az illető »a Legkeresztényibb Király Őfelsége adakozó készségét élvezi«. A módban, ahogyan ez történt, volt valami nagyság.

Ezek az elkápráztatásra szánt összegek minden bizonynyal Franciaország érdekeit szolgálták. Colbertnek még a római Traján-oszlop domborműveinek lemásoltatásával is

titkos politikai céljai voltak. »Gondoljatok csak — mondja erről a kérdésről Charles Perrault — egy téren, ahol állandóan ott járnak a világ legkülönbözőbb országaiból jövő idegenek, két roppant faalkotmányt jobbról és balról egy százhusz láb magas oszlop mellett, amelyeken a munkások egész hada nyüzsög, míg *munkáltatójuk százezres hadsereg élén álló fejedelem*, aki minden megtámadott vagy csak megtámadással fenyegetett várost hatalmába kerít — és mondjátok meg magatok, vajjon ez a látvány *minden kellemessége mellett* nem hat-e ugyanekkor félelmetesen ezeknek az idegeneknek nagyrészére és nem kelt-e bennük olyan gondolatokat, melyek szászorta megtisztelőbbek Franciaországra, mint az az elismerés, hogy értünk a szobrászművészet remekeihez...«

A világháború előtt a németek nem tettek egyebet, mint hogy vaskos és alantasan haszonleső módon utánozták a valóban királyi reklámnak ezeket a fogásait. XIV. Lajos reklámjának nem volt támadó célzata. Inkább csak tetszeni akart, mint elkápráztatni. Álljon itt erre egy másik példa, ugyancsak Perrault előadásában. A flandriai háború folyamán a spanyolok elfogtak egy francia futárt, aki bizonyára azt a parancsot kapta, hogy fogassa el magát. Többrendbeli fizetési meghagyást találtak nála, többek között a spanyol színészek javára, akik a francia udvarnál a királyné előtt játszottak. Képzeljük el magunknak az ellenséges parancsnok elképedését, mikor erről a hallatlan bőkezűségről tudomást szerzett. »Nemde furcsa képet vághatott, mikor toprongyos, félig meztelen katonáira nézett és arra gondolt, hogy a fejedelem, aki ellen harcol, ugyanekkor spanyol komédiásoknak fizettet ki pénzt, holott ezeket csak a királyné mulattatására tartotta, avval a feltétellel, hogy előtte sohasem fognak játszani?...«

Egy szó, mint száz: a nemzet előnye, Franciaország szolgálata a cél, melyet XIV. Lajos ezekkel a fényűző kiadásokkal elérni igyekezett. Az uralkodó személyes tekintélye

hozzájárult fegyverei győzelméhez. A gyönyörűséges élet, melyet folytatott, hatalmáról is jobb véleményre bírta az embereket. Hogy álmát valóra váltsa, újjáteremtette a természetet, megváltoztatta és erőszakot vett rajta, míg művészei ihletét és saját gondolatát nem fejezte ki. Éppígy átformálta az embereket is, értett hozzá, hogyan dolgoztassa őket, a hősiességig felfokozta teremő képességeiket. Ezért nem akart mást látni maga körül, mint a bátorság és szépség jelképeit. Ha versaillesi vagy marlyi kertjében sétált, a virágágyak és terraszok pompás háttérét meglevenítő mitológiai szobrok sorai között, költőivel együtt azt hihette, hogy valóban lehozta az isteneket az Olymposzról a földre.

Második fejezet

A MODERN ÉLET MEGSZERVEZÉSE

Ez az érzéki gyönyöröket kergető Király igazában fáradhatatlan munkás. Csak éppen politikai okokból igyekszik titokban tartani munkáját, amint hogy háborús készülődéseit is eltitkolja. Másfelől egyáltalában nem bántja, ha udvari emberei tudják, hogy dolgozik, miközben ők a kártyát keverik, vagy egy színdarab előadásával foglalkoznak. Csak azt nem akarja, hogy munkája elrontsa az udvar kedvét. Ez kezdetben nem igen hisz benne, hogy a fiatal Király, akit ezer szerelmes pillantás ostromol, komolyan és hosszabb ideig végezze a személyes kormányzás durva munkáját. Következetes kitartása rácáfol ezekre a rosszindulatú jóslatokra. Napi nyolc-kilencórás munkát szab ki magára, ezalatt elolvassa a miniszterek jelentéseit, sajátkezű jegyzetekkel látja el őket, rengeteg levelet mond tollba, egyik-másik levélre néha maga válaszol. A »modern« élet az uralkodótól épúgy, mint a közönséges halandóktól állandóan növekvő, egyre kimerítőbb szorgalmat és erőfeszítést követel.

XIV. Lajos eleven vérmérséklete, orvosa, Vallot szavával élve, »heroikus egészsége« nem lett volna elegendő ilyen teljesítményekre, ha kezdettől fogva nem törekedett volna arra, hogy szellemi tevékenysége és testi tevékenysége között

meglegyen a kellő egyensúly. Hogy a szellemi erők ilyen fokú felhasználása lehetővé váljék, szüksége volt arra, hogy teste felüdülhessen és sok szabadságot élvezzen. Innen a Király különös szeretete minden testgyakorlat, de főleg a szabadban való mozgás iránt. Ez a »kurtanemes«, ahogyan gúnyolódva nevezték, a szó tágabb és szorosabb értelmében a levegő kedvelője volt. »A Király módfelett szeretett a levegőn lenni«, mondja Saint-Simon. És Dangeau írja: »A Király nem érezte magát jól, ha csak egyetlen napig nem volt a szabadban, s erre annál jobban rászorult, minél több gondja és baja volt.« Annyira szerette a szabad levegőt, hogy hideggel, esővel és porral nem törődve, mindig nyitott ablakú kocsiban utazott. A különösen fázós Madame de Maintenon nem tudott ehhez hozzászokni. Azért rendesen külön utaztak is. Az igazság az, hogy a Király, ha a tanácsból, dolgozószobájából vagy termeiből jött, szükségét érezte, hogy a csillárok gyertyáitól vagy a fáklyák faggyújától átfűlt és az emberi kigőzölgéstől megrontott levegőtől megtisztítsa tüdejét, kiszellőztesse fejét és feloldja izmai feszültségét. Ezért nem lehetett soha elég levegő és elég tágas térség körülötte. A hatalmas sétányú kertek embere volt, nagy előterekkel, amelyekről roppant távolság tárul a táguult tüdővel lélegző szemlélő elé, a végtelen parkoké és a nagy uradalmi erdőké, amelyekben naphosszat el lehet vadászgatni vagy lovagolni. Képzeljük el ezt a mozgásra és szabadságra vágyó embert a tizenhetedik századbeli egészségtelen Louvreba vagy Párizsba zárva. Bizonyos, hogy elsenyvedt volna itt, áldozatul esett volna az akkori sokféle rosszindulatú láznak. Ez tehát egyik — nézetem szerint legfontosabb — oka annak, hogy csaknem egész életét vidéken töltötte, Saint-Germainben, Versaillesban, Marlyban. Ilymódon teremtetette meg Franciaországban a városon kívüli életet, amilyennek többé-kevésbé ma is ismerjük — és evvel egyidejűleg megszervezte a modern életet.

A tizenhetedik század a kastélybeli életet a zárt és kissé fojtó középkori élet kiszélesedésének, mintegy fel-frissítésének érzi. Előbb a szabadság szükséglete. Aztán a közvetlenségé. Az ember saját portáján akarja megtalálni a szabadságot és vele együtt minden lehető kényelmet és kellemességet, csupa olyan kényelmet és kellemességet, amelynek létezéséről eddig nem is álmodott, vagy ha igen, a távolban kereste.

Hogy a szabadságra miért vágyott olyan mohón XIV. Lajos, annak okát nem nehéz megtalálni. Igazi modern államfő lévén, súlyosan érezte a gondok és tennivalók terhét, az állásával járó díszes robot szakadatlanságát. Minden erejével lázadozott munkája lelketölő egyformasága ellen. Volt ebben valami heroikus. A későbbi idők történetírói, úgy látszik, nem vették észre. Közkeletű ábrázolásuk holmi ünnepélyes múmiának mutatja a nagy Királyt, amint ott ül Versailles aranyozott szalónjaiban, akárcsak egy díszes sírboltban, az etikett minden bilincsetől lenyűgözött. Betű szerint fogták fel és csodálatos módon túlozták azt, amit Saint-Simon a Király életének »gépiességéről« mond. Ez a gépiesség nem azonos XIV. Lajossal, aki feltalálta. Ugyanígy, majdnem ugyanilyen bonyolultan megtaláljuk már a Valois-királyok korában. A Király magára vette, de minden tőle telhetőt megtett, hogy, amennyire csak lehetséges volt, felszabadítsa magát alóla és hogy úgy mondjam, ne engedje magát tőle elgépiesíteni. Gyakran át is törte. Az ebéd vagy a mise óráját aszerint helyezték előbbre, vagy tolták ki, ahogyan a tanácsülés tartama, egy nagy vadászatra való elindulás vagy vidéki utazás megkívánta.

Nyomban az ebéd elköltése után, délután két óra tájban a Király a márványudvaron át elszökött, sarkantyúsan, csizmásan nyeregbe pattant, vagy kocsiba ült puskájával. Hetenként kétszer lovasvadászatra ment és ha nem sétált, minden nap leadott néhány lövést parkjában. Egészen

elsőrendű lovas és céllövő volt. A La Vallière-ügy idején napjában oda és vissza megtette az utat Fontainebleau és Versailles között, útba ejtve Vincennest és Saint-Cloudot, ami pedig majdnem százötven kilométert jelent. Sze me pedig még öregkorában is olyan biztos és keze olyan szilárd volt, hogy nem sütötte el a puskát anélkül, hogy a célbavett vadat el ne találta volna. Alapjában azonban nem volt sem szenvedélyes vadász, sem szenvedélyes lovas. A velen- cei követek nagyon helyesen vették észre: »A Király egész- ségi okokból végzi ezeket a gyakorlatokat — írja egyikük. — Vadászik, de tisztán látni, hogy nem annyira szenvedély- ből teszi, mint inkább hogy szellemét pihentesse és hízásra való hajlamát csökkentse.« Valóban csak arra szolgált neki, hogy magára maradjon, hogy kissé elfelejtse a sok alkalmatlankodó arcot, esetleg hogy zavartalanul elmélked- hessen, főként, ha, mint Dageau mondja, »valami gond gyötörte«. A napnak mindössze négy-öt órájában, vagy hetenként egyszer-kétszer a nap kisebbik felén lehetett önmagáé. Ezenkívül már csak ágyában fekve, a nyoszolya behúzott függönyei mögött volt ura saját gondolatainak. Főképpen itt elmélkedett a fontosabb ügyeken, vagy dol- gozta ki fejében a nagy katonai műveleteket. A spanyol örökösödési háború idején lidércnyomásos álmok kínozták, hadonászott és hangosan beszélt álmában... Szóval XIV. Lajos a vidéki élettől és a sok szabadban való tartóz- kodástól elsősorban egészsége megtartását és szellemi szabad- ságát várta.

Azért nem vitatható el, hogy a vadászatban és a sétá- ban egyformán nagy kedve telt. Mint minden vadász, azért vadászott, hogy fölös erejét kiadja és hogy megmutassa ügyességét, hogy brillírozzon és hogy elajándékozza a zsák- mányt. A hercegnők és az udvarbeli hölgyek között osz- totta szét és ezek a fogolyzsinórral övükön tértek vissza a kastélyba. Nagyon szerette továbbá gazda módjára bejárni

kertjeit és parkjait, meg-megállni az új ültetvények és épületek előtt, elbeszélgetni építészeivel, vállalkozóival, kertészeivel. Ezekben a pillanatokban XIV. Lajos igen egyszerűnek, nyájasnak, sőt bizalmasnak mutatkozott. Egy beszélgetés folyamán szóval sem tiltakozott ellene, mikor a hirtelen fellelkesülő Le Nôtre megölelte. Igaz, hogy egyszer, mikor Rómában tartózkodott, ugyanez a Le Nôtre a Szentatyának is nyakába borult és megcsókolta. Mikor egy udvari ember ezt a szerinte mégis csak hihetetlen történetet elbeszélte, a Király ezt mondta: »Miért? Le Nôtre engem is megölel!...« De az így felfogott kastélybeli életnek előfeltétele kell hogy legyen bizonyos mozgási szabadság. Vidéken csak úgy lehet élni, ha az ember nagyon gyakran elmegy otthonról. Útközben meglátogatja egyik-másik szomszédját. Ezért jól felszerelt istállóra van szükség, tökéletes karban tartott fogatokra, jól ápolt utakra. XIV. Lajos állandóan hegyen-völgyön át utazik. Nem lehet eléggé ismételni: ez a szabadban élő Király betéve ismeri országa csaknem minden útját. Nagyobb utazásaitól eltekintve, nem múlik el hét anélkül, hogy el ne menjen Meudonba, Saint-Cloudba, Marlyba, Rambouilletbe, Saint-Germainbe. Egyedül ül nyergében vagy hintójában, részint mert fél az udvari emberek tapintatlan fecsegésétől, részint hogy békén elmélkedhessen.

És ezért válik a nagy és a kis királyi istálló valóságos állami intézménnyé. Mind a kettő hatalmas, majdnem olyan nagyszerű, mint a palota maga. De hát lehet-e valami elég szép a Nap lovainak? Nem részesei-e ők is gazdájuk istenvoltának?... És a bámulatosan összeválogatott háta- és befogni való lovak mellett ott volt a fogatok egész tárháza a nagy utazóhintótól, ettől a valóságos mozgó szalóntól, amelyben kártyázni, étkezni és aludni lehetett, egészen a kerek karosszékiig, amelyen a beteg, az elaggott Királyt vitték sétálni kertjében. Azt lehet mondani, hogy az egész

francia kocsigyártást annak szüksége teremtetten meg, hogy állandóan közlekedni lehessen Párizs és Saint-Germain, Versailles vagy Fontainebleau között. Addig Olaszország és Spanyolország vezettek ezen a téren. XIV. Lajostól kezdve a legkényelmesebb, legpompásabb, legrugalmasabb és leggyorsabb hintókat Franciaországban készítették. Ez a vívmány is az ő nevéhez fűződik. Kimondottan azt kívánta, hogy Franciaország mindenben az első legyen. És mindenestre az ő személyes példájának köszönhető a kocsipar fellendülése nemcsak Párizsban, hanem az egész országban. La Bruyère, aki gyakran beleesik az iskolai prédikációba, úgy tesz, mintha megütköznék ezen. Evvel szemben Perrault, aki igen modern ember — még a Királynál is modernebb —, ujjongva ünnepli az újítást. IV. Henrik alatt, úgymond, nem volt egy tucat hintó Párizsban — és azok is micsoda hintók voltak! Ma viszont minden jobb módú polgárnak megvan a magáé. Hogy a fogatoknak ezt a sorát járathassák, új utakat építenek, vagy kijavítják a régieket. A forgalom mindenütt megélénkül. Colbert és a Király tetterső buzdítására a legálmosabb provincia is felébred és munkához lát.

Igaz ugyan, hogy ezt a szép lendületet meglassították a túlságosan gyakori háborúk. Az utak igen sokszor rosszak voltak, a hintók és főként a kocsik nyomorúságosak és kezdetlegesek. Aki akar, elszórakozhatik avval, hogy lefesse a régi Franciaországot, felborult vagy megfeneklett hintóival, sárba vesző országutaival, piszkos és poloskás fogadóival, ahol hatan alusznak egy szobában, olykor ugyanabban az ágyban is. Nyugodtak lehetünk felőle, unokáink ugyanilyen gúnnyal fognak megemlékezni a mai vonatkisiklásokról, az összepréselt utasokról, a tisztátalan, rosszul fűtött és rosszul világított vasúti kocsikról, papírból épült házainkról, kusza össze-visszaságú, eszeveszett porfelhőkbe burkolt utainkról.

De a legtöbb újítást XIV. Lajos, a valóban élvezeteket kedvelő és valóban modern uralkodó mégis a lakás belső berendezésében eszközölte. Eltökélt szándéka lévén, hogy vidéken éljen, levegőt, vizet és kilátást akart. Ebből a hármas okból tetszett meg neki Marly fekvése. És ugyan-ebből az okból forradalmosította az esztétikát és szabott új irányt kora építészetének.

Vannak szigorú bírálók, akik rossz néven veszik tőle, hogy Saint-Germain és Versailles kedvéért otthagyt a Louvret. Ennek a kifogásnak semmi alapja. Először is a Louvre már régóta lakatlan volt, mikor a Király Ausztriai Annával oda visszatért és másodsor, a gyászos példák egész tömege győzte meg arról, hogy nem tartózkodhatik eléggé távol fővárosától, ha nem akar a pártok kegyelméből és a zendülések foglyaként élni. Renan, akit megdöbben-tett a tizenkilencedik század kormányainak az a kényel-metlen helyzete, hogy bizonyos mértékben ki vannak szol-gáltatva a párizsi demagógiának, úgy vélekedik, hogy az ország fővárosa, pontosabban a központi hatalom székhelye valamelyik középfranciaországi közép- vagy kisváros — pél-dául Bourges vagy Poitiers — kellene, hogy legyen, mert egyformán védve van az ellenséges betöréstől és a nagy-városok forradalmi mozgalmaitól. XIV. Lajos bizonyosan számot vetett evvel a kényelmetlenséggel. Főként nagyon jól emlékezett a fronde napjaira és sohasem bocsátotta meg a parlamentnek és a párizsi népnek, hogy anyjával és minisz-terével együtt menekülésre kényszerítették. Nyilván ez volt az indító ok, amely arra készítette, hogy lehetőleg minél kevesebbet tartózkodjék fővárosában. E mellett figyelembe kell venni azt is, hogy ebben az időpontban a Louvre nem-csak lakatlan, hanem jóformán lakhatatlan is volt. Tulaj-donképpen csak a nyugatra néző központi szárny állott, az Apollo-galéria és egy töredéke a folyóra néző oldalnak. A mostani négyszögletes udvar nem létezett, helye pedig

hozzáférhetetlen volt a felhalmozott hulladéktól és a régi középkori Louvre még épen maradt egyik tornyától. A folyóra néző oldal kivételével a palotát mindenfelől különféle építmények zárták körül és választották el a Tuileriáktól. Egy fertőzött és rossz hírű utca vitt le a Szajnához, ahol most a Colonnade van. A Király hálósobájában alig lehetett látni s ráadásul a fejedelmi lakó jóformán lélekzethez sem jutott ebben a befejezetlen palotában, ahol rajta kívül felesége, anyja, testvére, a bíboros, ennek nővére és unokahúgai laktak, csupa olyan személyek, akiknek maguknak is többé-kevésbé nagyszámú udvara volt. Ráadásul az akkori Louvret vízzel telt árkok vették körül, amelyek a hőség beálltával orrfacsaró miazmákat árasztottak magukból. Gondoljuk hozzá mindehhez a párizsi bűzt, a párizsi vásárcsarnok túlnépes és sáros negyedének bűzét: erről az egész dögleletes levegőről ma már sejtelmünk sem lehet. Szóval mindent egybevetve, ha eltekintünk is más, személyesebb körülményektől, egy kissé jobbízlésű vendégnek elég oka volt arra, hogy innen tovább igyekezzék. Ha valakinek módjában állott, hogy válasszon a Louvre magas faltól körített, a trágyadombok és pocsolyák közelségétől megfertőzött kertje és a Saint-Germain végtelenre nyíló palotája és szellős levegős előtere között, nem igen habozhatott egy pillanatig sem.

Saint-Germainnek magának nem volt más előnye, mint szép kilátása, egészséges levegője és — a vadász és szerelmes számára — az erdő közelsége. Az azóta lerombolt Új Kastély akkor már omladozni kezdett. Előtereitől és kertjeitől eltekintve egyébként sem volt valami nagyszerű épület és csupán egy emelettel bírt. Az ódon, rossz karban lévő Ó Kastély alig biztosított több kényelmet a Louvre-nál. XIV. Lajos elhatározta, hogy át fogja alakítani saját használatára és valami nagyon modern és nagyon pompás dolgot csinál belőle.

A jelenlegi épület már csak távolról emlékeztet XIV. Lajos kastélyára. Mogorva, iskolás hely lett belőle. Merő plágium az egész, a francia renaissance ízlésében tartott újjáépítési kísérlet. Komor helyiségei láttán az ember sajnálja a tizenhetedik század átalakításait és szépítéseit.

Néhány évi saint-germaini tartózkodás után a Király modernül berendezte és tökéletesen újjáépítette I. Ferenc régi kastélyát. A kortársak megbámulták az eredményt. Csodálatuk főként az erkélyeknek szólt, melyek XIV. Lajos ötlete következtében a két főhomlokzatot övezték, az erdőre nézőt épügy, mint a Párizsra és a Szajna völgyére nyílt. Ez kapta az »új terraszc« nevet. Egy hivatalos látogató így fejezte ki elragadtatását egy Scudéry kisasszonyhoz intézett levelében: »Lebrun úr először erre a terrasra vezetett bennünket... A társaságot meglepte és elbűvölte *ez a tökéletes látvány*: nem volt köztünk senki, aki ne úgy érezte volna magát, mintha az ókori Assziriában vagy a régi Egyiptomban járna, a nagy garral feldícsért híres függőkertekben... A terrasról a Király szobájába nyílik bejárás. Ő éppen öltözködött. Két sor borostyánmeggy-, jázmin- és tubarózsabokor között mentünk oda...«

Ez a látogató, kétségtelenül »Lebrun úr« nevelése, kitűnően rátapintott levelében arra, amit a Király elsősorban keresett Saint-Germainben: a szabadságot, — azaz hogy a közvetlenséget, azt a jogot, hogy a maga módján éljen, testőrök és udvaronchadak nélkül — valamint a kilátást, az erdők, a zöldelő rétek és a lágy lankájú dombok határtalan perspektíváját, melyet akkor még nem rontottak el, mint ma, a gyári épületek. XIV. Lajos, az uralkodásra termett ember, szeretett tág térségeken uralkodni, mintha csak gondolatai itt szabadabban szárnyalhattak, mintha a határtalan kiterjedés a nagyság iránti egész érzékét feloldotta volna. Bizonyos, hogy nagyobbnek tűnik fel Versaillesban vagy Saint-Germainben, mint a Louvreban. Amellett a

kilátás szépsége mélységesen hatott a Királyra. Iránta való fogékonyságát igazolja, hogy kis termet rendezett be magának a terraszcsofő részén, az Új-Kastélyra néző oldalon, ahonnan látni lehetett Saint-Denis tornyait. Dolgozószobájából, a sétányon túlról el-elnézegette a szökőkutakat és a »hímzett virágágyakat«, a zöld erdei sűrű végtelenbe vesző hullámozását.

Szerette a virágokat és mindenhová tétetett magának belőlük — nagyfejű, buja, csaknem húsból való virágokat, mint jázmin és tubarózsát. Telerakatta velük szeretői szobáit, az ablakok vagy az ajtók előtt. A Saint-Germain terrasza állandóan függőkerteknek látszottak. Az egzotikus virágokat és bokrokat is kedvelte, az oleandert, a citromot, a narancsot. Főként a narancsültetvény akkor nagy fényezésnek számított. Saint-Germain épúgy tele volt vele, mint Versailles. Ez volt a Király egyik nagy szenvedélye. A Franche-Comtéért vezetett hadjárat kellős közepén aggódva érdeklődik, mi van az újonnan ültetett narancsfákkal. A virágok mellett ott vannak a madarak is: XIV. Lajos körül mindenütt szárnycsapdosás hangzik. Még a versaillesi márványudvarba is madarakat hozat. »Nagyrészt igen ritka és távoli országokból való szárnyasállatokat«, meséli a jó La Fontaine, aki, akárcsak barátai, Boileau, Racine és Molière, ájultozott a királyi állatsereglet láttán. »Legjobban tetszettek neki a Numidiai Kisasszonyok és bizonyos vízimadarak, melyeknek bámulatosan hosszú a csőrük... Szébb látványt képzelni sem lehet ezeknél a kormoránfajtáknál...« A Király a madarakat énekükért és a virágokat kápráztató színeikért és illatukért szerette. Egyáltalában mindent szeretett, ami hangos volt és ami ragyogott. Mindig kecses állatokat, gyermekeket, életet és vidámságot akart látni maga körül.

Igazi vidéki úrhoz illően értett hozzá, hogy kastélyában a jólét és a fényezés minden nemét élvezze. Művészeitől,

díszítőitől és építészeitől a legnagyobb teljesítményeket követelte, elsősorban bőséges világosságot a jól szellőző, magas tetőzetű, széles nyílású, szabad terekre néző helyiségekben. XIV. Lajosnak, a Nap rokonának, fényre van szüksége és tiszta levegőre. Azt lehet mondani, hogy ahová csak ment, mindenütt fényt árasztott maga körül. Ám hasonlítsuk össze kastélyait akár a renaissance épületeivel is: a versaillesihoz képest a Blois termei sötétek. Szűkeknek hatnak, nyílásaik elégteleneknek, az ajtók alacsonyakként, a folyosók kanyargósaknak. A herceg még folyton attól tart, hogy orgyilkosok vagy lázadók üthetnek rajta szobájában: az apró ajtók, a zezugos folyosók arra valók, hogy meghiusítsák vagy feltartóztassák rohamukat. XIV. Lajos már nem ismeri ezt a félelmet: minden tárva-nyitva van. A világosság és a levegő magas ablakokon át ömlik a freskóktól és aranyozástól tarka szalonokba.

Ezekhez a szép helyiségekhez nem kevésbé modern bútortart illik. A Király ugyanolyan jó kárpitos és műasztalos, mint amilyen építész és díszítő. Saint-Germainbe való megérkezése óta teljesen megváltoztatta a berendezést. »Az összes falak és mennyezetek — olvassuk a Scudéry kisasszonyhoz írott levélben (*Lettre a Mlle de Scudéry*) — üveggel és tükrökkel vannak burkolva, keretekkel és díszítményekkel, melyek körül az arany a legkevésbé dús. Olyan padlókon jár bennük az ember, hogy a legszebb mennyezetnek is díszére válnék. Mindenféle színű márványból, mozaikmunkából és összeillesztett parkettdarabokból állanak. Az összes szögletekben és egyebütt is nagy, virággal megrakott ezüstvázák láthatók, arany filigránmunkával tetézt pillérek és oszlopok ugyanebből a fémből...» Főként az ezüsttel bántak fölöttébb bőkezűen. A cél az, hogy elkápráztassák Spanyolországot, mely akkor aranyban a világ leggazdagabb országa és mivel aranyhoz nem lehet hozzájutni, ezüsttel pótolják a hiányt. A narancsfák cserepei, a pohárszékek és

az edények mind tömör ezüsből valók. Van a gazdagságnak ebben a fitogtatásában valami, ami a felkapaszkodottságot jellemzi és a spanyolok lenézését hívta ki maga ellen. Meg kell adni, XIV. Lajos a nevetségességnek ettől a hibájától nem volt ment.

A fényűzés szeretete mellett legalább ugyanekkora mértékben megvolt benne a kényelem iránti érzék is. Azt akarja, hogy nyári lakhelye, Saint-Germain, üdítő vidék legyen. E célból a kastély minden részében új szökőkutakat és kutakat építtet a régiekhez. A kerek szobában, melyben ott van a szögletes torony (a »kis lakosztály« egyik részét képezi) »a kandalló mélyedésében nagy ezüstváza látható, melyből tetszés szerint száz sugárban szökik fel a víz, avval a rendeltetéssel, hogy nyáron felfrissítse a levegőt.« A kaviccsokkal kirakott, »grotta« nevet viselő középső terem belsejében felszökő vízsugár visszatükröződött az oldalfalakban és a mennyezeten, úgy hogy az arra ráfestett kis Ámor »két szökőkút közé volt zárva«.

A lakosztályok és a bútorkészlet gazdagságához és újszerűségéhez az étkezés fényűzése járul — de túlzások nélkül, mert a Király étrendje manapság meglehetősen egyszerűnek látszik. A fogások az udvarnál inkább keltik a bőség benyomását, mint a választékosságét. Mindazonáltal az inyesmesterség az előző korhoz képest jelentős haladást mutat. A virágokhoz és a bokrokhoz hasonlóan XIV. Lajos az exotikus gyümölcsöknek is nagy kedvelője volt, ugyancsak szerette a primőröket, a borsót, a dinnyét, a friss fügét, a gránátalmát és a narancsot. La Quintinie felügyeletével olyan veteményeskertje volt, hogy az egész országnak mintaképül szolgált. Volt limonádé- és csokoládémestere is, akik főként a hűsítőitalok terén a spanyolokkal és olaszokkal vetélkedhettek. Hozzájárult mindehhez a terítés és felszolgálás pompája. Ugyancsak említést érdemelnek a kényelem ismeretlen kellékei, melyek között első helyen áll a gyertyák

alkalmazása — a legkülönbözőbb tartókban, csillárokbán, zsirandolokban, karosgyertyatartókban. Ez valóságos forradalmat jelentett a világítás terén, egyben pedig — ezt rendszeren elfelejtik — a nagyvilágiasság különleges kiterjesztését és átalakítását. Azáltal, hogy a gyertya használatát nagyban fokozta, XIV. Lajos a fogadóestélyeket és ünnepségeket fényesebbé, gyakoribbá és kevésbé költségessé tette. Ettől kezdve a vidéki úri kastélyokban az emberek nem feküdtek le a tyúkokkal. A füstös és bűzölgő olajlámpa vagy mécses helyét a gyertya foglalta el. A játékasztalokat, a tánctermeket és a társalgókat ezentúl megfelelően világítják. És a világításnak ez a fejlődése ugyancsak az erkölcsök forradalmasításának egy része.

A Fénykirály azt akarta, hogy palotájában a jólét és a »komfort« minden legújabb kelléke megtalálható legyen. A — nem kell közelebről megneveznünk, milyen — szék akkoriban nemcsak nagy haladás volt, hanem mindenekelőtt igen előkelő dolog. Rajta ülve vendégeket fogadtak, amint-hogy a klistélyt is társaságban alkalmazták. A klistély épp-úgy, mint a már említett szék, tökéletesen szalónképes volt. Ha a Korona e korból származó berendezési leltárát átböngésszük, úgy találjuk, hogy a versaillesi kastély nagyszámú széken kívül egész sereg kényes természetű használati cikkel rendelkezett, olyanokkal, amelyeket Franciaországban anakelötte alig ismertek: fürdőkádakkal, megszámlálhatatlan tömegű ezüstitállal és mosdókancsóval, koppantókkal és kanócvágó ollókkal, ezüst ágymelegítőkkal, spongyatartókkal, köpöcsészékkel — Marlyban a Királynak »aranyozott ezüsből való köpöcsészéje« van — és végül »ezüsttel díszített ébenfanyelű kis fecskendőkkel, illatos víz locsolására«.

Ez mind a kényelmet szolgálja. Az élet kellemessé tételére, a szem és az érzékek megörvendeztetésére pedig ott voltak a szabadban rendezett ünnepek, a zöldben való uzsonnák, a tavakon adott hangversenyek, a zenés ebédek, a tánc-

multságok, a színház és az opera, a sétacsónakázások, a kerti játékok — a forgó kerék, az elefántcsontgolyókkal játszott *trou-madame*, a *passe de fer*, a függő tornaszerek, a hinta, a csuszkák és még sok más — és ha esőre állott az idő vagy túlságosan hideg volt, a játék, a lottó és a szobakoncertek...

* * *

Ennek a gyönyörűséges életnek nagy szervezője és rendezője a Király volt. A kortársak kifejezetten megmondják róla, részben dicséretképpen, részben rosszalólag. Fénelon a királyi kötelességekről szóló művében, ebben a XIV. Lajos elleni nagy vádiratban nyíltan őt teszi felelőssé az erkölcsök meglazulásáért: »Párizsban ma — mondja — több a hatlovas hintó, mint száz esztendővel ezelőtt még öszvér volt. Akkor nem jutott minden személyre egy szoba. Egyetlen helyiség elegendő volt, ahol több ágy állott, több személy számára. Manapság mindenki hatalmas termeket és egész sor szobát akar. Mindenki kertet csináltat magának, hogy ott az egész földet felforgassa, szökökutakat, szobrokat, határtalan parkokat, házakat, amelyek fenntartási költségei felülmúlják a hozzájuk tartozó földek hozadékát. És mindezt mi idézte elő? Egyetlen valaki példája...« Nyilvánvaló, hogy ez a valaki a Király.

Jegyezzük meg mellékesen, hogy ez a szigorú erénycsősz Cambraiban, érseki székhelyén nyílt házat vitt és fejedelmi jólétben élt: az ősrómai egyszerűség nyilván csak Versaillesben volt ajánlatos.

De, mint Voltaire rámutat, a fényűzés elleni dörgedelmes beszédek az egyházi szónoklathoz tartoztak. A Király számára az igényes élet eszköz volt arra, hogy alattvalói ipari és kereskedelmi tevékenységét serkentse. Amellett pedig ez a fáradhatatlan munkás azon a nézeten volt, hogy a sok gürcölés után megérdemel egy kis élvezetet. Szüksége volt

a szórakozásra, hogy kipihenje fáradalmaival. De meg szeretne is a jó életet, akárcsak a szerelmet. S ha ehhez a dicsőség szeretete is járult, ugyan ki merészkednék megróni érte ezt a fiatal embert, aki a királyi hivatás kötelességeitől nem ijedt meg és a szórakozásban sem keresett egyebet a szükséges nyugalomnál, hogy pihenten nagy dolgokat vihessen végbe?

A kastélybeli élet, úgy, amint ő felfogta és megszervezte, valóban nem volt más, mint a gyönyörűségek sorozata, melyet azonban ő a maga részéről mindennapos munkával szakított meg, felkelése perceitől kezdve addig a pillanatig, amikor »átvette a gyertyatartót«, hogy nyugovóra térjen. Reggel a megszabott órában a komornyik csendesen felnyitotta a királyi lakosztály redőnyeit. A Király dajkája oda lépett az ágyhoz és *megcsókolta* az alvót, hogy felébressze. Milyen bájos szertartás! És vajjon várhatunk-e egyebet, mint jót egy ilyen csókkal — igaz, hogy szinte anyai csókkal — megkezdett naptól? Aztán következett a zenés mise. (Mindegyiken egy egyházi éneket adtak elő, közli Saint-Simon.) Majd a hegedűszóval kísért étkezés, séta vagy vadászat, a zöldben elfogyasztott uzsonnák, a női öltözetek a Galériában, a színház, a tíz órakor ugyancsak hegedűszó mellett elköltött vacsora, a fogások és gyümölcsök özöne, az asztali edények ragyogása és a díszlet pazar pompája. Még a bizalmas vacsorák és hangversenyek is elbűvölőek voltak. Sévigné asszony, aki vendég volt Saint-Germainben, a királyi szeretők kis lakosztályában, biztosít bennünket arról, hogy amit ott hallott, valóban »mennyei zene«...

Harmadik fejezet

A DISZLETTERVEZŐ

A spanyol örökösödési háború kellős közepén, tehát a királyság legszomorúbb és legaggasztóbb pillanataiban Maintenon asszony ezt írta Ursins hercegnőjének: »Gyönyörű helyek vesznek itt körül. Nem tudom, Madame, látta-e már Trianont ebben az évadban...« Június közepe volt éppen, Versailles legdiadalmasabb időszaka. A szépséges helyeknek valóban egészen különös varázsuk kellett, hogy legyen, ha még ez a száraz és pedáns nőszemély is észrevette őket, pláne olyan körülmények között. A Király öregsége, fegyvereinek balszerencsége és növekvő vallásossága dacára a gyönyörűséges élet még egyre tartott.

Ehhez az egész tündéri léthez méltó keretre volt szükség, olyan keretre, mely az ifjú uralkodó dicsőségével is összhangban állott. XIV. Lajos eleve tudatában volt ennek. Belátta, hogy az elődei által alkotott építészeti keret az élvezetekből és pompakifejtésből álló új élethez nem alkalmas többé és hogy az ódon paloták nincsenek többé arányban a francia nemzet fenségével és nagyravágyásának méreteivel. De különben is — nem lehet eléggé ismételni — fogékony volt a pompa és az építés nemes szenvedélye iránt. Ez utóbbi éppúgy megvolt benne, mint akármelyik olasz nagyúrbán, pápában vagy római fejedelemben. Azt lehet állítani, hogy

egész életének voltaképpen ez volt a nagy szenvedélye, mely még nőimádatával és szerelmes hajlamával is versenyzett s végül is győzedelmeskedett rajtuk. Ugyancsak a kegyetlen és véres spanyol örökösödési háború során írja ugyanez a Maintenon asszony, hogy az építészet a Király »egyetlen kedvtelése« maradt, utolsó vigasza... Bussy pedig még ennél is tovább ment, mikor ezt mondta: »A Király minden asszonyt odaadna Versaillesért!«

De ebben a szenvedélyben rend és rendszer van, mint hősrünk minden szenvedélyében, mert XIV. Lajos feltétlenül legcsodálatosabb típusa a »klasszikus embernek«, aki valaha élt a földön. Nála a pompa szeretetét a legszigorúbb takarékoság korlátozza. Nem egészen alaptalanul vádolták fősévényt. A velenceiek és az olaszok, mint Primi Visconti, nem haboznak a Király fukarságát emlegetni. Igazában azonban csak egy kis önmegtartóztatásról lehet szó, a tékozlási hajlam ellensúlyozására, mely könnyen anyagi összeomláshoz vezethetett volna. Mégis bizonyos, hogy igyekszik takarékoskodni, tőle telhetőleg megtartja azt, amit elődei ráhagytak — amint hogy Versaillesben is meghagyja atyja meglehetősen szegényes kastélyát és csak azzal törődik, hogy ne álljon kirívó ellentétben az új épületek pompájával. A legtöbb hatást a leggazdaságosabb eszközökkel akarja elérni — ez pedig a klasszikus szellem legjellemzőbb törekvése.

Vannak egyéb ellentmondó és okosan kiegyensúlyozott törekvései is: nagynak, gazdagnak és szépnek akar mutatkozni, Colbert szavai szerint szinte örökéletű emlékműveket akar hagyni maga után, melyek »a rómaiak nagy alkotásaira« emlékeztessenek. Másfelől sajátmagának, saját használatára, személyes szükségletei és hajlamai kielégítésére, nem az utókor elkápráztatására, beéri olyan ideiglenes művészi termékekkel, melyek mértéke ő maga és melyek létrejöttüket egy múló szeszélynek köszönhetik. Ebbeli kiválósága

abban áll, hogy a semmiből tud valamit teremteni — ami szintén klasszikus tulajdonság. A mulandónak, a törekeny, sőt talán kissé léha bájnak ezzel a kedvelésével kárpótol azért, ami nagy műveiben netán túlságosan ünnepélyes és mesterkéltsé.

Igy történt azután, hogy a gyönyörűséges és pompázó udvari élet keretétül kettős díszletet tervezett, egyet, amely nagyszerűségben és tartósságban az ókor nagy emlékműveire emlékeztet és egy másikat, mely könnyű és romlandó, egyetlen napra vagy éjszakára készült és ugyanolyan gyorsasággal alakult át szemei előtt, mint Versailles lugasai, amelyekben a kertészeknek csak a cserepeket kellett kicserélniök, hogy egészen új virágdíszlet képét varázsolják elő. A velencei követ bevallása szerint ő maga mondotta el, kiknek szánta különféle kastélyait: »Versaillest az udvarnak, Marlyt barátainak, Trianont magának«. Az építkezés kétféle fajta ez, az egyik személyes és magáncélok szolgálatát, a másik nyilvános és azt lehetne mondani, egyetemes.

* * *

Ez a kétféle építkezés a Király *legegyénibb alkotása* és különös, sőt érthetetlen, hogy manapság ezt a tényt hangsúlyozottan ki kell emelni. De a romantikus idők óta csökkönyösen tartja magát az az előítélet, hogy a művészet és irodalom nagy művei a néplélek legbensejéből előállott termékek. A székesegyházak és az époszok maguktól jöttek létre. XIV. Lajos százada bizonyos számú nagy művészt, nagy tudóst, nagy közigazgatási szakembert vagy nagy hadvezért jelent. A Király neve műveiken nem egyéb szokványos feliratnál, dicsőségük bizonyos mértékű bitorlásánál. Amit Versaillesben látunk, az Mansart, Le Nôtre, Lebrun, Coysevox és ezek vetélytársai. Pedig nehéz bennük észre nem venni a Királyt, akinek egyénisége mindenén átüt. Hiába, bele kell törödnünk

abba, hogy befolyása, beavatkozása, a végzett munka ráeső része ezekben az összes csodákban jelen van. Csak éppen hogy vannak, akik ezt a ráeső részt a lehetőségig lekicsinylik, befolyását pedig végzetesen ártalmasnak minősítik. Művészeti téren nem volt semmi ízlése, mondják. Ami a dolgokon rossz, állítólag mind tőle való, ami pedig igazán szép, építészeitől és művészeitől származik.

Mások ezzel ellentétben valóságos »esztétát« látnak benne. Ennél a kifejezésnél semmi sem lehet kevésbé helyénvaló. Egy Királynak nem az a feladata, hogy esztéta legyen. XIV. Lajosnak sokkal több érzéke volt az illendőség és saját méltósága iránt, semhogy erre a nevetséges szerepre vállalkozott volna. Viszont kora művészetét olyan mértékben buzdította és lendítette fel, mint előtte és utána senki.

Elsősorban is ő volt a pénzzadó és a megbízó. Mint építetőnek, nagy látomásai voltak és jól értette dolgát. A szám-lájára dolgozó mesteremberek és művészek jól tudták, hogy nemcsak bőkezű jutalomra számíthatnak tőle, hanem hogy buzgalmukkal olyan embernek szolgálnak, aki értékelni tudja munkájukat, aki szereti művészetüket vagy mesterségüket, aki őket magukat is szereti és minduntalan barátságával és vonzalmával tünteti ki. Kell-e nagyobb buzdítás arra, hogy önmagukon túltegyenek, a gazdának e hozzáértő és mindig jelenlévő rokonszenvével? A művészet mindenkinek azt adja, amit megérdemel. Olyan időben, mikor a hatalmon lévőknek közömbös dolog a szépség, a művészet vagy merőben lélektelen ténykedéssé züllik, vagy kívül áll a nemzet életén s így értelmetlen, egyéni szeszélyt szolgáló időtöltéssé válik. XIV. Lajos a művészet és a művészek iránti szeretetével rászolgált arra, hogy minden szépet meglásson, amit uralma alatt teremtetek és hogy elsőnek élvezze azt. Azt hihetnők, hogy La Fontaine őrá gondolt, mikor *Psychée*jében ezeket a finom mondatokat írta: »Módfelett szerette a kerteket, a virágokat, az árnyas helyeket,

Polyphile ebben hozzá hasonlított, de róla azt lehet mondani, hogy *mindent szeretett*. Ezek az érzelmek valami különös nyájassággal töltötték el lelkét...» XIV. Lajos is valóban mindent szeretett és ez az ő lelkét is »valami különös nyájassággal töltötte el«. Láttuk már, hogy semmi kifogása nem volt Le Nôtre ölelése ellen. Egyik felhajtójának, aki Spanyolországban és Olaszországban keresett számára ritkaságokat, ezt írta : »Elpidio Benedetti abbé úr, meghagytam de Brienne gróf úrnak, hogy külön írjon Önnek a Gualdiféle antik érmek és ékszeresek ügyében, melyeket Héronra bízott. Ami a festett selyemszövetből való ágyat illeti, amelyet ugyanez a küldönc adott át nekem az Ön nevében, nagy öröömre szolgál, de még inkább a kedvesség, hogy azt hozzám eljuttatta; mivel azonban ez megérdemli, hogy magamhoz méltóbban válaszoljak rá, mint egyszerű köszönettel, itt most mellőzöm is és Colbert úrra bízom, hogy parancsomhoz képest ezért kárpótolja...» Neki nem elég, hogy jól dolgozik valaki. Azt akarja, hogy szeretettel dolgozzanak neki. Érzésben összekeveri egymással a szép dolgokat és azokat, akik által hozzájut.

Nemcsak egyszerűen régiséggyűjtő, képek, szobrok és falikárpitok összevásárlója volt, az apró ritkaságokat is éppúgy kedvelte. Nemcsak a nagy és szép gyakorolt rá hatást, hanem a csinos és kedves, sőt még a divat sok kis hasznalatansága is. Unokaöccsének, Beaufort hercegének, aki a berber földre szervezett expedíciót, figyelmébe ajánlja, ne felejtkezzék meg a királyi állatseregletről és madárgyűjteményről. »Pénzt utaltatok ki, hogy a beutazandó országokban ritka állatokat vásárolj számomra. Várom a narancsfákat is a legalkalmasabb úton...» Colbertnek, akit sorsjáték megrendezésével bíz meg, ezeket az utasításokat adja : »Igyekezzék rövid idő alatt összeszerezni minden csinos és kedves dolgot, ami Párizsban található... Azt akarom, hogy a főnyeremény ötszáz pisetlet érjen. A többi nyeremé-

nyekre nem akarok pontos összeget előirányozni és legjobban annak fogok örülni, ami *mérsékelt áron* a legtetszetősebb lesz. Lehet gyűrű, karkötő, óra, csatt, doboz vagy bármi hasonló... Szükség lesz egy csinos szekrénykére, amelybe az egészet be lehessen tenni...» Álljunk meg egy pillanatra a Király takarékságának ennél a bizonyítékánál. »Mérsékelt áron!» A lehető legszebbet akarja, de nem akar többet költeni rá, mint feltétlenül kell.

Egyébként XIV. Lajosnak, mint műalkotások, ritkaságok és apróságok gyűjtőjének volt kire ütnie. Bizonyos, hogy kezdettől fogva előtte lebegett és követésre ösztönözte elődeinek példája, a pompakedvelő Valois-királyoké, akiknek kifejtett érzékük volt minden művészet iránt, valamint nagyapjáé, IV. Henriké, aki sokat építkezett. Másrészt épp ennyire kétségtelen, hogy a műgyűjtő Mazarin is nagyban hatott rá. És az sem csekélység, hogy valóságos múzeumoknak beillő palotákban született és nevelkedett fel. Zsenge gyermekora óta remekművek vették körül. Később pedig állandóan bizalmas közelségben élt minden rendű és fajtájú művészekkel és szívesen belebocsátkozott minden mesterség részleteibe. Melyik műkedvelő ment át valaha ilyen iskolán! Kora legelső művészei voltak tanítói. Izlése azonban vele született. Meg tudta ítélni, fel tudta fedezni az igazi nagyságot és az igazi szépséget. Választásáról utólag mindig kiderült, hogy kitűnő. Saint-Simon azt állítja, hogy ilyen ügyekben mindig Le Nôtre vagy Mansart tanácsára hallgatott. Ez utóbbi állítólag szándékosan hibás terveket terjesztett a Király elé, ily módon megszerzendő neki azt az örömet, hogy a goromba és szembeötlő hibákat ő fedezze fel. Úgy tett, mintha a Király útmutatásai nyomán eszközölné javításait és volt olyan kaján, hogy színlelt ellenállás és kifogások után Ófelségével indítványoztassa azt, amit maga már eleve elhatározott. De hiszen XIV. Lajos maga is eléggé ravasz volt és éppen eléggé óvatos ahhoz, hogy az efféle

mesterkedést észrevegye. Ha végül is magáévá tette építésze tervét, ennek oka csak az lehetett, hogy a terv történetesen a legjobb volt. Másrészt igaz, hogy nem bízott meg túlságosan és tökéletesen a saját ítéletében. Nemcsak, hogy nem tartotta magát csálhatatlannak, nagyon is hajlott arra, hogy meggyőzze magát. Ezt a tényt semmisem igazolja jobban a Versaillesban végzett állandó átalakításoknál. Ha ott a rossz olasz ízlés utolsó nyomai is eltűntek, ha a grottát és az ézopuszi meséket ábrázoló színes ólomfigurákat sutba dobták és a szökőkutakat a palota nagy előterén egyszerűsítették, valószínű, hogy mindez kertészeinek és építészeinek tanácsára történt. Viszont a Király érdeme, hogy véleményüket elfogadta és igazat adott nekik.

Azt az egyet azonban hajlandó vagyok elismerni, hogy a művészetről való felfogása nem abban az értelemben volt határozott és mindent felölelő, művészi tapasztalatai nem abban az értelemben voltak közvetlenek, mint valamelyik mai festőakadémiai növendéké vagy esztétikát és műtörténetet tanuló egyetemi hallgatóé. Maga kérkedett avval, hogy olykor maga készítette el a tervet munkásainak. Unokájának, az éppen Spanyolországba érkezett V. Fülöpnek azt ajánlotta, csináltasson a Retiróban francia ízlésű kertet. »Most dolgozik majd a tervrajzon — írja Maintenon asszony ebben az ügyben — és kertészt is keres hozzá. Ugyancsak tanácskozni készül d'Harcourt marsallal, hogy megtudja, vajjon a talaj alkalmas-e ott növények ültetésére...«

Hogy Versailles azzá lett, ami fénykorában volt, azért történhetett meg, mert a Király maga is dolgozott rajta és nem érte be avval, hogy csak nézze, mint emelkedik ki a földből.

* * *

Ismétlem: Versailles az ő legszemélyesebb alkotása. Bámulatos, hogy ebben a neki és általa készült palotában

neve sehol, még egy szobor talapzatán sem olvasható s hogy ebben a »Franciaország minden dicsőségét« hirdető nemzeti szentélyben éppen csak az ő dicsőségéről feledkeznek meg.

A romantikus előítéleteitől elvakult tizenkilencedik század nem méltányolta Versailles. Úgy látszik, mintha az emberek tetézni akarták volna Saint-Simon képtelen rágalmaival. Ez a rosszhiszemű ember még attól sem riad vissza, hogy Versailles és Marly fekvését ócsárolja és vidékeik szépségét vitassa. Szerinte emez homokos, víztelen sivatag, amaz pedig varangylakta, sötét és láthatár nélküli láp. Ha aközött kell választanunk, aki kiszemelte a helyet Versailles és Marly felépítésére és aközött, aki ezért megleckézteti, egy pillanatig sem habozhatunk: kettőjük közül Saint-Simon a filiszter. Már a két hely megválasztása is nagy művészre vall. Az építészeti remekmű úgy határozható meg, hogy egy szép épület találkozása egy szép tájjal. A Parthenon hasonlíthatatlan szépségét jórészt a talapzat adja meg. A komor és nagyszerű Escorialnál ugyancsak a keret a legfontosabb. Mikor egyszerre diadalmas és vezeklő palotájához ezt a ropant sziklaalapzatot választotta, a kasztíliai pusztá végtelen kopárságával és elhagyatottságával szemközt, II. Fülöpben a lágész dolgozott. XIV. Lajosnak éppily szerencsés sugallat jelölte ki Versailles és Marly helyét. Saint-Germaintól eltekintve, lehetetlen lett volna az egész Ile-de-Francedon két ennél gyönyörűbb erdős-halmos vidékre akadnia. Itt végre megtalálta a szabad teret, amelyet úgy szeretett...

Valóban. Versailles mindenekelőtt elragadóan szép vidék. Amellett pedig megalkotása idején rendkívüli ujdonság volt. Az újszerűség főként abban állott, hogy itt először vált részévé az egész természet az épületnek, amelyen minden elem közösen munkálkodott: a víz, a föld, a levegő és a tűz. Versaillesban rendesen nem látnak egyebet, mint pázsitot, cserjesövényt, »kis vén taxusokat hagymafűzér alakban«, mértani rajzú virággyakat, szóval nyírott, helyreigazított

és idomított természetet. De nem veszik észre, hogy ez a művészet által átformált természet azt a célt szolgálja, hogy lassú átmenetekkel, fokozatosan elvezesse a tekintetet a paloták kötömbjeitől a láthatárt lezáró alaktalan, roppant zöld tömbökhöz, egészen a, mondjuk, természetes természetig. Először az épületek köve és márványai, aztán a virág-ágyak szimmetrikus virágai és cserjéi, aztán a park mély és nemesen elrendezett tömegű fái, végül pedig az erdő sűrűjének eláradó hullámváza és a határtalan égbolt. Versaillesban a látogató a művészet legkifinomultabb művei között szalonban van — ugyanakkor pedig az erdő kellősközepén. A kastély nagy előterén a folyamok fekvő alakjai és a szép bronz-és alabástromvázák között a vadász nem felejtetheti el, hogy odalenn egy puskalövésnyire, a bozótban és a nagy szántó-földeken nyulak és foglyok várják.

Tehát a természet nagyobb távlatban nem vesztí el mivoltát és szabadságát, érintetlen marad, csak beleilleszkedik egy fegyelmezett egészbe, bizonyos módon részévé válik egy a művész szelleme és érzésvilága által megszabott rendnek. Ez a klasszikus felfogás a maga egész nagyságában és szépségében.

A kor francia kertészei megértették, hogy Franciaország tájai még kihasználatlan művészi anyaggal szolgálnak nekik, amilyenell a délfrancia, a spanyol, az olasz táj ebben a mértékben nem rendelkezett : nagytömegű vízzel és nagytömegű zölddel. A francia tájnak ez a természetes gazdagsága mindenkit megkap, aki egy ideig délen élt. A mi kastélyainkkal összehasonlítva az olasz villák külseje sovány és száraz hatást kelt. Az északi gazdagsághoz nem szokott utasnak meglepetést és elámulást jelent, ha meglátja erdőségeink hőmpölygő zöldjét, fedelmi áradású vizeink bőségét. A mi folyamaink és folyóink urnája nem pusztá mitológiai jelkép. Le Nôtre lángeszű újítása volt, hogy folyóinkat és erdőinket beleölelje az építészetbe, hogy a kőpalotákat zöldelő oszlop-

csarnokokkal és amfiteátrumokkal vegye körül, a nedvek buggyanását és a lombozat bujaságát szabályozza és mindezek közepére odahelyezze a mozgó és élő vizet, olykor a nyugvó vizet is, mely az égbolt minden visszaverődését és minden ragyogását magába fogadja; végül pedig, mikor a nappali fény kialszik, tüzes vonalakkal megrajzolja az építmények széleit és a világítás, a tűzijáték kigyúlt pompájában összeházasítsa a vizet és a lángot... Charles Perrault, mikor Versailles szépségét ünnepli, ezt írja: »Ha igaz az, hogy a víz a kertek lelke, mely kertek nem hatnának holtaknak, vagy senyvedőknek ezek mellett?...« Ma, mikor a vizek zuhogása a virágágyak és a park vadrózsasövényei között lecsendesedett, ez a mondás még mindig igaz.

XIV. Lajosnak érdeme, hogy ennek az elgondolásnak eredetiségét átérezte. Minden szükségset megtett és megadott ahhoz, hogy a nagy díszletterv egész nagyszerű teljességében megvalósulhasson. Ha ő nem élt volna és nem lett volna az a megértő szemlélő és szenvedélyes élvező, akiért dolgoztak, ha nem lett volna hivatásáról a már ismertetett emelkedett felfogása, ha nem hitték volna, hogy személyében a nemzet egyetemét testesíti meg, hogy neki, a Királynak, semmi sem lehet elég szép és elég nagy, ezek közül a csodák közül egyik sem látta volna meg a napvilágot.

* * *

De legfőként mégis Marly — sokkalta inkább, mint Versailles — az a hely, amelyre XIV. Lajos, mint díszlettervező, mint kertész és mint építész egyaránt ráütötte egyénisége bélyegét. Marly a Király és barátai számára épült. Első saint-germainbeli tapogatózásai, majd a Versaillesi próbálkozások és diadalmas sikerek után ez volt a Király elgondolásának hiánytalan és tökéletes átültetése a valóságba, minden bizonnyal mesterműve. Nem sajnálhatjuk

eléggé, hogy a forradalom romboló dühe elpusztította ezt a csodát. A nagy század összes díszletei közül talán éppen a legremekebb darab hiányzik.

Az egykorú metszetekről ítélve, Marly valóban sikerültebbnek látszik, mint Versailles: a középső épület csodálatosan szabad lebegést mutat, míg Versaillesban a kastély főhomlokzata kissé süppedtnek látszik a túlzottan nagyszabású terrasz súlya alatt. A távlat sokkal tágasabb, az épületek összesege, melyet a korábbi építkezések semmiképpen nem zavarnak, harmónikusabb, végül pedig a kilátás is szebb. Luynes herceg mondja *Emlékirataiban*: »A Király avval bízta meg Mansart urat, hogy keressen neki egy helyet Versailles környékén, ahol kilátást, vizet és erdőt együtt talál.« Meg kell adni, hogy XIV. Lajos óhaja teljesült. A kastély helyéről nyíló kilátás alighanem Marly legnagyobb szépsége. A távlat óriási fái színházi függönyhöz hasonlóan terülnek szét és hirtelen rányílnak a Szajna kacsaringóira és Saint-Germain magaslataira. Szóval a Király kertészei is dúslakodhattak vízben és fában, és hasonlíthatatlan anyagot kaptak kezükbe, melyet csak tetszésük szerint és királyi megrendelőjük legnagyobb örömére kellett formálniuk.

XIV. Lajos érzéki szépségű tartózkodási helyé akarta tenni Marlyt, mindenekelőtt a forró nyári napokon. A víz palotája lett belőle. Az udvari emberek szemében Marly minden varázst egyesített magában. Úgy koldultak a kegyért, hogy oda bebocsátást nyerjenek, mint az Eghez szoktunk fohászzkodni: »Sire, Marly!« Ez a vízpalota egy roppant szabadtéri szalon volt, ahol a díszlettervezés művészete a legleleményesebb és legmeglepőbb hatásokat varázsolta elő a vízből és a zöldből. Az erdei lomboszat sűrűjébe nyílásokat és fülkéket vágtak, ezekbe szobrokat állítottak és alacsony oszlopsorokat, amelyeket oszlopfők, vázák és cserepek tetőztettek be. A lugasok, kupolák és dómok alakját öltötték magukra. Zöld falak és oszlopok között haladt el a sétáló. Volt

itt Északi Szalón, Keleti Szalon, Bacchus mennyezete, Árnyas Szoba, falusias padokkal és asztalokkal, spanyolfalak és fafaragások mintájára nyírott puszpángjaival, volt Hölgyek Szobája, Herceg Szobája, Zöld Szoba, Ceres Szobája, Amphytrite Szobája — és ki győzné valamennyit felsorolni!...

De minden eltörpült Marly vizei mellett. Egész birodalma volt itt a medencéknek, szökőkutaknak és vízeséseknek — Neptun diadala, kagylóival, háromágú szigonyaival és tengeri fogataival, pikkelyestestű szörnyeivel, Nereidák-ból és iszapos istenségekből álló díszkisérétével. A százféle csoda közt a Zöld Szőnyeg nagy vízesése emelte kristály-obeliskjét a háttérbeli erdő oromzatának magasságáig. Ez a mozgó és sziporkázó oszlop egy aranyozott bronzból készült tritonpár vállain nyugvó kerek tálból eredt, szétomlott egy medencében, szökdelve rontott végig egy márványlépcsőn, és ez a tejfehér, tajtékos, roppant víztömeg csodálatosan elütött a keretét alkotó nyírott lombok mozdulatlanságától és áthatolhatatlan feketeségétől. A rezgő, csillámló, széthulló cseppjei szivárványos porzásába burkolt víz innen mintegy forrásból szerteáradt, keresztülfolyt a kerten és ezer ragyogó, folyékony virágban teljesedett ki, — lándzsaalakú növényekben, tollbokkrétákban, csokrokban, gombákban, szalagokban, fát mímelő kékékben, hosszú nedves folyosókban, melyek frissítő boltívet és napfényből szőtt koronát képeztek a sétáló feje fölött. Voltak vízi színházak, amelyekben a csillárokat és a gyertyatartókat magas kristálylándzsák és folyékony cserjék helyettesítették, a rivalda pedig pázsítatlanba szakadó gyémántzuhatag volt. Képzeljük el magunknak ezt az egész délibábos, tündéri káprázatot éjszakai kivilágításban. XIV. Lajos, a vizek királya és a Napisten rokona a szó valóságos értelmében összeházasította a vizet és a tüzet. Soha senki előtte nem tudott ehhez hasonló hatásokat kihozni a vízből. A varázs a királyság napjával együtt

kihúnyt, emberi szem többé nem fogja meglátni ezt az ünnepi pompát.

És mégis, ez az egész egyszerű, sőt parasztos iparkodott lenni. A Zöld Szőnyeg vízesése, márványaival, tritonjaival és aranyozott vázáival a »mezei zuhatag« nevet viselte. A Király számára nem volt egyéb könnyű díszletnél, melyet másnap egy új szeszély félredobott, melynek semmiképpen nem kellett őt túlélnie és melynek nem volt más rendeltetése, mint hogy egy ünnepi napon vagy éjszakán elgyönyörködtesse a meghívottakat. Marly nagy középső és ezt körülvevő tizenkét kisebb pavillonja színházi díszletszobához hasonlóan freskókkal volt díszítve. Noha ezek a rögtönzött építmények nem maradhattak fenn száz évig, még mindig némi képet alkothatunk róluk magunknak egykorú metszetek nyomán. De hol találjuk az asztalosság, a bútorkészítés, az aranyművesség és műlakatosság összes törekeny csodáit, amelyek örökre eltűntek a kastély romjai között? Hol vannak a szabadtéri színházak, hol a tánc- és étkezőtermek, a mohából, vászonból, fából és lombból mintegy varázstsítésre, egyetlen estély bűvöletére előteremtett rövidéletű építmények — melyeknek titkát mai díszletkészítőink, úgy látszik, elvesztették? ... Mégis, ezek a légies, egy fuvallatból létrejött alkotások éppúgy, mint Versailles, szilárd és gigantikus alapokon nyugodtak. Ami a támasztófalakból még áll, következtetést enged a munka hatalmas voltára: igazi római romokkal van itt dolgunk.

Éppen ezért Marly, az egyszerű vidéki kastély, a Király pihenésére szánt üdülőhely, ugyanannak a nagyságnak és fenségnek képét mutatja, mint Versailles. XIV. Lajosnak kedve telt a művészet és az emberi munka efféle vakmerő tetteiben. Ahol csak járt, mindenütt nagyszerű és szép dolgok teremték meg körülötte. Ahová lépett, minden átalakult. Nemcsak szép és hatalmas vonalakat hozott mindenüvé, hanem a művészi szemet elkápráztató szint és lendü-

letet is. Rendkívüli mértékben megvolt benne a színek iránti érzék. Mindenütt színt akart látni, még a Marly csatornáján végigsikló gondolákon, a csónakok vitorláin és sátorponyváin, a halastavaiban úszkáló pontyokon is. A gondolák vörösek, zöldek, fehérek, sárgák, kékek, hajnallilák voltak. És a díszítésükre vagy kiegészítésükre szolgáló bútorzat is tarka volt: brokátszövetek, brüggei selymek, génuai, firenzei és milánói selymek, arannyal átszőtt és beszegett karmazsinkelmék. Emlékezetes az is, milyen ámulatba ejtették Liselotte orleánsi hercegnét Marlyban a »vörös, sárga, arany, kék és fekete foltokkal tarkított« pontyok, melyek élő zománc-hoz hasonlóan úszkáltak a medencék átlátszó vizében... Manapság ezekről a régi királyi hajlékokról hiányzik a korona. Hogy halvány képet kapjunk arról, mi volt a versaillesi kastély és virágerdő a Napkirály idején, úgy kellene magunk elé képzelnünk, amilyen akkor volt, aranyozott tetőivel, a csúcsok ólomdiszeivel, csillogó szobraival, medencéivel és vízvezetékeivel, az ugyancsak aranyos hordszékekkel és karosszékekkel, a kosztümök, szoknyák és paszomántos papi öltözetek tarkaságával, a hússzínű vagy tűzpiros tolldíszű kalpagokkal. A különben nyárspolgári Maintenon asszony, akivel nyilván a Király érttette meg ezeket a finomságokat, végül már maga is érezte a pompás szövetek hatását egy kert vagy park zöldjében. Legalább ez derül ki Ursins hercegnőhöz intézett soraiból: »Összes bíborosaink Fontainebleauban jönnek és valóban nagy kár volna, ha nem jönnének. Nagybán díszítik az udvart és tűzpiros ruházatuk remekül illik Marly zöldjéhez.«

Ez a műértői hajlam, ez a szépség iránti szenvedély a Királynál csodálatos összhangban volt a hivatalos teendők pontos elvégzésével. Marly érzéki gyönyörűségei közepette pillanatra sem feledkezett meg róla, hogy Franciaország királya. »1693 augusztus 4-ének reggelén — beszéli de Souches *Emlékirataiban* — a Király misére menet elsőnek

Albergottit, a gyalogosok brigadérosát vette észre, akinek Luxembourg marsall megbízásából a nerwindei ütközet részleteiről kellett beszámolnia. A Király egy pillanatra megállt, hogy megkérdezze tőle, hozott-e magával zászlókat. Albergotti azt felelte, hogy ötvenöt kis lovassági zászlót és két nagyot hozott magával, mire a Király meghagyta, hogy teríttesse ki őket Marlyban a szalonban; nagy öröme szolgált ugyanis, hogy megmutogathatta a zsákmányt az éppen ott időző külföldi fejedelmek minisztereinek...« Szóval ezen az augusztusi reggelen Marly nagy szalonjában a külföldi követek a Franciaország ellenségeitől zsákmányolt zászlókon és lobogókon lépdeltek szőnyeg helyett!...

Micsoda tartás, mennyi szín ebben a jelenetben, ebben az egész hősiezen udvarias gesztusban! És milyen bámulatosan francia ez a Király, aki azt akarta, hogy Franciaország a külföld szemében ugyanolyan nagynak tűnjön fel, mint amilyen szép volt!...

* * *

Zsémbes lelkek sajnálják maguktól az örömet, hogy megcsodálják XIV. Lajosnak ezt a hatalmas, nagyszabású, dekoratív alkotását. Jobban esik nekik, ha azt firtathatják, mibe került. Akármit mondanak erről a kérdésről, úgy látszik, hogy ezeket az összes csodákat a lehető legkisebb költséggel teremtték elő. Kíváncsi vagyok, mutathat-e valaki a mai kormányok közül olyant, amely képes volna negyven éven át háborút viselni s ugyanekkor óriási építkezésekkel az ország egész arculatát megváltoztatni. Mert XIV. Lajos ezt tette. És még ha többe kerültek volna is ezek az építkezések, csak hálások lehetünk XIV. Lajosnak, hogy velük gyarapította Franciaország szépségét. Versailles több örömet szerzett és fog szerezni az ott járók millióinak és ezermillióinak, mint amennyi jólétet az új találmányoktól hamar túlhaladott hasznos intézmények adhattak volna egy, legfeljebb

két francia nemzedéknek. És végül ne felejtjük el, hogy a szépet szenvedéssel kell kiérdemelni. A Király volt az első, aki erre példát adott.

Nem ismerek alantasabban plebejusi eljárást, mint mikor XIV. Lajosnak azt vetik szemére, hogy sokat költött Versaillesra. Diderot például megtalálja a módját annak, hogy Marlyt magasztalja, de ugyanakkor megteremtőjét megszólja: »Micsoda hely, micsoda fenséges mű! Micsoda fej az, melyben ezeknek a kerteknek gondolata megszületett!... Kedvem volna feltámasztani halottaiból IV. Henriket és XIV. Lajost. Emez megmutatná amannak a remek épületet. Amaz pedig így szólna: „Igazad van, fiam, ez mind gyönyörű! De szeretném ezek után a parasztházakat is látni Gonesseben!” Ki képzelte volna, hogy ezek körül a roppant, nagyszerű paloták körül parasztok élnek, háztető nélkül, kenyér nélkül, szalmából tákolt vackokon...» Ez az, amit a durva lelkek hálájának neveznek. Mindig lesznek parasztok, akik önhibájukból vagy a mások hibájából nem jutnak kenyérhez és szalmán hálnak. De Versailles éppúgy, mint Marly csak egy van és fej is csak egy volt, amely képes volt arra, hogy mind a kettőt kigondolja.

Beszélnek arról is, hogy az óriási építkezések emberáldozatokat követeltek. Közben azonban egészen rendjénvalónak találják, hogy számlálatlan milliókat és emberek ezreit pazarolják el a modern ipar nagy munkáira. Talán bizony a szépség nem ér meg semmi áldozatot? Senki sem izgul azon, ha egy munkást a bányában vagy alagút fúrása közben szerencsétlenség ér. Ellenben keseregnek a földmunkás és a kőműves sorsán, aki Versaillesban lezuhant az állványról vagy áldozata lett a mocsárláznak. Minden történelemkönyv jámbor szemforgatással elismétli a derék anyáról szóló históriát, aki a legdurvább sértéseket vágta a Király arcába, mert fia agyonzúzta magát, »miközben a versaillesi vízműveknél dolgozott«. Ugyanezekben a könyvekben azon-

ban egyetlen betű sem olvasható az intézkedésekről, melyekkel Versaillesban és Marlyban egyaránt biztosítani igyekeztek a munkások egészségi viszonyait és táplálkozását, sem a szerencsétlenül jártaknak vagy családtagjaiknak fizetett kárpótlásról. Rengeteg más tétel között, mely ékesszólóan bizonyítja a Király gondoskodását, állandó törekvését arra, hogy minden kárt, még a legcsekélyebbet is, megtérítsen, az *Építkezési számlák* a következő szerény kiutalásról emlékeznek meg : »Tizenegy livre Barbe Cornetnek, akinek számára, miközben Marlynál dolgozott, megdöglött.«

Miért nem beszél soha senki Barbe Cornetről és megdöglött szamaráról?

Mindez nevetséges és szégyenletes. XIV. Lajos sohasem látott, páratlan szépséget adott Franciaországnak. Ha valaki ilyen ajándékot kap, legyen annyi ízlése, hogy ne azon rágódjék, mennyibe került.

Negyedik fejezet

A SZERELEM ÜNNEPE

Ez a gyönyörűséges élet, ahogyan XIV. Lajos uralkodása néhány igen rövid pillanatában megvalósította, a szerelemben és a nőtiszteletben érte el csúcspontját. Ha volt, aki azt állította, hogy egész Versaillesst a királyi ágyasok kedvéért építették, azt is el lehet mondani, hogy a kor legszebb női viszont mintha azért jöttek volna a világra, hogy Versaillesst díszítsék. A Király sokra becsülte a jó modort; gáláns volt, örömekre vágyó, egyszerre érzéki és érzelmes. A kis spanyol infánsnő, akit oltárhoz vezetett, egyáltalában nem volt alkalmas arra, hogy szívét és szellemét az általa óhajtott módon kielégítse. Ez a csúnya, meglehetősen buta, franciául alig beszélő, ráadásul nem is egészséges nő még arra sem volt képes, hogy férjének királyi ivadékot adjon. Hat gyermekéből csak egyetlenegy maradt életben — a dauphin. A többi majdnem születése pillanatában meghalt. Egyikük, egy koraszülött kislány, fekete, szőrös szörnyeteg volt. Ilyen feleség mellett nem nagyon csodálható, hogy egy fölöttébb szerelmes természetű férfi barátnőinél keres némi vigasztalást. XIV. Lajosnak szépszámmal voltak kedvesei — de távolról sem annyi, mint hinni szokták — és ez alapos megbotránkozást szült, olyant, hogy visszhangja mindmáig nem ült el.

Indokolt ez a megbotránkozás? Nincs szándékomban, hogy a Királyt tisztára mossam. Szeretők tartása nyilván

olyan bűn, mely alól csak a rendes, kellő formában lerótt vezeklés nyújt feloldozást. De anélkül, hogy mentegetni akarnók, helyes, ha megnézzük, miben áll hát igazában XIV. Lajos hibája, milyen volt magatartása barátnőivel szemben s végül hogyan magyarázható ez a magatartás, mely ugyan néha, el kell ismerni, furcsán hat.

* * *

Mindenekelőtt azonban honnan van, hogy összes királyaink közül éppen csak XIV. Lajos hívta ki maga ellen ezt a pletykát és ezt az erényes méltatlankodást? Igaz, hogy voltak barátnői, de nagyapjának, IV. Henriknek még több volt. Ez az örökifjú király futó viszonyaiban és tartósabb szenvedélyeiben olyan fesztelenséget, a közvéleménnyel szemben olyan nemtörődömséget, sőt cinizmust árult el, hogy unokája bizonyára megütközött rajta. Jó ötvenes volt már, mikor belehabarodott Condé hercegnőbe és kis híján borzalmas szerencsétlenségbe döntötte vele Franciaországot. XIV. Lajos ebben a korban régen lehiggadt. De hiába, az ördögös IV. Henriktől semmit sem vesznek rossznéven, noha ugyancsak kiadósan megbotráncoltatta kortársait. Ha ő vonta volna vissza a nantesi türelmi rendeletet, bezzeg hallanánk nagy förmedvényeket a parázna uralkodó ellen!... Ugyanez áll I. Ferencről és II. Henrikről. Ez utóbbit ugyan atyja öreg szeretője tartotta pórázon és férjnek igazán ocsmány volt, mégis csaknem szájalommal viseltetnek iránta. Diane de Poitiers telhetetlenül falánk nőszemély létére költői alakká nemesült. De Maintenon asszony, aki egyházi házasságban élt XIV. Lajossal — piha, micsoda gyalázat!... IV. Henrik a világ szemeláttára és mindenki tudtával törvényesíttette fattyait, de olyan körülmények között, hogy az utódlás kérdése rettenetes versengést és háborúkat idézhetett elő. Ezt is megbocsátják neki. Oktalanságairól csak elvétve esik szó.

Evvel szemben azt, hogy XIV. Lajos törvényesítette a maga törvénytelen gyermekeit, Saint-Simon óta az erkölcs arculcsapásának szokás minősíteni. Holott bebizonyított tény, hogy XIV. Lajost, az érzelmi okoktól eltekintve, a leg-tisztességesebb politikai szándék vezette a törvényesítés kimondásában.

Szóval XIV. Lajos semmi egyebet nem tett, mint elődei. De ezt is olyan tapintattal tette, olyan tisztelettel az illem iránt, és akkora félelemmel a botránytól, hogy égbekiáltó igazságtalanság történik vele, mikor mindezt nem tudják be javára.

Mindenki könnyen elképzelheti, milyen nehéz dolga van egy királynak, aki magánügyeit titokban igyekszik tartani. XIV. Lajos tudta, hogy ez lehetetlen. Mégis azon volt, hogy hibái, ha ismeretese is a nyilvánosság előtt, legalább avval legyenek menthetők, hogy nem lépik túl az illendőség határát. Viselkedésében nincs semmi, ami az erkölcs vagy az illem elleni kihívásnak hatna. Ha ünnepséget rendezett barátnői tiszteletére, evvel csak a divatnak hódolt: az udvariassági szabályok így követelték meg. Ha La Vallière vagy Montespan asszony volt a meghívott, a dolgot mint titkot kezelték, amelyről ugyan bizonyára mindenki tudott, de amelynek mégis a két szerelmes között kellett maradnia, mert a kor regényes irodalma így kívánta. Nem számított szerelmesnek az, aki nem érezte kötelességének, hogy vonzalma tárgya iránt nyilvánosan kimutassa hódolatát, de megszólták, ha nem volt világos, kinek szánta a hódolatot, kinek az éjjeli zenét, az uzsonnákat, a madrigálokat és szonetteket... Szóval a Király viselkedésében nem volt semmi kihívó. Minden inkább volt, mint kicsapongó, züllött ember vagy a bűn apostola. Vérbő természete kétségtelenül nagyon erősen vonzotta a szerelemhez. De — ismételjük el — mindenben rendes, a szokásokhoz ragaszkodó ember volt. Mindent egybevetve, szeretői száma sem elképesztő: könnyű volna őket

elősorolni. Ha magunkba szállunk, nem igen tagadhatjuk, hogy XIV. Lajos mérsékelt volt kedvteléseiben. Bizonyos fiatalkori bohóságokat általában senkinél sem szoktak tragikusan venni. Csak éppen hogy egyszerű magánemberek titokban tarthatják őket, míg a Napkirály apró gyarlóságai mindenki előtt világosak, mint a napfény. És tegyük hozzá, neki mint királynak kötelessége lett volna, hogy jó példával járjon elől.

Ezt ő maga töredelmesen megvallja *Emlékirataiban*. (Itt akarom megjegyezni, hogy történetíróink nagyrésze nyilván elhanyagolható dolgoknak tartja XIV. Lajos emlékiratait és leveleit. Ez valóban érthetetlen. Még ha bűnös is XIV. Lajos, mióta szokás az, hogy az igazságos bíró nem hallgatja meg a vádlott védekezését? De ezek az emlékiratok nem is egyszerű személyes védőiratok. Feltárják előttünk a titkos indítókat, melyek a Király politikáját, sőt magánéletét is irányították. Nem ismerek a magam részéről szebb és tárgyilagosabb magyarázatot a királyság nagy tetteiről és nagy eseményeiről ennél a mesteri áttekintésnél, annak tollából, aki legfőbb szereplőjük és legfőbb tanujuk volt. Mikor erről a kommentárról lemondottak, a modern történetírók sokszor az üres szalmacséplés hibájába estek.) Mondom, XIV. Lajos a legdicséretesebb szerénységgel és őszinteséggel ezeket a szavakat intézi fiához :

»Mellőzhettem volna a megemlékezést erről a vonzalomról (La Vallière iránti szerelméről), *mert ez a példa nem ajánlatos követésre*. De miután annyi tanulságot merítettem a másoknál tapasztalt fogyatékokból, nem akartalak megfosztani azoktól, melyeket te meríthetsz az én hibáimból. Avval kezdem tehát, hogy a fejedelem, aki követendő például kell, hogy szolgáljon erkölcsével, legjobban tenné, ha megóvná magát a többi ember általános gyarlóságaitól, annál is inkább, mert hiszen tudatában van annak, hogy nem maradhatnak rejtve. Mégis, ha úgy adódik, hogy szándékunk elle-

nére beleesünk valami ilyesmibe, legalább két elővigyázatosági intézkedésről ne feledkezzünk meg, melyeket én mindig gyakoroltam és melyekkel nagyon jól jártam.

Az első az, hogy a szerelmünkre fordított időt ne a közügyektől vonjuk el, mert első célunk mindig dicsőségünk és tekintélyünk megóvása kell, hogy legyen, már pedig ezeket csak odaadó munkával lehet megtartani. Mert ha még oly bódultak vagyunk is, már csak szenvedélyünk érdekében is figyelembe kell vennünk, hogy nyilvánosság előtti hitelünk csökkentésével csökkentenénk azt a becslést is, melyet a hanyagságunkat előidéző személynél élvezünk.

De a második megfontolás jóval kényesebb ennél s jóval nehezebben követhető és gyakorolható. Ez az, hogy *miközben szívünket másnak adjuk, korlátlan urai kell, hogy maradjunk eszünknek*, hogy különbséget tegyünk a szerelmes érzelmei és az uralkodó elhatározásai között s hogy a kedvesnek, akiben örömünket találjuk, soha ne legyen módjában velünk az ügyekről vagy a szolgálatunkban álló emberekről beszélni, hogy tehát ez a két dolog szigoruan elkülönítessék.

Tudod, mit mondtam különféle alkalmakkor a kegyencek befolyásáról : a szeretőé még ennél is sokkal veszedelmesebb. »

Megjegyzendő még, hogy ezek az erélyes szavak valószínűleg 1667-ben vagy 1668-ban íródtak, tehát abban az időben, mikor a Király szenvedélye Montespan asszony iránt tetőfokán volt. A fogalmazás nem biztosan való tőle. XIV. Lajos személyes stílusa elevenebb és közvetlenebb. De a szöveget ő sugalmazta és ő nézte át. Mindenesetre megíthetjük belőle, mennyire óvatos volt az érzések magával ragadó erejével és szertelenségeivel szemben. Charles Perrault egy rendkívül jellemző történetet beszél el erről a kérdésről *Emlékirataiban*. Eszerint a Király egy napon Villeroy marsall, Lionne, Gramont marsall, Colbert és néhány más ember előtt ezt mondta : »Önök mind barátaim nekem és országomnak, olyan barátaim, akikhez leginkább vonzódok s akikhez

a legtöbb bizalmam van. Fiatal vagyok s az asszonyoknak a korombelieken rendesen nagy hatalmuk van. Ezennel meghagyom mindnyájuknak, ha észre találnák venni, hogy bármelyik nőszemély hatalmába kerít és a legcsekélyebb mértékben is uralkodik rajtam, figyelmeztessenek rá. *Huszon-négy óra alatt lerázom magamról* és eleget teszek ezirányú óhajuknak...» Huszonnégy óra alatt! Kívánhat bárki ennél többet? Azt lehetne mondani, hogy a kedvesei és miniszterei túlzott befolyásától való rettegés utolsó lehelletéig szinte rögeszméje volt XIV. Lajosnak.

Bizonyos az is, hogy minden hibája ellenére felesége, a királyné iránt mindig megőrizte azt a tiszteletet, mellyel véleménye szerint hitvesi méltóságának tartozott. Mindjárt nászéjszakájukon a királyné azt az egy kegyet kérte tőle, hogy soha el ne hagyja. A Király megígérte és szavát lelkiismeretes pontossággal megtartotta. Ha csak vidéken nem tartózkodott vagy beteg nem volt, minden nap tiszteletét tette ennél a »kevés bájjal bíró« hölgnél. Szórakozása céljaira az este, esetleg az éjszaka bizonyos óráit tartotta fenn. De a hitvesi ágyat sohasem hagyta el. Bocsnát a népies és a kissé triviális kifejezésért, de XIV. Lajossal még az új szenvedély bódulatában sem történt meg soha, hogy »elhalt« volna.

Emellett a lehetőség szerint eltitkolta szerelmeit, mindaddig, míg olyan köztudomásúakká nem váltak, hogy a további színlelés fölöslegessé vált. Gondoljunk csak a La Vallière első szülési alkalmával tett óvintézkedésekre, vagy Montespan asszony első gyermekeire, akiket titokban neveltek Vaugirard egyik házában, Maintenon asszony rejtélyes irányításával! Nemcsak hogy nem szakított nyíltan az erkölccsel, a Király inkább mintha segítőtársat talált volna benne szerelmi életében. Mindenfelől kísértések vették körül, állandóan epedő pillantások ostromolták, az udvar legszebb hölgyei pályáztak szerelmére. Ezek a nőszemélyek meg vol-

tak győződve arról, hogy nem érheti őket nagyobb megtiszteltetés és szerencse, mint ha a Király választása rájuk esik: »A becsületére legfélékenyebben vigyázó fiútestvér — írja Bussy-Rabutin — oda van a boldogságtól, ha nővére ebben a szerencsében részesül.« XIV. Lajos, noha sohasem tartotta magát szentnek, tőle telhetőleg ellenállt ezeknek a szerelmi ajánlatoknak. Még kiskorában nevelője ezt a mondatot fordíttatta le vele latinra: »Valahányszor a test bujarsága arra fog ösztökélni, hogy lemondjak a szűziességről, minden erőmmel ellent fogok állani csásbszavának. Lajos. — *Quoties voluptas corporis me hortabitur ut renuntiem castitati, resistam fortiter eius illecebris. Ludovicus.*« Az aláírás a szöveg alatt úgy hat, mintha szent fogadalmat pecsételne meg vele. Bizonyos, hogy egész életében visszaemlékezett erre a jámbor ígéretre. És ismétlem, anélkül, hogy nevetségesen fiókszentet akarnánk belőle csinálni, el kell ismernünk, hogy módjával használta ki a rendelkezésére álló káprázatos lehetőségeket.

Magaviselete erkölcsileg magasan fölötte áll legtöbb kortársának. A vele egyidőben élő nagyurak jelentős része kicsapongó és iszákos életet folytatott. Dacára a Király által gyakorolt kényszernek, főként a megtérését követő időben, uralkodása végéig ez volt a helyzet. Aki épületes olvasmányt keres, nézze meg, mit ír ezekről a dolgokról Saint-Simon. A *Mémoires* végtelen tárlat, ahol minden bűn arcképe megtalálható — éspedig legördögibb alakjában. Az egyik belefullad a borba, a másik örültje a kártyának és közismert tolvaj, a harmadik minden pénzét asszonyokra költi és a legcsúnyább nyavalyától emésztve fejezi be életét a kórházban. A nők, ha lehet, még cinikusabbak a férfiaknál, iszákosak, kártyások, ocsmány helyekre járnak, agyondorbézolják magukat és nyakig süppednek a bűn fertőjébe. Még a Király közvetlen környezetében is micsoda hihetetlen züllés! Elég, ha öccse vagy Guiche, Vardes, Manicamp és több más ke-

gyence erkölcsaire gondolunk, a két Vendôme vagy Luxembourg marsall viselt dolgaira. Meglehet, hogy a király kezdetben némi elnézést tanusított az efféle túlkapások iránt. Egyet azonban soha, semmi időben nem tűrt: a kicsapongás mellett az istentelenséget, a nőcsábászság mellett a ledérséget.

Emlékezetes, milyen szigorúan büntette Bussy-Rabuttint, Mancini Fülöpöt, Guichet, Manicampot és néhány más zöld ifjút, aki Nagypéntek napján Roissyban sok egyéb ostobaság után azzal szórakozott, hogy megkeresztelt egy szopós malacot és agyba-főbe vert egy prokurátort. Bussy a malac megkeresztelését tagadja. De ő is, barátai is képesek voltak rá. Emlékirataiban egész csomó illetlen történetet beszél el, melyek nem maradnak a roissy-i tobzódás mögött, többek között egy vérfagyasztóan tréfás jelenetet, mely 1646-ban játszódtott le Lérída ostrománál. Úgy látszik, hogy miután egy éjszakán át nagy ivást és tort csaptak egy kapucinskolostorban, néhány fiatal katonának, köztük Barbentane márkinak kedve támadt arra, hogy dicső tetteik betetőzéséül lemenni a bombáktól feldúlt temetőbe és kifosztják a barátok sírjait. Barbentane ki is húzta koporsójából egy barátnak szőrcsuhába burkolt hulláját és a csontvázat ölbe kapva, tébolyult táncra perdült vele a sípok és hegedűk szavára. Néhány perccel utóbb, az árokba menet, holtan rogyott össze. Az ostromlottak egy golyója találta el...

XIV. Lajos személyes uralma alatt ilyen esetek ritkán fordultak elő. De a paráznaság ördöge ekkor sem aludt. Az 1680-as esztendőből olvassuk ugyanennek a Bussynak egyik levelében — a cimbora nyilván örült, ha magánál is sötétebb alakokat talált — egy másik, valóban botrányos és felháborító jelenet leírását, melynek színhelye Párizs egy rosszhíré háza. Lehetetlen pontosan elmondani mindazt, amit a kérdéses éjszakán La Ferté-Biron herceg, Colbert lovag és d'Argenson márki ebben a házban műveltek. Egyetlen

mentségük az volt, hogy tökrészegek voltak. »A Király, mikor az ügyről értesült, Louvois úrral megmondatta La Ferté hercegnek eljárásáról való véleményét, Colbert úrnak pedig megüzente, hogy az első csíny után egész életére kikergettetí fiát az országból. Argenson ép bőrrel menekült. Colbert úr bezárta fiát és irgalmatlanul elpáholta...«

Maga a Király sohasem ereszkedett le ilyen alantas orgiákig és soha nem felejtkezett el magáról úgy, hogy ízléstelenségre vetemedjék. Tőle telhetőleg tiltakozott kortársai gyakran elfajult erkölcsi ellen... Ha viselkedését amazokéval összehasonlítjuk, csak elismeréssel adózhatunk tisztességének és tökéletes méltóságának. Ő maga, mikor hibáit fiának megvallotta, hozzátette: »Abban a végső pillanatban, melyhez talán hamarabb elérkezünk, mintsem hinnők, Isten nem azt fogja tőlünk kérdezni, hogy jóra való emberek módjára éltünk-e, hanem hogy megtartottuk-e parancsolatait.« Ő maga mindig jóra való ember módjára élt, abban az emelkedett értelemben, melyet az »honnête homme« kifejezésnek a tizenhetedik század adott.

Mindazonáltal vitathatatlan, hogy viselkedése sokakat megbotránkoztatott. Ez ellenségei — belső és külső ellenségei — féktelen gyűlöletéből ered, akik kígyót-békát kiabáltak rá. Ebben a rágalomhadjáratban mindenkinek része volt — förmedvényíróknak, röpiratszerzőknek, külföldieknek és protestánsoknak. Ne felejtsük el azt sem, hogy egy egész titkos, de nagyon elterjedt — egyszerre erotikus és szatirikus — irodalom, a trágár és sikamlós regények tömege buzgolkodott már a Király életében azon, hogy mint javíthatatlan kéjencet állítsa oda, aki életét szeretői karjaiban tölti. Ez olyan kitűnően sikerült, hogy a mai folytatásos regények sem tudják maguknak másképpen elképzelni. És végül említsük meg az Egyház jóllehet igen tapintatos közreműködését: a jogos feddések és a vakmerő megrovások a Louvre, Saint-Germain és Versailles szószékeiből szinte a kiközösítés

és kiátkozás légkörével vették körül a bűnöst. Az Egyház hosszantűrő és szelíd a vétkezőkkel. De dörgedelmes ékes-szólása olykor túlárad az irgalmasság határain.

* * *

Nemcsak a gúnyiratok szerzői és közvetve az egyházi szónokok csináltak XIV. Lajosnak ilyen rossz hírt. A történetírók nagyrésze jelentősen hozzájárult. Egyedül, vagy csaknem egyedül Voltaire volt elég okos és elég józan ahhoz, hogy értelmesen ítélje meg a Király szerelmi életét. Különben a szigorú bírák abba a szarvas hibába esnek, hogy úgy ítélik meg XIV. Lajost, mintha közönséges halandóról volna szó és nem vetnek számot helyzete különleges körülményeivel. Különben ezek a szerelmi pszichológiába tévedt derék erénycsőszök meglehetősen tréfás látványt nyújtanak.

Igen, egész ifjúkorában kétségtelenül erősen uralkodtak rajta érzékei, úgyhogy maga is kétségbeesett miatta; könnyes szemekkel vallotta meg anyjának, hogy képtelen magát megtartóztatni. Az egyetlen, amit tehetett, az volt, hogy harminc év multánra javulást ígért feleségének. Igaz, hogy csak tíz évvel később javult meg. De akármekkora volt ez az érzéki szenvedély, főként gyöngédségre és bizalomra szomjazott. Király létére azt akarta, hogy önmagáért szeres-sék és hogy olyan hű szívet találjon, amelyre bátorságosan rábízhatja magát. Miután Mancini Mária szerelmében csalódott, nem igen hitt többé az önzetlen női érzelmekben. La Vallière egy pillanatra visszaadta neki ezt a hitét. A szerelem valóságos újjáébredése volt ez számára. De emlékezzünk vissza: igazában csak egyetlenegyszer szeretett. Ez akkor volt, mikor Máriát szerette. Louise iránti szerelme bizonyos tekintetben csak ennek az elsőnek hazajáró kísértete volt. De azért őt is szerette. Megtalálta mellette az elragadtatást, a könnyeket, az összes fellengző és regényes »szép érzelme-

ket», melyek Máriával való kalandját olyan költőivé tették. Ez a második szenvedély addig tartott, ameddig egy szenvedély egész szilajságával és egész hevével tarthat. La Vallièrenek szellemre lett volna szüksége, hogy a király szívét tovább megtartsa. De noha nem volt ostoba, hiányzott belőle az a sziporkázó pajzánság a társalgásban, amely királyi kedvesének annyira tetszett. Hogy kedvében járjon, rászánta magát az olvasásra, Mancini Máriához hasonlóan még tudományos művekre is ráfanyalodott. Oktalanul segítséget keresett hozzá álnok barátnőjénél, Montespan márkinőnél, akinek szellemi varázsát nem győzte magasztalni a Király előtt — és ezzel vége lett . . . Pedig a Király szerette. Ő Athenaiszal szeretett volna társalogni és Louise-zal szeretkezni. Innen van nagyrészt, hogy akkora szenvedésébe került elválni tőle. Az emberek elnézők a lángelmék, egy Hugo és egy Chateaubriand iránt, akik azt hiszik, hogy jogosultak ilyen osztozást és ilyen áldozatot követelni egy nőtől. Miért tagadják hát meg XIV. Lajostól — akit megint nem mentetni akarunk — ezt az elnézést? Mint az említett többi nagyságok, ő is ilyesmit mondhatott kedvesének: »Mihelyt szeretlek, mihelyt biztos lehetsz abban, hogy szívem a tiéd, engedj oda, ahová vágyaim és szellemi kíváncsiságom vonzanak. Úgyis mindig visszajövök hozzád . . .« Ez a donzsuánság elcsábíthat egy pillanatra egy fiatal uralkodót, akit mámoros vére hevít s akit a hízélgés és a legdicsőbb délibábok szédítenek. De egy nő sohasem egyezik bele abba, hogy mással osztozzék, még akkor sem, ha ez a más a dicsőség vagy a múzsza. Lajos jóideig makacsul igyekezett összeegyeztetni lehetetlen érzéseket és fenntartani egy kegyetlen tévedést . . .

Aztán végül is feláldozta a nőt, talán sajnó szívvel, mert mindkét részről könny, igen sok könny hullott. De vajjon az a hóhér volt-e, akinek mondják? E ponton a történetírók állásfoglalása eleve adott. La Vallière ebben a kalandban az

áldozati bárány, a Király pedig hitvány csábító és meglehetősen sekélyes, útalatosan önző személyiség.

Ami engem illet, nem írnám alá ezt a sommás ítéletet. Arra gondolok, hogy a Király jellemének uralkodó vonása a félelem, hogy ne ejtsen sebet, ne okozzon fájdalmat. »A Király nem akart soha fájdalmat okozni senkinek a világon« — írja Primi Visconti. Vegyük észre, hogy az összes idézetek, melyeket keménységének bizonyítására felhoznak, gúnyiratokból vagy erkölcstelen regényekből származnak és mint dokumentumok nem bírnak történelmi beccsel. Csodálatos, hogy a történetírók olyan nagyra vannak velük. Ezzel szemben a rendelkezésünkre álló összes hiteles szövegek a Király mellett szólnak. Igaz, hogy számuk igen csekély. Ez sajnálatos. Ügyszólván semmit sem tudunk a Király szerelmi pszichológiájáról, a módról, ahogyan kedveseit szerette. Szeretnők, ha birtokunkban volna az a kötetekre való levél, amelyet Mancini Máriához, majd La Vallièrehez, végül pedig Maintenon asszonyhoz intézett, akinek megvolt az a siralmas bátorsága, hogy elégesse őket. XIV. Lajos bölcsen tudta, hogy egy királynak a lehető legkevesebbet szabad írnia, azért való igaz, hogy ifjúkori szenvedélyei rettenetesen bőbeszédűek voltak. Mit nem adnánk érte, ha ma olvashatnánk ezeket a leveleket vagy cédulákat, amelyeket Lotharingiából írt a háborús zűrzavar kellős közepén és amelyeket megbízásából Colbertnek kellett a legnagyobb titokban La Vallièrehez eljuttatnia? Természetesen a kérdés minden külső részletére világosságot derítettek a kutatók. Ismerjük a királyi szeretők házassági szerződését, ékszereik és ruháink leltárát. De semmit sem tudunk magáról a lényegről: a Király lelkében általuk felébresztett érzések keletkezéséről és kifejlődéséről. Találgatásokra vagyunk utalva, kevésszámú biztos tény minél alaposabb mérlegelésére.

* * *

Még egyszer : nem vonható kétségbe, hogy Lajos egész szívéből szerette Louiset, hogy mindenekelőtt ragaszkodást, minden próbát kiálló hűséget kívánt tőle. Majdnem összevesztek, mikor La Vallière adott szavához híven vonakodott, hogy elárulja kedvesének a Vardes és Madame közötti szerelmi viszony titkát. Holott kölcsönösen azt ígérték egymásnak, hogy nem lesz egymás előtt titkuk.

Egész lényének átadása fejében Louise nem akart a Királytól szívénél egyebet, ezt azonban teljesen és osztatlanul. Pénzsóvárnak csak fivére és gyermekei javára mutatkozott. A maga számára semmit sem kívánt. Sokan megütköznek rajta, hogy kedvese egyideig meglehetősen szegényes szállást tartott fenn neki Madamenál. De elfelejtik, hogy La Vallière ennek udvarhölgye volt s hogy a Király feltűnés nélkül nem vonhatta el hivatalától. Mikor teherbe esett és már nem volt rá mód, hogy állapotát eltitkolják, a Brion-palotába költöztette át, a Palais Royale közelébe és házat ajándékozott neki. Később Vaujours hercegnőjévé tette meg s földbirtokot és kastélyt vásárolt neki, a Tuileriák közelében lévő palotán kívül. Meg kell adni, hogy királyaink mindig hagyományos bőkezűséggel gondoskodtak kedveseiről. De XIV. Lajos nemcsak hogy nagylelkűen bánt velük, elsősorban La Vallièrerel, hanem olyan előzékenységet és tapintatot tanúsított irántuk, hogy a kortársak is észrevették és méltányolták. Scudéry kisasszony egy éppen La Vallière ügyében Bussy-Rabutinhoz intézett levelében dicsérőleg nyilatkozik a Király viselkedéséről »még az elhagyásoknál is«. *»Tiszteletet tanúsít az iránt, akit szeretett, amit finom gavalléraink nem tennének olyan hölgygel, akit már nem szeretnek, még ha olyan hűséges is, mint a hercegnő.«*

Csakugyan köztudomású volt, hogy a szóbanforgó »finom gavallérok« barátnőik erszényéből éltek. »Párizsban — írja Primi Visconti — több mint húszezer a nemes urak száma, akiknek fillérjük sincs és akik a játékból vagy az

asszonyokból tartják fenn magukat, vagy üzletekből élnek.« Igaz ugyan, hogy ezeknél az uraknál régi hagyomány volt, hogy kitartassák magukat. Igen mulattató és tanulságos is Gramont marsall *Emlékiratainak* egy csinos részlete, amelyben ez a főúr az udvarnál történt bemutatkozásáról emlékezik meg. Igen szegényes fogaton érkezik meg Párizsba, egy silány lóval és egy öreg baszk lakájjal. »Minden reggel gyalogszerrel ment a poitrincourti akadémiára«, lovaglóleckére. Vacsorára egy darab kenyeret evett és egy »nagyon bűzölgő lámpa világánál« tért nyugovóra. De mivel jóképű fiatalember volt, hamar talált egy előkelő nőt, aki kitüntette kegyeivel, kitartotta és bőven ellátta ruhákkal — és ezzel elkezdődött szerencséje. Persze XIV. Lajos nem tartathatta ki magát kedveseivel. De nem elégedett meg azzal, hogy vagyonokat költött rájuk, olyan figyelmességet és tiszteletet is tanúsított irányukban, hogy az udvar összes piperkőcei példát vehettek volna róla.

Voltak, akik szemére hányták, hogy La Vallièrenak titokban kellett világra hozni gyermekeit, hogy ezekben a tragikus pillanatokban a Király mindig távol volt, egyszerűen, hogy kegyetlenül járt el. Itt már megint elfelejtik, hogy a Király nem viselkedhetik úgy, mint akármelyik magán-személy. Lajos nem volt ura idejének, mert arról az udvari rend korlátlanul intézkedett, gyakran az ő szándékai és óhajai ellenére. Ha a Királynak vadásznia vagy sétálnia kellett, mialatt kedvese szülési fájdalmakkal feküdt, neki nem volt módjában, hogy lemondjon a vadászatról vagy a sétáról és a nő ágyához siessen. Mikor 1666 októberében La Vallière titokban megszülte Blois kisasszonyt a vincennesi kastély egy minden látogató előtt nyitott szobájában, ez az ő saját kívánságára történt. Hiszen mi sem lett volna egyszerűbb, mint a dolgot otthon, saját lakásában elintézni. La Vallièrenak két palotája volt Párizsban, sőt egy pavillonja is Versaillesben. A legegységesebb illetudás azt parancsolta

volna, hogy rejtse el állapotát és ne mozduljon el szállásáról, annál is inkább, mert hiszen udvari hivatal vagy más kötelesség nem kötötte Vincenneshez: ekkor már nem volt Madame udvarhölgye és még nem volt hercegnő. Ha előrehaladott állapota dacára megjelent Vincennesben, ennek oka csak az lehetett, hogy örülten féltékeny volt és újra meg akarta fogni a Királyt. Közben ugyanis észrevette a Király növekvő vonzalmát Montespan asszony iránt és megsejtette, hogy ez a vetélytársnő el fogja foglalni helyét. Hogy visszahódítsa a hatalmából kisikló szívet, a botránytól sem riadt vissza és kész volt arra, hogy mindennel dacoljon.

Ezt a következő évben bizonyította be, Avesnes ostroma idején, mikor még egyszer eljött, hogy visszahódítsa szerelmését, a királyné és az egész udvar szemeláttára. Ezúttal a botrány minden képzeletet felülmúlt. Emlékszünk a jelenetre: La Vallière »megeresztett gyepölővel hajtat át hintóján a mezőn«, hogy csapatai között elérje a Királyt, míg a »nagyon felbőszült« királyné azon a ponton volt, hogy elfogassa... A Lajosnál talált jéghideg fogadtatás után Louisenak módjában állott volna, ha akarja, keserűségét a vaujoursi kastélyban elrejtteni. De ő jobbnak látta, ha továbbra is Saint-Germainben marad, hogy jelenlétével zavarja a Király és Montespan enyelgéseit és állandóan élő szemrehányásként álljon előttük, mindenestre azzal az eltökélt szándékkal, hogy mégis visszaszerezze magának a hűtlent. Ilyen körülmények között szült ismét titokban egy gyermeket, akit a Király nem akart elismerni, mert meg volt győződve, hogy nem tőle való. De hát mi lelte voltaképpen ezt a nőt, hogy nem maradt otthon és nem intézte a maga kis ügyeit?... Ahogyan a történetírók erre a kérdésre válaszolnak, elképesztő értetlenségre, a körülmények és a legelemibb illemszabályok elfelejtésére vall. Mindenáron azt akarják bebizonyítani, hogy XIV. Lajos visszataszító egyén, La Vallière viszont angyal mártír!

Az igazság az, hogy La Vallière éveken keresztül körömszakadtáig igyekezett a Királyt újra hatalmába keríteni. Ezért maradt az udvarnál és tartotta meg lakását, holott semmi hivatalos teendője nem volt. Valószínű, hogy ha rögtön az elhidegülés kezdetén visszavonul birtokára, a Király ebbe örömmel beleegyezett volna és nagyon is boldog lett volna, hogy szépszerével megszabadul ettől a kényelmetlen ügytől. De La Vallière erőnek erejével maradni akart. Ekkor Montespan asszony barátja, aki gyakorlati szellem volt és az illem minden szabályát tiszteletben tartotta, arra a véleményre jutott, hogy mégis jobb így. La Vallière, az elismert királyi kedves, az uralkodóházhoz tartozó gyermekek anyja, akiknek helye az udvarnál volt, a szakítást ország-világ előtt nyilvánvalóvá tette és mindenesetre a Király új viszonyát is leleplezte volna. Louise ilymódon saját akaratából hasznos személlyé vált a két szerelmes között! Segítségükre volt abban, hogy szerelmüket eltitkolják, a közvéleményt hamis nyomra vezessék és egy féltékeny férj gyanúját vagy dühét magukról elhárítsák. A Király Montespanhoz menet útba ejtette La Vallière szobáját s így még mindig Louise kedvesének tartották.

El kell ismerni, hogy van valami kínos és megütköztető ebben a bujkálásban. Képmutatás ez? Szó sincs róla. A Királynak több, mint elegendő bátorsága volt bűneihez. De ha tehetette, jobbnak látta megőrizni a látszatot. Még kilengéseiben is igyekezett valamelyes rendet tartani. De hát cselekedhetett-e másként olyan uralkodó, mint XIV. Lajos volt? Szükséges volt-e, hogy a házasságtörést még botrányal is tetézzék? Okosabb volt, ha a dolgok úgy maradnak, ahogyan voltak. La Vallièrenak lakása volt az udvarnál és barátnője volt Madame de Montespannak. Amazt elhagyni, evvel pedig összeveszni a Király gyöngeségének őszinte bevallását jelentette volna és tápot adott volna a rossz nyelveknek. Ha annyira fejébe vette, hogy marad, Isten neki, maradjon!

Mivel még mindig szerette a Királyt, tőle elszakadni nagyobb szenvedés lett volna számára, mint hűtlenségének állandó látása. Így kisebb volt a botrány — és Louise is kevésbé szenvedett. Ne kételkedjünk benne : ezek azok a — természetes nem nagyon dicső, de az adott viszonyok között — legészszerűbb okok, melyek a Király magatartását meghatározták. Semmiképpen nem volt az a hóhér, akinek mondták, aki egykori szeretőjét arra kényszerítette, hogy győztes vetélytársnőjével egy fedél alatt éljen. A Király La Vallière-rel tanúsított keménységének bizonyítékául nem lehet felhozni egyebet sikamlós regényeknél, vagy udvari pletykáknál. Ilyen például a kis kutya története, melyet Liselotte hercegné jegyzett fel. XIV. Lajos eszerint Montespan asszonyhoz menet egy lábszárába kapaszkodó ölebet dobott oda La Vallièrenek : »Fogja, asszonyom ! Ez a társaság felel meg Önnek !« Ennek a csúnya mondásnak semmi történelmi alapja nincs. Minden valószínűség amellet szól, hogy nem is hangzott el soha. XIV. Lajos sokkal udvariasabb volt, semhogy így bánt volna egy nővel, akit valaha és talán még akkor is szeretett.

A legtöbb bajt maga La Vallière okozta, aki sohasem nyugodott végleg bele, hogy elhagyták. Mikor kolostorba vonult, ezt is kétségbeesésében tette, hogy bűnbánata fitogtatásával hangsúlyozza vetélytársnője és a Király viszonyának vétkes voltát. Épígy, mikor a királyné lábai elé borult és bocsánatot kért tőle a neki okozott bánatért, a kortársak ebben a drámai gesztusban is csak a halálos féltékenység nagy nekirugaszkodását látták. Ha ő bűnös volt, mennyivel inkább azok voltak Athenais és barátja, a kétszeres házasságtörők ! Így a Királynak és barátnőjének arcába vágta viszonyuk gyalázatosságát. A chailloti zárdába való első menekülésétől fogva XIV. Lajosnak nem voltak e felől kétségei. Érezte, hogy La Vallièrenek nagy garral megrendezett bűnbánatával az volt a célja, hogy a nyilvánosság

előtt megszégyenítse. Nem engedett és csak akkor adta bele-
egyezését a zárdába vonuláshoz, mikor meggyőződött arról,
hogy igazi elhivatásról van szó — elhivatásról, amely Bossuet
érzése szerint nagyon elkésetten szólalt meg a bűnös lelké-
ben. »Egy az övénél erősebb természet — írja 1673-ban
Bellefond marsallnak — már valamivel tovább ment volna...
Ezért voltam én inkább azon a nézeten, hogy a földolgot
kell biztosítani és lassanként kell elszakítani a kötelekeket,
melyeket az övénél erősebb kéz egy csapásra szét tépett
volna...«

La Vallière csak a következő évben vonult kolostorba,
két esztendővel azután, hogy a Király elhagyta. A félelmetes
Montausier evvel a csípős megjegyzéssel búcsúztatta: »Asz-
szonyom, ez a megtérés leggyönyörűbb példája, melyet a
világ valaha látott és nagyon csodálom, hogy ilyen emel-
kedett szellem ennyi ideig habozott, mielőtt szent elhatáro-
zására jutott.« Valóban, ha a szakítás után akart volna
apácává lenni, miután gyermekei jövőjét biztosította, nem
volt emberi hatalom, mely ettől visszatarthatta volna.

Igazában Louise de La Vallière a szerelmes nő mintaképe
volt, aki csak szíve ellenére mondott le a szerelemről. Csapo-
dár hajlamú szeretőnek nem lehetett nála kényelmetlenebb
kedvese. »Ha én szeretlek, neked is kötelességed, hogy
szeress!« — ez a szenvedély örök észszerűtlensége. Érthet-
len, hogy a szerelmi »őszinteség« modern apostolai mi joga-
vetik XIV. Lajos szemére hűtlenségét olyan nővel szemben,
akit már nem szeretett. Mentségére szolgál, hogy mindvégig
nemcsak a legnagyobb figyelmességet tanúsította iránta,
hanem mindennek ellenére igazi gyöngédséget is. Montespan
asszony förtelmes szerelme nem egyszer indította arra, hogy
visszasírja Louise ártatlan és önzetlen szerelmét. De bár-
hogyan van, kedves jelenlétéhez annyira hozzászokott, hogy
Chaillotba való szökését a legnagyobb mértékben fájlalta.
Visszatérésekor örömkönnyeket ontott és ugyancsak sírt

akkor is, mikor végleg elhagyta, hogy klastromban élje le hátralévő napjait...

XIV. Lajos — ne riadjunk vissza az ismétlésektől — szerette a szép érzéseket. Akármit mondanak róla, maga is gyöngéd lélek volt. Egészen bizonyos, hogy a mód, ahogyan kedveseivel bánt, örvendetesen elütött kortársai embertelenségétől. Bussy-Rabutin beszél el valahol egy felháborító történetet a játékdühben szenvedő Caderousse hercegről, aki szerelmet tetetett bizonyos Madame de Bertillac iránt és vele tartatta ki magát. A hölgy ékszereit zálogosította el, hogy kedvese kártyaadósságait kifizesse. Caderousse egy lebujban nyilvánosan kérkedett azzal, hogy megkopasztotta. Barátnője jelen volt és egy függöny mögül hallgatta végig. Ennyi cinizmus és gonoszság hallatára összerogyott és elvesztette eszméletét. Haldokolva vitték lakására. Négy nappal később már nem élt... »Nem hinné az ember, — teszi hozzá Bussy — hogy ez a tette milyen rossz hírbe hozta Caderouset...«

* * *

Szomorú szerelmi ünnep! Tragikus és megdöbbentő az, ami az egész gyönyörűséges élet mögött van! Montespan asszonnyal, aki La Vallière utóda volt kegyeiben, a Király a poklok fenekére szállott alá.

Montespan márkinő legviharosabb harmincas éveiben találkozott a fiatal uralkodóval. Vérmérsékletét és természetét nézve igazi kurtizán volt. A királyné úgy is hívta: »*Cette pute!*« (Az a rima!) Meg kell vallani, hogy ez volt rá a helyes kifejezés. Ördögi szépsége mellett bájait a kéj hivatásos gyakorlóinak minden csábszerével kendőzte. Kékszemű és barnahajú volt, de haját aranyszőkére festette, mert a Király a szőkéket szerette. Valóban megállapíthatjuk, hogy Mancini Márián kívül összes szeretői szőkéek

vagy vörösek voltak. Montespan asszonynak, mint Primi Visconti beszéli, »az volt a szokása, hogy kenőcsökkel és parfümmel dörzsöltette be és illatosíttatta magát, miközben naponként két-három órahosszat meztelenül feküdt az ágyon«. Mindamellett, úgylátszik, tisztátalan volt. Ez a két dolog ugyanis nagyon jól összefér. »La Vallière igen tiszta — írja Liselotte hercegné komolyan —, Montespan ellenben piszkos nőszemély volt.« Nővére, Thianges asszony, akit Saint-Simon szépségtapasszal és egy darab flastrommal a szemén, álla alatt nyálkendővel ír le, az volt, amit közönségesen piszokfészeknek hívnak.

A kurtizán tulajdonságai közül Montespan asszonyban megvolt a telhetetlen kapzsiság, a pénz és enyelgés utáni örök szomjúság. Ugyanekkor az uralkodási vágy is. Mindenekelőtt a Királyon akart uralkodni. Jól érezte, hogy evvel a gögös férfival szemben erős eszközökhöz kell folyamodni. Korbáccsal idomította magához, szemrehányásokkal és féltékenységi jelenetekkel gyötörte, kínoztta, egy pokoli szellem minden leleményességét ellene fordította — mert határtalanul rossz volt és a legbűnösebb üzemlektől sem riadt vissza. A gonoszság minden rendelkezésére álló hatalmát féktelen nagyravágyása szolgálatába állította: ez a Montemart, aki azt állította, hogy Aquitania fejedelmétől, a Bourbonoknál is ősibb nemzetségből származik és ezért XIV. Lajossal mint rangjabelivel bánt, Franciaország királynéja akart lenni.

Hogy megtartsa magának a Királyt, testi és szellemi vonzóerőt gyakorolt rá. Nemcsak a gyönyör mámorába ejtette, hanem nemtelen varázseszközökkel is elbódította érzékiségét. Amíg csak mellette volt, állandóan szerelmi bűvszereket kevertetett ételébe. Innen a különben oly rendes és megfontolt férfinál azok az érzéki rohamok, amelyek a Montespan asszonnyal folytatott viszonya idején egyik szerető karjából a másikéba kergették. Ennek a ténynek

nem tulajdonítanak jelentőséget, pedig talán mindennél fontosabb: XIV. Lajost Madame Montespan bűvitalai a szó szoros értelmében megmérgezték — és pedig hosszú éveken át. Így állván a dolog, nem a Király szertelenségein, a kegyetlen mesterkedéseknek ezen a következményén kell csodálkoznunk, hanem inkább viszonylagos józanságán és kifogástalan tartásán, melyet élvezeteibe még így is belevitt. Kéjes csábjain kívül a Királyt nagyszámú gyermekeivel is magához láncolta. Hét gyermeke volt tőle. Hogy mind a hét tőle volt-e? Az ilyen teremtnél, akiről tudjuk, hogy mindenre képes, a legrútabb gyanú is megengedett. Versailles mitológiai alakjai között ez a szüntelenül áldott állapotban lévő asszony Latonát ábrázolta, a termékenységét árasztó Nap kedvesét. A szakadatlan gyermekágy következtében végül is förtelmesen elhízott: »Olyan kövér volt, — meséli tréfásan Primi Visconti — hogy egy napon mikor hintójából kiszállott, véletlenül megláttam egyik lábszárát. Olyan vastag volt, mint a derekam.« Csemetéitől körülvéve, megszegyenítette a királynét, akinek összes gyermekei korán elhaltak és csak az egyetlen dauphin maradt életben. Ez is meglehetősen buta és esetlen fickó volt, a pompás Maine herceggel összehasonlítva. Madame Montespan valóban azt hihette egy pillanatig, hogy Mária Terézia ivadékai helyett az ő családja fogja elfoglalni Franciaország trónját.

Főleg azonban varázslatával tartotta meg vagy vélte megtartani a Királyt. Igazi boszorkány és méregkeverő volt. Az 1680-ban megégetett Voisin asszonnyal több mint tizenöt évig érintkezett. Egymásután próbálta megmérgezni vagy mérgezte is meg valóban vetélytársnőit, La Vallièretől a szegény Fontangesig, aki »szép volt, mint egy angyal és ostoba, mint az éjszaka«. Utóljára azt a tervet forgatta agyában, hogy magát a Királyt is megmérgezi. Képzeljük el ez utóbbi elképedését és iszonyát, mikor ezek-

ről a szennyes üzemekről értesült. Ez volt számára a kegyelemdőfés. Soha többé nem bocsátott meg neki. A galádságnak ez a netovábbja végre felnyitotta szemét a valóság előtt és olyan érzelmekre irányította, amelyeket addig nagyon is kevésbé ismert. Montespan asszony feltárta XIV. Lajos előtt a Rossz szellemének egész visszataszító rútságát. Ez a sátáni teremtés a szó szoros értelmében megmutatta neki a megtestesült, bűvös pillantásokat lövellő ördögöt. Mindazonáltal — ezúttal is csak a látszat és méltósága kedvéért, az általa nemzett gyermekekre való tekintettel, akiket ünnepélyesen elismert és törvényesített — még éveken át megtúrte palotájában ennek a szörnyetegnek jelenlétét, aki meg akarta mérgezni.

Nem kétséges, hogy ez a dráma nagyban siettette a Király megtérését. De ennek útját már valamivel előbb egyengette egy rejtélyes és kevésbé ismert eset, melynek emlékét La Fare *Emlékiratai* őrizték meg számunkra. La Fare kicsapongó és hitetlen egyén. Fontos, hogy erre rámutassunk, mielőtt az alábbi mondatot olvassuk: »A Király alapjában mindig vallásos és istenfélő uralkodó volt. Egy napon véletlenül találkozott az Oltári Szentséggel, amelyet Versaillesbe vittek egyik tisztjéhez. Példaadásul elkísérte egészen a haldokló lakásába. És ez a látvány úgy hatott rá, hogy visszatérésekor nem állhatta meg, hogy szeretőjével ne közölje lelki vívódását. Ez azt felelte, hogy maga is bűnbánatot érez és ekkor elhatározták, hogy szakítanak egymással...«

A dolgok nem folytak le olyan símán, mint az emlékiratszerző nyilván feltételezi. De ez a találkozás XIV. Lajos és az Oltári Szentség között Versailles folyosóin mégis különös, szinte gondviselészerű tény, mely messzemenő következményekkel járt. A haldokló ágyánál, egy beszédes és ijesztő jelenet során, mely megláttatta vele a Halál és az Élet tragikus ellentétét, a szegény Napkirály megsemmi-

sülten érezte a pogány ábránd hazug és hiú voltát, melytől első szerelmeinek mámorában elcsábította magát. Az egész gyönyörűséges élet nem volt egyéb káprázatnál. Ideje volt, hogy a komoly, a legnagyobb kérdés felé fordítsa tekintetét, az egyetlen kérdés felé, amely igazán fontos...

De különben is — nem hangsúlyozhatjuk eléggé — az élvezetekből és ünnepekből álló élet XIV. Lajos számára sohasem volt más, mint időtöltés, szórakozás, Európa megváltoztatására irányuló háborús tervei elleplezésének egyik módja. Szeretői sohasem lopták el tőle a közügyek intézésére rendelt időt. Mindenekfölött állott az Állam szolgálata, melynek a Király saját bevallása szerint első szolgálója volt. A nemzet erélyes előretörését kívánt uralkodójától. Roppant óvatosan, hogy anyjára és nagyatyjára, a spanyol királyra való tekintettel a békét meg ne zavarja, XIV. Lajos a kedvező pillanatot leste. Vége IV. Fülöp 1664-ben meghalt, Ausztriai Anna pedig két évvel utóbb. Most már nem volt meggondolás, amely visszatarthatta volna. Az öt-hatéves várakozás közben nagy ember- és pénztartalékokat hordott össze, félelmetes hadsereget szervezett. Eljött a pillanat, hogy betetőzze a nemzeti egység művét és az országnak megszerezze valóságos határait. Alattvalói közül a legelőrelátóbbak és legértelmesebbek állandóan ezt sürgették.

Lássuk, hogyan valósítja meg a Király a nemzet leg-hőbb óhaját...

NEGYEDIK RÉSZ

A SAS ÉS AZ OROSZLÁN KÖZÖTT

»Hála fegyverei szerencsájének és ügyei sikerének, a hatalom olyan félelmetes fokára emelte a királyságot, hogy az utókor és a jövőendő történetírói még a kortársak ebbeli tanuságtételének sem lesznek képesek hitelt adni.«

(Velencei követelek jelentései, III. köt. 406. o.)

THE HISTORY OF THE
CITY OF NEW YORK

FROM THE FIRST SETTLEMENT
TO THE PRESENT TIME
BY J. C. COOPER

Első fejezet

A FRANCIA BOSSZÚ

A középkori katedrálisokhoz hasonlóan a versaillesi kastély is a jelképek egész világát rejti magában.

Ha az udvarra belépünk, az aranyozott és liliomos rács mindkét oldalán, a bejárat kötömbjein allegorikus szoborcsoportokat látunk, melyek értelme a feledékeny utókor számára elkallódott, de mely a XIV. Lajos korában élő franciákhoz a legvilágosabb és leglelkesebb nyelven szólott.

A jobboldali csoport, Marsy műve, a győzelem szárnyas istennőjét ábrázolja, egy térdelő óriás széles hátán ülve, egyik kezében a koronával, a másikat egy pálmakévéen nyugtatva, amelyet egy kis, ugyancsak Ámorhoz hasonlóan szárnyas génusz nyújt neki. Vértek és lobogók győzelmi zsákmánya veszi körül. Lábát egy legyőzötten előtte fekvő sas szárnyára teszi. A másik, szemközt lévő csoport, Girardon alkotása, körülbelül ugyanezt a felépítést mutatja. Ezen is a győzelem istennője áll ugyanabban a pózban, csak éppen kinyújtott keze magasabbra emeli a koronát. A fogoly óriásnak, akinek hátán ül, gúzsba vannak kötve a karjai. Az istennő az előtte fekvő oroszlán mancsára és nyakára teszi lábát. Mindez tökéletesen nemes, kimért és kellemével kizár minden alantas érzést, a durva gyűlölet és dölýf minden

alattomos gondolatát. A két szoborcsoport két dicsőséges francia tény plasztikus kifejezése, semmi több.

És valóban, a jobboldali csoport a germán Sason aratott francia győzelmet jelképezi, a baloldali a kasztíliai Oroszlánon vett diadalt. A Császárság és Spanyolország Franciaország két nagy ellensége ebben a korban. Ennek és annak meggyöngyítése XIV. Lajos uralkodásának két nagy vezéreszméje. Úgyhogy ez a két szoborcsoport, mely a versaillesi kastélyba vivő utat nyitja meg, bizonyos mértékben a diadalkapu is, melyen át története feltárul. Rövid foglalatát és szemléltető képét adja a szellem és akarat egy nagy emberétől vezetett nemzet kitartó erőfeszítésének.

De hagyjuk a képeket és nézzünk a dolgok mélyére.

Mióta XIV. Lajos Európa térképe fölé hajolt, megértette, hogy kettős feladat hárul rá : hogy elvegye Spanyolországtól azokat az öröklött tartományokat, melyek birtokában ennek a félig-meddig nem is európai hatalomnak módjában állott Franciaország bekerítése, ugyanekkor pedig, hogy elszakítsa szövetségét a Császársággal, lévén eddig is ez a szövetség az, ami a spanyoloknak erőt adott s hovatovább veszélybe dönthette Franciaországot és Európát. Ez a spanyol-német szövetség állandóan fenyegette északeleti határunkat, éppen a legsebezhetőbbet. Védelmi vonalunk alig terjedt túl a Somme folyón ; az Oise völgye továbbra is nyitva állott és Párizs minden betörésnek ki volt szolgáltatva. Flandria és a Franche-Comté, akárcsak Rousillon, nemcsak hogy a kémkedés középpontjai s a franciaellenes fondórlatok fészkei voltak, hanem a Franche-Comtén keresztül Németország egyik lábával itt is állott köztünk. Manapság már nem gondolnak rá, hogy a Franciaországgal határos különböző tartományok, Brabant, Hainaut, Limburg, Luxembourg, a Franche-Comté, mindezek az öröklés által spanyollá vált területek valójában a császárság birtokai voltak. Mikor XIV. Lajos ostrom alá fogta Besançon,

a város a neki adományozott császári városi címre hivatkozott. Úgyhogy a németek és a spanyolok nekünk egyazon ellenség voltak. Akkoriban ez a kettő volt a germán Sas két feje. V. Károly trónrajutásával a két népnek egy ideig ugyanaz az uralkodója is volt. De a spanyol-német egységet utódai is fenntartották. Az infánsok és a katolikus uralkodók osztrák házasságai ezt a szövetséget minden új uralkodás kezdetén újólag megpecsételték. Másrészt a spanyol király, aki még mindig Burgundia fejedelmének is nevezte magát, összes európai birtokaival a császár hűbérese volt.

De ez a két sógor — a Katolikus és a Római — együttvéve is meglehetősen siralmas képet nyújtott a tizenhetedik századnak ebben a második felében a Legkeresztényibb Királlyal összehasonlítva. Önmagukban nem is voltak félelmetesek, jóllehet Spanyolország Colbert véleménye szerint még mindig a világ leggazdagabb birodalma volt. Ha jobb kormányja van, nagyszámú harcedzett katonát fogadhatott volna zsoldjába, megvásárolhatta volna egész Európa barátságát és hadsereget adhatott volna a Császárságnak. De a Császárság és Spanyolország még így is hatalmas szövetségeket hozhattak létre és megbéníthatták a francia törekvéseket. XIV. Lajos nagy feladata az volt, hogy ezeknek a szövetségeknek elejét vegye, hogy adott pillanatban elegendő erőt vonjon össze ahhoz, hogy szembeszállhasson velük.

Mindenesetre, még ha feltételezhető volt is, hogy Spanyolország és a Császárság pillanatnyilag nyugton maradnak, mindig féltő volt, hogy közös vállalkozásba vagy elszigetelt próbálkozásokba fognak annak visszaszerzésére, amit a münsteri és pireneusi szerződés mindkettőjüktől elvett — s mindezt úgy, hogy észak és kelet felé nyitva áll a határ. Franciaország nem tudott belenyugodni ebbe a minden pillanatban felborulással fenyegető helyzetbe. XIV. Lajos érdeme, hogy ezt belátta s ez olyan érdem, hogy a franciák nem lehetnek érte eléggé hálásak. Az összes háborúban,

melyek eredete határaink megvonásának és biztosításának szüksége, nem esik másról szó, mint a szokásos nyelvhasználat szerint a Király »dicsőségéről«, igazában azonban a nemzet léte forog kockán. XIV. Lajos ugyan minden percben »dicsőségéről« beszélt és beszéltetett, de sokkal józanabb elme volt, semhogy a szavaktól elbolondítani engedte volna magát és ne ismerte volna jelentőségüket. Másfelől nagy művész volt abban, hogy legkomolyabb terveit léha külszín mögé rejtse. Ez a színlelt léhaság politikájának egyik fogása volt.

Bámulatos, hogy történelemíróink mindebből nyilván semmit sem értenek meg és a külfölddel együtt vetik XIV. Lajos szemére az általuk úgynevezett hódító háborúkat, melyek valójában csak a nemzetvédelem háborúi voltak. A tizenhetedik század Franciaországa ezt pontosan érezte; tudta, hogy végtére is meg kell szabadulnia a reá nehezedő kettős fenyegetéstől — meg kell gyöngítenie, vagy legalább is tiszteletre kell tanítania a Sast és az Oroszlánt.

* * *

Kísérjük meg, hátha még mélyebben hatolhatunk be a Király gondolataiba, mikor személyes uralkodása kezdetén Le Tellier, Louvois és Lionne segítségével hozzálát a külpolitikai kérdés megoldásához. Milyen érzelmekkel, milyen eszmék befolyása alatt kezdte meg a küzdelmet?

A Császársággal szemben alig titkolt megvetéssel viselkedett. Való igaz, hogy a vesztfáliai béke óta Németország nem volt valami fényes helyzetben. A császárra magára is meglehetősen félvállról nézett a Legkeresztényibb Király: a német országgyűlés csak ímmel-ámmal engedelmeskedett neki, legfőbb gondja pedig a törökök feltartóztatása volt, akik már emberrel és pénzzel elég szűkösen ellátott fővárosát támadták. Mi ez a szegény választott uralkodó, hogy többre tarthassa magát Franciaország Királyánál, aki örökölte

koronáját és törvényes utóda Nagy Károlynak? Végre is Nagy Károly a frankok királya volt, nem a németeké. Kévéssel a devolúciós háború előtt a francia kormány védnökkéségevel könyv jelent meg ezen a címen: *Des justes prétentions du Roy sur l'Empire*. (A Király jogos igényei a Császárságra.) Ebben olvashatók a következő valóban jellemző és a közfelfogásnak megfelelő sorok: »Németország legnagyobb része a francia uralkodók patrimoniuma és ősi öröksége. Nagy Károly mint Franciaország királya birtokolta Németországot, nem mint császár.« XIV. Lajos egyébként a dauphinhez intézett tanításaiban nem restelte a fáradságot, hogy maga is kitérjen erre a kérdésre. Tiszteletreméltó nemzeti büszkeséggel, igazi francia módjára erősgeti jogait és címeit a Német Császársággal szemben. Egy a császár által firtatott etikett-hóbortról ezt írja: »A nevetséges hiúságnak ez a vonása arra kész, hogy itt utaljak rá... mennyire távol állnak ezek a modern történelemben szereplő császárok azok nagyságától, *akitől mi származtatjuk le magunkat és mily módon süllyedt a Császárság ilyen mélyre*. Mert hiszen, *mikor a császári cím a mi Házunké volt*, ez egyszerre Franciaországot Németalföldet, Németországot, Olaszországot és Spanyolország legnagyobb részét birtokolta... De ennek a méltóságnak fénye elhomályosult, először akkor, mikor a francia uralkodóház fiai között osztályt tettek, nem sokkal azután pedig egészen elvesztettük a Rajnán túl uralkodó ág függetlenné válásával. Mert alighogy a németek megkaparították maguknak, azon voltak, hogy egyszersmindenkorra kirekesszenek bennünket belőle, eltörölve az öröklés jogát, mely minket e tekintetben megilletett és választástól téve függővé a császári méltóságot.«

Eszerint a Német Császárság nem egyéb, mint a francia korona jogainak bitorlása. A bitorlók kezében a császári méltóság annyira lealacsonyodott, hogy immár nem más hiú árnyánál: »Mert hiszen — mondja a Király — Német-

országának az a része, amelyre a császárok hatalma jelenleg korlátozódik, csak a régi Nyugati Birodalom egy kis leszakított tagja: legfontosabb határozataik a császárságbeli rendek mérlegelésének vannak alávetve, megválasztásuk kusza cselszövények eredménye és különféle feltételektől függ, melyeket a választók eléjük szabni kegyeskednek; a hatalmukban lévő területek nagyrészeének külön ura van... A hozzájuk még legjobban ragaszkodó városoknak maguknak a függetlenséghez annyira közelálló jogaik vannak, hogy ha a császároknak nem volnának öröklött jogaik, pusztán papíron volnának uralkodók...» És XIV. Lajos, nem jogosulatlan büszkeséggel ezt a következtetést vonja le: »Nem látom be tehát, fiam, hogy Franciaország királyai, örökös fejedelmek, akik avval dicsekedhetnek, hogy nincs a világon ma sem egyetlen nagyobb uralkodóház, sem nagyobb hatalom, sem korlátlanabb uralom az övéknél, miért volnának alábbvalók ezeknél a választott uralkodóknál?«

Kényurak hiú vetélkedése, mondhatná valaki. De ez a vélemény együgyűség. Amiről itt szó van, nem a németrómai uralkodó felsőbbbsége a Legkeresztényibb felett, hanem Franciaország joga Németországgal ellentétben.

A Császárság, úgy, amint Németország megteremtette, csak egészen távolról emlékeztetett a római birodalomra, melyre hivatkozik és melynek állítólagos folytatása. Igaziban ez a nagy birodalom halott. Franciaországra hárul a feladat, hogy feltámassza — és pedig nem vitathatatlan jogaira való hivatkozással, hanem egyesegyedül fegyverek erejével... Különös jelenség! Bizonyos pillanatban, XIV. Lajos uralkodásának kezdetén nemcsak hogy igen erős imperialista áramlat volt, hanem az ókori Róma erősen divatba jött, akárcsak későbbben, David és a Forradalom korában. Az emberek visszatérnek a római köztársaság és császárság jelvényeihez. A kapuk és a diadalívek tetején, a festészetben épúgy, mint a szobrászatban újra megjelennek a római vexillariusok

zászlói a hagyományos S. P. Q. R. felírással, a sisakok, a pajzsok és csattok trófeái. A Királyt római imperátor képében ábrázolják, lábvérttel és a vatikáni Augustus páncéljával. A művészek mintha azon buzgólkodnának, hogy mindent félredobjanak, ami a középkorra emlékeztet. Végük a címerpajzsoknak, a súlyos koronáknak. Végük a heraldikus állatoknak. A Király címere három jelképes lilomra egyszerűsödik. Jelképe legtöbbször a sugárzó nap. Ám ragaszkodjanak a németek és a spanyolok a régi gótikus lim-lomhoz, egy halódó barbárság szégyenletes hagyatékához. A francia király a középkoron túl fel akarja újítani a Nyugat nagy hagyományait, folytatni akarja Görögország és Róma nagy civilizációs gondolatát: ő a Fényisten — Apollo inkább, mint a lilomos Sire.

Valóban a Király művészeivel egyetemben minden erejével ellene szegül a középkornak. Gyűlöli a hűbériséget, mert szétdarabolta a Császárságot. Ő, az egység helyreállítója, esküdt ellensége mindennek, ami hűbéri. Német- és Spanyolország álarca alatt is a hűbériség ellen harcol... Közben azonban, ennek az egységnek helyreállítása közben, ez a finom és a valósággal számoló latin ügyesen hasznát húz a hűbéri vitákból, a feudális birtokok kusza jogviszonyaiból, amelyek módot adnak neki arra, hogy bizonyos jószágokat visszaköveteljen és visszacsatoljon a koronához. XIV. Lajos a modern uralkodó, nyomban középkori hűbérúrrá válik, ha Franciaország érdeke úgy kívánja. A feudalizmus romlását magával a feudalizmussal teszi véglegessé. Remek példája a gondolat és tett ama hajlékonyságának, mely minden szükséglethez alkalmazkodni tud és nem fél attól, hogy — legalább látszólag — ellentmondásba keveredik önmagával, mihielyt biztos haszonra van kilátás.

Ime az érzések és eszmék, melyekkel XIV. Lajos felkészült a Németország elleni küzdelemre. A Császárságnak szerinte el kell tűnnie vagy legalább is ártalmatlanná kell

válnia tagjai széthullása által. S a frank birodalomnak vissza kell hódítania természetes határát, mely északon és keleten a Rajna.

Nem a nagyzási téboly plántálja XIV. Lajos agyába ezeket a terveket. Csaknem száz éve Franciaország politikája ebben az irányban haladt. Ebben a külföldiek is egyetértettek. Ők XIV. Lajosban csak a boldog embert látták, aki megvalósítja, amit elődei nem tudtak végrehajtani. A flandriai háború pillanatában keletkezett gúnyiratában — *Az állam és az igazság pajzsa az egyetemes monarchia nyíltan feltárt terve ellen* — a Franche-Comté-ból származó Lisle báró, Spanyolország és a Császárság híve, a Legkeresztényebb Királyt csupán mint nagyapja, IV. Henrik tanítványát és végrendeletének végrehajtóját veszi szemügyre: »Mindazt, amit ez a nagy király agyában kitervelt, emez fegyverrel akarja leszűretelni...«. A kortársak ugyanennek a IV. Henriknek azt a szándékot tulajdonították, hogy »visszaszerezze Franciaországnak eredeti határait s kelet felé a Rajnáig, dél felé a Pireneusokig, észak felé pedig az Óceánig terjessze ki birodalmát...«. Aki csak franciául beszél, úgymond, mind a francia király alattvalója kell hogy legyen. Mégsem vádolta senki a vasárnapi fazékban fővő tyúk emberét nagyzási tébollyal, vagy hódítói rögeszmékkal. Miért hát ez a szigor koronája és politikai tervei örökösével szemben? A nemzet legbölcsebb és legelőrelátóbb emberei felsorakoztak a királyi munkaterv mögött. Még Mézaray is, a pontoskodó és prózai Mézaray, aki azt állította *Történelmé*-ben, hogy a francia királyságnak vissza kell nyernie a régi Gallia határait. Mai politikusaink, akik annak szükségét hirdetik, hogy legalább a Rajna balpartját elfoglaljuk, XIV. Lajos és elődei példáját követik. Ha a nagy király ezen a ponton bűnös, a köztársaság is szükségképpen az. Valójában XIV. Lajos, mikor fegyverrel támasztotta alá felesége igényeit a francia Flandriára, nem tett mást, mint hogy egész Franciaország hő óhaját hallgatta

meg. És mindezt avval a bölcs mérséklettel tette, melyet természetes okossága taláztatott meg vele.

* * *

Spanyolországot illetőleg valamelyest kényesebb és bonyolultabb volt a helyzet, mint a Császársággal szemben.

XIV. Lajosnak a spanyolokon nemcsak nemzeti sérelmeket kellett megtorolnia, hanem személyes bántalmakat is, a megalázások egész hosszú sorát. Egyszóval sok régi megbosszulni valónk volt déli szomszédunkon.

A nemzeten és a Királyon ejtett sérelmek jegyzéke a Spanyolországnak benyujtandó számlán csakugyan régi és hosszú volt. Több mint egy évszázadon át a spanyolok erőszakot erőszakra és álnokságot álnokságra halmoztak. A főbb tehertételek ezek voltak: I. Ferenc fogsága, V. Károly pökhendisége, Franciaország szétdarabolásának többszöri kísérlete II. Fülöp és utódai alatt, polgárháború szítása mindenfelé, a Līga készülődése, hogy Franciaország koronáját a Katolikus Királynak juttassa... Minden nyugalanságban, amelyet az ország átélt, benne volt Spanyolország keze. A fronde idején a Lisolához hasonlóan franche-comtéi eredetű Watteville a spanyol király nevében kapcsolatokat teremtetett és tárgyalt a bordeauxi frondeurökkel. A madridi kormány avval a törekvéssel, hogy Dél-Franciaországot fellázítsa, még egyszer megpróbálta a francia egység szétszakítását. A párizsi parlament és a királyi hercegek, akiknek nem ez volt az első árulásuk, kis híján akkor is Spanyolország karjaiba vetették magukat... Tegyük hozzá, hogy győzelmei és a pireneusi szerződés dacára Franciaország még mindig be volt kerítve szomszédjától, a Császárság szövetségeseitől és hűbéresétől. Szicilia és a nápolyi királyság birtokában Spanyolország kényére-kedvére uralkodik a Földközi-tenger nyugati részén. Milanóval kezében tartja Észak-

Olaszországot. A Franche-Comtén, Luxemburgon és Németalföldön át szabad bejárása van hozzánk. Ilymódon ezer bajt okozhat nekünk. Szüntelenül kikémlél bennünket, beavatkozik ügyeinkbe. Diplomatai, alkirályai és kormányzói jönnek-mennek Franciaországban. Hogy a királyságban utazgassanak, útlevele van szükségük, gyakran díszkíséretre is. Egy mindig bizonytalan illemtörvény szabályai megkívánják ezeknek az etikett- és elsőbbségi kérdésekben módfelett igényes embereknek bebocsátását. Holott a kényelmetlen vendégek még csak nem is mindig udvariasak.

Olvassuk el erről a kérdésről a Grande Mademoiselle *Emlékiratai*-ban Don Juan de Austria fogadtatását az anyakirálynőnél, ha alapos ízelítőt akarunk kapni a kasztíliai gögből. »A királyné — beszéli a Mademoiselle — spanyol szokás szerint kezet nyújtott neki. Végig spanyolul beszélt vele. Unokaöccsének, *sobrino*-nak nevezte. (Ezt a fattyút!) Miután egy ideig társalgott vele, a mögötte álló Monsieur felé és énfelem fordulva, ezt mondta: „Ez a fiam!” A vendég egyet húzott a lábán, mert bóknak nem volt nevezhető, amit csinált. Mikor ezt az önteltséget láttuk, fölöttébb bosszankodtunk, Monsieur is, én is, hogy mi a szokott módon köszöntöttük...» Másnap Monsieur testőreit adta mellé, hogy elkísérjék a vásárra: a fattyú elhaladt a sátor mellett, ahol Monsieur és Mademoiselle voltak és egyetlen szóra sem érdemesítette őket. És Gaston d'Orléans gyermekes és hiú leánya nem állhatja meg, hogy hozzá ne fűzze: »Ez meglepett bennünket. Mert nyilván meg kellett volna köszönnie Monsieurnek a tiszteletet, amelyben testőrei átengedésével részesítette. Ami pedig engem illet, irántam is kimutathatta volna előzékenységet...»

A Királyra, mint minden akkori franciára, kínos hatást tett ez a dölgy. Untatta és elkeserítette, hogy anyjától — aki szívében spanyol maradt — nem hallott egyebet, mint dicséretet, ha Spanyolországról volt szó, vagy akármiről,

ami onnan jött. Folyton csak hazáját emlegette. Emlékezünk még az összeszólalkozásra a Király és anyja között 1658-ban, az udvar lyoni utazása alkalmából. Mademoiselle, aki a két felség hintáján tette meg az utat, megkapó és mulattató pillanatfelvételben örökitette meg számunkra a jelenetet: a fiatal uralkodó szeretne megverekedni nagybátyjával, hogy párviadallal vessen véget a háborúnak — és mindenki füle hallatára hirdeti, hogy az Osztrák Ház összes tagjai gyáva fickók...

Legjobban azok a piszkolódások bosszantották, melyek a spanyoloktól házassága alkalmából bőven kijutottak neki. Királyával együtt természetesen minden francia, akárki volt, kénytelen volt elviselni ezt a tűrhetetlen büszkeséget. A spanyol grandok, akik a világ minden nemességénél különbeknek tartották magukat, nagy leleményességgel állítottak korlátokat maguk és minden más halandó között. A Fácán-szigeten tartott tárgyalásokon don Luis de Haro magának követelte az elsőbbséget Mazarinnal szemben, holott ez egyházfejedelem volt. »Védekezésésképpen — mondja Brienne — a bíboros hivatkozott méltóságára és a bevett szokásra. Evvel ellentétben don Luis azt erősgette, hogy nem a bíborossal van tárgyalni valója, hanem a francia király miniszterével. Mazarin, nem tudván sem a maga, sem gazdája méltóságát megvédeni, belement abba, hogy egyenlőek, mert ez a másik fél elismerése nélkül is vitatható és fenntartható volt...« El kell ismerni, hogy ezek az állandó bakafántoskodások a franciák idegeit kemény próbára tették...

Ami XIV. Lajost illeti, avval kezdték, hogy alaposan éreztették vele, mekkora tisztesség éri azáltal, hogy infánsnőt kap feleségül. Aztán úgy tettek, mintha haboznának, hogy hozzáadják-e. Végül pedig, mikor a házasság tervét Madridban elfogadták, egyre-másra találták ki a kifogásokat, hogy az esküvőt halogassák. Kedvük telt benne, hogy a bolondját járathatták a franciával.

1659 szeptemberében a Király Bordeauxba érkezett, hogy nőül vegye unokatestvérét. De a házassági szerződés nem volt rendben. Don Luis de Haro jóvoltából napról napra ezer új nehézség merült fel és egyik súlyosabb volt a másiknál. Megkérték XIV. Lajost, hogy a szerződés végleges megszövegezéséig menjen sétálni. Mellének szegezték a szakítással való fenyegetést. Míg minisztere a ravasz kasztíliaival vitatkozott, majdnem egy évet avval kellett töltenie, hogy a Katolikus Király beleegyezését várva bejárja Dél-Franciaországot és Bordeauxtól Toulouseig, Toulousetól Avignonig, Aixig, Toulonig kóboroljon. Végre a diplomaták megegyeztek és az esküvőt kitűzték a következő év júniusára.

De ez még nem minden. Május havától kezdve mind a két udvar készenlétben volt, a spanyol San Sebastianban, a francia Saint-Jean-de-Luzben. Mind gyakoribbak lettek a surlódások. Míg a franciák az alkalomhoz mérten nagy pompával — szalagokkal, csipkéekkel, ékszerekkel, tollforgókkal — vonultak fel, addig a spanyolok a legegyszerűbb díszben tetszelegtek. Talpig feketében úgy hatottak, mint egy gyászmenet, mintha csak infánsnőjük menyegzője nemzeti gyászt jelentene nekik: legalább a franciák így ítélték meg és fölöttébb helytelenítették a dolgot. A spanyolok csúfot űztek belőlük és egész nagyzóló fényűzésükből. Mikor don Luis de Haro a Mazarint kísérő nemes urak pazar fogatait meglátta, nem állta meg, hogy fülébe ne súgja: »Ezek csődbe fognak jutni!« — »A kereskedőket fogják csődbe juttatni« — válaszolta a bíboros meglehetősen fanyarul. Mindennek tetejében a büszke hidalgók nem voltak hajlandók szóba állni a túlsó partról való hercegekkel és pairekkel. A — Fuenterrabiában és nem San Sebastianban, mint egyes történetírók állítják — helyettessel megünnepelt esküvő napján egyetlen franciát nem hívtak meg a szertartásra. Mademoiselle kénytelen volt rangrejtve venni rajta részt. Vajjon más személyeknek is megengedjék-e, hogy ugyan-

ezzel a feltétellel jelen lehessenek? Ebből a kérdésből államügyet csináltak. A Tanács három-négy óra hosszat vitakozott rajta a bíboros szobájában. Az asszonymódra kíváncsi Monsieur elepedt a vágytól, hogy unokahúgával Fuenterrabiába menjen. Ezt kifejezetten megtiltották neki, mert a spanyol udvar egyetlen személyisége sem méltóztatott meglátogatni a francia udvart.

A fuenterrabiai templomban nem tartottak fenn üléseket a franciáknak — még a fréjusi püspöknek, Ondedeinek sem, aki a völegény képviselője volt. Mi több: a mise időpontjáról is elfelejtették értesíteni. Lenet egyik testvére, Condé spanyolországi képviselője, Lenet abbé volt kénytelen lakásán felkutatni a püspököt. Ez csatlós és szertartásmester nélkül lépett a templomba és mindenkinek alkalmatlan volt... Egyszóval a spanyolok minden alkalommal szegény rokonokként kezelték a franciákat.

XIV. Lajosnak és anyjának szintén nem volt több tiszteletben része, mint alattvalóiknak. Ausztriai Anna boldog volt, hogy hosszú távollét után végre viszontláthatja fivérét. Szívrepesve sietett IV. Fülöp elé, ez azonban gögös arccal és igen fagyosan viszonzta nővére gyöngédségét. Úgy tett, mintha körülötte minden levegő volna. »A spanyol király — beszéli egy szemtanu — nővére, a királyné hajára hajtotta fejét, de egyáltalán nem csókolta meg, sőt semmi ehhez hasonlót nem tett... Ez nem hidegségből, nem is szeretetlenségből történt. Ellenkezőleg, mindkettőjüknek könnyes volt a szemük a viszontlátás örömétől. *Azonban a spanyol méltóság és szokás magával hozza ezt.*» Ezek a magyarázatok francia oldalon senkit sem győztek meg. A közönség benyomását igen jól tolmácsolja Madame de Motteville, aki szerint »a Király hideg és fennhéjázó viselkedése igen rossz hatást tett«.

Egy másik részlet, melyet a franciák ugyancsak sérelmeztek. A tanácskozóteremben a padlón megvonták a

spanyol-francia határvonalat. IV. Fülöp ezt a vonalat nem lépte át s ezáltal nyilvánította ki abbeli elhatározását, hogy nem hagyja el országát s egy lépést sem hajlandó tenni a francia király felé.

Az ajándékok kicserélése is hasonló surlódásokhoz vezetett. XIV. Lajos tetemes költségekbe verte magát. Gyönyörű piperekészletet küldött menyasszonyának. Mademoiselle nagy élvezettel így írja le: »Meglehetősen nagy, arannyal díszített szekrény volt, amelyben minden elképzelhető meg volt található, arany és gyémánt ékszerek, valamint órák, kesztyűk, tükrök, szépségtapaszos és pasztillás szelencék, minden fajtájú kis üvegcsék, ollóknak, késeknek és fogápoló szereknek való dobozok, kis párna alá tehető miniatűrképek, kereszttek, olvasók, gyűrűk, karperecek, különféle nagyértékű drágakövekkel kirakott csatok; egy kisebb szekrényke gyöngyökkel, gyémántfülbevalókkal és egy doboz a koronaékszereknek... Egyszóval azt lehet mondani, hogy ilyen nagyszerű és nagylelkű ajándékot még nem látott senki.« »350.000 livre áru ékkő volt benne — mondja Montreuil abbé — és Créquy herceg úr adta át tulajdonosnőjének. Az infánsnő nem nyitotta ki a kazettát, hanem udvarhölgyének adta át és a két kulcsot zsebébe tette...« Tehát fanyar fogadtatásban részesült.

Az anyakirálynő a maga részéről testvérének, IV. Fülöpnek »gyémántokkal kirakott állóórával« kedveskedett. Viszont ez beérte azzal, hogy néhány pár Spanyolországban készült kesztyűt küldött neki. Ezt az ajándékot maga a királyné is kissé silánynak találta.

A csúnya zsugoriság ilyen bizonyítékai után, melyekhez még egész csomó tűszúrás, alattomos és nyílt támadás járult, megérthető, hogy XIV. Lajos nem szívlelhette különösebben sem apósát, sem a spanyolokat és azon volt, hogy mielőbb leszámoljon ezzel az önhitt és gyöngé nemzettel. A sértések őt és minden alattvalóját érték. De ha csak az

önérzetükön ejtett csorbáról lett volna szó a két nép között, a Király sokkal okosabb és fegyelmezettebb volt, semhogy messzemenő következtetéseket vonjon le. Igazában azonban Franciaország életérdeke forgott kockán.

Ez a körülmény és ez a helyzet az, amelyet rendesen hallgatással mellőznek, ha XIV. Lajos háborúiról beszélnek.

Mikor a flandriai hadjáratot elhatározták, Spanyolország egyre jobban a német politika vizeiben evezett. A régensnő ereiben osztrák vér folyt. Első minisztere és kegyence, Nithard jezsuita páter, ugyancsak osztrák volt, készséges eszköze a császárnak. A trónörökös, a skrofulás és degenerált II. Károly akkor ötéves volt. Mindenki azt hitte, hogy nem fog sokáig élni. Egyik napról a másikra számolni lehetett halálával. S akkor felvetődött a súlyos és nagyjelentőségű kérdés, hogy ki örökölje a roppant birodalmat, mely fölött sohasem nyugodott le a nap? ... Ha a francia királyné nem támaszt igényeket, mint a Katolikus Király leánya — és pedig első házasságából született leánya — minden a császárra száll, aki szintén egy spanyol infánsnő fia és férje: ez esetben övé lett volna Németalföld, övé a Franche-Comté, Északolaszország, Szicília, Nyugatindia, egy egész világrész fele ... Világos volt, hogy Franciaország nem nézhette tétlenül a germán császárság ilyen mérvű megnövekedését. Önként felvetődött az osztozás gondolata a két társörökös között. Ez a terv mihamar előtérbe is lépett.

Előrelátható volt azonban, hogy megállapodás nem fog létrejönni s a két osztályostárs egyike nem fogja beérni a ráeső résszel. Úgyhogy az érdekeknek ebből az összeütközéséből csak alkalmasint igen hosszadalmas háborúság származhatott. A közeli összeecsapás biztos elvártában a francia királynak ügyelnie kellett határa sebezhető pontjaira, zálogról kellett gondoskodnia az elkerülhetetlen küzdelem előtt. Azután könnyebb lesz a dolgokról csevegni. Franciaország

legvédtlenebb oldala a flandriai határ volt. Viszont helyi jogok alapján az osztrák Mária Terézia, XIV. Lajos hitvese, éppen itt támaszthatott igényeket »a brabanti fejedelemségre és kapcsolt részeire, Malines, Antwerpen, Felső-Gueldre, Namur és Limburg birtokára, a Meuse folyón túli egyesített területekre, Hainautra, Artoisra, Cambraira, a burgund grófságra, a luxemburgi fejedelemségre és a flandriai grófság egyik legfontosabb részére«. Mivel hozományát, apai örökségéről való lemondásának előfeltételét sohasem fizették ki, nem voltak jogi akadályai annak, hogy férje ezeket az igényeket érvényesítse.

Igy történt azután, hogy elhatározták a flandriai hadjáratot. Nem mint nyers erőszakkal betolakodott hódító lépett fel tehát XIV. Lajos, nem tiporta lábbal mások jogait, sőt eleve az volt a célja, hogy övéi jogos tulajdonát visszaszerezze. Vonakodott Spanyolországnak háborút üzenni, mert saját kijelentése szerint csak azt vette el, ami megillette. Igazában elődei nagyszabású tervét igyekezett megvalósítani: Franciaország biztonságának növelését azáltal, hogy nehezebben átléphető határokat adott neki.

* * *

A Király ilyenformán kezdetben nyilván beérte volna azzal, hogy néhány, felesége örökségét képező várost és területet visszaszerezzen. De az általánosan közelinek hitt spanyol örökösödési vita küszöbén Franciaországot és uralkodóját a legvérmesebb remények töltötték el. Igaz, hogy XIV. Lajos nagyon hamar kigyógyult az imperialista ábrándból. Az események néha súlyos és véres tanulságai nem maradtak hatástalanok. Ennek dacára volt egy pillanat — egy ifjúkori álmok káprázatával teli pillanat — mikor V. Károly és Nagy Károly örökösének hihette magát. Hát ha mégsem hiú délibáb az egyetemes monarchia? Úgy

látszott, mintha a kormánypálca rövidesen kezébe akarna hullani. S akkor ki állhatott neki ellent? Amerika aranyával azt tehetette, amit akart!...

Egy ebben az időben rendezett ünnepség egészen különösen nemzeti jelentőséget nyert, abban az értelemben, hogy csodálatosan jelképezte a Franciaország elhivatásába vetett hitnek ezt a hatalmas lendületét. Az 1662. esztendőben lejátszódott *carrousel* ürügye a dauphin születésének megünnepélése volt. XIV. Lajos részletesen megemlékezik róla *Emlékirataiban*, bizonságául annak, hogy rendkívüli fontosságot tulajdonított ennek a megnyilatkozásnak. Utólag persze könnyű dolguk van a történetíróknak, akik a tényt nevetséges méretűnek állítják oda. Vannak például, akik nem látnak benne mást, mint Louvois ügyes sakkhúzását Colbert-rel szemben azzal a céllal, hogy zavarba hozza a pénzügyminisztert, honnan teremtsen elő a roppantul költséges ünnepséghez szükséges anyagi eszközöket. Az igazság ezzel szemben az, hogy Franciaország ez alkalommal ünnepélyesen kinyilatkoztatta a legnagyobb szabású politikai elgondolást, mely történelmében előfordult.

A valószínűtlenül pompás felvonulásból elég lesz a legjellemzőbb vonásokat kiemelni. Mindenekelőtt szembe ötlík, hogy a Király római császári jelmezben jelent meg, liktoroktól körülvéve, a lovai takarójára hímzett latin sorokkal. Ebben a pillanatban valóban úgy hat, mint Napoleon előfutárja. Az ékszerek és értékes szövetek szikrázásában és csillogásában mint a monarchia élő megszemélyesítője mutatkozik népei előtt.

»A Király — olvassuk a *carrousel* leírásának szentelt magyarázó szövegben — római módra volt öltözve, arannyal átszőtt ezüstbrokát kabátban, melybe nagy gyémántokat hímeztek bele. A gallér szegélye ugyanazt a díszítést mutatta, mint a kabát, negyvennégy gyémántrózsából állott és gyémántcsatokkal ugyanolyan anyagú és hímzésű váll-

pántok voltak hozzáerősítve. Három rendkívül széles, száz-hús gyémántrózsával hímzett szalag körítette ezt a káprázatos páncélt... Fején arany levéldíszes ezüst sisakot viselt, két nagy gyémánttal, kétfelől tizenkét gyémántrózsával és további tizenkét rózsából álló szíjjal. A sisakot tűzpiros tollakkal ékesített taraj koronázta... Sarui arannyal hímzett ezüstbrokátból készültek... A kard úgy telistele volt szórva gyémántokkal, hogy aranyfoglatukat alig lehetett észrevenni... Aranyos izabellaszínű, tűzpiros tollakkal és pazar gyémántokkal ékes lovon ült...»

Kísérete az öt világrész volt; ezek mindegyikét az udvar egyik főbb személyisége jelképezte. Utánuk jöttek a római császár, majd Perzsia, Törökország, India és Amerika császára. A cél a leírás szerint az volt, hogy valamiképpen a dauphin bölcsője köré csoportosítsák az összes világrészeket, hogy »úgy ábrázolják ezeket az összes nemzeteket, mint amelyek hódolni jönnek neki és elismerik uruknak és majdani parancsolójuknak«. Anyja jogán a dauphint máris az Indiák örökösének tekintették.

Végül még egy jellemző részlet: a Tuileriák homlokzatát eltakaró középső emelvény elő részén fekete márvány-lapon arany betűkkel ez a felírás volt olvasható: *Victricibus armis Lodovici, Francorum Imperatoris...* XIV. Lajost mint a frankok császárát üdvözltek. Arra készültek, hogy a Sast és az Oroszlánt leverjék. Ausztria és Spanyolország romjain Nagy Károly császárságának kellett új életre támadnia!

De ez a veszedelmes délibáb a Király józanságának napfényében hamar szertefoszlott.

Második fejezet

»CLAUSA GERMANIS GALLIA«

Az igazoló és jogi érveket felsorakoztató emlékiratok, a röpiratok és gúnyrajzok, a Király által Európa összes udvaraihoz eljuttatott békenyilatkozatok egész hadjárata után 1667-ben végre is kitört a háború Spanyolországgal — legalább ténylegesen, mert XIV. Lajos semmiképpen nem óhajtotta megtámadni a szomszéd birodalmat. Mint már mondtuk, saját állítása szerint nem tett egyebet, mint hogy jogos tulajdonát képező területeket katonailag megszállott. Az így megindult háború jó negyven évig tartott és csak néha-néha szakították félbe rövid pihenők, békekötések, melyek valójában csupán fegyverszünetek voltak és azt a célt szolgálták, hogy a hadviselő felek lélegzethez jussanak.

Ha számbavesszük a megelőző és a pireneusi békével végződő harmincéves háborút, jóformán egy második százéves háborúról beszélhetünk, mint a modern Franciaország egységének megteremtőjéről. Kimondottan nemzeti jellegű nagy mű ez a háború, amely Franciaországnak megszerezte helyét a világ nemzetei között. XIV. Lajos háborúi történelmünk e nagyfontosságú eseményének második, a francia nemzeti erők legnagyobb megfeszítését jelentő szakaszát tölti ki. A fiatal uralkodó minden rendelkezésére álló erőt

ennek a roppant munkának szentelt : egész szívét és egész lángelméjét vitte bele. Jobban lelkesedett feladataért, mint bárki körülötte. A nemzet, amelyet magával ragadott, de szükség esetén kényszerrel vitt és lökött a harcba, — mert sohasem szabad elfelejtenünk, hogy Franciaország a franciák ellenére teremtdőött meg, — a nemzet hatalmas erőfeszítést vitt végbe, kétségen kívül a leghatalmasabbat a napoleoni háborúk és az 1914-es világháború előtt. De még ez az erőfeszítés is mögötte marad a Királyénak, mert egyesegyedül az ő hajthatatlan, csökönyös, soha le nem győzött akarátának köszönhető, hogy Franciaország az összes szövetségeken diadalmaskodhatott és azzá a nagy modern állammá válhatott, amely még ma is.

Voltaire óta, aki pedig nagy csodálója volt, hozzászoktunk ahhoz, hogy ne lássunk XIV. Lajosban egyebet, mint a francia szellem megszervezőjét, Versailles és Marly építőjét, a gáláns ünnepek rendezőjét. A hadvezért rendesen lekicsinylik, ha ugyan nem ócsárolják. Igazában ezek a háborúk XIV. Lajos uralkodásának lényegét, hogy úgy mondjam, lelkét alkotják.

Ha utánanézőnk, hogyan írta le őket történetíróink legnagyobb része, Michelettől kezdve, azt hihetnők, hogy álmodunk. Nemcsak hogy nem értenek az egészből semmit, hanem ítéleteikben a legmegdöbbenőbb rosszhiszeműségről tesznek bizonyosságot — a hazafiatlansággal egyértelmű rosszhiszeműségről. Különösen Michelet háborít fel. Előítéleteinek igazságtalansága és elvakultsága kétségbeejtő. Az ember kénytelen azt mondani : »De hiszen ez a kitűnő ember vagy együgyű vagy bolond !« És hogy ne kelljen sokáig ilyen tiszteletlenséget tanusítanunk vele szemben, sutba dobjuk a könyvet, vagy sajnálkozunk azon, hogy ez a nagy francia bösz királygyűlöletében Franciaország legkézenfekvőbb érdekének letagadására ragadtatta magát. Elképesztő a nemzeti érzésnek ez a teljes elborulása ennél a

különben olyan éleslátású történésznél. XIV. Lajos elleni dühe Franciaország ellenségeinek táborába viszi. Elárulja a francia ügyet, csakhogy politikai szenvedélyeit kielégíthesse.

Mások nem vitatják ugyan háborúi szükségességét, de azt vetik szemére a Királynak, hogy ímmel-ámmal viselte őket és nem húzott belőlük annyi előnyt, mint lehetett volna. »Ugyan — mondják ezek — mire való ez a sok huza-vona, ez a sok habozás, mielőtt a kis Hollandiát mőresre tanítja? ... Miért kellett ennyit teketóriázni, mielőtt a kezügyébe eső Németalföldre ráteszi a kezét? ...« Elfelejtik azonban, hogy összes háborúiban XIV. Lajos egymaga állott egész Európával szemben, hogy a hollandok mögött ott állottak Anglia, Spanyolország, a Császárság és az északi államok. Negyven esztendőn keresztül Európa összeszövetkezett a francia nagyság leverésére, a liliom letiprására, *conculcare Lilia*, mint az akkori vitairatok mondták. Megérthetjük apáink büszkeségét, hogy olyan nemzet fiaii lehettek, amely ekkora ellenállásra volt képes. A Király jelmondata a francia címer fölött: »Egyedül mindenki ellen« ott szerepelt a kandallótéglákon még a csak kevésel azelőtt hozzánk csatolt Lotharingia házaiban is ... De talán ennél az elszigeteltségnél is súlyosabb nehézségeket okozott a Királynak ellenségei rosszhiszeműsége, akik állandóan mindent újra vitássá tettek. Csökönyösen húzódoztak attól, hogy a szerződéseket végrehajtsák. A béke sohasem volt más, mint a háború hallgatólagos folytatása. XIV. Lajos egész hosszú uralkodása folyamán mindig újra megismétlődött az, ami napjainkban a Ruhrvidékkel történt. Állandóan hadseregeket kellett készenlétben tartani, hogy a legyőzötteket a vállalt kötelességeik teljesítésére szorítsák, s hogy titkos támadásaiknak elejét vegyék. Mindezen nehézségekhez hozzájárult a Király rendelkezésére álló eszközök elégtelensége. Minden lángesze, maga és miniszterei minden szervező-

képessége s a francia erők minden csodálatos és bölcs latba-
vetése dacára nem volt elég hadserege és pénze, hogy az
egész Európát magábfoglaló szövetséggel megküzdjön.
A királyi kincstár helyzete borzasztó volt, a toborzás módja
sem kevésbé. XIV. Lajos nem érezte kötelességének, hogy
elődeinek ezeken a tévedésein változtasson. Ez az ő és Fran-
ciaország hibája volt — de főként Franciaországé: senki-
sem akart fizetni... Persze a carrouseleken és a diadal-
ívek homlokzatán szerettek a világ első nemzete lenni. De,
ezt újra hangsúlyoznom kell, nem voltak hajlandók ezért
sem egy embert, sem egy tallért áldozni.

Ilymódon a háborúk a végtelenségig elhúzódtak, mert
a viselésükhöz szükséges pénz hiányzott. Azért bizonyos,
hogy XIV. Lajosnak ezek a háborúi az akkori viszonyok-
hoz képest hallatlan erőfeszítést jelentenek. A hosszú idő,
ameddig ki kellett bírni, a minden fajtájú roppant eszközök,
melyeket elnyelt — mindez eléggé világosan igazolja a vál-
lalkozás páratlan vakmerőségét. Ha ilyen vezetővel
és ilyen elsőrendű munkatársakkal az elért eredmények nem
mindenben elégtették ki a franciák óhajait, viszont többet
elérni emberileg lehetetlen volt.

* * *

Eltekintve uralkodása kezdetétől és egy egész népétől
dédelgetett fiatalemberről nagyon természetes mámor pilla-
nataitól, XIV. Lajos mindig érezte és világosan ismerte az
akadályokat, melyek nagy, de szükséges és elkerülhetetlen
feladata megoldásában reá vártak. Az első naptól fogva,
melyen komolyan foglalkozni kezdett ezekkel a külpolitikai
kérdésekkel, eljárás módja ebben a két szóban foglalható
össze: okosság és mérséklet. A forradalmi és napoleoni
módszereknek élesebb ellentéte el sem képzelhető.

Van ebben valami meglepő és csodálatot érdemlő. A Ki-

rály fiatal, huszonkilencéves. Az egész nemzet sürgeti a hódító és terjeszkedő háborúkra. Nemessége ég a türelmetlen tettvágytól. Nagyszámú, jól kiképzett hadserege van, pénze, élelmiszere, municiója. A világon minden oka megvan, hogy haragudjon a spanyolokra, akik több, mint egy évszázad óta ellenségei a franciáknak, akik őt magát sértésekkel halmozták el, akiknek diplomáciája a rosszhiszeműség maga, akik magukat legyőzötteknek elismerni nem akarják, de a békefeltételeket sem teljesítik, akik szüntelenül azon vannak, hogy Európát ellene lázítsák. Tudatában van a császár közepszerűségének és igényeinek, a német fejedelmek és úgyszólván az összes északi uralkodók megvásárolhatóságának. Mindezt jól tudja. Minden legnyomósabb oka megvan arra, hogy erejét megmutassa és minden mentsége arra, hogy vele visszaéljen. Mégis uralkodik haragján és fékezi nagyravágyását. Fennen hirdeti, hogy nem akar senkivel háborúba keveredni. Jogai védősánca mögé húzódik. Csak miután Madridnak értésére adta igényeit, határozza el magát Flandria fegyveres megszállására s még akkor is azt akarja, hogy ennek a megszállásnak lovagias színezete legyen. A Király azért küzd, hogy hitvese lábai elé rakhassa törvényes örökségét. Mikor később Lille és Douai megnyitják előtte kapuikat, a Legkeresztényibb Királyné hazatérő jó uralkodóhoz illően nyomban eljön hű alattvalói meglátogatására és félelmetes férje hadseregének jelenlétét a magával igyekszik elfelejtetni.

Minden azon múlik, hogy a királyné öröklési jogát a spanyol trónra törvényesnek mondassa ki. Ha ezt elfelejtjük, semmit sem érthetünk meg XIV. Lajos politikájából és háborúiból. Mignet már régesrég kimutatta, hogy ez az öröklési kérdés uralmának tengelye. Csak mintha történetíróink nem adnának maguknak számot arról, milyen nagy nemzeti fontosságú volt ez a kérdés. Valósággal azt hiszik, mintha semmi egyébről nem volna szó, mint XIV. Lajos

dicsőségéről, legszemélyesebb nagyravágyásáról. Igazában azonban Franciaország léte vagy nemléte forog itt kockán. Németország roppant arányú megnövekedése a spanyol örökséggel — mely Spanyolországon és az Új Világon kívül az olasz, a burgund és a németalföldi alkirályságokat és kormányzóságokat is magában foglalta — azt jelentette volna, hogy ez az óriássá hízott Németország az egész szárazföld ura lesz, Anglia pedig a tengereké. Annak, aki a francia jövő oltalmazására született, kötelessége volt, hogy ezt a szerencsétlenséget minden áron és eszközzel elhárítsa.

Ezt a nehéz és hosszadalmas, ugyanannyi tapintatot, mint bátorságot és kitartást követelő munkát XIV. Lajos végtelen óvatossággal, minden dicséretet megérdemlő tisztánlátással végzi el. Már régen »az egész ügy a fejében van«, mint ő maga mondja. Mindenekelőtt elvileg leszögezi, hogy jog szerint ő az első és törvényes örökös: a spanyol király, a satnya II. Károly, Franciaország esküdt ellensége ezt végül maga is elismeri végrendeletében. De a spanyolok és a császár vitatják az örökösödési jogot, azon az alapon, hogy XIV. Lajos anyja és felesége forma szerint lemondtak infánsnői méltóságukról házassági szerződéseikben. Erre viszont a francia király azt feleli, hogy a lemondás érvénye a soha ki nem fizetett hozomány átadásától függött. Az egész nemzettel egyetemben úgy gondolkozott, csak nem mondhatta ki, hogy leghathatósabb érve Franciaországnak az élethez való joga. Nem engedhette meg, hogy egy egyszerű jogi szempont érvényesülése kedvéért hidegvérrel megfojtsanak egy nemzetet — az övét!

Miközben a kérdést így veti fel, nem húny szemet az előtt, hogy Európát jobban fogja nyugtalanítani, ha a spanyol örökösödési jog egy hatalmas és egységes Franciaországra, mint ha a gyöngye és zavarokkal küzdő Németországra száll. Okosan és mérséklettel kell tehát eljárnia, hogy Európával elismertesse a Legkeresztényibb Királyné

jogait : erőszakot kell alkalmaznia, ahol feltétlenül szükséges, különben azonban csellel és vesztegetéssel kell dolgoznia. Ez magyarázza meg a Király egész magatartását. Mihelyt megállapodás útján eléri azt, amit kívánt, megáll. Tudja, mibe kerül a legkisebb háború is és ez a megállapodás magában foglalja jogainak elismerését. Ismétlem, számára minden azon múlik, hogy az első örökös igényét elismertesse. Hogy ezt elérje, kerülnie kell az európai közvélemény felingerlését maga ellen. Nagyon fontos ugyan, hogy szomszédai meg legyenek győződve erejéről — de ugyanakkor okos dolog, ha evvel az erővel nem él vissza. Előre látja, hogy végül is magában fog maradni mindenki ellen, hogy a háború hosszú lesz és hogy hatalma, szervezettsége, népe felsőbbisége és saját lángelméje dacára végül engednie kellhet majd a számbeli fölénynek. Ezért hadseregét csak csinján szabad felhasználnia.

Ha ezt jól megértettük, nem csodálkozhatunk többé ha azt látjuk, hogy Flandria meghódításában félúton megáll. Hogy Courtray bevétele után hirtelen visszatér Compiègne-be és a Lille behódolását követő időben megint Saint-Germainben terem, bizonyos történetírók szerint avval magyarázható, hogy sietett vissza Madame de Montespan karjaiba, akire nagyon vágyakozott. Üres beszéd. Megállásának több rendbeli, igen fontos okai vannak. A legfőbb köztük az, hogy a szép hadi siker után diplomáciai eredményekre volt szükség. El kellett oszlatni a Szentatya aggodalmait, akit a spanyolok már döntőbíróul szemeltek ki, mindenekelőtt azonban elejét kellett venni a hollandok közbelépésének, akiket seregeink villámgyors előretörése Flandriában nagyon megrémített. »A hollandok — mondja a Király — aligha hitték, hogy tudok ellenem irányuló ármányos terveikről...« Éppen mert tudott róluk, mert tisztában volt a köztük, Svédország és Anglia között fenyegető szövetség veszélyével, sietett a közeli békekötésre való tekintettel új

zálogot szerezni. Mert az általa mindjárt kifejtendő okokból hasznosabbnak tartotta a tárgyalást, mint az elért előnyök alaposabb kihasználását. Ezért kerítette hatalmába a Franche-Comté. Előre látta, hogy a tárgyalás folyamán kénytelen lesz egyetmást visszaadni, igyekezett tehát ügyesen a lehető legtöbbet megszerezni.

Alig tette meg tehát az első lépéseket követeléseit érvényesítésére — és ne felejtjük el, hogy ezek a követelések múlhatatlanul szükségesek voltak ahhoz, hogy Franciaország védhető határhoz jusson —, a Király európai szövetséggel találta magát szemben.

Mit fog most tenni? Pillanatnyilag bizonyos, hogy erősebb, mint összes ellenségei együtt. Mégis úgy tesz, mint aki enged, beleegyezik a békébe. A francia közvélemény nagyrészt ellene volt ennek a visszavonulásnak. Még ma is sokan szigorúan bírálják. Hallgassuk meg magát a Királyt, hogyan igazolja eljárását. Úgy vizsgálja önmagát, mintha Corneille valamelyik tragédiájának hőse volna:

»Az elhatározás — mondja — kétségtelenül magában, véve is nehéz volt, mert mindkét oldalon számos nyomós ok állott egymással szemben. De a helyzet különleges nehézsége abban rejlett, hogy egyesegyedül voltam kénytelen határozni, nem lévén senki, akivel teljes bizalommal megbeszélhettem volna a dolgot... Egyfelől seregeim számára és erejére figyelmeztettek, melyeket latbavetni eltökélt szándékom volt, a spanyolok gyöngeségére és a tétlen közönyre, melyben látszólag egész Németország leledzett. Utaltak arra, hogy a küszöbön álló hadjáratra minden előkészületet megtettem már, hogy ujoncaimat besorozták vagy berendelték, hogy raktárain tele vannak és a költségek tetemes részén már túl vagyunk... De jöllehet, ezek az érvek valóban nyomósak voltak és alkalmasak arra, hogy egy nagyraavagyó szívre hassanak, sajnálatomra a másik oldalon még súlyosabb és alaposabb okokat láttam. Mert akik a

békéért szálltak síkra, nem vitatták, hogy erősebb vagyok a spanyoloknál. Csak arra mutattak rá, hogy a védekezéshez sokkal kevesebb erő kell, mint a támadáshoz ; hogy mennél előbbre jutok, annál gyöngébb leszek azáltal, hogy az újonnan meghódított területeken jelentős helyőrséget kell hátrahagynom ; hogy evvel szemben ellenségeim számban napról-napra erősödni fognak ; hogy ha kezdetben sikerülni fog is néhány jelentősebb hódítás, végül mégis csak kénytelen leszek rászánni magam vagy arra, hogy a békekötéskor az elfoglalt területek jórészét visszaadom, vagy arra, hogy *egymagamban örökös háborút viselek szomszédaimmal.*

De ezeken az okokon kívül, melyeket bárki felhozhatott, voltak mások is, melyek csak akkori titkos nézeteimtől függöttek... (a spanyol örökösödés kérdéséről vallott nézeteitől.) Szerencsém kilátásban lévő hatalmas gyarapodásában semmi nem látszott nekem szükségesebbnek, mint hogy kisebb szomszédaim szemében *a mérsékletnek és tisztességnek kijáró becsülést megszerezsem...* És úgy véltem, hogy ezeket az erényeket nem mutathatom ki világosabban, mint ha fegyverrel a kezemben mégis engedek szövetségeseim közbenjárásának és beérem közepes kárpótlással. Megjegyzem azonban, hogy ez a kárpótlás, amilyen közepesnek látszott, mégis fontosabb volt, mint hinnők, mert önkéntes átengedéssel kerülván birtokomba, *a lemondás elvének bizonyosfokú feladását jelentette*, mely a spanyolok állítása szerint a királynét minden családi örökösödési jogából kizárta...»

Szóval az aix-de-chapellei békeszerződésben, mellyel ez az első háború lezárul, minden egyéb szemponton győz a spanyol örökösödés kérdése — XIV. Lajos uralmának nagy problémája. Lajos a jövőre való tekintettel áll meg és mérsékli magát. A Franche-Comté is visszaadja, egyelőre. De a nyereség, mellyel megelégszik, valóban nem »közepes«, mert északi határaink jelentősen megerősödtek Flandria és

Hainaut egy részének elnyerésével, olyan területekével, melyek, mint ő mondotta, »mindenha a francia királyok tulajdonai és birodalmuk részei voltak.« Azonkívül Tournay, Oudenard és Charleroy, három ellenséges területen lévő és általunk megszállt város, további hódításokra csábított.

Be kell vallanunk, hogy az akkori háborúk, akárcsak az akkori külpolitika, lényegesen kevésbé bonyolultak voltak, mint manapság. Szereplői könnyen elsorolhatók, a küzdőterek pontosan elhatárolhatók voltak. Különösebb fáradság nélkül követhetjük a játszma minden fordulátát. De illő elismernünk azt is, hogy XIV. Lajos kezdő léteére kitűnő játékosnak mutatkozott.

* * *

Az aix-le-chapellei békeszerződés semmit sem intézett el. Ellenkezőleg, csak egy elkerülhetetlen összeütközés kezdetét jelezte. Az a férfiú, akit helyzete Franciaország érdekeinek állandó védelmezőjévé tett, nem hagyhatta a dolgot ennyiben.

Okoskodjunk francia módra és nem mint politikai metafizikusok: bizonyos, hogy nem nyugodhattunk bele abba, hogy határaink nyitva álljanak Németország felé az ismét spanyollá lett Franche-Comté résén, a fejedelmének visszaadott Lotharingián és a mindig könnyen ellenünk lázítható Pfalzon keresztül — Spanyolország felé pedig az Oise rosszul védelmezett nyílásán és a nem teljesen meghódított Flandrián át. Nem volt miénk sem Cambrai, sem Valenciennes, sem Maubeuge. Ellenségeink fondorkodása nemcsak az előbbrevivő utat akarta előlünk elzárni, hanem új szerzeményeink visszaadására is rá akart szorítani. Viszont pillanatnyilag mi voltunk a legerősebbek, a legjobban felkészültek. A nemzet jólfelfogott érdeke megkövetelte, hogy megelőzzük az ellenséget és meggyűlölt terveit.

Igy okoskodott a Király is. A történettudósok, akik az 1672. évi hadjáratban és az utána következőkben nem láttak egyebet a hollandok ellen felgerjedt XIV. Lajos személyes bosszújánál, önérzete hiú kielégülésénél, sőt a nélkülözhetetlenségre törekvő Louvois sötét mesterkedésénél — ezek a történettudósok gúnyt űznek Franciaországból és olvasóikból.

XIV. Lajos pontosan tudatában volt a helyzetadta szükségnek és első dolga az volt, hogy 1669-től kezdve biztosította magának Lotharingiát, melynek fejedelme, IV. Károly vonakodott kötelezettségének eleget tenni és továbbra is összeszúrta a levelet Németországgal. Másfelől a hármasszövetség — Hollandia, Anglia és Svédország — nem oszlott fel. Sőt Witt mindenképpen arra törekedett, hogy megszilárdítsa s minden eszközzel éket verjen Franciaország és Németalföld közé. A Király először a Lionne által végrehajtott egyik legügyesebb diplomáciai művelettel kísérelte meg az akció ellensúlyozását, úgy, hogy sikerült is neki Angliát elszakítani. Ezek után úgy hitte, hogy megszállhatja Hollandiát, Flandriára vonatkozó terveinek legfőbb akadályát.

Ebben a pillanatban az európai szövetség, melyről azt remélte, hogy megakadályozhatja, ellene fordult. Hatévi küzdelem után, melynek során a franciák számos győzelmet arattak és XIV. Lajos kivívta összes ellenségei becslését, ismét megállásra és a nymwegeni béke megkötésére kényszerült. Ezúttal a nyereség elég jelentős volt ahhoz, hogy a Királyt legnagyobb reményei kudarcáért vagy elodázásáért megvigasztalja. Végre birtokunkba került a Franche-Comté és a Rajna jobbpartján Freiburg, Lotharingia pedig zálogul maradt kezünkön — ugyanakkor Flandria felől védhető határunk lett, körülbelül ugyanaz, mint a mai.

Nymwegen után a Király egy pillanatig abban az ábrándban ringatta magát, hogy feladata befejeződött, vagy legalább is háborús szakasza lezárult. Ezentúl csak az lesz a dolga, hogy hódításait megszilárdítsa és békében éljen összes szomszédaival, legkivált Spanyolországgal. A békekötés után a Katolikus Király unokahuga kezét kérte tőle. A boldogtalan uralkodónak még örököse is születhetett volna. És akkor a spanyol örökösödés kérdése nem vetődik fel újra, vagy legalább is hosszú időre eltolódik. Végül pedig az új spanyol királyné jóvoltából a francia befolyás Madridban fölébe kerekedik az osztrák befolyásnak. Hogy békés szándékainak a legmeggyőzőbb módon bizonyosságát adja, a francia Király mindenekelőtt leszerelt: hadseregét felénél kisebbre csökkentette. Már a nymwegeni tárgyaláson meglepően mérsékelte igényeit és a legnagyobb jóindulattal mutatta értékes hódítások visszaadásával.

XIV. Lajosnak már régóta szinte rögeszméjévé vált, hogy szerzeményeit inkább megtartani igyekezzék, mint kiterjeszteni. El akarja kerülni, úgymond, azt a gyakori szemrehányást, hogy a franciák nem tudják győzelmeik gyümölcsét megtartani. Azt remélte tehát, hogy békében élvezheti az újonnan megszerzett, amúgy is elég drágán megfizetett előnyöket. De ezek az ábrándok hamar szétfoszlottak Franciaország ellenségeinek nagyon is nyilvánvaló intrikáitól.

Ugyanakkor, mikor unokahuga egybekelt a Katolikus Királlyal, a spanyolok egyik zaklatást a másik után találták ki madridi követe, Villars márki ellen. Biscayában és Flandriában a határincidensek naponként megismétlődtek. Francia csónakokat égettek el, kalmárhajókat ejtettek foglyul, futárokat tartóztattak fel. Végül pedig — ez volt a legsúlyosabb — a békekötés napja óta a spanyolok arra törekedtek, hogy szövetséget hozzanak létre Hollandiával és Angliával, ily módon kijátszandó a Franciaországgal kötött szerződést.

Ennek feltételei szerint ugyanis a spanyolok kötelesek voltak arra, hogy a francia királynak biztosítsák Dinant város, esetleg ehelyett Charlemont birtokát — és pedig egy éven innen a szerződés ratifikálása után.

Mikor ez az idő letelt, meghosszabbítást kértek. Szándékuk evvel, mint Villars márki bölcsen megmondotta, »nem az volt, hogy Dinant átengedésére idejük legyen, hanem hogy nyélbe üssék a véd- és dacszövetséget, melynek terve akkor merült fel köztük és Anglia, valamint Hollandia között, abban a meggyőződésben, hogy ilyen támogatással majd visszautasíthatják Charlemont kiszolgáltatását Franciaországnak, mely talán megijed attól, hogy a szövetséggel ujjat húzzon, de a legrosszabb esetben is ilyen hatalmas szövetségesekkel, akik alighanem Németországot is magukkal tudják rántani, újból egész Európát fegyverbe állíthatják érdekeikért, annak veszélye nélkül, hogy Flandrián kívül akár egyszer is meg kell ütközniük a franciákkal és sok mindent megigérnek szövetségeseiknek, amit nem fognak megtartani...«

Miért beszélnek hát mindig csak XIV. Lajos rosszhízműségéről, sohasem ellenségeiről? Tűrhetetlen ez főként franciák részéről, akik evvel az eljárásukkal az idegenek szekerét tolják: egy francia honfitársukra szórnak szidalmakat, akinek egyetlen bűne, hogy minden rendelkezésére álló eszközzel hazáját szolgálta és az ellene irányuló cselszövés hamis számításait keresztülhúzta vagy megelőzte. Főként Olivares minisztersége óta — ettől az erőszakos államférfiútól származik az a mondás, hogy *No hay gratitud entre reyes* — királyok között nincsen hála — a spanyol diplomácia megbotránkoztatta Európát kétszínűségével. Franciaországgal szemben ez az álnokság úgyszólván hagyományos volt Madridban. Evvel szemben XIV. Lajos *Emlékiratait* avval kezdi, hogy a következő szabályt állítja fel: »Bizonyos, hogy aki jó és nagy uralkodó akar lenni, azt előbb nagyon

becsületes embernek kell, hogy tartsák.« És később még ezt teszi hozzá: »Itt most, fiam, egy talán minden másnál kényesebb pontját fogom érinteni az uralkodók magatartásának. Eszem ágában sincs, hogy szószegésre akarjalak tanítani... De van némi különbség abban, ahogyan ezeket a dolgokat csinálják. Franciaország és Spanyolország koronáinak állapota ma és már régóta olyan, hogy az egyiket nem lehet felemelni a másik leverése nélkül... Ez olyan féltékenységet idéz elő közöttük, amelyről azt merném állítani, hogy természetes, azonkívül az állandó ellenségeskedés egy fajtáját, melyet a békeszerződések eltakarhatnak, de ki nem olthatnak soha... És hogy az igazat megmondjam, soha nem is kötnek szerződést egymással másként, mint ebben a tudatban. Akármilyen hamis pontokat is vesznek fel benne barátságról és szövetségről... mindnek voltaképpen, mind a két fél előtt jól ismert értelme az, hogy *kifelé* tartózkodni fognak mindennemű ellenségeskedéstől, mert titkos sérelmeket az egyik kölcsönösen mindig elvár a másiktól és nem is ígéri meg ennek az ellenkezőjét másképp, mint ahogyan a másik neki megígéri...«

A nymwegeni béke aláírása után XIV. Lajosnak több oka volt a bizalmatlanságra a spanyolokkal szemben, mint bármikor. Már Dinant és Charlemont ügyében kibujtak egyik vállalt kötelezettségük alól s ugyanakkor azon fáradoztak, hogy a Franciaország elleni ligát újból nyélbeüssék. Ilyen körülmények között, fejezi be a Király, »országaim iránti kötelességem megsértésének tartottam volna, ha a békeszerződést lelkiismeretesebben megtartottam volna náluk«.

* * *

Németországgal szemben ugyancsak helyénvaló volt a bizalmatlanság. Lipót császár a legnagyobb belső ellenkezéssel írta alá a békét. A magyarok felkeltek ellene és a törökök

fővárosát fenyegették. Nyilvánvaló volt, hogy ha ellenségeit lerázza magáról, első dolga lesz, hogy újra Franciaország ellen forduljon és lehetőleg visszavegye tőle, amit előbb neki átengedett. Miközben meghatalmazottjai Nymwegenben a békéről tárgyaltak, 1679 elején, egy császári sereg elfoglalta Straszburgot. Csak a vak nem látta, hogy az ilyen eljárás súlyos fenyegetéseket rejt magában.

Ekkor készítettek el XIV. Lajos és Louvois egy kettős tervet a francia határok biztosítására. Vauban azt a megbízást kapta, hogy szervezze meg a birtokunkban lévő erődök és területek védelmét — másrészt pedig Metzben, Brisachban és Besançonban egyesítési (reuniós) kamarákat létesítettek, hogy a vesztfáliai béke óta Franciaországhoz csatolt területekhez hozzászerezzék a hozzájuk tartozó birtokokat.

Ami Vauban munkáját illeti, ez valóban csodálatraméltó volt. Megváltoztatta városaink arculatát és mély nyomokat hagyott hazánk talajában. Fellegvárai és erődítményövei részben még ma is állanak. Omladozni hagyják őket, pedig legalább is a legszebbek közülük megérdemelnék, hogy kegyelettel megőrizzük őket, mint a francia nagyság megindító tanuit. Nézze meg bárki a lillei citadellát, vagy Franciaország másik végén, a spanyol határon, a montlousi citadellát, és el fog ámulni rajta, hogyan tudtak építeni az akkori idők mérnökei és vállalkozói Franciaország és a Király nagyobb dicsőségére. Sehol semmi pompa, semmi hiú dísz, de a valóban királyi tágasság, az állandó törekvés a művészire és szépre párosul itt a legaprólékosabb és legelőrelátóbb hasznosság szempontjával. Valóságos városok kicsiben, kápolnájukkal, előadótermükkel, a parancsnok házával, a tiszt lakásokkal, kemencékkel, pékműhelyekkel, raktárhelyiségekkel, kórházakkal... Lilleben, a monumentális nyugati kapu homlokzatán lantokat és fuvolákat ábrázoló domborművek láthatók, nyitott könyvek a sisakok és páncélok

győzelmi zsákmányai között. A nagy, Franciaország címerével koronázott kapu, ahogyan a római pajzsok és vesszőnyalábok közül kiválik, olyan fenséges, mint egy diadalív. Théophile Lavallée írta találóan több, mint egy félszázaddal ezelőtt a francia határokról szóló kitűnő kis művében (*Les Frontières de la France*), melynek egy középiskolánk könyvtárából sem volna szabad hiányoznia: »Tökéletes művészettel, a legaprólékosabb terepismerettel a legihletettebb, leggyakorlatibb nemzeti érzéssel mindent előreláttak, áttanulmányoztak, kiszámítottak. Mindent hűhó és feltűnés nélkül csináltak, mintha valami mindennapos, névtelen munkáról volna szó: a darabokat, a dokumentumokat, a részleteket még a kortársak is alig ismerték. Ezt egyszerűen úgy hívták, hogy a *Határmenti helyek szabályzata*. De a mű megvan, nagyságát önmagában hordja, egy félszázadon át Franciaország üdvét szolgálta és örök dicsősége annak a három embernek, aki létrehozta. Ezek: XIV. Lajos, Vauuban és Louvois...«

A másik határaink biztosítására szolgáló tervet, mely a reuniós kamarák hatáskörébe tartozott, ugyancsak teljes csendben hajtották végre, legalább kezdetben, »mintha valami mindennapos, névtelen munkáról volna szó«. Franciaország ellenségei nagy zenebonát csaptak ezek miatt a határkiigazítások miatt. A béke kellősközepén végrehajtott támadásoknak minősítették őket. A bámulatos csak az, hogy a mult század történetírói, a francia érdek teljes félreismerésével, együtt menetelnek az ellenséggel és szó nélkül aláírják ezeket a XIV. Lajos elleni förmedvényeket. Szégyenletes és szinte hihetetlen, de való, hogy a franciaellenes német közvélemény alázatos cselédeivé és terjesztőivé szegődnek. Akik a történetíró szigorú pártatlanságát mímelik, úgy ítélik ezekről a határkiigazításokról, mintha csak Lappföldön elterülő tartományokról volna szó. Pedig itt egészen egyszerűen a haza biztonságáról és létéről volt szó. Arról,

hogy Burgognet, Champagnet, a királyság fővárosát megvédjék a támadó ellen.

1679-ben, a nymwegeni béke megkötése után ez volt tehát a tulajdonképpeni helyzet. Másodízben sikerült megszereznünk a Franche-Comté-t. Igaz, hogy Németország felé, Montbéliard résén keresztül nyitva állott az út. Megtartottuk Elzászt, melyet harminc évvel azelőtt engedtek át nekünk a münsteri békeszerződésben, de tíz császári város, köztük Straszburg, kivonta magát a francia király fennhatósága alól és azt állította, hogy a császártól függ, akinek csapatai előtt meg is nyitotta kapuit. Az ilyen helyzet egy pillanatig sem volt tűrhető. Ezt a tényt nyomatékosan hangsúlyozni kell, mert hivatalos történetíróink egészen megfélemeznek róla: XIV. Lajosnak még a münsteri békeszerződés után is ténylegesen meg kellett hódítania Elzászt, azáltal, hogy elzárta a császári fegyverek és a német befolyás és aknamunka elől. Másfelől Lotharingiát, mely még mindig hercegéé volt, hiába szállottuk meg katonailag, védelmünk ezen az oldalon gyöngé és egyetlen előretolt erődítmenyünk Longwy volt. Végül a flamand határon az Oise részét Maubeuge és Cambray még mindig elégtelenül torlaszolta el. Szükségünk lett volna még Charleroyre, Dinantra, sőt Namurre. Mindent egybevetve, az ellenségnek mindenfelől szabad bejárása volt hozzánk. A védelmünkhöz szükséges területeket viszont kardcsapás nélkül újólag megszerezhettük, csupán hűbéruri jogainkkal élve, melyek az előző szerződésekben kifejezetten benne foglaltattak és elismerést nyertek. XIV. Lajosnak ostobának kellett volna lennie, ha nem használja ki jogait, melyeket ellenségei maguk hasonló alapon követeltek, hogy továbbra is tartsák állásaikat új hódításaink kellős közepén. Így a császár hasonló alapon állította, hogy joga van benn maradni Straszburgban és Elzász más városaiban. És vajjon a spanyol király mi mást tett, mint hogy ő is hűbéruri jogokat igényelt, mikor még

Nymwegen után is magának követelte a burgundi herceg címét? Ha a pireneusi szerződésben kénytelenek voltunk belenyugodni abba, hogy Livia spanyol enkláve maradjon Cerdagne közepén, ez is csak azért történt, mert don Luis de Haro ősi hűbéri eredetű jogokra hivatkozott.

XIV. Lajos, akárki elhiheti, pontosan tudta, hogy ellen-segei makacsul készülődnek a háborúra és az új szerződések megsemmisítésére, tehát a legvaskosabb hibát követte volna el, ha ölbetett kézzel nézi, hogyan foglalják el mások a hadászati legfontosabb területeket, mikor ezek megszerzése jogilag módjában állott. Mivel egész Európa egyesült erővel igyekezett Franciaországot meggátolni abban, hogy határai biztonságáról tényleges határai visszaszerzése útján gondoskodják, az adódó helyzethez képest cselet vagy erőszakot kellett alkalmazni ennek a létfontosságú célnak elérésére. Az utókor csak hálával adózhat a Királynak, hogy a visszacsatolások e munkáját ugyanannyi tapintattal, mint tett-erővel eszközölte. Az ő jóvoltából, ha újból üt a harc órája, mint mondani szokás, felvértezett állunk. A Király a védelem és szervezettség olyan fokára emeli határait, hogy tíz éven át Franciaország egy világgal dacolni képes, egyszerre harcol Flandriában, Németországban, Olaszországban, Katalóniában, az Atlanti Oceánra és a Földközi tengerre néző összes partjainkon. És mikor a hozzánk hasonlóan kimerült ellenség megint tárgyalni akar, az egyetlen kifogás, melyet XIV. Lajos ellen tehetünk, az, hogy nem aknázza ki győzelmeit, hogy túlzott mérsékletet tanúsít, mikor visszaadja a Rajna hídfőit, de főként olyan megerősített helyeket, mint Luxemburg és Mont-Royal, melyek az egész Pfalz uraivá tettek bennünket. Vauban, ennek az egész hadjáratnak hőse, felháborodott ezen a visszakozáson. Közvetlenül a szerződés aláírása előtt ezt írta: »A mód, ahogyan az általános békét kínálják nekünk, az én szememben gyalázatosabbnak látszik, mint a cateau-cambrésisi, mely II. Henrik

becsületén ejtett foltot, s melyet mindenkor az összes valaha létrejött szerződések közül a legszégyenletesebbnek tartottak.»

Csakhowy 1697-ben, a ryswicki béke aláírásakor, a spanyol örökösödés kérdése ismét felmerült. A Katolikus Király halála közvetlenül várható volt. XIV. Lajos, aki arra készült, hogy az örökségnek legalább egy részét megszerzi magának, kedvező hangulatot akart teremteni az európai közvéleményben azáltal, hogy bizonyosságát adta önzetlenségének. Jóllehet várt rá, mindent megtett, hogy új háború kitörését ebből az okból elkerülje. Tegyük hozzá, hogy a nagylelkűség természetében volt, mint általában a francia természetben. (Ez a sajátság mindig meglepi ellenségeinket, akik különösen képtelenek rá s akiket csak megvetéssel tölt el velünk szemben.) Végül XIV. Lajos ebben az időben inkább, mint bármikor, egy vészes befolyás alatt állott, amely ellen utolsó lélegzetéig bámulatos lelkierővel küzdött: Maintenon asszony és a burgundi herceget körülvevő vakbuzgó doktrinér szekta befolyása alatt. Hogy nagy nemzeti művétől eltérítsék, a végleg kimerült Franciaország képét festették elé, fülébe zúgatták »népei nyögését«. Ez a magához oly kemény ember sokkal érzelmesebb, sőt érzelmesebb volt, mint általában hiszik. Úgy, hogy a különben erélyesen fékentartott francia érzelmesség néhány politikai hibát is elkövettetett vele.

* * *

Mikor 1700 november 10-én XIV. Lajos elfogadta a Katolikus Király végrendeletét, amely főörökösének ismerte el másodunokaöccsét, a fiatal Anjou-herceget, a Király az egyetlen álláspontot foglalta el, amely méltóságának, valamint az ország érdekének megfelelt. Ha visszautasítja, Károly főherceg, a császár másodszülött fia foglalta volna el a

spanyol trónt. Azt pedig semmi áron sem engedhettük meg, hogy Madridban német király uralkodjék és Franciaország bekerítése előlről kezdődjék, mint V. Károly és I. Ferenc korában.

II. Károly, az utolsó spanyol Habsburg minden franciától való irtózása ellenére beletörődött abba, hogy elismeri az Anjou herceget, csak hogy a spanyol királyság épségét megmentse: egyedül XIV. Lajosnak, Európa még mindig leg-hatalmasabb uralkodójának unokája látszott alkalmasnak arra, hogy a birodalom széthullását megakadályozza. Önkéntelen behódolás volt ez a Legkeresztényebb Király tekintélye és tényleges ereje előtt. Ilyenformán — mint mondták — a tizennyolcadik század azzal kezdődött, hogy »hihetetlen siker csúcspontjára emelte a Bourbon-Házat«. Mindazonáltal XIV. Lajos nem részegedett meg tőle. Ez a kényúr, aki vérontás nélkül megérte egész élete legvérmesebb reményének valóra válását, egész uralkodása tervének csodálatos beteljesedését, a győzelem tetőfokán is meg tudta őrizni szelleme egész világosságát. Szavaiban és tetteiben egyaránt tökéletes méltóság és mérséklet tükröződött. Emlékszünk a történelmi jelenetre, mikor az Anjou herceget versaillesi szobájában a külföldi követeknek bemutatta. — »Uraim, — mondotta XIV. Lajos — íme a spanyol király. Születése tette hivatottá erre a koronára, úgyszintén a néhai király, végrendeletében. Az egész nemzet óhajtotta és sürgetőleg kérte tőlem, az Ég is így rendelte s én örömmel beleegyeztem.« És unokájához fordulva folytatta: »Légy jó spanyol, ez most a legelső kötelességed. De emlékezzél meg róla, hogy franciának születél és ápd a frigyet a két nemzet között: ez a módja annak, hogy boldogok legyenek és Európa békéje fennmaradjon.« Szép és nemes szavak! Már a bevezetés: »Uraim, íme a spanyol király!« — egy ragyogó szellem ötlete. Képzeli el, mit mondott volna hasonló esetben egy mai uralkodó, például II. Vilmos — és el kell ismernünk, hogy

ebben a Franciaország és Királya számára egyaránt dicsőséges pillanatban nem lehetett volna nagyobb és egyszerűbbet mondani.

A háború azonban mégis kitört. A Király tudta, sejtette beleegyezése félelmetes következményeit. Egyesek azt állították, hogy több következetességgel és ügyességgel elkerülhette volna az összeütközést. Ez vagy tévedés, vagy rágalom. II. Károly végrendeletének nyilvánosságra hozatala óta a császár afölötti haragjában, hogy kiforgatták az örökségből, kézzel-lábbal tiltakozott és amennyire gyöngesége engedte, készült a küzdelemre. Ami a tengeri hatalmakat illeti, Anglia és Hollandia elszörnyedt és feldühödött a gondolatra, hogy a spanyol Indiák kereskedelme, akárcsak a Földközi tenger forgalma francia kézbe kerül. Orániai Vilmos, XIV. Lajos személyes ellensége, háborút akart, és csak azért tett úgy, mintha elfogadná II. Károly végrendeletét, mert időt akart nyerni, hogy biztosabban támadhasson vetélytársára.

Igaz-e az, hogy XIV. Lajos elkövette a neki felrótt hibákat és fenhéjázásával új európai szövetséget hívott ki maga ellen?

Azt vetik szemére, hogy a parlament által beiktatott pátensekkel fenntartotta az Anjou hercegnek a francia koronára való jogát. Ez azt a látszatot keltette, mintha számolna avval a lehetőséggel, hogy Franciaország és Spanyolország egy Bourbon-herceg uralma alatt egyesüljön. De hiszen ez csak elővigyázatossági intézkedés volt, arra a nagyon valószínűtlen esetre, ha XIV. Lajos egyenes leszármazottjai mind kihalnának — azonkívül pedig nem volt szó arról, hogy V. Fülöp ebben az esetben is megtartaná-e Spanyolország koronáját. Tegyük hozzá, hogy az osztrák főherceg, aki változatlanul magának követelte a spanyol birodalom örökségét, semmi ilyenfajta lemondási szándékot nem nyilvánított. Mint Spanyolország királya, egyben Németország

császára is lehetett volna. Mi jogcíme lett volna XIV. Lajosnak arra, hogy önzetlenebbnek mutatkozzék ellenfelénél? Történetíróink nyilván abban a hiszemben vannak, hogy a francia király köteles állandóan megalázkodni és kapitulálni, miközben az ellenség egy jöttányit sem enged igényeiből.

Azt is módfelett rossz néven veszik XIV. Lajostól, hogy a *barrièrenek* nevezett helyekről kiűzte a holland helyőrségeket, melyek ott a ryswicki szerződés értelmében őrsön álltak ellenünk. Nem lehet belenyugodni ebbe a sok esztelenségbe. Talán bizony az új spanyol király, aki francia királyi herceg is volt, tűrte volna tovább flandriai városaiiban legádázabb ellenségei jelenlétét? És a francia állam feje, aki előrelátta a közeledő háborút, adta volna meg ugyanezeknek az ellenségeinek azt a hihetetlen előnyt, hogy továbbra is befészkelhessék magukat annak az országnak belsőjében, amelyet holnap ő kellett, hogy megvédjen és megtartsa unokájának? De mindez nem elég. Tűrte volna, hogy még egyszer veszélyeztethessék a francia határt?...

Valójában a hiba, amelyet XIV. Lajos — megint csak oktalan nagylelkűségből — elkövetett, abban állott, hogy ezeket a helyőrségeket szabadon engedte, ahelyett, hogy fogolyként megtartotta volna addig is, míg a hollandok szándékai tisztázódtak. Saint-Simon, aki nem sok gyöngédséggel viseltetik a Király iránt, a legindulatosabb szavakkal mutat rá erre a hibára, melyet *gyermeteg balgaságnak* minősít. »Huszonkét jó század volt, amit nekik küldött, ezekre fölöttébb szükségük volt, úgy, hogy nélkülük háborút sem tudtak volna indítani s ennek folytán nagy csalódást szereztek volna Angliának, a császárnak és az egész díszes szövetségnek, amely a két korona ellen tömörült és szervekedett.«

További alaptalan vád: felróják XIV. Lajosnak, hogy Stuart Jakabot ismerte el Anglia királyának, az angol parla-

ment által megválasztott és törvényesített Orániai Vilmossal szemben, amivel magára zúdította a protestáns közvélemény haragját. De hiszen a francia király tehetette, amit akart, a protestánsok úgysem adtak neki soha igazat. És meg kell vallani, hogy ez egyszer megint igen balgán járt volna el, ha két trónkövetelő közül választhatván, éppen azt ismerte volna el, aki ádáz személyes ellensége volt és aki minden szerződést lábbal tiport, mikor a franciaellenes szövetséget létrehozta. Mit mondjunk még? Stuart Jakab száműzött volt és boldogtalan. XIV. Lajos, jó franciához méltóan, lovagiasabbnak tartotta, ha az elnyomottnak fogja pártját és nem hagyja cserben annak ügyét, aki vendége volt.

Ha ez hiba, mindenesetre megbocsátható. XIV. Lajos súlyosabbakat is követett el. Legvégzetesebb tévedése az volt, hogy egy válságos órában hallgatott a kishitűek, főként Maintenon asszony sugalmazására. Majdnem elvesztette a háborút, mikor belement abba, hogy olyan városokat, mint Lille, Condé, Maubeuge és Straszbург, átengedjen az ellenségnek és közel volt ahhoz, hogy saját becsületén ejtsen csorbát, mikor segélyeket ajánlott a szövetségeseknek azért, hogy unokája, a spanyol király ellen harcoljanak. Szerencsére a legnagyobb bajban az öreg, beteg és sok csapástól porba sujtott ember nagynehezen mégis összeszedte magát. Ekkor volt a nemzet igazi vezére. Megtalálta a kellő hangot Franciaországgal szemben és a hazai föld megvédelmezésére megkapott tőle minden kívánható áldozatot. Egész környezetében az egyetlen vagy csaknem az egyetlen ember volt, aki nem vesztette el a fejét. Nagyszerű talpraállásának eredménye volt a denaini győzelem. Ez a győzelem egészen XIV. Lajos műve. A Denainnál indított eltérítő támadás döntő jelentőségű és valóban zseniálisnak mondható ötlete eredetileg a Király agyában fogamzott meg, aki lépésről-lépésre, óráról-órára követte tábornokait és térképpel kezében, a legkitűnőbb utasításokat adta nekik,

egyben pedig meghagyta teljes cselekvési szabadságukat. A pompás hadjáratra vonatkozó levelezés fölösen bizonyítja ezt a királyi kezdeményezést, mely végül is eloszlatta Villars marsall kételyeit. Ez *Emlékirataiban* megőrizte számunkra a Királlyal az ütközet előtt folytatott megbeszélései emlékét. XIV. Lajos azt ajánlotta neki, hogy miután megütközött, húzódjék vissza a Somme mögé. »Ismerem régről ezt a folyót, — mondotta neki — nagyon nehéz rajta átkelni. Vannak jól védhető helyei. Én magam pedig elmennék Peronneba vagy Saint-Quentinbe, összeszednék ott minden összeszedhető csapatot és megpróbálnék Önnel egy végső erőfeszítést, hogy vagy együtt vesszünk el, vagy megmentjük az országot, *mert abba sohasem tudnék belenyugodni, hogy az ellenséget fővárosom közelébe engedjem.*»

Az ilyen szavakhoz nincs mit hozzátenni. Ez a büszke hang magában elég dicséret az öreg Királynak, aki vereség esetén bizonyára úgy cselekedett volna, ahogyan megmondta.

* * *

Hála a hősieks ellenállásnak, nemcsak minden csorbát kiköszörült, hanem az előző háborúban szerzett hódításait is egészen kevés kivétellel meg tudta tartani.

Az utrechti és rastadti béke értelmében birtokunkban maradt a Franche-Comté, Elzász tíz császári várossal, köztük Straszburggal — a csak 1681-ben hozzánk csatolt Straszburggal, melyet XIV. Lajos és miniszterei kitartó, egyszerre erélyes és okos munkájának köszönhetünk, Straszburggal, a Rajna hídfőjével és Franciaország egyik kulcsával, melynek visszaszerzése napjainkban oly sok véraldozatba került. Másfelől az ideiglenesen hercege birtokában meghagyott Lotharingia is ténylegesen a miénk lett. Északi határunk szilárdabb összetételű volt, mint akár ma. 1815-ben elvesztettük az Oise és a Saar völgyét védő helyeket. Ezeket

sohasem kaptuk vissza. Ugyanekkor a Franciaországot Spanyolország és a Habsburg-ház részéről fenyegető bekerítés végleg tárgytalanná vált. A Habsburgok oldalágának helyét a Bourbonok foglalták el. Ez az előny még ma is érezteti hatását. Pireneusi határunk valamennyi között a legnyugodtabb.

A tenger és a gyarmatok tekintetében nem dőlt el semmi. Utrechtben átengedtünk Angliának kereskedelmi területeket és előjogokat. De szövetségben voltunk Spanyolországgal, az akkori világ legnagyobb gyarmati hatalmaságával. Továbbá, mint a bécsi követünkhöz, Luc grófhhoz intézett utasításokból kiderül, XIV. Lajos közvetlenül halála előtt olyan új szövetségek létrehozásán fáradozott, melyek lehetővé tették volna neki, hogy új háborút kezdjen Anglia ellen. Ausztria akkor szövetségeseünk lett volna és segítségével megőriztük volna a békét a kontinensen, viszont szabad kezet kaptunk volna a tengeren.

Mindent egybevetve, XIV. Lajos olyan jelentősen megnagyobbodott és védett Franciaországot hagyott maga után, amilyen azelőtt soha nem volt. Ezért a jótettéért a nemzet teljes hálájára formálhat jogot. Természetesen mondhatja valaki, hogy az elért eredmények nem állnak arányban a kivívásukhoz szükséges állandó, 100pant erőfeszítésekkel. De gondoljunk Európa ellenállására. Első lépéseitől kezdve egy egész világ fordult vele szembe. Dicsősége nagyrészt abban van, hogy egyedül küzdött mindenki ellen, hogy negyven álló évig félelmetes szövetségesekkel dacolt. Ma, sokkal kedvezőbb körülmények között, mikor az egész, vagy jóformán az egész világ szövetségeseünk, nemcsak hogy területi előnyöket nem tudunk kiharcolni régi határainkon túl, hanem még azt sem tudjuk keresztülvinni, hogy követeléseinket megfizessék.

Ne felejtjük el soha, ha XIV. Lajos háborúiról van szó, hogy helyzete azé az emberéhez volt hasonlítható, aki előtt

minden utat eltorlaszoltak s aki csupán saját erejére, szerencsájére vagy az ellenfél gondatlanságára számíthat, mikor a még így is nagyon veszedelmes áttörést megkísérli. Ilyen viszonyok között tartós sikerek elérése fölöttébb nehéz volt. Mégis, az összes nehézségek ellenére elérte a legfontosabbat : hogy végre védhető határaink voltak. Nem hazudott tehát XIV. Lajos, mikor első győzelmei után érmet veretett evvel a felírással : *Clausæ Germaniæ Gallia*. Valóban, amennyire ez a bizmatlan és minden erejével ellene acsarkodó Európában lehetséges volt, XIV. Lajos elzárta Galliát a germánok elől.

De nem hazudtak a versaillesi kastély bejáratát díszítő allegórikus alakok sem. Mindent egybevetve, Spanyolország és Németország legyőzöttek vagy tétlenségre kárhoztatva került ki a mérkőzésből. Franciaország ellenségeinek nem sikerült a liliumot megsemmisíteni. A Sas és az Oroszlán hosszú ideig képtelenek voltak arra, hogy nekünk ártsanak.

Harmadik fejezet

A KIRÁLY SZEREPE

Ezek a nem annyira fényes, mint tisztességes, de az ország léte szempontjából rendkívül fontos események egyesek szerint állítása nem tudhatók be XIV. Lajos érdeméül. Mindent miniszterei és tábornokai csináltak. Az ilyesmi hízeleg a tizenkilencedik század anyagias és alantasan demokrata elfogultságának, amely a többet a kevesebből származtatta le, a lét legmagasabbrendű formáit mint az atomok merő összetételét magyarázta és a nagy emberben nem látott egyebet, mint örökölt tulajdonságok szerencsés találkozását a pillanat és a környezet adottságaival. Igazában a nagy vezér vagy nagy uralkodó mindig egyetlen akarat és szellem, szellemi és akarati elemek összhangja, amely a történelem adottságait gátak közé szorítja vagy neki tetsző irányba kényszeríti.

Hogy XIV. Lajosnak elsőrendű munkatársai jelentősen segítségére voltak, világos. Ő maga sohasem habozott ezt elismerni. És munkatársai közül a nemzet volt az, amelyet mindenekelőtt csodált, amely iránt a legtöbb hálára érezte magát kötelezve. Az 1672-ös háborúról szóló emlékirataiban jogos elégtétellel állapíthatta meg: »Ennek a háborúnak folyamán, bátran dicsekedhetem vele, *megmutattam, mire képes Franciaország egymaga*. Milliók gyűltek össze tőle

szövetségeseim számára, kincseket osztogattam szét és abban a helyzetben vagyok, hogy félelmet kelthetek az ellenség soraiban, bámulatra bírhatom szomszédaimat és kétségbe ejthetem irígyeimet. Összes alattvalóim teljes erejükből támogattak céljaim elérésében: a hadseregben bátorságukkal, királyságomban buzgalmukkal, az idegen országokban iparkodásukkal és képességeikkel. *Hogy mindent megmondjak, Franciaország megmutatta, mi a különbség más nemzetek teljesítménye és az itteni között.*» Napoleonnak katonáihoz intézett szavaira emlékezünk: »Katonák, meg vagyok veletek elégedve!« De XIV. Lajos gondolata gazdagabb és mélyebb. A hála egyetlen érzésében nemcsak a nemzet összes osztályait és rendjeit öleli magához, hanem a nemzeti tevékenység minden nemét is. Jegyezzük jól meg, a francia Király arra büszke, hogy ilyen nagy nemzet parancsolója lehet.

Ugyanígy hálásnak mutatkozik miniszterei és tábornokai iránt. Unos-untalan kifejezi nekik köszönetét, szerencsét kíván nekik mindahhoz, amit »a szolgálat érdekében« tesznek. Ami a háborúk előkészítését és megszervezését illeti, akár ha hadjárat vezetéséről volt szó, akár ha valamelyik megerősített helyet kellett védeni vagy támadni, sokat köszönhetett hasonlíthatatlanul kitűnő hadügyminisztere, Louvois tehetségének és tetterejének, de Clervillenek, Vaubannak és a másodrendű nagyságoknak is, amilyen Chamlay volt.

Gyakori, hogy Louvoist úgy állítják oda, mint XIV. Lajos rossz szellemét. Sokan felróják neki durvaságát és cinizmusát. Mindez felfogás dolga. Lehet, hogy a cinizmus és durvaság bizonyos fokig szükséges volt, mikor túlzott tisztességből eredő megfontolásokat kellett ellensúlyozni, a Király állandó félelmét attól, hogy valakit megbántson vagy valakinek fájdalmat okozzon, aztán meg a nagylelkűség és emberiség nagyon is francia érzéseit. Tudvalévő, milyen nehezen tudta

Louvois a Királyt rávenni, hogy beleegyezzék a Pfalz felégetésébe és elpusztításába, mely bőszerű felháborodást keltett Franciaország ellen Németországban épúgy, mint Európa egyéb államaiban. Történetíróink jámbor képpel osztják ezt a felháborodást. Igazuk van. A kegyetlenség mindenkor és mindenütt kegyetlenség marad. Louvois levelezéséből kiderül, hogy XIV. Lajosnak fájt, mikor ilyen parancsokhoz kellett hozzájárulnia. Mégis jegyezzük meg, hogy a Saint-Simon elbeszélte híres jelenet, — mikor a Király reszket a dühtől, mert Louvois az ő tudta nélkül parancsot adott Trier felgyújtására és felkapja a piszkavasat, hogy megüsse miniszterét — ez a jelenet alighanem szerzője csapongó képzeletének szüleménye, mindenesetre erősen vitatják. De itt ismét kénytelenek vagyunk arra utalni, hogy a német véleményről befolyásolt mai francia történetírók úgy beszélnek erről a tényről, mint a legoktalanabb kegyetlenségről. Azt nem mondják meg, hogy valójában itt Elzász és Lotharingia, sőt talán a királyság megmentéséről volt szó, melyet ugyanolyan invázió fenyegetett, mint amilyen 1674-ben kevés híján sikerült. Azt sem fűzik hozzá, hogy az elpusztított területek lakóit a lehetőséghez képest kárpótolták és tízéves teljes adómentességgel Elzászban és Lotharingiában telepítették le. Époly kevésbé emlékeznek meg arról, hogy szigorúan katonai szempontból a Pfalznak ezt az elpusztítását Napoleon Louvois egyik legnagyobb tettének minősítette: »Wellingtonon és rajtam kívül — mondta — senki nem tett volna ilyesmit.«

De akárhogyan van, nyilvánvaló, hogy XIV. Lajos Michel Le Tellier fiában szíve szerint való hadügyminisztert kapott. Ők ketten szervezték meg a modern hadászatot — a háborút mint mindinkább tudományos feladatot vagy legalább is mint olyan műveletet, mely mindenekelőtt a rendelkezésre álló eszközök és erők adott ponton, megfelelő időben való összpontosításának módszerében és művészeté-

ben áll, szóval mint olyan műveletet, amelynek irányítása egy irodából vagy dolgozószobából történik. XIV. Lajos és Louvois voltak a modern vezérkarok megteremtői. E téren a Király Turenne tanítványa volt, úgy mint a politikában Mazarin tanítását követte. A marsall hideg és meggondolt ember volt és módszere a lehető legélesebben különbözött egy Luxembourg és Condé szeleburdiságától és gyakran kockázatos rögtönzésétől. Mindazonáltal a Királynak elég tapasztalata volt a hadi mesterségben ahhoz, hogy tudja, alkalomadtán milyen értékesek ezek a tulajdonságok is. Úgy Luxembourgot, mint Condét őszintén csodálta értük. Noha alapos okai voltak arra, hogy az utóbbival szemben bizalmatlan legyen, sohasem mulasztotta el, hogy kimutassa iránta leghízelgőbb nagyrabecsülését. 1673-ban, Maestricht bevétele után, így írt neki: »Mon cousin, az ön barátságába vetett bizalmam már levele vétele előtt nyilvánvalóvá tette nekem Maestricht elfoglalásán érzett örömét. De bevallom, levele olvasásakor igen nagy öröömre szolgált, hogy önhöz hasonló embertől kapok ilyen természetű bókokat. Nem volna könnyű ennél kellemesebbeket mondani nekem. Fogadja köszönetem.« És később, a Casselnél Fülöp öccse által aratott győzelem alkalmából, a következő sorokat intézte ugyancsak Condéhoz: »Kelt a háborúban, a cambraii citadella előtt, 1677 április 15-én. Mon cousin, igaza van, hogy szerencsét kíván nekem a casseli győzelemhez. Ha magam, személyesen vívtam volna ki, akkor sem szolgálhatna nagyobb öröömre, mint így, tekintettel a tény nagyszerűségére, a helyzet fontosságára, főként azonban öcsém dicsőségére. Egyebekben nem lep meg az öröm, melyet ön érzett ebből az alkalomból. Hiszen csak természetes, hogy ön is azt érezze a maga részéről, amit hasonló sikeréknél mások éreztek az ön jóvoltából.« — Bevallhatjuk, lehetetlen volna több tapintattal és lekötőleőbb módon játszani azt a szerepet, amelyet kire-kire kiosztanak.

A minisztereken és a tábornokokon kívül megérdemelt hódolat illeti meg a francia nemességet is, mely mindenkinél inkább hozzájárult XIV. Lajos uralkodásának katonai sikereihez.

Még ma is közkeletű szólásmód, hogy az utolsó Bourbonok alatt a francia nemesség nem volt egyéb, mint »felcicomázott lakájhad«, előszobatöltelék. Kétségtelen, hogy aki csak nevet viselt, akinek csak rangja volt a hadseregben, igyekezett időről-időre Versailles levegőjét szívni. A katonai műveletek minden évben az első őszi esőzések után megállottak és csak tavasszal kezdődtek el ismét. A tisztek az udvarnál ütötték fel téli szállásukat és pihenték ki háborús fáradalmaikat a megérdemelt élvezetek között. Ezek a tisztek nagyrészt derék emberek voltak és szenvedélyesen szerették mesterségüket. Súlyos tévedésbe esik, aki arról a nemesi felkelőseregről ítéli meg őket, amelyet egy fejvesztett pillanatban hívtak be és melynek oly siralmas szerepe volt az 1674-es hadjáratban. Ezek a falusi galambdúcaiktól sebtében elszakadt kurtanemesek voltaképpen csak a nemzetőrség egy fajtája voltak, rosszul felszerelt és rosszul kiképzett póttartalékosok. Nem köztük, hanem a Király családjában, testőrségében és muskétásai között kell keresnünk a szóbanforgó kor igazi katonai nemességét. Ezek a gondosan kiválogatott és összeállított elitcsapatok az egész többi hadseregnek mintaképül szolgáltak.

De általánosságban is azt lehet mondani, hogy XIV. Lajos alatt a francia nemesség több és jobb katonaságot adott a Királynak, mint bármikor. Velence követe írta ebben az időben kormányának: »A francia királynak annyi katonája van, amennyi alattvalója.« Állott ez az egész nemességről, de főleg a nem elsőszülött fiúkról, az összes vagyontalan nemesifjakról, akik nem élhettek egyébből, mint egyházi javadalomból vagy kapitányi fizetésből. Legtöbbjüknek a háború volt egyetlen megélhetési lehetősége. Ha

a Legkeresztényibb Királyért nem hadakozhattak, engedélyt kértek tőle, hogy a császár, esetleg a szultán seregében szolgálhassanak. Ebben kétségtelenül volt némi kockázat: a fosztogató és turbulens ifjúság, melynek egyetlen vágya az volt, hogy »felélje« a meghódított országokat, könnyen mindenféle kalandokba ránthatta bele parancsnokait, sőt a Királyt magát is. Mindenki megengedett dolognak tartotta nemcsak a fosztogatást és sarcolást, hanem azt is, hogy adott esetben fegyveres csínyre használják fel ezt a fiatalságot, mely nem is akart mást, mint a zavarosban halászni. 1690-ben, egy nagy európai összeütközés előestéjén Thésut abbé, Bussy-Rabutin levelezője a világ legtermészetesebb hangján írja: »Franciaországnak háború kell, hogy fiatalságát foglalkoztassa és ebben a mesterségben kitanítsa...« Új hadjárat hírére a nemes önkéntesek olyan tömegben jelentkeztek, hogy igen sokat közülük vissza kellett utasítani. 1667-ben, mikor a flandriai hadjárat megindulni készült, rendkívüli számban jöttek az ujoncok: »A szolgálatomra sietők buzgalma akkora volt, — mondja a Király *Emlékirataiban* — hogy minden alkalommal, mikor valamit tenni lehetett, legnagyobb fájdalom az volt, hogy vissza kellett tartanom a jelentkezőket; mint az látható volt, mikor Dieppeben hajóimat akartam legénységgel megrakni. Ugyanis a kirendelteken kívül akkora tömeg önkéntes jelentkezett, hogy kénytelen voltam valamennyit elutasítani, sőt *meg is büntetni egyeseket az első csoportból*, akik tudván, hogy vissza fogják őket utasítani, egyszerűen elindultak anélkül, hogy engedélyt kértek volna tőlem.«

Azt lehet mondani, hogy ebben az időben majdnem csak a nemesség adózott a Királynak vérrel. Aránylag kisszámú hadsereg kereteit alkotta, melyben a külföldi ezredek jelentős helyet foglaltak el. Az arányszámot véve alapul, a nemesség sokkal több katonát adott, mint a nemzet

többi része. XIV. Lajos egész uralkodása alatt a francia főnemesség folytonosan életét áldozta. Apáink, akik erősebb szívűek voltak nálunk és büszke némasággal viselték gyászukat, nem egykönnyen lágyultak el olyan eseményektől, melyeket kikerülhetetlen megpróbáltatásoknak fogtak fel. Mégis ha figyelmesen olvasgatjuk az akkori leveleket, megtudjuk belőlük, milyen fájdalmas szorongással követték az otthon maradt öregek az ostromok és ütközetek fordulatait. Az ágostai Liga háborújának kezdetén Bussy ezt írja: »Sajgó szívvel gondolok a szegény anyákra, mint Madame de Saucour és Madame de Calvisson...« Ez a finom, nemesen bátor sajnálkozás végigvonul XIV. Lajos egész uralkodásán. Massillon lendületes ékesszólása kell hozzá (*Oraison funèbre de Louis le Grand*), hogy egy pillantást vessünk a fájdalomnak ebbe a nemzeti szempontból mégis oly szükséges háborúk ásta szakadékába és hogy megértsük, mit jelent az áldozatok e sorozata, melyeket a nemzet egy egész része hozott: »Közttereinken emelkedő büszke emlékoszlopok — kiált fel a szent szónok —, mire fogjátok emlékeztetni ivadékaikat?... A borzalom és a vérontás egy hosszú századára fogjátok őket emlékeztetni, a francia nemesség színe-javának sirbaomlására, sok-sok ősi család kihaltára, gyászoló anyákra, akik még mindig siratják elvesztett gyermekeiket...«

Ezek a gyermekek örömmel áldozták fel magukat a Király dicsőségéért és Franciaország nagyságáért. A Rajnán való átkeléskor, 1672 június 12-én valóságos hősi téboly fogott el mindenkit. Még az öreg Condé is, mint a fiatalok, uralkodója szemeláttára akart megsebesülni.

* * *

De bármekkora volt a francia nemesség áldozatkészsége és a nemzet egy részének odaadása, akármilyen nagy volt

a tábornokok tehetsége vagy lángelméje, a miniszterek, sőt a legkisebb segédhivatalnokok tevékenysége, a legfőbb szerep mégis a Királynak jut ezekben a háborúkban, melyek egy évszázad tartamára biztosítják az országot ellenséges betörésektől.

Szerepe ugyanaz, mint egy vezérkari főnöké. Elég elolvasnunk levelezését, katonai emlékiratait és világossá válik előttünk tényleges, állandó és állandóan cselekvő részvétele mindabban, ami a seregek felvonulására és ellátására vonatkozik, a hadjáratok, sőt a merőben másodrendű műveletek irányításában. Az általános terveket és — ha a táborban tartózkodik — az alkalmi elhatározásokat részletesen megbeszéli. Miután az illetékesekkel tanácskozott és minden értesülést beszerezett, a Király dönt végső fokon. Ő állapítja meg a menetelés rendjét és időpontját. Sajátkezű jegyzetekkel látja el tábornokai jelentését, Louvois vagy külföldi kiküldöttei bizalmas leveleit. Szinte fillérre kiszámítja, ami élelmiszerre és munícióra kellene fog. A legszerényebb szerszámgig felsorolja azt, ami az ostromokhoz szükséges: »Ezer gránát, húsz pár kipróbált lőfegyver, rohamsisakok, kétezer homokzsák, száz balta azok számára, akik a sáncot fogják megtámadni... Ezerötszáz szekercs és ötszáz baltás megy a tüzéség előtt...« 1672 június 1-én, mikor a híres rajnai átkelést készíti elő, maga írja a következő napiparancsot: »Holnap száz ember szerszámmal előreküldendő, hogy kora reggel elindulva, tegye alkalmassá az utakat, vágja ki a kerítéseket és minden egyebet elvégezzen, amit a parancsnok szükségesnek lát... Négyórai menetelés. Elöl a zsandárok, ezek mögött Roye gróf brigádja, aztán a Feuillée- és a Königsmarck-brigád, ezek az erdő mögött maradnak és rőzsepalánkokat készítenek (az árkok feltöltésére)... Utánuk következik a gyalogság, ez az erdő mögött áll meg, úgyhogy az ostromlottak ne lássák... Soissons gróf a gyalogságot vezeti, a nagymesternek a

tüzérségre lesz gondja. Rochefort Genlis-vel együtt megy őrhelyére. Lorraine lovag velem jön. Montal előremegy az utak karbantartására. Fourille mellettem marad...»

Látjuk, a legkisebb részlettel is foglalkozik. Saint-Simon azt veti szemére, hogy bele is vész a részletekbe. De *Emlékirataiban* ő maga figyelmeztet rá, hogy ez a foglalatosság számára nem volt egyéb, mint eszköz, hogy miniszterei és segédek figyelmét és buzgalmát serkentse. Azonkívül kitűnő módszernek bizonyult arra, hogy a helyzetet jól megismerje : »A részletek ismerete, amely csak néha, inkább változatosság okából, mint rendszeresen szerzendő meg, lassanként és fáradság nélkül ezerféle dologról tájékoztat és nincs haszon nélkül általános elhatározásoknál...« Szeme mindig nyitva volt és figyelmét semmi sem kerülte el. A külföldiek bámulták átható és aprólékos látását, melyhez elképesztő emlékezőtehetség is járult. »Egyetlen szempillantással, — mondja Primi Visconti —, akár szobájában van, akár a kápolnában vagy a szabadban, mindent és mindenkit lát. Egyszer egy lovaglás közben Versaillesben ő volt az egyetlen, aki észrevett egy tolvajt, amint éppen a fiatal Villars-Orandate zsebébe nyúlt... A minap, mikor egy század lovas gránátos fölött tartott szemlét, három év múltán ráismert egy lóra, amely a valenciennesi helyőrségből való volt és mivel a ló rúgós volt, figyelmeztette az udvari embereket, hogy ne menjenek hozzá közel...«

Súlyt vet arra, hogy minden tiszt tudja : a Király szeme rajta függ. Névszerint ismeri őket és ír vagy irat nekik, hogy vonzalmáról és szeretetéről biztosítsa őket. Haláluk elszomorítja, sebesülésük híre aggodalommal tölti el, intelmeket intéz hozzájuk, hogy vigyázzanak az egészségükre. Nincs még egy hadvezér, aki nála jobban gazdálkodott volna avval, ami ma durván »emberanyagnak« neveznek. Nagyon is jól tudja, mit ér egy hadsereg. De főleg emberségből, igazi lelki jóságból irtózik minden fölösleges vérontástól. Vége-hossza nem lenne,

ha idézni akarnók levelezéséből azokat a részeket, melyekben a sebesültek állapotáért aggódik vagy azt kéri, hogy a legnagyobb gonddal ápolják őket : Nagy bánatomra szolgált — írja Coligny grófnak — a halottakról és sebesültekről felvett jegyzék, melyet nekem küldött, noha tudom, hogy az ilyesmi elkerülhetetlen. *A sebesültek ápolására fordítsák a legnagyobb gondot, látogassák meg őket nevemben és közöljék velük őszinte sajnálkozásomat . . .*» De nem éri be evvel a plátói vigasztalással, hanem ajándékokat is küld nekik — »hatszáz livret a lovaskapitányoknak, négyszáz livret és háromszáz livret a kornétásoknak és a gyalogosoknak fejenként dupla zsoldot...» Beaufort hercegnek berberföldi expedíciója közben ezt írja : »Fordítson különös gondot a betegekre és sebesültekre. *Közölje velük, hogy szenvedéseikkel együtt érzek és biztosítsa őket arról, hogy sebesüléseik mindenkor hathatós ajánlások lesznek nálam . . .* Megmondhatja a katonáknak, hogy egyáltalában nem feledkeztem meg róluk, sőt elrendeltem, hogy naponként mindegyikük a zsoldon kívül egy sout kapjon soronkívül, hogy amellettt élelemmel is ellássák őket és *hogy tudni akarom azok nevét, akik kitiűntetik magukat.* Szükséges lesz továbbá felhasználni őket a végzendő munkáknál, hogy keresethez jussanak, főként azonban gondoskodni kell számukra lakásról, nehogy megbetegedjenek . . .» És egy másik helyen : »A fődolog, hogy továbbra is nagy gondot fordítsanak a betegekre. *Nem győzöm ezt újra és újra figyelmébe ajánlani.*»

Szóval nem szorítkozik arra, hogy csak a vezéreknek kedveskedjék, például Vivonne hercegnek, régi játszótársának, akit pajtásként kezel . . . A közlegényre is van gondja. Tetszeni akar az egyszerű katonának és tart arra, hogy katona-királynak tekintsék. Már serdülő korában törődik muskétásaival, toborzásukkal, felszerelésükkel, sőt egyenruhájukkal is és ezt ugyanavval a szenvedéllyel és pontossággal teszi, amilyent később Frigyes Vilmosnál

látunk gránátosai iránt. Állandó érintkezésben áll csapataival és nagy kedve telik a szemlékben (olyannyira, hogy a párizsiak ki is csúfolják érte), a folytonos gyakorlatozásban és fegyvergyakorlatok végrehajtásában, a katonai mesterséget pedig már tizennégyéves korától kezdve kiváló mesterektől tanulja meg. Megjegyzendő, hogy uralkodása összes hadjárataiban ötvenötéves koráig maga is résztvett és csak akkor hagyta abba, mikor fájdalmas köszvény-rohamai teljesen lehetetlenné tették számára a lovaglást és a tábori életet. Minden erejével azon van, hogy jó katona legyen és elsőnek adjon példát fegyelemből és vitézségből, amennyire csak magafajtájú uralkodó megteheti, aki mindent maga akar látni és csinálni. Jól tudja, szemére vetik, hogy hiányzik belőle I. Ferenc vakmerő bátorsága és IV. Henrik mindent magával sodró lendülete. Bizonyos, hogy a bátorságnak ez az elsősorban fizikai, a vérmérséklet bizonyos hőfokából táplálkozó fajtája nem volt meg benne. Az övé sokkal meggondoltabb s azt lehetne mondani, hősiessébb jellegű volt: a hősiesség nála a kötelességtudás legmagasabb formáját jelentette. Ha azt hitte volna, hogy kötelessége magát az Államért feláldozni, hidegvérrel megölette volna magát. Valahányszor alkalma nyílt rá, igyekezett csapatait erről meggyőzni. Gyakran az észszerűség határán túl is kitette magát a veszélynek, úgyhogy katonái maguk figyelmeztették könnyelműségére. Még 1691-ben is, egyik legutolsó hadjáratán, Mons ostroma közben, példát igyekezett adni csapatainak és a legnagyobb megvetést tanúsította a veszéllyel szemben. A kis Maine herceg, aki nem volt ilyen bátor, ezt írta Maintenon asszonynak: »A Király nem nagyon tartja meg, amit önnek ígért. A fáradtságon kívül a veszélynek is épúgy kiteszi magát, mint, ha szabad ezt mondanom, akármelyik tacsó, akinek jóhírért kell megalapoznia és be kell bizonyítania magáról, hogy nem fél...«

A Király ilyen esetekben meggondolásból, számításból mutatkozott vakmerőnek: azt gondolta, hogy a csapatok szellemének emelése ezt kívánja és habozás nélkül megtette. Közben jól tudta, hogy I. Ferenc eszeveszett bátorsága ostobaság volt, hogy a király nem viselkedhetik úgy, mint az egyszerű katona és főként hogy a király nem lehet csak katona. Igen finom és igen helyes érzéssel megállapítja, mi tartozik az ő hatáskörébe, mi illik az ő méltóságához és mi a tábornokok dolga. Egészen közelről nézi az előkészületeket, tekintélye és tapasztalata egész súlyával résztvesz bennük, de a végrehajtást teljesen rábízza azokra, akiket erre illetékesebbeknek ítél magánál. Turenne és Condé katonai képességei előtt mindig meghajlik. Ez utóbbi egyszer egy flandriai erőd bevételéhez kívánt neki szerencsét, mire a Király ezt felelte: »Mon cousin, valakinek, aki csak most kezdte el a háborúskodást, sok az ilyen elismerés, mint az öné...« Neki ugyan más dolga is van, mint csak háborúskodni; ő egy személyben vezérkari főnök is, főintéző, pénzügyigazgató és külügyminiszter. A háborúskodásban mindez benne van: a hadjáratok előkészítése, a pénz, a csapatok, az élelmiszer és muníció előteremtése, a közvélemény irányítása bel- és külföldön, a hadműveletek alátámasztása diplomáciai műveletekkel. XIV. Lajos hihetetlen munkabíráásával, égve a vágytól, hogy mindenütt jelen legyen és mindenről tudjon, összes feladatainak eleget tett. Ura volt a harctérnek, amely csaknem mindig óriás vagy legalább is egymástól igen távol eső arcvonalakat foglalt magába. Az akkori Franciaország Katalóniában, a Provence-ban, Olaszországban és a Rajnánál verekedett, Flandriában, az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger partján. S így gyakran megesett, hogy a maguk szakaszán elzárt tábornokok, nem ismerve sem a diplomácia fondorlatait, sem a francia és az európai közvélemény hullámveréseit, nem értették meg a Király rendelkezéseit és hevesen bírálták lassúságát,

habozását vagy visszakozását. Ők csak egyik oldalát látták a kérdésnek, míg főnökük mindenfelől szemügyre vehette.

Igazában két változatlan alapelv irányítja és magyarázza meg XIV. Lajos viselkedését összes háborúiban: a csapatairól, a munícióról, a pénzről és védett helyeiről való gondoskodás. Tudja, hogy ezek a háborúk sokáig fognak tartani és hogy egyedül fog állani mindenkivel szemben. Az adott pillanatban tárgyalásra törekszik a hadseregekkel és a mögöttük lévő erődítményekkel. Másik alapelve pedig, hogy a kivívott előnyökből a lehető legnagyobb hasznot húzza. Korlátozott eszközeivel — nem állott rendelkezésére sem a mostani hadi költségvetés, sem a mai emberanyag — félelmetes hatalom benyomását igyekszik kelteni. Ezért nem riad vissza a *blöff*től, győzelmei felnagyításától és csapatai megduzzasztásától sem. Ő maga babérkoszorúval övezi homlokát és mennykövet tart kezében: amit úgy hívtak, hogy »a Király dicsőségének megszervezése«, mindössze azt a célt szolgálja, hogy a — túlságosan költséges — tényleges erőt pótolja és megnövelje az irodalmi hatáskeltés minden bűvészkedésével.

* * *

De a Királynak ez az állandó személyes tevékenysége még mind semmi: amit elsősorban meg kell csodálni benne, az a szív, amelyet a robotba belevisz, a mesterség lelkes szeretete. Senki nem végezte és nem szerette jobban nála a katonai mesterséget. Hadviselés közben a legkisebb részlet fellelkesíti, mindennek egészen átadja magát, akárcsak valaha a Tuileriák vagy a Palais Royal kertjében, mikor nekihevílten ostromolta apró erődjét. Még saint-germaini és compiégnei dolgozószobájában is lázba jön frissen elképzelt tervek vagy megvalósítandó célok gondolatára. A devolúciós háború közben ezt írja Turenne marsallnak: »Nagy

csapattervekkel foglalkozom, úgy a gyalogság, mint a lovasság tekintetében. Az egész dolog a fejemben van és most igyekezni fogok végrehajtani, akármibe kerül...» És néhány nappal utóbb: »Újra megforgatom fejemben a terveket, melyeket nem találok képteleneknek. *Ah, milyen gyönyörűeknek látom őket!*...» Ha egy erődöt ostromolnak, vagy akármilyen fontos vállalkozásba fogtak, nem leli helyét a türelmetlenségtől. 1672-ben, éppen mikor Orániai Vilmos körülvárta Charleroyt, így ír az akkor csapatai közt tartózkodó Louvoisnak: »Küldjön hozzám minden percben futárt, mert *örült nyugtalanságban vagyok.*» Ebben az időben aludni sem tudott. Éj idején, egy órákor felkelt az ágyból, hogy tollba mondjon egy rendeletet, vagy feljegyezzen egy gondolatot, mely álmatlanságában jutott eszébe. Mikor végre erőt vett rajta a fáradtság és nagynehezen elnyomta az álmot, lidércnyomások gyötörték, úgyhogy hangosan beszélt és szavait taglejtésekkel kísérte.

Nem elégedett meg avval, hogy a »szolgálat érdekét« prédikálja alárendeltjeinek, ő maga is csak arra gondolt. Magával rántotta minisztereit, tábornokait, minden rangú és rendű tisztjét és hivatalnokát. Nem nyugodott addig, míg buzgalmát át nem vitte rájuk. Az a kifejezés, hogy »a Király szolgálata« olyan tekintélyt, olyan varázst kapott általa, aminőt ma már elképzelni sem tudunk... A Király szolgálata! A szolgálat olyan fajtája volt ez, amely magát a szolgálat fogalmát is megtisztította minden legkisebb hozzátapadó folttól, amelyben több volt a lelkesedés és a szeretet, mint az önmegtagadás és engedelmesség. Az uralkodó szeretetének személyes színezete volt meg benne, a tökéletes odaadás nem egy hideg eszme agyrémének, hanem egy felsőbbrendű lénynek, akiről kiki tudta, hogy szereti, ismeri, becsüli, bátorítja és támogatja törekvésében, egy nagyszerű és nagylelkű lénynek, aki hódolattal adózott a szépnek, aki szerette a hősiességet és minden kiválóságot,

aki pazarul jutalmazta a szép műveket s aki számára inkább öröm volt, mint kötelesség, hogy magát feláldozza... A Király szolgálata egyben minden régi nyügtől, hűbéri, községi, egyházi, helyi és tartományi gúzsbakötöttségtől való megszabadulás is volt. Aki vállalta, lerázta magáról ezer sötét és silány zsarnok igáját, hogy egyedül egy úrnak engedelmeskedjék, aki nagyszívű volt és határtalan teret nyitott alattvalói tevékenységének. A Király szolgálata a szabadság volt, a büszkeség, hogy valaki egy roppant, dicsőséges mű részese lehet...

Ha XIV. Lajos katonai emlékiratait és leveleit olvassuk, valósággal érezzük, hogy első betűjüktől az utolsóig, a leg hivatalosabb és legszakmabelibb mondatok mögött ott lebeg a lelkes rajongásnak az a lehellete, mely akkor az egész, vezére akaratában és szellemében bízó nemzetet elkapta! Hogyan ujjong, ha az eredmények megfelelnek várakozásának! Milyen hangon — és micsoda egyszerűséggel — jelenti a városok bevételeit és a harctéren aratott győzelmeket! Cambrai átadása után, 1677-ben így ír Colbertnek: »Azt hiszem, ennek a levélnek a keltezése nem lesz önnek kellemetlen. Magam gyönyörűnek találom egy francia király számára...« Ugyanennek írja 1673 júniusában, Maestricht ostroma közben: »Megmondtam fiának, hogy küldessen ide önnek egy festőt, mert *azt hiszem, itt valami szépet fog látni. Minden a legjobb rendben halad!...*« És Besançon elfoglalásakor: »Nem kételkedem benne, hogy nagy örömmel értesült a szerencsés sikerről, melyet Besançonban kivívtam. Az általános öröm nagyon ínyemre való. Jónapot!...« Dehát mindig nem volt minden szép. Mikor a bajok jönnek, valósággal nem él. Hiába próbálja elrejteni aggodalmát, irtózatosan szenved, még testileg is. A legkisebb szerencsés fordulatra felderül, nem titkolja tovább megkönnyebbülését. Mikor elsőízben fogadta Villars marsallt friedlingeni sikere után, így szólott hozzá: »Épannyira vagyok francia, mint király! Ami a nemzet dicsőségét

elhomályosítja, érzékenyebben érint minden más érdeknél. Chamillart rendesen hat óra tájban jön, hogy velem dolgozzék. Több mint három hónapja nem hozott nekem rossz hírnél egyebet. *Jövelele óráját mindennap nyugtalan pezsgés jelezte véremben.* Ön megszabadított ettől az állapottól; számítsa hálámra...»

A mindenben uralkodó eszme előtte az állam érdeke — a nemzet, Franciaország: ezek a szavak állandóan tolla alá és ajkára tolulnak. Az 1673. évi hadjáratról szóló emlékiratai elején az igazságnak megfelelően írhatta: »Némi előmenetelt akartam tenni és fenntartani, sőt gyarapítani Franciaország hatalmát és jó hírét: *érte dolgozván, önmagamért dolgoztam* és gyönyörűségem telt benne, hogy dicsőségemet egy olyan hatalmas és olyan dús államéban találhatom, mint ez a királyság...» Nem feledkezik meg a reimsi székesegyházban történt felszentelése menyegzői szertartásáról sem: *ő az, aki nőül vette Franciaországot.* Ezt a misztikus hitvesét igyekezett nagyra tenni fegyvereivel. Nem mindig sikerült neki. Uralkodása végén a kiábrándult öreg király így ír unokájának, V. Fülöpnek: »Ha azt hitted, hogy királynak lenni szerfelett könnyű és módfelett kellemes, igen csalódtál.« Most már tudja, hogy csalódott. De méltóságának érzete nagyobb, semhogy bevallja kijózanodását. Aminthogy nem is volt igaza. Az elért előnyök eléggé szépek és eléggé maradandók ahhoz, hogy kárpótolják ezer múltó keserűségért.

Vajjon szerencsésebb volt-e itthon? Lássuk, nagyobbá tette-e az általa annyira szeretett és ilyen szívvel szolgált Franciaországot belső kormányzásával, mint győzelmeivel?

Ö T Ö D I K R É S Z

AKI
FRANCIAORSZÁGOT VETTE NŐŰL

„Épp annyira vagyok francia, mint király.
Ami a nemzet dicsőségét elhomályosítja,
érzékenyebben érint minden más érdeknél.»

(Villars marsall emlékirataiból.)

OF THE
ALL
FRANCIS J. GOTTFELD

THE HISTORY OF THE
FRANCIS J. GOTTFELD
AND HIS WIFE
AND CHILDREN

Első fejezet

»URAIM, A KIRÁLY!«

Mielőtt a belpolitikai nehézségekkel való küzdelmeire rátérnénk, álljunk meg egy pillanatra és vegyük szemügyre. Kíséreljük meg magunk elé képzelni őt, amilyen 1682 táján volt, Coysevox híres mellszobrának elkészültekor, uralma tetőpontján, amilyen testben és lélekben, szívben és agyban volt, az emberismeret és a hatalom gyakorlása terén szerzett hosszú tapasztalatok után, a szerencsés események egész sorozatával maga mögött, annak a békeszerződésnek másnapján, amely Európa ítélőbírójává tette.

... Délre jár az idő. Versailles tágas, csak nemrégiben elkészült, csillogó tükreivel, dús aranyozásával és friss festésével elkápráztató lakosztályaiban az udvari emberek tömege várja a Nagyúr megjelenését, aki végig fog haladni a szalonok során, hogy misére menjen. Őfelsége hálósobájában gyermekeivel, hozzátartozóival, építészeivel és szolgálóival beszélget... Végre felpattan a királyi szoba ajtajának mindkét szárnya és a félig tiszteletet, félig kíváncsiságot jelző halotti csendben a szolgálattevő ajtónálló megteszi a szertartásszerű bejelentést:

»Uraim, a Király!«

Nagynak látszik, vagy legalább is a közepesnél magasabb természetűnek. Vállai szélesek, alakja egészen kis hízásra

való hajlamot árul el, járása könnyed, lépte ruganyos és fürge, mint a táncosé, aki éppen keringőre indul, vagy a lovasé, aki most készül nyeregbe szökkenni. Nem lett szebb azóta, amióta a bíboros úr unokahúgának csapta a szelet; a himlő nyomai most is láthatók telt arcán, melynek bőrét a szabadban való tartózkodás bíborpirossá tette. Öltözete egészen egyszerű, ha az akkori ruhák pompájával, súlyos cicomájával és túlterheltségével hasonlítjuk össze. Közismert, hogy mindig sebtében öltözködik, mint olyan valaki, aki tudatában van minden perc értékének. Öccse, a Monsieur, aki kíséretében van, tetszetősen elüt tőle tollaival, szalagjaival, gyűrűivel és drágaköveivel, melyekkel szereti magát keleti királynéhoz hasonlóan teleaggatni. A Király barna szövetrohát visel és csak mellényén látható paszománt, aminthogy ékszer és gyémánt is csak cipői csatjait, harisnya-kötőjét és kalapját díszíti. Posztókalapjával a fején, kesztyűsen, botjával kezében előbbre lép — és dacára tartása egyszerűségének, szépnek semmiképpen nem nevezhető arcának, rendkívüli kellem és fenség hatását kelti. Mindig előkelő és könnyed fellépése most már egészen természetesnek tűnik fel, amit valaha, kezdetben nem lehetett állítani. A gyakorlat és akarat segítségével idők folyamán sikerült arcát és külsejét kívánsága szerint alakítani, mint a mult század nagy színésznőjének, aki ugyan barnának született, de végül is képes volt hajszínével együtt a szőke nők jellemét és mondhatnók, vérmérsékletét magára öltetni. Az ifjúkorában meglehetősen félénk, mások jelenlétében kissé feszélyezett és bizonytalan XIV. Lajos olyan ember benyomását keltette, aki mindent megerőltetés nélkül, vele született tökéletes bájjal csinál.

Előbbre jön tehát, a körülményekhez képest mosolygó vagy komoly arccal. Egyik-másik udvari ember odalép hozzá, hogy kérvényt nyújtson át, vagy emlékeztesse valamilyen kérésre. Egyesek, a bátrabbak vagy bizalmasabbak,

Saint-Simon szavai szerint, egészen a parókájába suttognak bele. Válasza mindig ugyanaz: »Nous verrons!« (Majd meglátjuk.) Vagy ha helyesnek véli, még néhány biztató vagy ígérő szót intéz a kérelmezőhöz. Ha ellenben egy alkalmatlankodót vagy bűnöst akar elintézni, jéghideg vagy félelmetes arcát ölti fel. Olymposzi szemei villámokat és mennyköveket szórnak. A hivatalok embereinek beszédük közepén elakad a hangjuk. Valóságos rémületet tud kelteni. Rendesen azonban mindenkit nyájasan fogad, atyai hangon szól. Olykor odáig ereszkedik le, hogy elbűvöli, sőt megigézi azt, akivel beszél. Az orleansi hercegné, aki titkos rokonszenvet táplál felséges sógora iránt, kitűnően jellemezte: »Ha a Király jól akar bánni valakivel, senki sem tud nála előzékenyebb lenni. Ilyenkor modorában nincs semmi feszesség, hihetetlenül udvarias és beszédében annyi kedvesség van, hogy az ember egy csapásra megszereti...« Bizonyos, hogy ennek a személyes varázsnak nagynak kellett lennie, ha még halála után is, uralkodása minden baja és nyomorúsága és sok más egyéb ellenére, amit állítólagos joggal vethettek szemére, kénytelenek voltak az emberek visszaemlékezni rá. Massillon az egybehívott parlament előtt, a Sainte-Chapelle gótikus csúcsivei alatt, szemközt az elhunyt Király ravatalával, azt a szép gyászbeszédet mondotta róla, melyben néhány tapintatos és tisztelettel teljes fenntartás talán még jobban emeli az igazi dicséret értékét: »Tudjátok, hogy ebben az uralkodóban nyoma sem volt a rosszindulatnak: *modora elbűvölő volt*, ha hozzáférhetőnek akart mutatkozni; a mód, ahogyan kegyeit osztogatta, szívhezszólóbb volt, mint a kegyek maguk; *társalgásában az az udvariasság volt, amely mindig megtalálja azokat a szavakat, amelyeket a másik legjobban szeret hallani*. Elbűvölten távoztunk tőle és sajnáltuk ezeket a magánya és elfoglaltsága miatt mind ritkábbá váló pillanatokat. Hű nemzet vagyunk, mindenkor szeretjük látni királyainkat és királyaink min-

denkor nyerne azáltal, ha megmutatják magukat az őket szerető nemzetnek...»

Ime az érem másik oldala : azt vetik a Király szemére, hogy nem mutatkozik elégszer népe előtt és túlon túl keveset beszél. Ez a magatartás azonban szándékos és jól megfontolt volt.

* * *

Csakugyan, nézzük meg most, amint Tanácsa ülésén résztvesz. Figyel, hallgat, keveset beszél. Ha kinyitja száját, ért ahhoz, hogy ne mondjon egyebet jelentős szavaknál. Ha valamilyen testületet fogad, vagy egy követ beszédére felel, mondanivalóját rövidre fogja, de előadásmódja a lehető legnemesebb és legközvetlenebb, kifejezései rendkívül szerencsések. A francia nyelvet épúgy kezében tartja, mint kormánybotját. A nyelvnek is királya. Érezni, hogy ha akarná, versenyezni tudna a szó mestereivel. Bizonyos, hogy senki sem tud nála jobban elbeszélni : ezt még ellensége, Saint-Simon is kénytelen elismerni. Viszont irtózik a szószátyárságtól és a felelőtlen fecsegés minden fajtájától. A titoktartás szerinte a legelső a királyi erények között : az állam érdeke függ össze vele. A külföldi vendégeket ez is nagy mértékben meglepte : »A Király titoktartása államügyekben — mondja Primi Visconti — mindenfelül áll. Miniszterei elmennek a tanácsülésekre, de tervei végrehajtásával csak akkor bízva meg őket, ha mindent alaposan megfontolt és végleg döntött. Szeretném, ha látnák a Királyt. Arca nagy színlelőre vall és rókaszeműek vannak. Sohasem beszél államügyekről, csupán minisztereivel a Tanácsban. Ha ezenkívül néhány szót mond udvari embereinek, ezek a szavak csak az illetők hatáskörére vagy teendőire vonatkoznak. De akármit mond, akár a legjelentéktelenebb dolgokat is, úgy beszél, mint egy orákulum...»

És hogy milyen jól megőrzi a katonai és diplomáciai

titkokat! 1677 tavaszán, mikor mindenki azt hiszi, hogy a szép de Ludres szerelmével van elfoglalva, a flandriai támadáson töri a fejét. Csend! ez a jelszava. Egy királynak, mondja *Emlékirataiban*, »többször kell hallgatnia, mint beszélnie, mert aki szól, hamar elszólja magát«. S amint nyelvére vigyáz, vigyáznia kell arcára is, olykor hősie erőfeszítéssel kell leküzdenie felindulását és úrrá lennie a leghevesebb indulatokon. »Mi, akik egészen isteni tisztet töltünk be a földön, kell hogy képteleneknek tűnjünk fel azokra a gerjedelmekre, melyek ezt veszélyeztetik. Vagy ha szívünk, nem tudván felülkerekedni természetes gyöngeségén, akaratunkon kívül érzi is ezeket a közönséges indulatokat, legalább eszünknek el kell őket lepleznie, nehogy ártalmára legyenek a közjónak, melyért a világra jöttünk.«

Ugyancsak a közjóra való tekintettel a Király nemcsak hogy a maga számára teszi törvénné a legteljesebb titoktartást, hanem másoknál is üldözi a titokszegést, elsősorban az állam ellenségeinél. Nincs ínyére, ha a külföldi ügynökök túlságosan közlőről nézik, mi megy végbe Franciaországban: »Ferrero gróf, Szavoja követe — olvassuk Priminél — nem tudta, hogy Szicília — sziget... Ezek után — teszi hozzá — azon a véleményen voltam, hogy szívesen látott vendég lesz az udvarnál, mert, mint már mondtam, a Király nem kedveli a jó megfigyelőket...« Könnyű megérteni, miért. XIV. Lajos a kémek és kíváncsiak réme volt.

Kifürkészhetetlen arcával és csukott szájával a mesterség mélységes szeretetét hozta el a Tanácsba. Láttuk, milyen szenvedélyesen foglalkozott a hadsereggel és mindavval, ami a háborúhoz tartozott. Ezt a szenvedélyt ugyanilyen élénken érezte a kormányzás összes ágai iránt. A munka szeretete az ő szemében első feltétele a jó kormányzásnak: »Általában — mondja fiának — a legkisebb dolgoktól a legnagyobbakig egyet sem fogsz megismerni, ha nem kedvvel és szeretettel foglalkozol vele.« Gyakran vádolták embertelen

önzéssel. Valójában az a »szent önzés« volt az övé, mely mindent az Állam szolgálatába állít, az Államéba, melynek saját ismételt bevallása szerint ő az első szolgája. Soha a ráfogott képtelen mondatot nem mondta ki: »Az Állam én vagyok.« Sőt az elv szöges ellentétben áll egész felfogásával. XIV. Lajos nemcsak hogy nem akarta az Államot magába olvasztani, hanem ellenkezőleg, azt jelentette ki, hogy ő született az Állam javára. »A közjó, melyért a világra jöttünk.« Viszont minisztereitől és összes hivatalnokaitól megkívánta, hogy ugyanolyan szenvedéllyel és önmegettadással szenteljék magukat a szolgálatnak, mint ő. Azt akarta, hogy egész lényük felolvadjon a munkában. Az a mondas is tőle származik, hogy a szerelmeseket kevésbé bonyolult feladatokra sem szereti felhasználni, mert az ilyenek »szenvedélyük rabjai«.

Igazi hajcsár volt, aki olyan teljesítményeket követelt munkatársaitól, amilyenekről gyakorlott bürokrataink ma már nem is álmodnak. Balzac, mikor I. Napoleon segítőinek bámulatos munkabírását dicséri, emlékeztet arra, hogy ezek csak a XIV. Lajos meghonosította hagyományt folytatták. A Király maga csaknem ugyanannyit dolgozott, mint miniszterei és ezek alárendeltjei. Attól a naptól fogva, amelyen az ügyek irányítását átvette, szabállyá tette, hogy mint mondotta, »rendszeresen kétszer dolgozzon napjában«. Sürgős esetekben minden szórakozásról lemond, vagy megrövidíti kedves kedvteléseit, hogy dolgozószobájába zárkózzék. Louvois halála után könnyen érthető okokból zavarba jutott és nagy munkájába került, hogy az elvesztett munkatárs teljesítményét pótolja. Maintenance asszony akkoriban írta egyik levelében: »Akik közelről ismerték, meg lennének lepve tőle, mennyit dolgozik. Több tanácsülés van, mint valaha, mert több a munka és napjában két-három órát tölt vadászattal. (Ne felejtjük el, hogy a vadászat kötelező volt nála és a napirend írta elő.) Ha

csak lehet, hat órákor visszavonul és tízig *nem tesz egyebet, mint hogy olvas, ír vagy diktál*. Gyakran vacsora után elküldi a hercegnőket, hogy postáját elintézzék...»

Ha így dolgozik, azért teszi, mert saját szavai szerint »alaposan ismerni akar minden ügyet«, a legapróbb részletkérdésig. A szabályok közül, melyeket fiával közöl, különösen ezt köti szívére: »Az első, hogy alaposan ismerj minden ügyet, mert az a király, aki nem ismeri őket és mindenben személyzetére van utalva, gyakran kénytelen-kelletlen beleegyezik abba, ami másoknak tetszik...« Az olyan ügyekben, melyeket maga nem tanulmányozhatott át, ő is kénytelen minisztereivel tétetni jelentést. Megkívánja tőlük, hogy sorjában és világosan számoljanak be neki. Aztán határoz, tapasztalataira, józan eszére és okosságára bízva magát. A józan ész szavára hallgat elsősorban. »Ezt — úgymond — csak hosszú tapasztalat vagy ugyanolyan természetű dolgok ismételt és folytonos átgondolása fejleszti ki...« Elképzelhető, milyen finom precíziós készülékké válhatik egy ilyen fegyelemnek alávetett elme.

A Király mint legfelsőbb fórum döntése nemcsak a józan észen, a körülmények és tények helyes mérlegelésén alapszik, hanem meg kell, hogy feleljen koronája méltóságának is. Mindenben nagy, sőt nagyszerű szempontjai vannak. Nagyra tartja a francia név büszkeségét, minden iránt rendkívül érzékeny, ami a nemzet dicsőségét érinti. Még egyik külügyminiszterét, Arnauld de Pomponnet is menesztette, mert, úgymond, »ami az ő kezén keresztülmegy, veszt abból a nagyságból és erőből, mely szükséges a francia király rendeleteinek végrehajtásánál, aki nem akárki...« Megint felvetjük a kérdést, lehet-e valamit nemesebben és egyszerűbben megmondani? Ez a királyi mondat — melyről pedig biztosan tudjuk, hogy a Király saját kezével írta — nemcsak a nagy hazafit mutatja, hanem a nagy francia író is.

Igy rajzolódik élesebbre és egészítődik ki ez a rendkívüli vezéralak. Mint könyvünk elején írtuk, alighanem ő a latinság legtökéletesebb megtestesítője, aki valaha élt. Megvan benne a spanyolok pompaszeretete és nagyvonalúsága, az olaszok élvezethez és gyönyörhöz való vonzódása, a művészet iránti érzék minden fajtája, a szellem hajlékonysága és a politikai valóság felismerése. Mindenekelőtt azonban a francia józan ész és mérséklet.

Persze még ennyi tehetség és ennyi ernyedetlen munkakedv sem zárja ki, hogy olykor tévedjen: ezt ő maga vallja meg minden álszemérem nélkül. Nem tartja magát csalahatatlannak és nem ura az eseményeknek. De akármilyen meglepetéseket hoz a sors, akármilyen balszerencse sujt le rá, mindvégig rendületlen bátorsággal áll velük szemben. Az örökösödési háború legsúlyosabb megpróbáltatásai közben ezeket a sorokat írja minisztere, a magát fáradtnak és csüggedtnek valló Chamillart egyik levelének szélére: »Mindnyájan sajnálnivalók vagyunk és helyzetünk rossz, de nem szabad kétségbeesnünk és *meg kell tennünk a tőlünk telhetőt* . . .«

Megtenni a »tőlünk telhetőt« rettenthetetlen szívvel, szilárd és világos elmével, minden tapasztalat latbavetésével — íme XIV. Lajos egész politikai magatartásának hozzávetőleges rövid foglalata.

* * *

Nézzük meg ezekután udvarában, családjá, felesége, gyermekei, legközelebbi hozzátartozói között.

Mindenekelőtt jósága az, amit velük éreztet, a szigor csak azután következik, szükséges fékül. Meggyőződése, hogy egy király jó és atyai *kell*, hogy legyen, hogy a jóság egyike a legfőbb királyi erényeknek, ha ugyan nem a legfőbb mind között. Igaz, hogy neki nem is kellett magát megerőlt-

tetnie, hiszen »születésétől fogva jó és igazságos volt«, ezt Saint-Simon vallja róla. Csak kénytelenségből büntetett és magához méltatlan dolognak tartotta volna, ha a legkisebb haragot is megőrzi lelkében a bűnössel szemben. A szükséges óvintézkedés megtörtént — nincs tovább! Bizonyos idő múlva megbocsátott Fénelonnak, aki súlyosan és oktalanul megsértette, mint ahogyan uralkodása kezdetén megbocsátott Bussy-Rabutinnek, aki az udvar rákfenéje volt. Nemcsak hogy egész életében nem tett egyebet, mint hogy a király szavai szerint »mindenkit rútul megszólt«, nemcsak hogy mocskos és botrányos könyveket írt, amelyekben a nőket rágalmazta, köztük unokanővérét, Sévigné asszonyt is, hanem a fiatal uralkodó egy életveszélyes megbetegedésekor egy epigrammát hozott forgalomba, mely ezekkel a kegyetlen szavakkal végződött:

*Mondják, az Égtől kaptuk őt,
Oh, bárcsak újra visszavenné! . . .*

A közösség nyugalma érdekében a Király hosszú évekig birtokaira száműzte. Végre 1682-ben, mikor Saint-Germainben volt, beleegyezett, hogy a félelmetes fecsegő újra megjelenhessen az udvarnál. És hallgassuk meg, hogyan beszéli el a bűnbánó bűnös kegyelemben való visszavételét: »A Király imázsármolyáról felkelve, hozzám lépett. Mikor az ajtóhoz ért, térdre vettem magam előtte és átöleltem lábait. Ő megérintette vállam és mélyen lehajolt hozzám — mert nagyon meggörnyedtem — és így szólt: „Keljen fel, Bussy!“ Mivel pedig nem engedelmeskedtem rögtön, még nyájasabb hangon megismételte a felszólítást: „Nos, keljen fel, Bussy!“ Ez meghatott és könnyekkel a szememben felálltam. Ekkor ezt mondta: „Igen örülök, hogy látom. Már jó ideje, hogy nem láttuk egymást!“ Azt feleltem rá: „Tizenhét éve, Sire! De el vagyok ragadtatva visszatérésemtől és a módtól,

ahogyan Felséged fogadásával tudtomra adta, hogy megbocsátotta haszontalanságomat!‘ ,Igen, — mondta — *mindent elfelejtettem*. Nem voltam mindig megelégedve önnel. De most az vagyok . . . annyi idő múltán.‘ ,Felséged mindig az lett volna, — válaszoltam — ha mindig láthatta volna, milyen érzelmeket táplálok szívemben Felséged iránt.‘ S avval ismét lábai elé borultam. *A király átölelte vállamat és bement dolgozószobájába*. Duras marsallal és Mesmes elnökkel együtt észrevettük, hogy a király, mikor elment tőlem, kissé el volt lágyulva . . .»

Valahányszor biztos volt benne, hogy tisztességes emberekkel van dolga, XIV. Lajos mindig nagyon nyájasnak mutatkozott. Szemet húnyt rosszkedvük, hóbortjaik, sőt még tiszteletlenségük fölött is. A királyné egyik udvarhölgye, Coetlogon kisasszony egyszer valamiért megneheztelt rá, durcáskodott vele és nem volt hajlandó szólni hozzá, sőt kiszolgálni sem. Egy napon odáig ragadtatta magát, hogy meg akarta karmolni. A király, aki tudta, hogy szerelmi csalódás a furcsa viselkedés oka, csak nevetett rajta, sőt férjhez is adta a megdühödött báránycát szerelme tárgyához, gazdag nászajándékot juttatva neki. Szívesen levetette magáról félelmetes felségét, hogy az udvar szórakozásaiban, mulatságaiban, olykor még kissé vaskos tréfáiban is résztvegyen. Kedve telt benne, ha Montespan asszony nővérét, Madame de Thiangeot ugratták. Ez a hölgy gyakran volt az udvari intrikák célpontja. »A Király — beszéli Saint-Simon — hajszálatokat tétetett a vajba, sőt a tortákba is, amelyeket Madame de Thiangenek az asztalnál felszolgáltak. Az áldozat kiabált, öklendezett és rátámadt a Királyra, ez pedig jóízűen nevetett . . . Gyakran már azon a ponton volt, hogy az asztalon át valamit hozzávágjon a Királyhoz.« Az eset hősnője ugyanaz, aki elég szemtelen volt, hogy őseivel kérkedjen XIV. Lajos előtt, akit jóformán szerencsefinek tartott: »Mi — mondotta — királyok voltunk a magunk tartományai-

ban. Nekünk is voltak főudvarmestereink, szolgálattevő nemesuraink...» Meg kell adni, hogy ezekben a pillanatokban a Napkirály elfeledkezett egész tündökléséről. Ismét visszavedlett azzá a jó fiúvá, aki gyermekkorában és ifjúkora kezdetén volt.

Alapjában — ezt már említettük, de nem árt, ha megismételjük — demokratikus hajlamai voltak. Nagyon rosszallotta, hogy a fiatal abbék, a másodszülött fiúk mind egycsapásra püspökök akartak lenni, míg sok jobb házból való nemesember nem átalotta egyszerű katonaként szolgálni és testőrségében vinni a muskétát. Noha fegyelmi okokból ő is ragaszkodott a címekhez és az előírással megjelölésekhez, épúgy, mint az etiketthez, nem szédült el tőlük és nem akarta, hogy visszaéljenek velük. Madame de Maintenontól tudjuk, hogy a dauphint olyan egyszerűen neveltette, mintha akármelyik párizsi polgárcsmete volna. Megtiltotta, hogy bizalmas körben a »Monseigneur« megszólítással illessék. »Családias beszélgetéseknél — mondja egy jól értesült kortárs — nem hívják, másképpen mint dauphin úrnak. Mindig csak egyszerű Ön a megszólítás, sohasem fenség, vagy királyi fenség, vagy ehhez hasonló. Ezt a király maga akarja így. A példát sokan megszívlelhetnék, akik felfuvalkodottságukban nem ismernek határt.« Ugyanez a dauphin szigorú fegyelemnek van alávetve. Maine hercege, aki első katonai kiképzését kapja, őrszolgálatot végez az árok mellett. A Király maga is, ha háborúban volt, katonásan élt, rögtönzött ebédet evett az asztal sarkán és pajtában vagy istállóban töltötte az éjszakákat. Érdemes elolvasni erről az 1667-es flandriai hadjárat történetét a Grande Mademoiselle *Emlékirataiban*. Érdekes keverékét találjuk benne a pompának és az egyszerűségnek, hogy ne mondjam, paraszti kezdetlegességnek.

A Király tehát a legnagyobb könnyűséggel tudott hozzáilleszkedni a körülményekhez, amint hogy az emberekkel is

közvetlen tudott lenni. Úgy tett, mint aki osztozik örömeikben és bánataikban. És csakugyan osztozott is bennük, ha övéiről volt szó, valamelyik barátjáról, miniszteréről vagy tábornokáról. XIV. Lajos lágy szívű ember volt és könnyen sírt. A legcsekélyebb alkalommal, a legkisebb okból — mint haláleset, elválás vagy elutazás — a királyi könnyek bőven omlottak. Mégis azt vetették szemére, hogy leg-hívebb szolgálói halálakor érzéketlennek vagy közömbösnek mutatkozott. Arra nem gondolnak, hogy mikor Colbert és Louvois elhaltak, XIV. Lajos abban a hitben volt, hogy joggal neheztelhet rájuk.

Ennek ellenére olvassuk el a kézírásában fennmaradt megjegyzést annak a levélnek szélén, melyben Seignelay közölte vele atyja kétségbeesett állapotát és ítéljük meg magunk, vajjon hálátlan vagy keményszívű ember volt-e XIV. Lajos: »Atyja állapota — mondotta a fiúnak — érzékenyen érint. Maradjon mellette, amikor csak szükség lehet önre és vigyázzon, nehogy fájdalma megakadályozza abban, hogy jó fiúhoz méltóan minden szükségést megtegyen, amivel enyhülést nyujthat neki. Állandóan azt remélem, hogy Isten nem fogja akarni elszólítani őt erről a világról, ahol az Állam javára olyan szükség van rá. Egész szívemből óhajtom ezt, a különös barátságra való tekintettel, melyet iránta, valamint Ön és családja iránt érzek.« Az ellenségek-től körülvett XIV. Lajos igyekezett olyan színben feltüntetni a dolgot, mintha minisztere elveszte egyáltalában nem gyöngíténé, mintha nélkülözni tudná szolgálatait. Ez természetesen csak taktika volt, melyet a beavatottak nem is értettek félre.

Igazában XIV. Lajos súlyt vetett arra, hogy miniszterei szeressék, aminthogy minden alattvalója vonzalma is fontos volt neki. Azok közé tartozott, akiket valóban szeretnek, sőt bálványoznak. Tőle telhetőleg viszonzta ezeket az érzelmeket, amennyire uralkodói méltóságával össze-

egyeztethetőnek tartotta. »Akármennyire szeretjük a dicsőséget, — mondotta — meg kell vallanunk, hogy a jó fejedelem nem lehet tökéletesen elégedett, ha nem bírja szolgálai szeretetét, valamint csodálatát.« Az ilyen vonzalomra egészen atyai érzelmekkel felel: »Többre tartom, — mondja —, hogy népeim atyja lehetek, mint hogy gyermekeim atyja vagyok. Az utóbbi minőséget a természettől kapjuk, az előbbit erényeinkkel szerezzük meg...«

* * *

Ez az egyenes akaratú és »jól megedzett szívű« férfiú — az utóbbi kifejezés tőle magától származik — a félelmetes teendői által engedett határokon belül jó családapa volt, szerető és nagylelkű testvér, mindig szeretetreméltó és előzőkeny, ha nem is mindig hű férj. Nagyon vágyott a gyöngédségre (ez a szó számtalanszor visszatér a *Mémoires* lapjain) — és a bizalomra is. Csunya és fölöttébb jelentéktelen felelősséggel terhelten, igyekezett szívének ezt a két szükségletét kedveseinél kielégíteni. Náluk is csalódás várta. Végre sok kiábrándulás és a Montespan asszony által rámért borzalmas megpróbáltatás után, negyvenéves fővel azt hitte, megtalálta, amit óhajtott, amit oly régóta vágyódva keresett. A nő, akinél mindezt megtalálni vélte, Madame de Maintenon volt.

Sévigné asszonytól tudjuk, hogy ez a hölgy »egy új, előtte addig ismeretlen világba vezette a Királyt — a baráti érintkezés, a kényszertől és rögeszméktől mentes társalgás világába...« Ebben kétségtelenül sok igazság van. Belefáradva egy alacsony lelkiületű, gonosz, ártalmas, rosszindulatú, szenvedélyes és izgága vérű szeretővel való viszonyába, egy asszony barátságának ismeretlen kedvességében megpihent és megnyugodott. Ez a barátság is részben még szerelem volt, de szinte egészen mentes a szenvedély vissza-

taszító önzésének salakjától és ez a Király számára nagy és elbűvölő újdonság volt. A társas érintkezés tekintetében sokat rontott rajta Montespan asszony, akinek levelei, mellékesen megjegyezve, dagályosak és cikornyások, semmiképpen sem egy szellemességéről híres nőhöz méltók. Maintenon asszony nem annyira társalgása bájával ragadta el XIV. Lajost, mint a beszélgetések körébe vont tárgyak érdekességével. Itt is új világot tárt fel előtte: a lelkiség világát. Bizonyos, hogy a királyok nem arra születtek, hogy hittudósok vagy misztikusok legyenek. Akik Lajosnak szemére vetik, hogy semmit sem értett meg Szent Ágostonból vagy a Fénelon és Madame Guyon szerinti tiszta Szerelem finomságaiból, nem tudják, mit beszélnek. Ez nem az ő dolga volt — neki fontosabb teendői voltak, mint hogy beletemetkezzék a hitvitázó irodalom könyvszörnyetegeibe. De nem tagadható, hogy vallásossága kissé külsőleges volt s hogy Maintenon asszonnyal folytatott beszélgetései hozzájárultak ahhoz, hogy felfogása megtisztuljon, felemelkedjék s addig nem sejtett eszmék és érzések felé forduljon.

Mindennél jobban hatott a Királyra a nála korosabb nőnek tökéletes és önzetlen odaadása. Azt mondta neki: »Sire, én magamnak semmit sem kívánok. A gazdagság és méltóság nekem csak nyűg. Én öntől nem akarok egyebet, mint a lelkét, azt sem a magam számára, hanem hogy Istennek adjam. Az én küldetésem ezen a földön az, hogy lelki üdvösségéhez hozzásegítsem. Semmi másért nem élek és nem maradok ön mellett...«

Erthető, hogy az ilyen szavak mélységesen megindították a megátalkodott bűnöst, aki még a hosszú házasságtörés mocskát hordta magán és azon volt, hogy lemossa magáról ezt a szennyes multat. Nemcsak hogy elfogadta a felajánlott segítséget és barátságot, hanem azt is belátta, hogy közeli kapcsolatba kell jutnia ezzel a nővel. Demokrata hajlama nem ismert osztályelőítéletet. Kis híja volt, hogy

nőül nem vette annakidején Mancini Máriát, a kalandornőt. Ennél is hősiesebb tett volt nőül venni Scarron asszonyt, egy nyomorék, koldusszegény író özvegyét, azét a Scarronét, akinek bohém élete meglehetősen botrányos volt. Mégis nőül vette, mert ezt az árat sem tartotta túlságosan soknak, hogy odaadását megfizesse.

Mégis ezúttal sem várta más, mint csalódás. Az új hitves minden hajlamával, minden ösztönével, egész belső lényével ellentétben állott. Nem képzelhető el kevésbbé összeillő pár. Maintenon asszonyból hiányzott minden női gyöngédség. Mindenekelőtt alig volt nő. Lelkiatyjának kellett rábírní arra, hogy hitvesi kötelességét egyáltalában teljesítse. Bizalmasa, Godet de Marais, Chartres püspöke ezeket a különös intelmeket volt kénytelen hozzá intézni: »Menedékül kell szolgálni egy gyöngé embernek, aki enélkül eltévelyedne... Minő kegy, hogy valaki tiszta erényből teheti azt, amit olyan sok más nő érdem nélkül, szenvedélyből cselekszik!...« Amellett minden művészi érzéknek is híján volt és ezért érthetetlen volt számára a Király vonzódása az építészethez és minden széphez. A politikához nem is konyított s ami ennél is rosszabb, válságos pillanatokban *defetista* volt, úgy, hogy öreg férjének a nemzeti érdekekkel homlokegyenest ellenkező tanácsokat adott.

A Király bizonyára kegyetlenül szenvedett élettársának összes ilyen fogatkozásaitól, ettől a polgári középszerűségtől, mely talán illett volna a Saint-Cyr igazgatónőjéhez, de semmiesetre sem Franciaország királynéjához. Ennek dacára olyan magasra értékelte hűségét és odaadását, hogy mindvégig elviselte. Igaz, hogy nem vett egyáltalában részt az államügyek intézésében — kivéve az egyházi kérdéseket, a püspökök és egyházi javadalomélvezők kiválasztását —, mégis XIV. Lajos nála tanácskozott minisztereivel. Meg volt győződve róla, hogy ez a csak félfüllel odahallgató, de nagyon okos és rendkívül finom megérzésű nő a maga nagy-

szerű emberismeretével nála jobban átlát munkatársai ravaszságán, alattomos mesterkedésein és figyelmeztetni fogja rájuk. Így dacára mindennek, ami őket elválasztotta, kitartott mellette s halálos ágyán hazugság és a tények elferdítése nélkül mondhatta neki végső tanuságtételül: »Mindig szerettelek és becsültelek.«

Mindent egybevetve, a Király, amennyire szükségét érezte a tiszta szerelemnek, annyira egyedül volt. Nem várhatott semminő vigaszt sem gyermekeitől, sem hozzátartozóitól. Teljesen méltatlan kegyencei befolyása alatt álló öccse a világ legállhatatlanabb és leghűtlenebb teremtese volt: XIV. Lajos volt olyan bölcs, hogy a legcsekélyebb beavatkozást sem engedte neki a kormányzásba. Részéről ez egyáltalán nem féltékenység volt, nem is zsarnoki önzés, hanem egyszerű okosság. Ami törvényes és törvénytelen gyermekeit illeti, sokkal világosabban látta a dauphin jelentéktelenségét, semhogy ebben a tekintetben hiú reményeket táplált volna. Jogos bizalmatlansággal viseltetett a burgundi herceg mézes-mázos modorával szemben, aki egy könyvtudós klikk hatalmában volt és akinek gondolkodását az utópista Fénelon végleg hamis irányba terelte. Ott voltak azonkívül a törvénytelen gyermekek, akiket a Király titokban többre becsült, amint hogy Maine hercege csakugyan Monseigneur fölött állott szellemileg.

Nagy számban voltak mellette udvari emberek is, kegyencek, akiket a Király különös kegyeivel tüntetett ki. Ide tartozik Vardes, Lauzun, La Rochefoucauld és a többiek. Viszont azt is tudta, hogy csak nagyon óvatosan ajándékozhatja meg őket bizalmával. Éles tekintetét nem kerülte el ezeknek a csupán fondorkodással és érdekeik leplezetlen ápolásával elfoglalt lelkeknek romlottsága vagy középszerűsége. Másfelől ugyanilyen világos volt előtte, hogy ellenségek veszik körül. Állandóan kapta a fenyegető leveleket. A mosdatlan gúnydalok, amelyek sárba tiporták és meggyalázták

legszentebb érzéseit, az ő füléig is eljutottak. Megérte, hogy szinte egész családja méregtől pusztult el. A méregkeverők rá magára is leselkedtek. Mindez nem maradt előtte titokban. Azt is számtalanszor látta és tapasztalta, hogy miniszterei éppen a veszedelmes pillanatokban cserbenhagyják; saját szavai szerint ő volt »az egyetlen, aki igazán szereti az Államot«. Mindamellett sohasem esett kétségbe — legalább is huzamosabb időre soha. Nem választotta el magában az uralkodótól az embert. Minden sorscsapás, a mesterséggel járó minden kellemetlenség és minden árulás dacára tovább is igyekezett »megtenni minden tőle telhetőt«, szolgálni azon a helyen, amelyre Isten állította — Király lenni és maradni mindvégig.

* * *

Senki nem volt nála tökéletesebben és nagyszerűbben az. Senki nem végezte több művészettel s ugyanakkor több természetességgel a hivatala megkívánta mozdulatokat. Mint a tökéletes hívő, akinek idővel egész lényét úgy áthatja a keresztény eszme, hogy már a letérdelés és a kézösszekulcsolás módjában is tisztán tükröződik, XIV. Lajos eljutott odáig, hogy az uralkodói gondolat egész valóját áthatotta: mindent királyian tett. Azt lehetne mondani, egyetlen pillanatra sem hiányzott belőle a tudat, hogy király.

Természetesen helyénvaló jellemének szeretetreméltó, családias vonásait a kellő megvilágításba helyezni. De ezeknek a vonásoknak túlzott kidomborítása az egész képet meghamisítaná. Ami elsősorban jellemzi, az külső fenségén, megjelenésének nagyszerűségén kívül erkölcsi magatartása és komolysága. Erre a komolyságra megtanította és rászoktatta a nemzetet is, mely mindig hajlott a nyegleségre és könnyűvérűségre. Az ínyére való uralkodó a »nem sokat

ceremóniázó» király, amilyen IV. Henrik. XIV. Lajos kevésbé volt gall, mint latin. A római komolyságot, a római méltóságot nemcsak a maga modorába vitte bele, hanem Franciaország erkölcsébe, irodalmába, sőt gondolkodásába is. Sainte-Beuve egy híres írásában jól jellemezte a Királynak ezt a befolyását. Az öreg udvari emberek, akik hozzászórtak a fronde és a régensség korának fesztelenségéhez, csak nehezen illeszkedtek bele ebbe az új fegyverbe. La Fare *Emlékirataiban* rosszalólag emlékezik meg a Király »természettől fogva kicsinyes és mogorva kedélyéről«. Ezek a megjelölések nyilván erőszakoltak. Az azonban bizonyos, hogy XIV. Lajos már ifjúkorában sokaknál megütközést keltett avval az állandó önmegettartóztatással, az aszkézisnek avval a fajtájával, melyet, önmagát felülmúló, magára kényszerített, valamint minden téren megnyilvánuló rendszeretével. Mások éppen ellenkezőleg csodálták érte: »Azt merem állítani — mondja Primi Visconti —, hogy leszámítva a szerelmi bűnöket és azt a vágyat, hogy országát megnövelje és ahonnan lehet, újakat szerezzen hozzá (ne felejtjük el, hogy külföldi megfigyelő mondja ezt!), lehetetlen tisztességesebb, rendesebb, példásabb embert találni. *Szinte már szent.*«

A kifejezések itt sem mindenben fedik pontosan a valóságot. De éppen túlzásaik is bizonyítják, milyen mély benyomást tett kortársaira XIV. Lajos komolysága, erkölcsi és szellemi emelkedettsége. Ez a valódi XIV. Lajos. A kor íróitól ünnevelt kissé cifra és dagályos hős a politika kitalálása és — kénytelenek vagyunk megvallani — a nemzeti önteltség szüleménye. A Király a menydörgő Jupiter képét öltötte fel, hogy a lehetőség szerint tiszteletet ébresszen a megrontására szövetkezett ellenség táborában — és a nemzetnek kedve telt benne, hogy önmagát imádja uralkodójában. Amit íróink ma Franciaországról mondanak — az összes hagyományos szónoklatokat, melyekből a külföld

az imperializmus vádját meríti ellenünk : mindezt az akkori franciák XIV. Lajosról mondták.

Levelezése igazolja, hogy ezeket a hízlegéseket kellő értékükre tudta leszállítani. Senkisémet volt nála józanabb, senkisémet gyűlölte nála jobban a hiú látszatot. Tudatos uralkodó volt, a tudatos szó legszebb értelmében és ezt ő maga bizonyítja be mindjárt, mikor »a királyi mesterségről« szóló elmefuttatásaival kifejti előttünk személyes elméletét a királlyságtól.

Második fejezet

XIV. LAJOS ÉS A FRANCIA KIRÁLYSÁG ELMÉLETE

Mikor közvetlenül Mazarin halála után XIV. Lajos először érezte és gondolta át, mit jelentett abban az időben francia királynak lenni, milyen körre terjedt ki hatalma és milyen végtelen, magasztos tér tárult fel dicsőségvágya előtt — szinte szédület fogta el, úgy érezte, mintha egész lénye megnőne, mintha akarata kimondhatatlan erővel szárnyalna a magasba. Fia okulására megkísérli *Emlékirataiban*, hogy érzékelhetővé tegye ezt a megrészegítően nagy, kusza érzést, emberfölöttiségének ezt a megszállottsággal határos tudatosulását. »Akkor az volt az érzésem — írja —, hogy Király vagyok és annak is születtem. Olyan boldogság vett erőt rajtam, hogy nehéz volna elmondani és te magad is csak akkor fogod megismerni, ha már hozzám hasonlóan megízlelted . . .«

Ha valaki ilyen szívvel, a büszkeség és az öröm ilyen borszongásával Király, nem csoda, ha szereti mesterségét és alaposan ismeri minden csínját-bínját. Nehezebb a feladat, ha beszélni akar róla. Pedig XIV. Lajos ezt is megkísérelte — előbb a maga számára, hogy saját eszméit tisztázza, utóbb pedig fia és nem utolsó sorban az utókor okulására, »hogy — mint mondja — helyes útra tereljem a történelmet, ha ter-

veim és indítóókaik alapos ismeretének hiányában eltévednék és megzavarodnék.» Ezek a szavak ma inkább, mint valaha azokhoz a történelemíróinkhoz szólnak, akik ok nélkül túlságosan lenézték ezeket az *Emlékiratokat*. Igaz, hogy befejezetlenek maradtak, de elég van meg belőlük ahhoz, hogy megismerjük a Király egész gondolkodásmódját és az összes elszórt töredékek összehasonlításával a királyi hatalom teljes elméletét kapjuk belőle. XIV. Lajos nem restelte a fáradságot, hogy maga vesse papírra gondolatait vagy felügyelete alatt másokkal fogalmaztassa meg, majd átnézzze és jegyzeteivel lássa el őket. Ilymódon biztosak lehetünk abban, hogy nem tulajdonítunk neki olyan eszméket, melyek szemléletétől távol álltak. Dolgozószobája íróasztalánál ülve, ő maga személyesen tart nekünk előadást a francia monarchiáról.

* * *

Mindenekelőtt kétféle hatalom megkülönböztetésével és elhatárolásával kezdi. Ez a kétféle hatalom az egyházi és a világi. Ami őt illeti, szilárd meggyőződése, hogy hatalma egyenesen és kizárólag Istentől, minden függés forrásától ered. Ez a tiszta gallikán elmélet, melyet nem XIV. Lajos talált ki, mint közönségesen hiszik, hanem Franciaországban régesrég vallottak és az Egyház mindig hibáztatott. Ez utóbbi a királyok isteni jogát csak a nép akaratának szentesítésével ismeri el.

XIV. Lajos szerint éppúgy, mint a gallikán doktorok és jogászok szerint a királyi méltóság az isteni hatalom közvetlen és egyenes kisugárzása. A Király ennek bizonyítékát és érzékelhető megnyilatkozását a királyi felszentelésben látja, a kenetben, mely számára úgyszólván nyolcadik szentség. Ő maga is felszentelést nyert, akárcsak a pápa és a püspökök. Csak tudja, illetve azt hiszi, tudja, milyen korlátok között szabad gyakorolnia ezt az isteni jogn rászállt hatalmat.

A pápa és a papság dolga a lelkek gondozása, az övé alattvalói anyagi jólétének irányítása. Ilymódon a két terület mindjárt kezdetben élesen elhatárolódik. Ezeknek a transzcendens tételeknek illetén felállítása után a gyakorlatban ez többé nem kerül szóba. A földi dolgok a lelkiekkel párhuzamosan fognak kifejlődni, mintha az Állam nem lehetne egyéb és nem is kellene, hogy egyéb legyen, mint világi. Hiába próbálják gallikán tanácsadói rávenni XIV. Lajost, hogy vallási természetű törvényeket hozzon, hiába érzi ő maga ezt a kísértést, végül is mindig ellenáll az efféle sugalmaknak és meghajlik a pápai hatalom előtt. Előfordul, hogy vitatkozik határaitól, de a hatalmat magát önmagában sohasem vitatja.

Ezt a felsőbb eredetű hatalmat, melynek jogaira oly féltékenyen vigyáz, természetesen egész teljességében igyekszik gyakorolni a Király. Nem akar tudni hatáskörmegosztásról, kegyencekről, első miniszterekről, kormánygyűlésekről és tanácsokról. Nem kelt benne megvetésnél egyebet az államfők siralmas sorsa, akik, mint mondja, »ki vannak szolgáltatva egy gyülevész népség oktalanságának.« Ő evvel szemben — mindenekelőtt, mert Franciaország akarja, aztán meg, mert ez felel meg uralkodói elgondolásának és bizonyos mértékben lelki alkatának is, minden eszközzel arra törekszik, hogy megőrizze egyeduralmát, elhatározása tökéletes szabadságát. Annyira bizalmatlan minisztereivel, hozzátartozóival és kegyenceivel szemben, hogy csellel és pedig a legkörmönfontabb csellel kell befolyásolni döntését vagy betöltendő állás esetén választását. Még az annyira ügyes és behízelt Maintenon asszony sem meri egyenesen indítványozni neki, amit tőle kíván. Kénytelen közömbösséget színlelni pártfogoltjával szemben, mert biztos benne, hogy ha a Király rájönne, melyik jelöltet támogatja, csak azért is másnak juttatná az állást.

Szóval a kormányzást csak teljhatalmú ténykedésnek tudja elképzelni, melyet nem szabályoz más, mint az igazság

és az ész. Ismételten visszatér ahhoz a gondolathoz, hogy a királyi hatalom egyben az ész uralmát is jelenti. Ennyiben egészen Descartes tanítványa, századának embere — és szerte ez a teljességgel racionális jelleg az, ami az uralkodói hatalmat annyira minden más hatalom fölé emeli: »Nincsen — úgymond — kormányzó, aki nem bitorolna őt meg nem illető jogokat, nincs hadsereg, amelyben ne volna rendetlenség, nincs nemesúr, aki ne zsarnokoskodnék parasztjain, nincs adóbérlő, beszédő vagy végrehajtó, aki saját kerületében ne követne el bűnös túlkapásokat... Egyetlen király helyett, aki a népeken uralkodni hivatott, egyszerre ezer zsarnok van, avval a különbséggel, hogy a fejedelem rendelkezései mindig szelídek és mértékletesek, *mert hiszen alapjuk az ész*, míg a talmi uralkodóké, akik csak a maguk szertelen indulataira hallgatnak, mindig igazságtalanok és erőszakosak...«

A Király kormányzása tehát az észszerűség maga. Ezt az észszerűséget azonban korlátozza a *józanág*, az, amit manapság a »realitások iránti érzéknek« hívnak. Azt lehet állítani, hogy XIV. Lajos a józanágot zsenialitássá emelte. Ennek a tökéletes ítélőképességnek köszönhetette, hogy ellene szegült miniszterei módszeres túlzásainak, hogy szembehelyezkedett az elvont logikával, a rendszerező szellem hajtóerejével, mely Colbertet és Louvoist is magával sodorta, ennek köszönhetette a lehetőségek világos képzetét, a megvalósítható és összeegyeztetendő érdekek lemérésének képességét.

További meggyőződése volt, hogy mivel hivatalból csak ő tudja áttekinteni a kormányzás összes ágazatait, míg miniszterei mind szakmájuk határai között mozognak, egyedül csak ő van hivatva arra, hogy illetékes véleményt mondjon az általános érdekről. Személyes szempontja és az államérendek nála összeolvad. »A közösség számára — úgymond — mindig károsabb, ha kifogásolják a királyok akár rossz kormányzását is, *melyről csak Isten mondhat*

ítéletet... Amit a Király olykor látszólag a köztörvény ellenére tesz, az államérdeken alapszik, ez pedig közmegegyezés szerint a legelső az összes törvények között, csak éppen a legismeretlenebb és leghomályosabb azok előtt, akik maguk nem kormányoznak.»

* * *

»A királyok kormányzása, melyről csak Isten mondhat ítéletet...« Borzasztó szavak!... De XIV. Lajos világos tudatában van annak a roppant felelősségnek, mely az ilyen hatalommal felruházott emberre nehezedik.

Hogy magát erre méltóvá tegye, hogy maga kormányozhasson az ész és igazság szabályai szerint, nemcsak szüntelen fáradozásra — éjt nappallá tevő fáradozásra — van szüksége, hanem minden lehető értesülés beszerzésére is, hogy a királyi hatalom minden határozata az ügy teljes ismeretében jöjjön létre.

Ezért volt XIV. Lajos az a fáradhatatlan munkás, aki azon volt, hogy mindent lásson, mindent ismerjen, mindenről ítéletet alkosson és mindent önállóan döntsön el, miközben élete végéig napi nyolc-kilenc órát dolgozott. A példás uralkodó szerinte az, aki elmondhatja magáról: »Mindent tudok!«

Elsősorban azonban arra van szükség, hogy ismerje országát, embereit és intézményeit és pedig minden legkisebb részlettel együtt: a föld gazdagságát, a rendelkezésre álló eszközöket, a behajtható adók összegét — amellet a kormányzottak lelkiületét is, a nemzet jellemét, mindazt, amit gondolnak, amit beszélnek és terveznek nemcsak az udvarban és a városokban, hanem a legeldugottabb vidéken is. Azonkívül egy nagy uralkodó époly kevéssé élhet elzárkózva, mint népe: ismernie kell a külföldet, legalább annyira, hogy védekezni tudjon ellene, tudomással kell bírnia a

többi országok teljesítőképességéről, iparáról, kereskedelméről, fegyvereik értékéről, politikájuk menetéről, udvaruk titkairól; minderről állandó értesülést kell szereznie diplomáciai ügynökök vagy külön kiküldöttek által: »Az az ember, — mondja a Király — akinek mindig helyes értesülései volnának, sohasem tenne egyebet, mint ami helyes. Nem lehet tehát kétség afelől, hogy az uralkodónak kötelessége a legnagyobb gondot fordítani arra, hogy *kivétel nélkül mindent megtudjon, ami korábban történik.*« De a jelenkor ismerete önmagában nem elég annak, aki kormányoz: époly elengedhetetlen a mult ismerete is. A királynak jártasnak kell lennie a történelemben — főként a politikai és katonai történelemben. »Úgy vélekedtem, hogy ezeknek a nagy eseményeknek munkaképes agyban feldolgozott ismerete az észnek minden fontos elhatározásnál segítségére lehet, hogy a jeles férfiaknak és érdekes elhatározásaiknak az ókorból meríthető példája a kellő esetben igen hasznos felvilágosításokkal szolgálhat, akár háborúban, akár békében... Az egész nehézség csak a szükséges idő megtalálásában áll...« XIV. Lajos ezt is igyekezett megtalálni: »Eltökéltem — úgymond —, hogy a nap bizonyos meghatározott óráit ennek az új elfoglaltságnak szentelem, *mintha csak arról volna szó, hogy valamelyik legfontosabb ügyemet elintézzem...*«

Ehhez járul végül, hogy az uralkodó személyes munkája, ha mégoly kitartó és állandó is, csak részben szerzi meg neki a kormányzáshoz szükséges tájékozást. Nem nélkülözheti azokat a felvilágosításokat sem, melyeket a miniszterek a saját hatáskörükbe eső ügyekben adhatnak. Nemcsak hogy meghallgatja őket és kikéri véleményüket, hanem valamilyen ürüggyel mindazokat, akiket illetékeseknek tart, szóra bírja, iparkodik tiszta képet nyerni, az egyik véleményt a másikkal egybevetni, minél több szemponttal megismerkedni. Ezért az uralkodónak türelemmel kell magát vértéznie:

»Ertenie kell — mondja XIV. Lajos — még ahhoz is, *hogy butaságokat végighallgasson . . .*«

A kormányzás művészete nemcsak *tudást* követel, hanem *előrelátást is* — a mai magatartás és a holnapi cselekvés előrelátását és minden előkészület megtételét erre a cselekvésre. Ecélből igénybe kell venni a nemzet egész anyagi és szellemi erejét, aranyát, embereit és ezek munkáját, minden eszközt, amelyet szorgalmuk és tudásuk a vezér rendelkezésére bocsáthat. Ebben a szervezési munkában Colbert lángesze és tehetsége nyilvánul meg. XIV. Lajos minisztere legtöbb nézetével egyetértett és erélyesen támogatta. Ezért mondhatni, hogy kormányzása Franciaországnak és az akkori Európának a legtokéletesebb szervezet mintaképét adta.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni a XIV. Lajos felfogta államnak ezt a gyakorlatias és tudományos jellegét. Amellett azonban ennek a nagyon gyakorlatias, minden vonatkozásban racionális államnak *igazságosnak* is kell lennie. A Király hosszasán kitér írásaiban a királyok igazságára. Az igazságosság szerinte a kegyesség és jóság mellett a legfőbb fejedelmi erény. A magától értődően igazságos hajlamú uralkodó ellen fog állani a büszkeség sugallatának és alkalomadtán még alázatosnak is fog mutatkozni. Ez a gondolat adta XIV. Lajos tollára az alábbi nagyszerű szavakat, melyek alapos megfontolást érdemelnek, mielőtt az elviselhetetlen büszkeség ellene emelt vádját elfogadnánk: »Noha rangunk jogossá tesz bizonyos büszkeséget — mondja fiának, a dauphinnek —, a szerénység és alázatosság egy neme nem kevésbbé dicséretreméltó. Ne gondold, fiam, hogy ezek az erények nem valók hozzánk. Ellenkezőleg, hozzánk jobban illenek, mint a többi emberekhez. Mert alapjában véve azok, akik sem a szerencse, sem érdemeik folytán nem rendelkeznek semmi kiválósággal, akármilyen kis véleménynel vannak maguk felől, sohasem lehetnek szerények, sem alázatosak; ezek a tulajdonságok valamelyes emelkedettséget és valamelyes

nagyságot feltételeznek, amelyből a velük rendelkezők okot meríthetnének a hiúságra . . . De ha *körülötted mindenki azon igyekszik, hogy tápot adjon önteltségednek*, te ne a náladnál kevesebbet érő fejedelmekhez hasonlítsd magad, fiam, hanem gondolj inkább azokra, akik az elmúlt századokban okot adtak rá, hogy megcsodálják és becsüljék őket . . . Bocskátkozz némi szigorral saját gyöngéid vizsgálatába. *Ezáltal és ebben leszel, fiam, alázatos*. De valahányszor a világban elfoglalt rangodról és koronád jogairól lesz szó, tehát a királyról és nem az emberről, öltsd magadra a szív és a szellem minden kevélységét, melyre csak képes vagy. Ne áruld el elődeid dicsőségét, sem jövőd utódaid érdekét, akiknek *csupán letéteményese vagy*. Mert akkor alázatod lealacsonyodássá fajulna . . .*)

Ilymódon a király büszkesége csak akkor helyénvaló, ha koronája kerül szóba vagy az Állam érdeke, melynek első szolgálja. Összegezőképpen XIV. Lajos mindig újra visszatér ehhez a ponthoz. Naplójában és emlékirataiban nem győzi ismételni, hogy az uralkodónak nincs más életcélja, mint hogy az Államot szolgálja, hogy ennek mindent fel kell áldoznia, idejét, szórakozását, legkedvesebb hajlamait és szükség esetén életét is. Az Állam java : ez előtte az egyetlen cél. Államon pedig Franciaország értendő, az a Franciaország, melyet XIV. Lajos alaposan ismert és minden lényeges vonatkozásában tanulmányozott, a valóságos és élő Franciaország, munkásaival, mesterembereivel, nemeseivel, tisztviselőivel, papjaival és katonáival. Naplójába 1666 márciusában ezt írta bele alattvalóiról, akiket mind saját rangjukban és helyükön látott: »Mindet szeretni. *Sohasem*

*) Ugyanez az érzés megtalálható XIV. Lajos eljárásában az Estrades—Watteville-ügyben, 1662-ben. A király akkor nem tett egyebet, mint hogy a spanyolokkal szemben egy több, mint száz év óta elismert jogot védelmezett meg — és egy brutális támadás, egy Franciaországot és uralkodóját ért sérelem jóvátételét követelte.

kétkedni abban, hogy mindegyikük hozzájárul szolgálatunkhoz. Sohasem fél lenni, mindig csak bíró és mindenki atyja . . .»
 A foglalkozások között, melyek mind hozzájárulnak »a monarchia nagyságához és fennmaradásához«, első helyen említi meg a földművest. »A földművesek nagyobb hasznot hajtanak, mint a katonák, mert hisz munkájuk nélkül sem a katonák, sem a népek nem élhetnének meg . . .«

* * *

Ilyenformán ezt az észen alapuló és az észszerűség elvei szerint berendezett államot az uralkodó igazságszeretete és atyai jósága tölti meg szelidséggel és emberieséggel. Miután a Napkirály monarchiájának kiemelkedő vonásait így sorra vettük, összefoglalóan a következőképpen határozhatjuk meg: Világi és — a szónak abban az értelmében, hogy a születés kevesebbet számít benne a személyes érdemnél — demokratikus állam, melynek szervezete az észen és a tudományon alapul és mely arra törekszik, hogy a nemzeti gazdagságot és a nemzeti erőket minél tökéletesebben kihasználja és munkába állítsa.

Harmadik fejezet

A MODERN FRANCIAORSZÁG MEGSZERVEZÉSE

XIV. Lajos nem az az ember volt, aki beérte a kormányzásról szóló elméleti értekezésekkel. Ami őt érdekelte és izgatta, maga a kormányzás volt. Ez az uralkodó igazi lelkesedéssel igyekezett azon, hogy munkáját jól végezze. Kezdetről fogva egész lényével erre szánta magát. Franciaország Királya volt, a szó legteljesebb és leghatásosabb értelmében.

Mindenekelőtt emlékezzünk vissza arra, hogy egyetlen államfőnk sem ismerte Franciaországot olyan jól, mint ő. Amennyit csak mehetett vagy lovagolhatott, minden irányban bejárta — Lilletől Perpignanig, Bordeauxtól Lyonig, Hâvretől Straszburgig, nem úgy, mint a mai hivatalos személyiségek, átsiető utasként, aki csak elmosódó, futó látomását viszi magával egy-egy vidéknek a szalonkocsi vagy a gépkocsi ablakán keresztül. XIV. Lajos nem így látogatta országát, hanem lassan, mindenütt megállapodva, mint aki mindenről számot akar adni magának és mindent látni óhajtott. Csaknem mindig lóháton utazott és csak akkor használt fogatot, ha fáradtság vagy betegség kényszerítette rá. Hetvenhétéves koráig szenvedélyes vadász lévén, könyv nélkül ismerte kedves Ile-de Franceát és nagy uradalmi erdősegeit

Rambouillettől Vincennesig és Compiègnetől Fontainebleauig. Ismerte legtöbb városát, sőt faluját is, mindegyiken átutazott és néha hosszasan tartózkodott is bennük. Ismerte az útbaeső fogadókat, mert evett és aludt bennük, a folyók kompjait, kikötőit és hídjait, mert elhajózott mellettük vagy partraszállt közelükben. Nemcsak azt tudta, ki Aix vagy Toulouse főpolgármestere, hanem személyesen is ismerte az illető tisztviselőt, fogatkozásait, gyöngéit és a város előkelőségeivel való civódásait. Itt az érsek különbözött össze káptalanjával, ott a parlament és az adóhivatal között folyt a vita. És nem szorítkozott ezekre a felületes észrevételekre, valóságos tanulmányi utazásokat tett, mint 1659—1660 telén a Provenceban. Máskor hosszú és aprólékos határsemlékre indult. 1678-ban a lotharingiai erődöket látogatta meg. Sézanne, Vitry-le François, Bar-le-Duc és Commercy érintésével Stenayn és az Ardenneken keresztül tért vissza. 1683-ban a Franche-Comté látogatása következett. Ismétlem, senki, egyetlen vezérkari főnök sem tudta nála jobban Franciaország térképét — főként az északkeleti országrészekét. Mikor a denaini ütközet és a Somme mögé való esetleges visszavonulás előtt ezt mondta Villars marsallnak: »Ismerem ezt a folyót, nagyon nehéz rajta átkelni« — nem nagyozott. Hadjáratai és Picardiában való utazgatásai közben csakugyan pontos képet alkothatott magának róla.

Franciaországnak ez a kitűnő ismerete tette csak lehetővé, hogy — mint tudjuk — nyomban hozzálasson belső megszervezéséhez. Elégge közelről látta ahhoz, hogy legközvetlenebb szükségleteiről épügy, mint gazdagságáról, anyagi és erkölcsi erejéről tájékozódást szerezzen. Miniszteréhez, Colberthez hasonlóan tevékenynek, szorgalmasnak, főként pedig gazdagnak és a lehetőséghez képest boldognak akarta látni. De a hosszú háborúk viselésének kényszere megakadályozta abban, hogy az általa kívánt mértékben fényes reformtervei és újításai megvalósításának szentelje

magát. Hogy negyven éven át folytassa ezeket a végkimerülésig menő háborúkat, pénzre, pénzre és megint csak pénzre volt szüksége. Ez volt az oka, hogy a pénzügyi kérdés végül is minden belpolitikai megfontoláson elhatalmasodott. Legfőbb gondja az adóbevételek összege. Mindent többé-kevésbé nyíltan ennek a kegyetlen szükségnek kellett alárendelni.

* * *

Általában még ma is úgy képzelik a legtöbben, hogy XIV. Lajos alatt és a forradalom előtt az adó csupán a földművesek és a mesteremberek vállaira nehezedett. Ez csak a tulajdonképpeni közadóról áll, a nem nemesek által fizetett úgynevezett *tailleur*-ról. Igaz, hogy még ez is épúgy sújtotta a szegény nemeseket, akik arra határozták el magukat, hogy maguk művelik meg földjüket. De voltak nagyszámban egyéb adók, melyek egyformán terhelték az országot minden rendjét.

Leküzdhetetlen előítéletből nem akarjuk ezt a tényt tudomásul venni. Nagyon is megszoktuk a hagyományos frázisokat a »szegény nép« sorsáról, az áldozati bárányokról, akiket megnyírnak és levágnak. A forradalom előtti időkben a »szegény nép« a parasztot jelenti, — épúgy, mint ma a munkást — a parasztot, aki szalmán hál és éhen pusztul a földesúr birtokán, az igavonót, akit a hatalmasok a prés alá gyömöszölnek és milliókat sajtolnak ki belőle, hogy fényűzésüket és kicsapongásaikat megfizessék... Nyilvánvaló, hogy a mezőgazdasági munka tekintélyes részét viselte az államháztartás kiadásainak. De elfelejtjük, hogy a papság ezzel szemben egyedül fedezte a hitélet, a közegészségügy és a közoktatás, továbbá jelentékeny mértékben a művészet költségeit, nem szólva a több milliót felemészítő jótékony-ságról. A háborús és a külpolitikai teherviselés jórészt a nemesség vállain nyugodott. A nemes, aki ezredet vásárolt,

annak fenntartásáról és felszereléséről is gondoskodott, a háborús idöket kivéve. Előfordult, hogy a Király segélyben részesítette követeit, az általános szokás azonban az volt, hogy ezek minden költségüket maguk fizették. A reprezentációért és a költözésekért nem járt kárpótlás. Maguk a főurak, akik az udvart átköltözésekor kísérték, saját költségükön utaztak. Mikor XIV. Lajos 1658-ban Lyonba utazott, a Grande Mademoiselle úgy elszörnyülködött a kiadásokon, hogy nem átalotta hangosan elpanaszolni, mibe kerül az a tisztesség, hogy Öfelsége kocsijába szállhat.

Nem kétes, hogy a nagy egyházi méltóságok viselői, a nagy javadalmak haszonélvezői, a királyi hercegek és a nagyurak, ezek az összes kegydíjakkal, hatalmas jövedelmekkel és nyugdíjakkal bőségesen ellátott személyek fizethettek is. De gondoljunk arra is, hogy ezeken a kiváltságosokon kívül az alsóbbrendű papság és nemesség egész tömege, hogy a parasztokra alkalmazott szőlásmóddal éljünk, »éhen veszett« a plébániákon és a düledező kastélyokban. Ha a nemesség Versaillesbe tódult, hogy ott a Király vagy a miniszterek kegyeiért kolduljon, ez csak azért történt, mert nem tudott jószágain megélni, melyek hűbéri hozadéka semmivé zsugorodott össze. A Király ennek teljesen tudatában volt. Azért gondoskodott idejekorán arról, hogy mindenkit képessége szerint adóztasson meg. Úgy vélekedett, hogy a papság a magára vállalt közjótékonyság és más közterhek dacára nem veszi ki részét kellő mértékben a kiadásokból. 1666-ban ezt mondja *Emlékirataiban*: »Igazságos-e, hogy a nemesség munkáját és vérét áldozza az ország védelmére és gyakran egész vagyonát felélje a reábízott állásokban s hogy a nép (melynek oly kis jövedelemmel annyi személy eltartásáról kell gondoskodnia) egymagában viselje ezenfelül az összes állami költségeket, ellenben az egyházi emberek, kiket pedig hivatásuk fölment a háború kockázatától, a fényűzés terheitől és a családeeltartás gondjaitól, bőségesen élvezzenek

minden előnyt, anélkül, hogy a közösség szükségleteihez akár a legcsekélyebb mértékben is hozzájárulnának? ...» Ez a királyi bíráló nyilván kissé túlzott és egyoldalú. Ennek dacára érdekes és jellemző, hogy ez a demokratikus uralkodó nemcsak az adózás terén való egyenlőség — a teherbíró képesség arányában való közteherviselés — elvét teszi a magáévá, hanem ezen túlmenően gazdasági tekintetben olyan elveket vall, melyek szinte már a szociálista vagy kommunista felfogáshoz állnak közel. Valóban, nem is habozik ezt kijelenteni: »A királyok korlátlan urak és természetesen teljhatalmúan és szabadon rendelkeznek összes javaikkal, a világiakkal éppúgy, mint az egyháziakkal, hogy azokat bölcs gazdaságosságokkal, vagyis az Állam szükségleteihez mértén felhasználják.«

Szóval, az Állam a közvagyon ura, a magánosok pedig ennek csupán haszonélvezői. Ennélfogva a Király jogosult arra, hogy mindenkit abban a mértékben megadóztasson, amint azt az Állam javára szükségesnek ítéli. Uralma kezdete óta hatalmába kerítette XIV. Lajost ez az eszme, melynek a gyakorlatban borzalmas akadályokkal kellett megküzdenie. Mégis, mikor az egyre félelmetesebb háborús kiadások megkövetelték, végül is a kiváltságosokra magukra is, a nemességre éppúgy, mint a papságra, olyan fejadót és tizedet ró ki, amely körülbelül megfelel a mai jövedelemadónak. Ez a demokratikus adóztatási rendszer a nemzet összes rendjeiben nagy elkeseredést szült. Akik nem zúdultak fel ellene nyíltan, igyekeztek a kincstárt rászedni vagy adómentességet szerezni maguknak. Egy szó, mint száz, senki sem akart fizetni.

* * *

A legcsekélyebbeknek ezúttal is a parasztok mutatkoztak. Emberemlékezet óta ők jelképezték saját szemükben az egész »szegény népet«. A templomi és parlamenti szónokok

egyik állandó fogása volt, hogy a királyok irgalmába ajánlják ezeket az örökös »éhenveszőket«. Uralkodása elején XIV. Lajos fülét is állandóan telesírták ezekkel a panaszokkal. Szánakozásában és abbeli törekvésében, hogy »a nép sorsán könnyítsen«, mindjárt kezdetben elrendelte a közrendeket terhelő adók csökkentését. Utóbb azután, mikor lassanként elgondolkozott azon, amit saját szemével látott, fontolóra vette pénzügyei legfőbb intézőjének emlékiratait és jelentéseit s végül is a valósággal jobban megegyező véleményre jutott.

Rövidesen észrevette ekkor, hogy mindenki túlozza saját nyomorúságát, főként ha a föld hozadékáról van szó; a sirámok mögött személyes és könnyen kitalálható hátsó gondolatok bújtak meg. Az intendánsok, akik az adókat kivették és behajtásukról gondoskodtak, akik az állam területén a megyék hozzájárulásait is beszédtek, ezek a tisztviselők természettől fogva hajlamosak voltak arra, hogy a legsötétebb színben fessék kerületeik gazdasági helyzetét, nehogy a központi hatalom túlságos terheket rőjjon a hatáskörükbe eső személyekre s ezzel nekik feladatuk elvégzését megnehezítse. Másrészt a papságnak és az uraknak, ha hozzá akartak jutni a dézsmához és a hűbéri szolgáltatásokhoz, ugyancsak érdekük volt, hogy a kincstár ne kopassza meg túlságosan jobbágyaikat, bérlőiket vagy híveiket.

Innen a többé-kevésbé őszinte sirámok az adóbeszedők által elevenen megnyúzott paraszt borzasztó ínségéről. Általános a hit, hogy nem eszik egyebet makkból süített kenyéرنél és nem iszik egyebet víznél — vagy hogy fakéreggel és gyökerekkel táplálkozik, hacsak nem kénytelen fűvet zabálni, mint a jószág, valamint hogy a vidéken akkoriban az emberek »úgy hullottak, mint a legyek«. Történelmi tankönyveink jámborul kérődznek a közigazgatási nyelvnek ezeken a szóvirágain, anélkül, hogy ellenőriznék őket, hogy visszamennének a forrásokig vagy legalább is észrevennének

egy egészen egyszerű tényt. Azt, hogy ezek a dolgok minden időben és minden országban megállapíthatók. A tévedés az általánosításban áll. Csak nemrégiben idézte elénk egy akadémiai szónok az »erény áráról« szóló beszámolójában azt a borzasztó esetet, hogy egy kislány az éhségtől elájult az elemi iskola padjában!... A jövő Micheletjeinek tehát lesz miből meríteniük, hiszen hivatalos személy mondta el ezt a megható történetet. Jegyezzük meg mellékesen, hogy a tizenhetedik század nyelvén a »gyökerek« főzeléket jelentenek, például sárgarépat, kalarábét és más hasonlót. Ma is egész Franciaország »gyökerekkel« táplálkozik, de igazán nem látjuk okát, hogy ezen könnyeket ontsunk.

Egy további önként adódó megjegyzés az, hogy a közgazgatási iratokban található borzasztó adatok nagyrészt rendkívüli időkre vonatkoznak, egymástól meglehetősen távoli háborús vagy ínséges korszakokra. Legtöbbjük az 1674-ik, 1675-ik, vagy 1693-ik és 1697-ik, továbbá az 1708-ik és 1709-ik esztendőben kelt, tehát vagy a nagy tél után, mely egy egész év termését megsemmisítette, vagy azokban a válságos években, mikor az ellenségtől elárasztott Franciaországnak félelmetes szövetségesekkel kellett megküzdenie. A polgárháborús esztendők, például a fronde kora, akárcsak az egyes tartományokban kitört lázadások természetesen leg a nyomor növekedésével járnak. Azt is megemlíthetjük, hogy sokszor a parasztok és mezei munkások semmittevése, gyámoltalansága és maradisága volt a nyomorúság oka. Colbert levelei bőséges felvilágosítást adnak erről. Azt azonban általánosságban elmondhatjuk, hogy nincs ezek között a szomorú képek között egyetlenegy sem, mellyel ne lehetne homlokegyenest ellenkezőket szembeállítani, melyek ugyancsak nem bizonyítanak többet. A velencei követek gyakran beszélnek a francia földek kopárságáról, a szegény nép kimerültségéről. Az ő tollukból ez szokványos formula, mely évről-évre majdnem ugyanazokkal a fordulatokkal

ismétlődik meg. Ugyancsak közhelyszerű az az ömlengés is, amellyel Franciaország gazdagságáról, emberekben, pénzben és minden fajtájú árucikkben való bőségéről emlékeznek meg. Macchiavelli óta, aki szintén hasonló jelentéseket küldött a firenzei köztársaság tiszteletreméltó urainak, köztudomású, hogy Franciaország »dús és termékeny ország«, hogy lakói semmiben sem szenvednek szükségét, hogy mindenki földjéből él és nem költ semmit. A *Ritratti delle cose della Francia* lapjain azt bizonygatja, hogy a francia urak dúslakodnak otthon állatokban, aprómarhában, halban és vadban. »A paraszt nem tudja kinek eladni gabonáját, mert minden szomszédja maga is elad«. Szóval, Franciaország nem tud mit kezdeni gazdagságával. Egy évszázaddal később az olasz Locatelli útinaplójában szinte ugyanezt beszéli el: Franciaország az ő nézete szerint a bőség, az öröm és a szabadság országa. Egész utazása a dáridók és mulatságok hosszú sorozata.

Elfogult vélemények vagy egyszerű benyomások, melyeket mindig könnyű megcáfolni vagy ellenkező állításokkal ellensúlyozni! A paraszt igazi helyzetére éppoly kevésbé lehet belőlük biztos következtetéseket levonni, mint egyik-másik irodalmi leírásból vagy akármelyik híres festményből. La Bruyère nagyon gyakran idézett mondatai a parasztokról, Lenain nem kevésbé közismert vásznaival egybevetve, állítólag a teljes és megfellebbezhetetlen igazságot tartalmazák. Viszont ezeknek a képeknek egyikén (a festés módja, ne felejtjük el, eleve Ribera fekete zsánerére emlékeztet!) egy falusi lakoma ábrázolása abrosszal megterített asztalt mutat. *A résztvevők fehér cipőt esznek és bort isznak.* A csáládfő, aki a kép közepét foglalja el, merőben más, mint aminek La Bruyère »vadállatát« elképzeljük. Sovány és finom arcának komoly és kissé bánatos kifejezésével kétségtelenül nagyon szép emberpéldány és becsületére válik az akkori Franciaországnak.

De ismétlem, ezek elvégre is csak egyszerű irodalmi benyomások. A ténybeli megállapítások a következőkre szorítkoznak: A földbirtok XIV. Lajos idején már nagyon felaprózódott. Az állítólag kiszípolyozott paraszt a legjobb úton van, hogy meghódítsa a földet, hogy pengő készpénzben magához váltsa. Vannak megyék, melyekben több mint a fele övé. A közadónak, akárcsak a hűbéri szolgáltatásoknak értékét — ez utóbbiak gyakran egy pontyból, egy pár piszt-rángból, karácsonykor és húsvétkor két hízlalt kappanból állottak — csúnyán túlozták. Kiszámították, hogy a Dauphiné egy falujában 1702-ben, tehát XIV. Lajos uralkodásának legirgalmatlanabb szakában a paraszt »hat livre adót fizetett átlagban két és fél hektár földért«. Szorozzuk meg ezt az összeget kettővel olyan kiváltságos országrészekben, mint az Ile-de-France, és a teher még mindig távolról sem kibírhatatlan. Másfelől a segédhivatalnokok által összeállított leltárak a parasztok jelentős gazdagságára mutatnak: az ütött-kopott külsejű házakban nem volt ritka az ezüstnemű. Locatelli elképedve látott nem egy igen közönséges szálláson ezüstterítéket az asztalon és bevallja, mekkora volt meglepetése, mikor falusi vityillókban soha nem hitt kényelemre bukkant. Joignyban egy kereskedőnél szeme-szája elállt, úgymond, mikor azt tapasztalta, hogy »a kívül meglehetősen piszkos házat belül falikárpitok és képek díszítették, az asztalnemű pedig olyan finom fehér vászon volt, hogy egy herceg is leülhetett volna mellé...«

Mindent egybevetve, a helyes középutat alighanem itt is, mint mindenben, Voltaire találja meg az itt következő mondatokban, melyeket La Bruyère tirádájával szembe-helyezhetünk: »A földművesek sorsáról mindig sok panaszt hallani. Ez a világ minden országában így van és a zúgolódás csaknem mindenütt a jó módú semmittevők szájából hangzik, ezek is inkább a kormányt szidják, mint a nép sorsán siránkoznak... Nem a történetírás feladata annak vizsgá-

lata, hogyan adóztassák meg a népet, anélkül, hogy kiuzsorázzák. De a történetírás kell, hogy megmutassa annak lehetetlenségét, hogy egy város virágzásnak örvendjen, ha az ezt körülvevő földek nincsenek bőségben. Mert hiszen bizonyos, hogy a várost ezek a földek látják el élelemmel... Nyilvánvaló, hogy a fényűzéshez szükséges táplálékot csak a földművelők szorgalmas munkája adhatja, ezt a munkát pedig *mindig jól fizetik*... A parasztság sorsán való mindenkorai sajnálkozásnak abban az időben már nem volt alapja. Másfelől ezek a bizonytalan panaszok nem tesznek különbséget a földművesek, a bérlők és a mesteremberek között. Ezek egyesegyedül két kezük munkájából élnek... *De aligha van a világon ország, ahol a földművesnek és bérlőnek jobban menne sora, mint Franciaország némely tartományában.* E téren legfeljebb Anglia vitathatja el tőle az elsőbbséget...»

Voltaire, Ferney ura, földbirtokos volt és közeli láthatta a parasztokat. Mikor *XIV. Lajos századáról* szóló műve végén ezeket a következtetéseket vont le, bizonyára tudta, mit beszél.

* * *

Bizonyos, hogy a Király ismerte ezt a helyzetet, amint hogy tudott az erőszakosságokról és felháborító igazságtalanságokról is, melyek az adóbehajtásnál előfordultak. Mindenesetre állandóan arra törekedett, hogy csökkentse a kisemberek panaszait és tőle telhetőleg jóvátegye az igazságtalanságokat vagy segítségére legyen a nyomorultaknak. Bizonyos Jean Berth nevű »igen jó göröncsér« meghalt Versaillesben s özvegyet és négy árvát hagyott hátra. A Király, mikor erről értesült, nyomban ezt mondta Colbertnek: »Adasson valamit a mostanában meghalt versaillesi fazekas özvegynek és gyermekeinek — én nekik engedélyezem az *aubainet*

(a kincstárnak járó örökrészt).« Erdemes megemlíteni egy ilyen esetet a sok közül, mert XIV. Lajos ezt a háború kel-
lősközepén írta, mikor feje főtt a gondoktól — »a táborból,
Cambrai előtt«. Saint-Simon beszéli, hogy mikor 1710-ben
a királyság legválságosabb pillanataiban szóba került a dézsma
meghonosítása, a Király sokáig nem tudta magát elhatá-
rozni rá. Több, mint egy héten át kínlódott vele, annyira,
hogy egészsége is megrendült és sebésze, Maréchall aggódni
kezdett. Megkérdezte, mi baja. A Király végül is megval-
lotta neki: a gondolat, hogy népeit az eddiginél jobban
megadóztassa, »kimondhatatlan kínokat« okoz neki. Úgy,
hogy lelkiismeretét megnyugtató, gyóntatójával is meg-
tanácskozta a dolgot. Saint-Simon a maga módján értelmezi
ezt a történetet s Tellier atya és a jezsuiták elleni gyűlöleté-
ben a Királyra legkedvezőtlenebb következtetéseket vonja le
belőle. De a meztelen tény mégis csak ez: XIV. Lajos bele-
betegedett a pusztá gondolatba, hogy új adónemet vezessen
be. A mai pénzügyminiszterek nem ilyen kényesek.

Az örökösödési háború utolsó szakában környezete olyan
eleven színekkel ecsetelte előtte a »nép nyomorát«, hogy haj-
szál híjján elfogadta az ellenségei ajánlotta gyalázatos béke-
feltételeket, csak hogy a szegény emberek sorsán könnyítsen.
Természetből jó szíve alkalomadtán ilyen nagylelkűségre
indította. Azonban esze az ellenkező eljárást ajánlotta.

Mert a háborúk folytatására elvégre is pénzre volt szük-
sége. És ezeket a háborúkat Franciaország életbevágó érdeke
követelte. XIV. Lajos mindenekelőtt annak a legfontosabb
feladatnak szentelte magát, mely erejének nagy részét
igénybe vette: a hadsereg megszervezésének és irányításá-
nak, a diplomáciai tárgyalásoknak és műveleteknek. Mindez
— Louvois kezdeményezéseitől eltekintve — az ő személyes
munkája volt és kétségtelen, hogy leginkább érdekelte és
lelkésítette is. Colbert főként a belügyekkel foglalkozott.
Nem mintha a Király csak másodsorban tartotta volna

szem előtt a közigazgatás és a gazdasági szervezet kérdéseit. Öröme telt benne és büszkeségére szolgált, hogy minden érdekli, ami hivatásával összefügg. Dunkerqueben, miután a hajóhadat meglátogatta és gyakorlataiban résztvett, egyszerre lázas buzgalommal a tengerészet felé fordul. Körülbelül ugyanebben az időben meglátogatja Abbeville és Beauvais gyárait. Megcsodálja őket, odamegy a munkásokhoz és Colbert sugalmazta beszédekét mond nekik. Mégis nyilvánvaló, hogy nem csinálhatott mindent. Elég volt, hogy mindenkinek segítségére igyekezett lenni, aki Állama gazdagságának és hatalmának gyarapításán dolgozott.

Ennek ellenére, mikor meghalt, Franciaország megújulásának és újjászervezésének műve nagy vonásaiban befejeződött. Minden csapás dacára volt iparunk, kereskedelmünk, voltak gyarmataink és kikötőink, volt kereskedelmi flottánk, mely képes volt a külfölddel versenyezni. A modern Franciaország közigazgatási keretei nagyjában készen állottak. A Király kétségtelenül szívesen tett volna még többet. De itt is akaratánál erősebb körülmények gátolták meg. És itt is, mint ő maga mondotta szerényen, megtette a tőle telhetőt.

Negyedik fejezet

A KIRÁLY ÉS A SZELLEMISÉG

Ha országa belső igazgatásában, valamint háborúi közben csaknem áthághatatlan akadályokba ütközött XIV. Lajos, a szellem birodalmában diadala úgyszólván korlátlan. Itt csakugyan fényesen megnyert minden csatát. Nemcsak hogy trónja köré tudta csoportosítani a hozzá, legnagyobb tábornokaihoz és legnagyobb minisztereihez méltó írókat és művészeket, hanem előtte ismeretlen terjeszkedést biztosított a francia szellemnek és több mint félszázadra megszerezte neki a vezető szerepet Európában és a világon. Valóban el lehetne mondani uralkodása történetét úgy, hogy az ember bizonyos szempontból csak az irodalmat és a tudományos szellem fejlődését venné figyelembe. Nincs csábítóbb ennél a látásmódnál. Bizonyos, hogy a szellemi élet terén a győzelmek kevésbé vitásak és ugyanazzal a tehetséggel könnyebben kivívhatók, mint gyakorlati téren. Mégis könnyelműség volna, ha szem elől tévesztenők, hogy XIV. Lajos háborúi a Király és Franciaország legnagyobb erőfeszítései ebben az időben, hogy uralkodásának legfőbb tényei és hogy nélkülük, a Király irányítása és kiadott parancsa nélkül, sem a francia szellem nem tett volna szert annyi tekintélyre, sem a francia iro-

dalom maga nem érte volna el a királyi gondolat erejével egyenrangú biztonságát — mely egyben hang és stílus...

* * *

Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, mert sokan állították már ennek is ellenkezőjét: XIV. Lajos szerette a szellemet, az irodalmat, az íróembereket — legalább is a legtársaságbelibbeket közülük — és általánosságban a tudósokat és gondolkodókat.

Még a szerelemben is szellemet kívánt. A csúnya és fekete Mancini Máriába csupán azért szeret bele, mert elkábul ragyogó és szenvedélyes szellemétől. Ha utóbb elhagyja a gyöngéd La Vallièret, azért teszi, mert elmés-ségben alatta áll Montespan asszonynak. És ha az utóbbi, hervadtan és elhízottan, elviselhetetlen természetével le tudja győzni Fontanges hercegnő ifjú bájait, ez is csak onnan van, hogy a hercegnő »buta, mint az éjszaka«. És ha végül a Király alig negyvenéves fővel, még mindig tele életkedvvel, szerelmi házasságot köt Scarron szenteskedő özvegyével, ennek oka is a hölgy elmésségében és társalgása varázsában keresendő.

Lajos maga ifjúkora óta élénk vonzalmat tanúsít minden szellemiség iránt. Sokat olvasott Mancini Máriával — főként regényeket — és maga is írt, sőt rossz rímeket is próbált faragni. Született érzéke volt a francia nyelv és stílus iránt. Hiba volna, ha az *Emlékiratok* Pellisson vagy Périgny elnök által fogalmazott töredékeiből akarnók ezt megítélni, mert a szerkesztők a királyi gondolatokat túlságosan iskolás, feszes és kissé pedánsul ünnepélyes formába öntötték. Az igazi XIV. Lajosban több az elevenség és a kedvesség. A kor legjobb levélíróira emlékeztet. Főként azonban nyelvkultúrája van, ösztönös érzéke a világos, szabatos és tömör mondat, a helyes és helyénvaló szó

íránt: itt is olyan embernek mutatkozik, aki azt akarja, hogy meddő vita nélkül engedelmeskedjenek neki, egyben pedig diplomatának, aki tudja, mi súlya van egy szerződés minden betűjének. Boileaunál is jobban megtanította nemzetét a helyes szó hatalmára. Benserade, mikor Mesmes elnököt üdvözölte az Akadémiában, beszédében dicsérőleg említette »a Király finom nyelvérzékét«. — »Őfelsége éppoly kevésbé tud eltúrní egy nem helyénlevő szót, mint egy a sorból elmaradt katonát...«

Amellett olyan irodalmi ízléssel és gyakorlattal rendelkezett, hogy csak akkor tudjuk kellőképpen értékelni, ha alaposan foglalkoztunk vele. Behúnyt szemmel ismételtetjük Saint-Simon rágalmaival, aki irodalmi ismeretek, olvasottság és egyáltalán mindennemű műveltség híján valónak festi XIV. Lajost. Vagy pedig egészen félreértjük az olyan mondatokat, mint az itt következő, Primi Visconti tollából: »Egy könyv pusztá látása is fárasztja — azoké is, melyeket neki ajánlanak, noha ezeket szívesen veszi. La Feuillarde marsall bizalmasan elárulta nekem, hogy a Király kivételesen elolvasott néhány oldalt a holland háborúról készült leírásomból.« Ha a mondat első szavait kiragadjuk az összefüggésből, Saint-Simonnal arra a következtetésre juthatunk, hogy XIV. Lajos betűiszonyban szenvedett. Azonban ezek a szavak nem szolgálnak egyéb célra, mint hogy kiemeljék, mekkora tisztesség érte Primi Visconti urat azáltal, hogy Őfelsége királyi szemeivel kegyeskedett elolvasni egy részt ennek a külföldinek leírásából. Máskor ugyanis hivatalból kirendelt olvasók végezték el helyette ezt és kora legragyogóbb szellemei az ő »nyájas olvasói« voltak. Elanynyira, hogy ugyanez a Primi kénytelen valamivel odébb elismerni: »Annyi szónoklatot, költeményt, beszédet hallott és annyi neki ajánlott könyvet olvasott, hogy belefáradt...« Szóval mikor már belefáradt abba, hogy napjában több órát olvasta maga az aktacsomókat, a leveleket és sürgő-

nyöket, azt kívánják a szerencsétlen nagy Királytól, hogy pihenésképpen a rengeteg betű után, napi robotja végeztével újra csak könyvekbe temetkezzék. Hacsak kedve volt rá, sőt többször, mint kedve volt rá, más olvasott fel neki. Mások szemét használta fel, hogy kímélje a dolgozószobájában majdnem egész nap megerőltetett látását. De — és ezt nem szabad elfelejtenünk — részint kötelességtudásból, részint hajlamból a kor úgyszólván egész irodalmát végighallgatta ily módon — egy egész, ma már feledésbe merült irodalmat, mely sokszorosan felülmúlja azt, ami klasszikussá vált. A színdaraboknak, a beszédeknek, a halotti búcsúztatóknak, a költeményeknek és szónoklatoknak ő volt első meghallgatója. Bossuet és Bourdaloue neki és előtte prédikáltak. Molière neki és előtte írt és játszott; »Esther« és »Athalie« külön az ő szórakoztatására és épülésére íródott. Racine volt felolvasója és szövegmagyarázója. Melyikünknek volt valaha része ehhez hasonlóan széleskörű és állandó, de főként ilyen eleven irodalmi oktatásban? Gondoljunk csak arra, mi lehetett egy Racine-darab, melyet maga Racine olvasott fel és magyarázott? Úgyhogy minden túlzás nélkül állíthatjuk: senki XIV. Lajos századának irodalmát nem ismerte jobban XIV. Lajosnál magánál.

* * *

Egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy az irodalom, de éppígy az összes művészetek és a szellem összes termékei iránti különleges becsülését kimutassa.

Igy történhetett meg, hogy egyetlen államfőnk sem tanusított a Francia Akadémiával szemben nagyobb tiszteletet ennél a teljhatalmú uralkodónál. Ségnier kancellár halála után megtsízteltetésnek érezte, hogy hivatalosan védnöke lehetett. Ezt könnyen kitalálható politikai okokból is óhajtotta. De hogy a zsarnoki kényszer legcsekélyebb

látszatát is elkerülje, volt olyan ügyes, hogy ezt a védnöki címet magukkal az akadémikusokkal ajánltatta fel magának. A Louvreban, saját palotájában adott nekik helyet, ugyanakkor, mikor Colbert a neki kényelmesebbnek látszó Királyi Könyvtárba szándékozott száműzni őket. Colbert erről szóló levelének szélére a Király sajátkezűleg írta oda: »Az Akadémia a Louvreban tartsa üléseit, helyesebbnek tartom így, ha kissé kényelmesebb is.«

Hogy kimutassa, mekkora jelentőséget tulajdonít ennek az eseménynek, a Király ünnepélyesen fogadta az Akadémiát Versaillesben. Azt akarta, írja Pellisson a Francia Akadémia történetében (*Histoire de l'Académie Française*), hogy a dauphin is tanuja legyen ennek az »irodalomra annyira megtisztelő alkalomnak«. A Király bemutattatta magának az összes akadémikusokat, akiket nem ismert és ezt mondta a jelenlevő Colbertnek: »Őn majd megmondja, mit tegyek ezekért az urakért...« Elrendelte, hogy minden udvari ünnepségen hat kijelölt helyet tartsanak fenn az akadémikusoknak. Továbbá az alkalomhoz illő érmet veretett evvel a felírással: »*Apollo palatinus*« és külön: »*Academia gallia intra regiam excerpta MDCLXXII.*« Végül pedig a követek nagy lépcsőjének falán, melynek festményei XIV. Lajos uralkodásának összes dicső tetteit örökítették meg, helyet hagyott annak a képnek, mely a Francia Akadémiának a Király által történt fogadtatását ábrázolta. Ez párja volt a *Rajmán való átkelésnek* és a *Megalázott Spanyolországnak*, mintegy igazolásául annak, hogy XIV. Lajos egy színvonalra helyezte az irodalmat és a tudományt a hadi dicsőséggel.

Később, mikor az Akadémia új kiadását jelentette meg szótárának, nem kevésbé ünnepélyesen fogadta Fontainebleauban. »M. de Toureil — írja Racine barátjának, Boileau-nak — eljött ide, hogy átnyujtsa az Akadémia szótárát a Királynak és az angol királynénak, Monseigneurnek és a minisztereknek...« Máskor az akadémikusok az udvarnál

töltötték a napot. »A Király miséje után — mondja Bussy-Rabutin — eljöttünk parancs nélkül vagy tizenketten, akadémikusok, a Király ebédjére, aki kis terítékén evett. Ott volt a herceg úr, Conti herceg úr, Vendôme úr, Roque-laure herceg, Gramont gróf, az érsek . . . A Király ezt mondta Vendôme úrnak: *Önben van szellem, ön gondolhatna arra, hogy tagja legyen az Akadémiának.* — Szellem nem sok van bennem, Sire, de talán kegyesek lesznek hozzám s nem is hiszem, hogy olyan sok szellem kellene hozzá . . . — Hogyan? — kiáltott a Király. — Nem kell hozzá sok? . . . Nézze meg az érsek urat, Bussy urat és mind a többi urakat, hogy nem kell-e hozzá szellem . . . Aztán a szónoklatról folyt a beszéd és hogy milyen nehéz ezen a téren kiválni . . . Ez a beszélgetés a Király egész étkezése alatt folytatódott, utána pedig az érsek és én tíz akadémikussal elmentünk ebédre, a »chambellan«-hoz, miután a Király lelkére kötötte Livrynek, hogy jól lássanak el bennünket. Hat óra hosszat ültünk az asztalnál és közben nem feledkeztünk meg természetesen az Akadémia védnökének éltetéséről . . .«

És ez nála nemcsak egy hivatalos testületnek nyújtott leereszkedő védelem volt, hanem valódi öröm. Szerette a tudós emberek társaságát, feltéve, ha csakugyan társaságba valók voltak. Bizonyos, hogy le kellett mondania a jó Corneille és a jó La Fontaine személyes társaságáról, mert a kettő közül egyik sem tudta felnyitni a száját és tetejében mind a kettő »fölköttébb elhanyagolt külsejű volt«. De ismerjük XIV. Lajos különös barátságát az uralkodása alatt élő legnagyobb írók iránt, amilyenek Molière, Racine, Boileau, Bossuet . . . Ha Bossuet igazhitű monarchista volt, viszont Molière független, talán szabadgondolkodó is volt, Racine és Boileau pedig két jansenista, két ellenzéki ember, mint ma mondanók. Ennek dacára éppen Racine és Boileau voltak legkedveltebb emberei. Teljesen barátilag érintkezett

velük és nemcsak természetesen műveik iránt érdeklődött, hanem ügyeik és egészségük iránt is. Mikor Boileau Bourbonban volt gyógyfürdőn, Racine ezt írta neki Párizsból: »A Király ma három napja megkérdezett ebéd közben, mi van az ön nagyothallásával, mire megmondtam, hogy ön Bourbonban van. Monsieur is beleszólt a társalgásba és több kérdést intézett hozzám ebben az ügyben, úgyszintén Madame is és így ön ebéd közben a társalgás felének tárgya volt. Másnap útközben véletlenül találkoztam Louvois úrral, ő is azonnal önről beszélt, de nagy jószággal, és elmondotta, mennyire sajnálja, hogy a dolog ilyen sokáig húzódik...« Meg kell adni, a Királynak érdeméül tudható be, hogy ilyen barátságot tanúsított két egyszerű íróember iránt, akik nem titkolták a Port-Royalhoz való viszonyukat és nyíltan, mindenki tudtával szállást adtak olyan száműzötteknek, mint Arnaud. Állítólag végül is ez a viszony idézte elő Racine kegyvesztettségét. Viszont mások egy »a nép nyomoráról« szóló emlékiratnak tulajdonítják, mely szerintük felgerjesztette a Király haragját. Ma bebizonyított tény, hogy soha ilyen emlékirat nem létezett és Racine sohasem volt kegyvesztett. Legfeljebb bizonyosfokú elhidegülésről lehet szó a Király részéről, azoknak a jansenista megnyilatkozásoknak következtében, melyekre Racine élete végén ragadtatta magát. De a költőt, aki kamarás volt, gentilhomme ordinaire de chambre, sohasem tiltották ki az udvarból. Mindvégig a Marlyba befogadottak közé tartozott. Utolsó betegsége alatt a Király a legnagyobb gonddal érdeklődött hogyléte iránt. És mikor meghalt, Őfelsége ezt mondta az öreg, beteg Boileaunak, aki már olyan süket volt, mint egy ágyú: »*Mi mind a ketten sokat veszítettünk, mikor a szegény Racinet elvesztettük*«. Ha arra gondolunk, milyen szemérmesen titkolta a Király érzelmeit és milyen fősvényen bánt a szóval, anyja halála óta nem tanúsított nagyobb megindultságot, mint evvel az egyszerű kijelen-

téssel. Pedig nem futólag mondotta, mintegy saját lelkiismerete megnyugtatóására. »A beszélgetés — közli Boileau egyik barátja — egy órahosszat tartott.« Ez alatt az óra alatt nyilván Racine utódjáról is volt szó, mert az elhunyt a Király történetírója volt; de a halálról is beszéltek. És ismétlem, a Királynak ez is érdeméül tudható be: az öreg embernek fülébe kellett kiabálni, különben semmit sem hallott.

Tegyük hozzá, hogy az irodalom és az írók ilyen mérvű megbecsülése újság volt és sok előkelő személyiségnek szemet szúrt. XIV. Lajos, a modern uralkodó, itt is megelőzte korát. Primi Visconti kissé méltatlankodik is, hogy az udvarnál kevés becsülete van az íróknak. »Franciaországban — úgymond — csak a háborús érdemeket tisztelik. Az irodalmat és minden más foglalkozást megvetnek és rossz néven veszik jobb embertől, ha írni tud. Így tudommal az Urfé-család tagjai szégyenlik, hogy nagyatyjuk, Honoré d'Urfé az Astrée című költemény (sic) szerzője...« A tetőtől talpig lovastiszt Bussy-Rabutin csak megvetést érzett Racinenal és Boileauval, ezekkel a semmirekellőkkel szemben és csodálta, hogy a Király Versaillesben fogadja az efféle »népséget« — mint ő mondotta. Egyszer meg is akarta botoztatni Boileaut egy hozzá intézett tréfáért, melyet magára sértőnek talált. Egy másik alkalommal ez a parlagi akadémikus ezt a gyermekes nagyképűségre valló nyilatkozatot tette: *»Igaz, hogy az Akadémiában egyre több a jobbféle ember. Mégis bizonyos számú író meg kell hagyni benne, ha nem másért, hát a Szótár befejezése céljából és mert magunkfajtajú emberek ilyen dolgokban sohasem olyan szorgalmasak...«* Hát nem gyönyörű ez!... Annyi bizonyos, hogy XIV. Lajos nem tanusított olyan nagyúri lenézést az »akadémikus urakkal« szemben, mint ez a kurtanemes.

* * *

Kétségtelen tehát, hogy XIV. Lajos szerette az irodalmat és az írókat, és amazt épűgy a megillető tiszteletben részesítette, mint emezeket. De épűly bizonyos, hogy *királyian* szerette őket, mint tizenhetedik századbeli ember és nem mint huszadik századbeli esztéta vagy műkedvelő. Meg lehetűnk róla győződve, hogy sohasem volt az öncélú művészet, a »l'art pour l'art« híve és továbbá, hogy sohasem fogta fel a tudományt úgy, mint teszem fel Renan vagy Berthelot 1860 táján. Viszont tudjuk, mit lett ma Flaubert és Théophile Gautier esztétikai elméleteiből és mint vélekedik a fiatal nemzedék az ötven évvel ezelőtt divatozó tudományosságról.

Evvel szemben XIV. Lajosnak mélységes meggyőződése, hogy a szellem hatalom, nagy hatalom és ehhez képest az uralkodónak kötelessége, hogy ezt a hatalmat az állam számára *hasznosítsa*, a közjó szolgálatába állítsa és egyben *megakadályozza abban, hogy ártalmassá váljon*. Másfelől számot ad magának a közvélemény nagy fontosságáról is. Ezért törekszik kezdettől fogva arra, hogy mint minden egyebet, a francia közvélemény és irodalom szolgálatát is megszervezze. Sokkal a mai Németország előtt megindította a külföldi propagandát. Hogy háborúit előkészítse és folytassa, olyan módon dolgoztatta meg az európai közvéleményt, hogy joggal nevezhetnők »sajtókampánynak«, amit végzett. Mindenkor azt akarja, hogy a külföldnek nagy és kiváló véleménye legyen Franciaországról. Ezért rendszeresíti kegydíjak és ajándékok küldését az íróknak és tudósoknak Európa összes országaiba, Hollandiába, Németországba, Angliába, Olaszországba. A francia csábításnak ezt a munkáját tökéletes tapintattal és okossággal végezte. A belőle részesülőkűtől nem kíván semmi egyebet, mint hogy jó véleményűk legyen a Legkeresztényibb Királyról és ezt neki alkalomadtán meg is mondják. A külföldiek persze önként törík magukat, hogy hízeleghessenek neki.

Rómában, a Villa Mediciben egy szobrot őriznek, Bernini egy földijének és kortársának alkotását. Ez a szobor római császárnak ábrázolja XIV. Lajost, amint lábával tapossa a földgömböt. Soha francia művész ilyen talpnyalásra nem vetemedett.

Egész propagandaszervezetünk felépítésében sokat tanulhattunk volna XIV. Lajostól az utolsó világháború előtt.

Az irodalomnak és a művészetnek tehát az államot kell szolgálnia. A francia nyelv a hódítás és uralkodás egyik eszközévé válik. Az újonnan meghódított tartományokban, Roussillonban, a Franche-Comtéban, Flandriában, Elzászban XIV. Lajos első gondolja az, hogy iskolákat alapítson és új alattvalóit franciára tanítsa. Vele egyetértésben a jezsuiták kiváló ügynökei voltak a francia előretörésnek. Straszburbban, Perpignanban, Grayban, Salisban, Bethuneben, Arrasban és egyébütt kollégiumaik és egyetemeik megannyi előretolt örsei lettek a francia műveltségnek. Pedig a Király nem is kívánja, hogy az idegen nyelveket kizsorítsák a francia kedvéért. Soha nem beszéltek hazánkban annyit olaszul és spanyolul, mint az ő uralkodása alatt. 1670-től és a rajnai előnyomulástól kezdve nekilátnak a német nyelv tanulásának is. Racine erősen buzdítja rá legidősebb fiát, aki a hágai követségen dolgozik.

Úgy, hogy a nyelvnek magának is szolgálnia kell — szolgálnia a Királyt és az Államot. Ugyanaz a Racine fejti ki ezt egyik akadémiai beszédében, azokban a zárószavakban, melyeket alaposan végig kell gondolnunk, mert a gondolkodás és érzés olyan sajátos módját mutatják, amelyet már nem ismerünk: »A nyelv összes szavai, — mondja az *Athalie* nagy költője — összes szótagjai becsesnek tünnek fel előttünk, mert mindannyi eszköz, melynek célja az, hogy felséges Védnökünket szolgálja...» Az akkori írók legnagyobb része magáévá tette ezt a tanítást s a hazafias

büszkeség és öröm egy nemével követte. XIV. Lajoshoz hasonlóan ők is meg vannak győződve, hogy a közjó szolgálatára jöttek a világra. Benső személyes érzéseiknek kevés fontosságot tulajdonítanak: elsősorban a közösségnek hasznos igazságok érdeklik őket. A Király dicsősége Franciaország dicsősége; ami a Királyt foglalkoztatja, csupa a nemzet nagyságához és jólétéhez szükséges vállalkozás; amit a Király gondol és érez, ugyanaz, amit alattvalói közül a legderekabb emberek gondolnak és éreznek: ilyen módon ő a költemények és beszédek, a tragédiák, vígjátékok és regények egyetemes és állandó hőse — a klasszikus kor-szakok hősének mintaképe.

A költőket és művészeket ez a szolgálat nemhogy lekicsinyítené, ellenkezőleg, a személyes dicsőség és méltóság többletét adja nekik. XIV. Lajos kamarásává teszi meg Racinet — ami nagy megtiszteltetés volt — és lakást ad neki Versaillesban, ami még ennél is irígyeltebb kegy volt. Ha róla beszél, mindig mint a »nagy költőről« emlékezik meg róla, Madame de Maintenon pedig mint a »fenséges költőről«. A Colbert által 1663-ban összeállított kegydíjlajstromon Corneille mint »a világ első drámai szerzője« szerepel — amint hogy XIV. Lajos is alattvalói és a külföld szemében »a világ legnagyobb királya«.

* * *

De ne vessünk túlságos súlyt az irodalomnak mint az állam szolgálatának erre a felfogására. És ne gondoljuk, hogy XIV. Lajos csupán állami és királyi teendőnek tekintette őket. Mindenképpen szerette és önmagukban is becsülte őket — egyszerűen úgy, mint a kor akármelyik »jóraavaló úriembere«.

A színháznak nagy rajongója volt. Egyik-másik darab színrehozásával, rendezésével és díszletezésével olyan buz-

galommal és lendülettel foglalkozott, mint akármelyik mesterségébe szerelmes színházigazgató. A zenét és az operát is nagyon kedvelte. És minden munkája közben időt szakított magának arra, hogy felolvastassa azt, amit ma »legújabb híreknek« nevezünk: a Francia Akadémia egy székfoglaló beszédét, egy ódát, egy költeményt, egy tragédiát vagy komédiát: »Apám — mondja Louis Racine — azt a megbízást kapta, hogy olvassa fel a Királynak Boileau három utolsó episztoláját. *Különben összes műveit maga olvasta fel Őfelségének . . .*« Valóban, melyik uralkodó, melyik köztársasági elnök, melyik miniszter tanúsított valaha megtisztelőbb érdeklődést író iránt? XIV. Lajos egy fél-századon keresztül hivatalos védnöke volt az Akademiának. Megérdemli, hogy az utókor előtt is úgy álljon, mint a francia szellemiség nagy pártfogója.

Ötödik fejezet

A LEGKERESZTÉNYIBB KIRÁLY

...Most pedig, miután jóformán minden terület átfutottunk, amelyen munkásságát kifejtette, amelyen szel-
leme és szíve legjavát kinyilvánította, egy mindenképpen
rendkívüli király eszményi képe vésődött emlékezetünkbe.
Mintha egyszersmindenkorra kimerítette és megtestesítette
volna a királyi méltóság fogalmát. Egyetlen írónk, egyetlen
tudósunk vagy hadvezérünk sem adott Franciaországról
a külföldnek ilyen emelkedett és ilyen dicsőséges képet.
Történelmünk az ő jóvoltából addig ismeretlen hangsúlyt
és lendületet kap. Elődei takarékos, kis vagy polgári sza-
bású, olykor tökéletlen nagyságú emberek. XIV. Lajos
a komolysággal együtt megtanította a franciákat arra,
hogy becsülettel költsenek. Kifordította a nemzeti
gyapjúharisnyát. Mindenüvé rendet és szépséget hozott,
a dicsőség egy sugarával...

Építő szenvedélyében mindent alá akart vetni az
Államról alkotott eszményének. Belevitte az értelmet magát.
Nem kétes, hogy, legalább kezdetben, még a vallást is
megpróbálta alávetni. Ám a vallásos érzés minden szellemi
erő közül a legnehezebben igaztható le. Ezt még Lajos,
a kényúr is mihamar észrevette. Ahelyett, hogy ő törte
volna bele politikai elmélete szolgálatába, végül is ő maga
tört bele a vallás szolgálatába. A Legkeresztényibb Király
nemcsak hogy egyetlen vigaszát találta meg atyái hitében

elkeseredett órákon, hanem erkölcsi típusa legmagasabb kiteljesedését belőle merítette, legfőbb szépségét tőle kölcsönözte.

* * *

Kinek tűnt fel már, hogy a versaillesi kastély tervrajzában a kápolna *oldalt* áll a királyi épületek mellett? A spanyolok megütköztek ezen, mert megszokták, hogy náluk a királyi kápolna a palota középpontjában állott, mintegy legfontosabb része volt az épületnek. A Katolikus Felség nem más, mint az Isteni Felség képviselője. A királyi lakóház voltaképpen lakója a mindenható Isten. Isten az, aki a király előtt lakik benne.

Mindazonáltal a versaillesi kápolna — főként eredeti alakjában, a fölébe emelkedő lámpással — a magasból uralkodott az egész többi épületen. És ebben is épúgy szándékosság volt, mint a szent épület által elfoglalt helyben. Jelképes szándék érvényesült benne, mely hozzásegít bennünket a Legkeresztényibb Királynak a vallással szemben elfoglalt álláspontja megértéséhez.

Állandó gondja neki is, mint gallikán tanácsadóinak, Colbertnek, Le Telliernek és a többieknek, az volt, hogy élesen elkülönítse a világit az egyháztól. A dolgok e két párhuzamos rendje ugyan kétségtelenül egybeolvad a túlvilágon, itt lenn azonban gyakorlatban sohasem szabad összekeveredniük. A királyság földi érdekeinek intézésében a vallás oldalt marad, akárcsak a kápolna Versailles tervrajzában. XIV. Lajos nem tűr semminemű egyházi befolyást Franciaország politikájába, a pápáét époly kevéssé, mint a püspökökét vagy a szerzetesrendek főnökeiét. Senki nála jobban nem védelmezte meg a világi Állam jogait és senki nem beszélt nála erélyesebben az egyházfővel magával. 1662-ben, a korszikai gárda híres esete kapcsán ezt írta VII. Sándor pápának, aki mellékesen nagyon osztrák és

a francia érdekek makacs ellensége volt : »Megparancsoltuk Bourlemont úrnak, az egyházi bíróság auditorának, hogy tudja meg Szentségedtől, helyesli-e azt, amit ez a katonanépség tett, avagy szándéka-e, hogy nekünk a sértés súlyosságához mért elégtételt megadja, mely sértés nemcsak hogy csorbította, hanem méltatlan módon felborította emberek jogait. *Mi nem kérünk Szentségedtől ebben a vitában semmit : Szentséged oly régóta hozzászólt ahhoz, hogy tőlünk mindent megtagadjon s mindmáig oly ellenszenvet tanúsított mindennel szemben, ami személyünket és koronánkat illeti, hogy helyesebb, ha saját okosságára bizzuk elhatározását, melyhez a mienk igazodni fog . . .*«

Közben pedig az, aki ilyen büszke hangon beszél, a Legkeresztényibb Királynak és az Egyház elsőszülött fiának címezi és vallja magát. Az ő felfogása szerint ezek a címek nem szabad, hogy üres szavak legyenek és egész Franciaországnak hozzá hasonlóan kereszténnyé kell lennie. A vallás a javak egyike : lelkiismereti köteletségének érzi, hogy minden alattvalója részesüljön benne. Összes törekvései közül ez kell, hogy uralkodjék az összes többin, ahogyan a kereszt uralkodik Versailles összes palotáin. De nem akarja, hogy Franciaországot úgy kormányozzák, mint egy kolostort — hogy az egyházi szempont fölébe kerekedjék a világinak és végül még sakkban is tarthassa. A keresztényi köteletség mindenkinek saját ügye. Jó nektek, barátoknak, papoknak és hívőknek, hogy kolostorokban, templomokban vagy lelketek mélyén egész szigorúságában gyakorolhatjátok a törvényt. De ezt a kérlelhetetlen törvényt ne próbáljátok a keresztény nép egészére rákényszeríteni, ha azt nem akarjátok, hogy mindenestül fellázadjon ellene. Nem szabad, hogy az Ég túlságos súllyal nehezedjék a Földre. Ha már erre a világra születünk, hogy itt éljünk, fontos, hogy ezt a világi életet a túlvilágiért való aggodalom ne tegye lehetetlenné és hogy — ami jelesen Franciaországot

illeti — a vallási érdek ne kerüljön túlságosan éles ellentétbe a nemzeti érdekkel.

Ez körülbelül a Király és tanácsadói elgondolásának alapja — legalább is XIV. Lajos uralkodása elején. Ellene szegül annak, hogy a vallás elhatalmasodjék és zsarnokivá váljon. Innen az inkvizícióval szemben elfoglalt álláspontja. Azokban az országokban, ahol még fennállott, mint Roussillonban, nyomban eltörölni igyekezett, dacára a Szentszék és az érdekeltek ellenállásának — és csakugyan sikerült is eltörölnie. De amit főként és mindenáron meg akar akadályozni, az, hogy a vallás ne ártson a francia érdeknek. Ellenségei az ő politikáját is éppúgy, mint a Mazarinét, teljes pogánysággal vádolták. Az igazság az, hogy meggyőződése szerint saját fegyvereikkel kellett küzdenie nagyon kevésbé keresztény ellenfelei ellen. Úgy érezte, hogy nem cselekedhetik másként azon a helyen, amelyre Isten állította. Mint francia királynak, első kötelessége az volt, hogy Franciaország ügyeit intézze. Mint Legkeresztényibb Király, azon a nézetten volt, hogy Franciaországnak, a legkeresztényibb nemzetnek, az Egyház elsőszülött leányának szolgálni annyit jelent, mint Istennek és magának az Egyháznak is szolgálni.

* * *

Ez magyarázza meg XIV. Lajos magatartását az összes vallási kérdésekben, melyek uralkodása alatt felvetődtek: a *régle*, vagyis a megüresedett püspökségek jövedelmének igénybevétele, a gallikán Egyház jogairól szóló nyilatkozat, a nantesi türelmi rendelet visszavonása, a jansenizmus és a kvietizmus.

Elvben legalább, óvatosan tartózkodik minden beavatkozástól egyházi ügyekbe. A hitélet kérdéseit tisztán politikai szempontból ítéli meg, mint Franciaország királya, nem mint teológus. Megvédi a maga és a világi hatalom tekintélyét, egyben pedig a nemzeti érdeket. A protestánsokban, jansen-

nistákban és kvietistákban elsősorban az állam ellenségeit látja — titkos szervezeteket vagy szektákat, melyek vallási nézetek álarca mögül egyenetlenséget akarnak szítani az országban és gyöngíteni igyekeznek az ellenséggel szemben. Nem szenved kétséget, hogy a Port-Royal embereinek, akár csak a hugenottáknak a monarchikus kormányformáról való felfogása nem fedte a korlátlan monarchiának azt az eszméjét, melynek győzelemre juttatásán a Király dolgozott. És az is bizonyos, hogy a hugenották történetük legnyugalmasabb és legbékésebb korszakában is abban a gyanúban állottak, hogy a külfölddel cimborálnak. Már a nantesi ediktum visszavonása előtt ismételten segítségül hívták, tárgyalásokba vonták a spanyolokat és angolokat és velük karöltve kísérelték meg, hogy Franciaországot szétszaggassák. A visszavonás után újra kezdték. Segítséget kaptak a hollandoktól és angoloktól, de a genfi köztársaságtól is. A spanyol örökösödési háború alatt kis hijján megnyitották déli tartományainkat az angol benyomulás előtt. Ugyanúgy jártak tehát el, mint a francia királyi hercegek és parlamentek a fronde idején — mint az összes középkorból visszamaradtak, akik a céh, a kaszt vagy a szekta érdekét a nemzeti érdek fölébe helyezték. Nem jutottak el még a hazafiaság modern felfogásához, mely alapján a Királyé is volt: ahhoz a belátáshoz, hogy az állam, vagyis Franciaország mindenekfölött kell, hogy álljon.

Mégis XIV. Lajosnak nem sikerült a kívánt mértékben elválasztani az egyházat a világitól. Bizonyos pillanatokban és pedig, bevallhatjuk, politikai okokból — vallási területre tévedt. XI. Ince pápával való vitái bizonyítják, hogy politikai lelkiismerete megzavarodott és végül is összekeverte a két hatalom jogait. De még ezek a tévedések, ezek a hatalmi túlkapások is merőben vallásos okokra vezethetők vissza, arra, hogy túlságosan komolyan vette a Legkeresztényebb Király címét. Valóban nem lehet azt mondani, hogy a nantesi

türelmi rendelet visszavonásának, a protestánsok és janse-nisták üldözésének csupán politikai rúgói vannak. XIV. Lajosnál hitbéli indítókok is közrejátszottak. Mihelyt létez-
 zik egy vallási igazság, a francia király küldetéséhez lenne
 hűtlen, nem volna többé népei atyja, ha megfosztaná őket
 ennek az igazságnak jótéteményétől. A Király ilymódon
 összetéveszti a maga hatáskörét a másik hataloméval és
 doktorrá, hittérítővé lesz. Átlépi teendői határát és különös,
 néha sajnálatos módon visszaél tekintélyével.

* * *

Tény, hogy ő maga mélységesen keresztény volt.

Abban az értelemben vett keresztény, mint az ő korában
 legtöbben, komolyan, világos értelemmel, szilárd tudással,
 ezekkel a manapság ritkává vált tulajdonságokkal. Mert
 romantikus elfogultság, hogy a tizenhetedik századtól meg-
 tagadják a hitet és úgy állítják oda, mintha a középkor egye-
 düli kiváltsága volna... Mintha bizony Pascal, Bossuet,
 Bourdaloue, Paulai Szent Vince és Szent Margit-Mária szá-
 zada nem lett volna a szó legátfogóbb értelmében keresztény
 század! És ugyan mennyivel »keresztényibbek a gótikus
 templomok a klasszikus kor templomainál? A versaillesi
 kápolna szimbolikája és képszerű ábrázolása semmivel sem
 kevésbbé vallásos a Sainte-Chapelle-belinél. Művészileg az
 Invalidusok Temploma, Saint-Sulpice, a Val-de-Grace, de
 főként a megdöbbenő versaillesi kápolna minden csodálatot
 megérdemlő épületek. Sőt azt lehetne állítani, hogy ez az
 építészet franciább a középkorinál, mert tisztábban tükröz-
 teti a faj szellemét, az egyszerűség, a világosság, a józanság
 és mérséklet iránti hajlamát, míg a másikat meghamisítja
 a mértéktelenség, a keleti cicoma és olykor szinte már a szer-
 telenségbe csap át.

De mit ér a művészet, ha a lelkek bensőleg nem keresz-
 tények! Viszont voltak-e valaha inkább azok, mint a tizen-

hetedik században? A keresztényhez illő halál ebben a korban a nemzet nagy törvénye. Igen nagy a különösen hősie és épületes esetek száma, főként ha azok halálára gondolunk, akik megbotránkoztatták korukat. Ilyen, hogy csak a leg-híresebb példákat említsük, az orléansi hercegné, La Vallière hercegnő és Montespan asszony halála, vagy azé a Monaco asszonyé, akinek elmúlásakor »nem volt már földi alakja«, sőt akár gonosztevőké is, amilyen Brinvilliers asszonyé vagy Voisiné volt. Az akkori Párizsban a nyilvános kivégzések gyakoriak, majdnem mindennaposak voltak. Nagyszámú, kegyetlen indulatokra éhes tömeget vonzottak. Mégis a Grève piacán mikor a halálraítélt letérdelt a tönk elé, gyóntatója fönn a vérpadon rázendített a *Salve Reginára* és az egész tömeg az elítélttel együtt térdre omolva elénekelte a szeretet és irgalmasság himnuszát s ilymódon tisztult meg kaján kíváncsisága szennyétől az elragadtatott vallásos felemelkedés egy percében . . .

A haláltól nem félték az emberek. Szilárd lélekkel várták, hosszan előkészültek rá és mikor eljött, bátran farkasszemet néztek vele. Egy miniszter, mint Pontchartrain, mikor úgy érezte, hogy végórája közeledik, lemondott kancellári hivataláról s dacára a Király és hozzátartozói kérésének, bezárkózott az Oratoireba és éveken keresztül csak a halálon töprengett. Valóban, a hitben sohasem volt több komolyság és mélység. Sohasem volt értelmesebb és észszerűbb és soha az ész nem volt alázatosabb, nem volt jobban tudatában Gondviselés-kiszabta határainak.

* * *

Ebben, mint minden egyébben a Király példaképül szolgálhatott kortársainak. Minden tekintetben csodálatos megtestesítője a klasszikus kor francia keresztényének.

Mindenekelőtt példás tagja volt egyházközségének, Párizsban épúgy, mint Saint-Germainben vagy Versailles-

ban. Első áldozásra Saint-Eustacheba megy, parochiájába, mert akkor a Palais-Royalban lakott. Később, mint a Louvre lakója, Saint-Germain-l'Auxerrois egyházközségébe tartozik s nagy pompával, síp- és cimbalomkísérettel viszi az Oltári Szentséget, résztvesz minden istentiszteleten, körmeneten és egyéb ünnepségen. Ugyanígy Versaillesban. A kastély kápolnája csak magán-imaház. Gyónni minden nagy ünnepnapon a parochia templomába jár — összesen négyszer-öttször évenként: karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor, Nagy Boldogasszony és Mindenszentek napján. Innen indul el hajadonfővel, hogy kövesse az Oltári Szentség körmenetét és elkísérje a kastélyban levő nagy repositóriumhoz. Egyetlen úrnapi vagy nagyboldogasszony napi körmenetet sem mulaszt el. A parochia plébánosa udvari személyiség. Egyiküket, Hébert plébánost, a Király és Maintenon asszony avval tiszteli meg, hogy kikéri tanácsait. Ő volt az, aki a saint-cyri színházi előadásokat léhaságuk miatt megróttá.

Keresztényi kötelességein kívül XIV. Lajos ragaszkodik ahhoz, hogy királyi tisztsége összes teendőit elvégezze. (Mert mint mondtuk, sohasem választotta el magában az embert az uralkodótól.) Nemcsak hogy a legszigorúbban megtartja a nagybőjt minden előírását — pedig ehhez sok önmegtartóztatásra volt szüksége neki, akit beteges és állandó éhség gyötört —, hanem minden reggel elmondja a Szentlélek imáját (igaz, hogy igen rövid), minden Nagypénteken az Utolsó Vacsora emlékére megmossa és letörli tizenkét szegény lábát — sőt, miután letörölte, meg is csókolja őket. Minden áldozás után a parochiából hazamenet betegeket érint meg kezével. Június vagy augusztus hónapja van, tikkasztó a meleg. A betegek, nagyrészt skrofulában vagy ragályos betegségben szenvedők — százával és ezrével állnak sorban a kastély udvarán, vagy az Orangerie magas ívei alatt: a nyomor és a szenvedés olyan képe, amilyent manapság már nem is látni, hacsak Lourdesben nem. A Király gyalog jön, a Szentlélek-

rend nagy láncával nyakában, szinte leroskadva a lángnyelvekkel díszített fekete bársonypalást alatt — és ebben a ledobbantó parádében órákhosszat fáradhatatlanul jár a betegek és haldoklók sorai között, a megindító mondókát ismételve:

— »Isten gyógyítson meg! A Király keze érint!...«

S ezt nem csak egyszer tette. Minden esztendőben, sőt évenként többször is megtette élete utolsó napjáig. Kevéssel halála előtt, megüszkösödött lábaival, egész enyészetnek induló nagy testével még egyszer magára vállalja, hogy meglátogassa és utólszor megérintse a többi haldoklókat. 1715 június 8-án a *Gazette de France* ezt írja: »A Király megáldozott és megérintette a betegeket.« Hányan voltak vajjon ezen a napon? ... 1701 május 22-én kétezernégyszázan voltak a versaillesi nagy udvarban. Valljuk meg, hogy maga Szent Lajos sem végzett soha szebb, megatöbban irgalmas cselekedetet.

* * *

A Király vallásosságát a tizenhetedik század két nagy francia ájtatossága jellemzi: A Rózsafüzér és az Oltári Szentség tisztelete. Az eucharisztikus Valóságnak és a Szűzanya kultuszának evvel a kettős igenlésével igyekeztek felelni atyáink a protestáns tagadásra. Az akkori prédikációk mind az Üdvözlégy elmondásával kezdődtek és az Oltári Szentség imádása a francia hitbuzgalom olyan nyilvános és olyan gyakori megnyilatkozási formája volt, hogy még a katolikus külföldiek szemében is babonával, majdnem eretnekséggel volt határos. Locatelli apát Franciaországban utaztában írja ezeket a meglepő mondatokat: »A legkegyelmesebb Oltári Szentség, úgy látszik, a franciák hitének egyetlen tárgya.«

XIV. Lajos ebben a tekintetben nem viselkedett más-
képpen, mint akármelyik alattvalója. Kívülről nézve vallásossága a közönséges emberek hite volt a maga egész egyszerű-

ségében. A Király mindenüvé magával vitte zsebében az olvasót. A kápolnában látták, amint végigmondta a Rózsa-füzért, az Oltári Szentség előtt pedig minden legkisebb alkalommal a nyilvános imádás és hit olyan példáját adta, hogy minden szemtanún végigfutott az isteni Jelenvalóság szent borzadálya. A halotti szentséget a betegek ágyáig elkísérte. Montespannal folytatott házasságtörő viszonya kellős közepén először akkor támadt rá a bűnbánat, mikor egy pappal találkozott, aki egyik haldokló tisztjéhez vitte az Oltári Szentséget. A világ bűneit elvevő Bárány, az örök, gyöngéd Áldozat képe bukkant fel és zárta el előtte az utat — és ez volt a visszafordulás kezdete. S a Király vallásossága nem időnkénti fellobbanás volt, hanem égő, mélységes hit, melyet legsúlyosabb fogyatkozásai sem tudtak elhomályosítani vagy eltompítani. Az istentiszteleteket majdnem állandóan térden állva hallgatta végig és magába szállott tartása olyan buzgó átérzését, olyan fennkölt felfogását fejezte ki az előtte végbemenő misztériumoknak, hogy jámborsága az udvari emberekre is átragadt. Szinte ma is látjuk a kápolna emelvényének balsarkában, ahol helyét elfoglalta. Szemben az oltárral bársonyvánkossára leborulva imádkozik — és az egész udvar feléje fordul, mintha senki sem merne másként Istenhez folyamodni, mint ezen a királyi közvetítőn keresztül. A szertartások és ritusok szépsége, az orgona mennyei bűgása, a hegedűk és emberi hangok zengése még magasztosabbá teszi a jelenetet. Valami olyan csodálatosan szép volt mindez, hogy egy fiatal protestáns nő, a későbbi Madame de Caylus, kijelentette, hogy szívesen megtér, ha mindennap részt szabad vennie a királyi misén...

Akik rosszul ismerték XIV. Lajost, köztük a szenteskedők is, azt vetették szemére, hogy vallásossága merőben formalisztikus, külsőleges és felületes. Fénelon azt írta Maintenon asszonynak, hogy a Királynak »fogalma sincs kötelességeiről« és az igazi vallásosságról. Maintenon asszony maga

Isten kiküldöttjének tartotta magát, akinek feladata az, hogy a Királyt vakságából és tudatlanságából kivezesse és eljuttassa az üdvösséghez. Minden reggel elmondta azt az imát, melyet lelkiatyja, Godet de Marais, Chartres érseke szerzett kívánságára: »Uram, Istenem, Te küldtél arra a helyre, amelyen vagyok. Te, aki kezedben tartod a királyok szívét, nyisd fel a Királyét, hogy befogadja tőlem azt a jót, amelyet Te kívánsz!« Környezetével együtt azon volt, hogy mindenre megtanítsa, amit nem tudott és igazi vallásos oktatásban részesítse.

Vitán felül áll és így bízvást megismételhetjük, hogy a Királyban nem volt semmi a hittudósból, de a misztikusból sem. Ez azonban még korántsem jogosít fel arra, hogy vallási dolgokban tudatlannak jelentsük ki. Gondoljunk arra, hogy hitoktatói olyan egyháztudósok voltak, mint Bossuet és olyan moralisták, mint Bourdaloue, hogy több, mint félszázadon keresztül saját füleivel, szemtanuktól igazolt magábaszállással és odaadással hallgatott végig tömérdek bőjti és adventi prédikációt, nem is szólva a vasárnapi szentbeszédekről. Ez a hosszú tanfolyam magába ölelte, kifejtette, bebizonyította és megvilágította a kereszténység összes igazságait. A hitvédelem és a hittudomány hivatásos művelőin kívül ma senki sem részesül ilyen teljes, ilyen átfogó és beható vallásos kiképzésben.

Mindent megmondtak a Királynak, még a legkeményebb igazságokat is. Emlékezzünk csak vissza Bourdaloue rettenetes beszédére »a tisztátlanságról«, arra a beszédre, melyben a hitszónok, »süketen hadakozva«, az egész udvar előtt lerántja a leplet a királyi kedves bűneiről és gyalázatosságairól, egyben pedig szerelmese »elbutulásáról« is, aki a paráználkodásban elvesztette a lelki dolgok iránt való érzékét. Emlékezzünk vissza továbbá Mascaronra: olyan elszántsággal támadja a háborús mesterséget, hogy manapság antimilitarista izgatásért bíróság elé állítanák érte. 1675

március 5-én Maintenon asszony ezt írta: »Meghallgattam Mascaron atya egy szép szónoklatát. Kissé nagyon is keményen emlékezett meg a hódítókról és azt állította, hogy a hősök csak abban különböznek a rablóktól, hogy hadseregük élén teszik azt, amit a haramiák titokban művelnek. *Urunknak nem tetszett a beszéd...*« Volt is oka. Ami a házasságtörést illeti, a Király idővel jó útra tért és megigazult. De a szemére vetett nagyravágyás és büszkeség ellen mindig tiltakozott és azon volt, hogy tisztázza magát a vád alól. Nem tűri, hogy a hódító nagyravágyás ürügyével az Állam érdekének feláldozására kényszerítsék. Ebben a tekintetben a szenteskedők, Maintenon asszonnyal élükön, csúnya munkát végeztek. Nem az ő jóakaraton múlt, hogy a Király nem követte el a legnagyobb politikai ostobaságokat. A kevélységet illetőleg tagadja, hogy mint magánemberre ráfoghatnák, evvel szemben állítja, hogy mint Franciaország Királyát, jogosan megilleti a büszkeség. *Emlékirataiban* még arra is részletesen kitér, miért választotta jelképül a Napot és jelmondatául azt a három szót, hogy *Nec pluribus impar*: önteltségtől és üres nagyképüségtől teljesen ment jelentőséget ad nekik.

Mindezen túl a Király mindvégig küzdött a szenteskedő párt — Fénelon, Beauvilier herceg és Maintenon asszony — céljai ellen. Ezek azon buzgólkodtak, hogy olyan vallásosságra szorítsák, mely szerint nem fért össze a királyi hivatással. Noailles tengernagy azt kívánta tőle, tiltsa el udvarán a táncmulatságokat és színházi előadásokat. Megkísérelték, hogy egy csomó kisebb ájtatosságot kényszerítsenek rá, hogy szakadatlan vecsernyékkal, lelki gyakorlatokkal és templomjárással töltsék ki minden idejét. A Király ellenszegült. Tudta, hogy Franciaországból nem csinálhat zárdát. Ő a Legkeresztényibb Király, de nem akar szerzetes vagy egyházi ember lenni. Mint kora esztétikusai, ő is irtózik a műfajok összekeverésétől.

Innen halála különös szépsége.

Mindvégig ragaszkodik hozzá, hogy királyi kötelességeit teljesítse, a folyó ügyeket elintézzze. Halálos ágyán megtette az utolsó intézkedéseket, melyek szerinte alkalmasak voltak arra, hogy az uralkodó kiskorúságával járó zavaroktól megmentsék az országot. Végre, mikor mindent elintézett és érezte, hogy közeleg a vég, hite szilárdságából és a jól elvégzett kötelesség tudatából merítette a szükséges lelkerőt, hogy a félelmetes útra elinduljon. Egy csapással eltépte minden összefüggését a világgal és eltökélten Isten felé fordult — félelem nélkül és a keresztényhez nem illő biztonság fitogtatása nélkül, de ízig-vérig öntudatosan, még mindig királyian, felülről uralkodva környezetén. Ő maga jelentette ki, hogy fel akarja venni a halotti szentségeket. És mikor baja súlyosbodott, fennhangon mondta szolgálóival a haldoklók imáját. Azt kérte, vajha szenvedhetne még tovább bűnei vezekléséül.

Minden elkövetett vétkét töredelmesen megbánta. Tudta mindenekelőtt, hogy túlságosan sokat kívánt alattvalóitól: ezért Isten irgalmára bízta magát és szándékai tisztaságára hivatkozott. De semmit sem tagadott meg királyi művéből. Saint-Simon nyomán egyesek azt állították, hogy örökösének azt a tanácsot adta, ne utánozza őt az építkezés és a háború szeretetében. Ez vagy valótlan, vagy az igazság elferdítése. A Saint-Simonéval szembeállítható szövegekben nincsen szó az építkezésekről. És ami a háborúkat illeti, a Király valódi felfogását nem a halálküzdelem küszöbén kiejtett és a jelenlevők hátsó gondolataitól eltorzított szavakban kell keresnünk, hanem abban a levélben, melyet kevéssel utolsó betegsége előtt írt a fiatal XV. Lajoshoz. *) XIV. Lajos vallásos gondolkodásának ez a valóságos végrendelete a következő szavakkal zárul: »Fiam, vesd minden reménységedet Istenbe.

*) A levél elolvasható Madame de Caylus Maintenon asszonyról szóló megemlékezéseinek (Souvenirs sur Madame de Maintenon) d'Haussonville és Gabriel Hanotaux által jegyzett kiadásában.

Elj inkább keresztényhez, mint királyhoz méltóan és ne vond soha magadra haragját erkölcsöd bárminő ziláltságával. Légy hálás mennyei gondviselőnek, hogy oly láthatóan oltalmazza ezt a királyságot. Adj alattvalóidnak épúgy példát, mint ahogyan a keresztény atya ad példát családjának. Tekintsd őket gyermekeidnek és tedd őket boldoggá, ha magad az akarsz lenni. Szabadítsd meg őket, mihelyt lehet, az összes adóktól, melyekkel *a hosszú háborúskodás kényszere* túlterhelte őket és melyeket hűségükben odaadással viseltek el. Örveztesd meg őket hosszú békével, mert csak ez képes rá, hogy királyságod ügyeit rendbehozza. Szeresd mindenkor jobban a békét a háború kétes esélyeinél és emlékezzél rá, fiam, hogy a legragyogóbb győzelem is mindig fölöttébb drága, ha alattvalóink vérével kell megvásárolnunk. Hacsak lehet, ne ontsd ezt a vért soha más okból, mint Isten dicsőségéért. Ez a magatartás áldását fogja meghozni számodra egész uralkodásod alatt. Fogadd az enyémet is utolsó öleléssel együtt.»

A Király ezekben a sorokban nem cáfol rá semmire. Ő maga is mindenkor jobban szerette a békét a háborúnál — soha nem viselt mást, mint »szükséges« háborút. Csak arra az egyre inti utódát, hogy tanúsítson politikájában az övénel keresztényibb magatartást és *hacsak lehet*, ne viseljen háborút más okból, mint Isten dicsőségéért. Nagyon is természetes tanácsok egy haldokló szájából.

Pedig tagadhatalanul megkísérelték, hogy lelkében zavart keltsenek és lelkifurdalást ébresszenek benne a nagy dolgok miatt, melyeket végzett. Ezt a végső nagy kétségbeesést ő sem kerülhette el. A halálos óráján körülötte imbolygó sápadt statiszták helyett vajha állott volna ágyánál vigasztalóul délceg ifjúkorának valamelyik bajtársa — valaki, akinek helyén volt az esze, mint annak a Bossuetnek, aki hozzá intézett férfias tanításaiban így írt: »Ha egy király — úgy mond a nagy püspök — *kénytelen háborút viselni, derekasan*

viseli. Nem engedi népeit elpusztulni és olyan helyzetet teremtet, hogy tartós békét köthessen, miközben félelmet kelt erejével. Mikor saját dicsőségét gyarapítja, egyben a közjó gyarapításán is munkálkodik, mert a fejedelem dicsősége az egész Állam díszé és támasza. Ha a művészeteket és tudományokat ápolja, ezáltal nagy előnyöket szerez országának... Ha valamilyen nagy műbe fog, például *nagyszabású építkezésekbe* és más hasonló dolgokba, a közösség hasznának ezekkel történő előmozdításán kívül olyan fényt derít uralkodására, hogy vele a világ javára oly igen szükséges tiszteletet növeli a királyi fenség iránt. Úgy, hogy akármit tesz a fejedelem, állandóan szem előtt tarthatja *felebarátai javát és azt a szolgálatot, melyet Isten követel tőle...*»

Igen, Bossuet alakját idézzük ezekben a tragikus percekben, őt látjuk, amint haldokló ura fölé hajlik, hogy ezt mondja neki: »Sire, aludjék békében, jól szolgált a Istent és Franciaországot!«

Senki ezt az utolsó vigaszt nem hozta el neki. Egyedül halt meg, mindenkitől elhagyottan, csak néhány szolgájától körülvéve, mint uralkodása legválságosabb pillanataiban. Mégis, minden keserősége és szorongása dacára végig meg tudta őrizni lelkierőjét és mikor túlságosan nagyok lettek szenvedései, csak ezért könyörgött: »Oh Istenem, jöjj segítségemre, kérlek, siess segítségemre!« Hosszú halálküzdelem után, mely vasárnap, 1715 szeptember elsején ért véget, reggel negyed kilenc órakor elhunyt, egy zokszó panaszt sem ejtve kegyetlen elhagyatottsága miatt.

Maintenon asszony, bántalmazástól félve, már pénteken este eltávozott mellőle. Néhány nappal később írta Ursins hercegnőhöz ezeket az igaz, legalább is a halált illetőleg igaz és Massillon szájából a templomi szószékből szinte szóról-szóra megismételt szavakat: »Asszonyom, láttam a Király halálát: úgy halt meg, mint *szent és mint hős*«.

T A R T A L O M

ELSŐ RÉSZ :

<i>Az Isten-ajándékozta királyfi születése.</i>	Oldal
1. A királyi külső	7
2. »Cui non risere parentes«	26
3. Inasévek	43

MÁSODIK RÉSZ :

<i>Felébredés a szerelemre és dicsőségre.</i>	
1. Aki nem talált terített asztalt	57
2. A bíboros, vagy a modor és a politika iskolája ..	69
3. Mancini Mária, vagy a szerelem iskolája	90
4. A Király titka	III

HARMADIK RÉSZ :

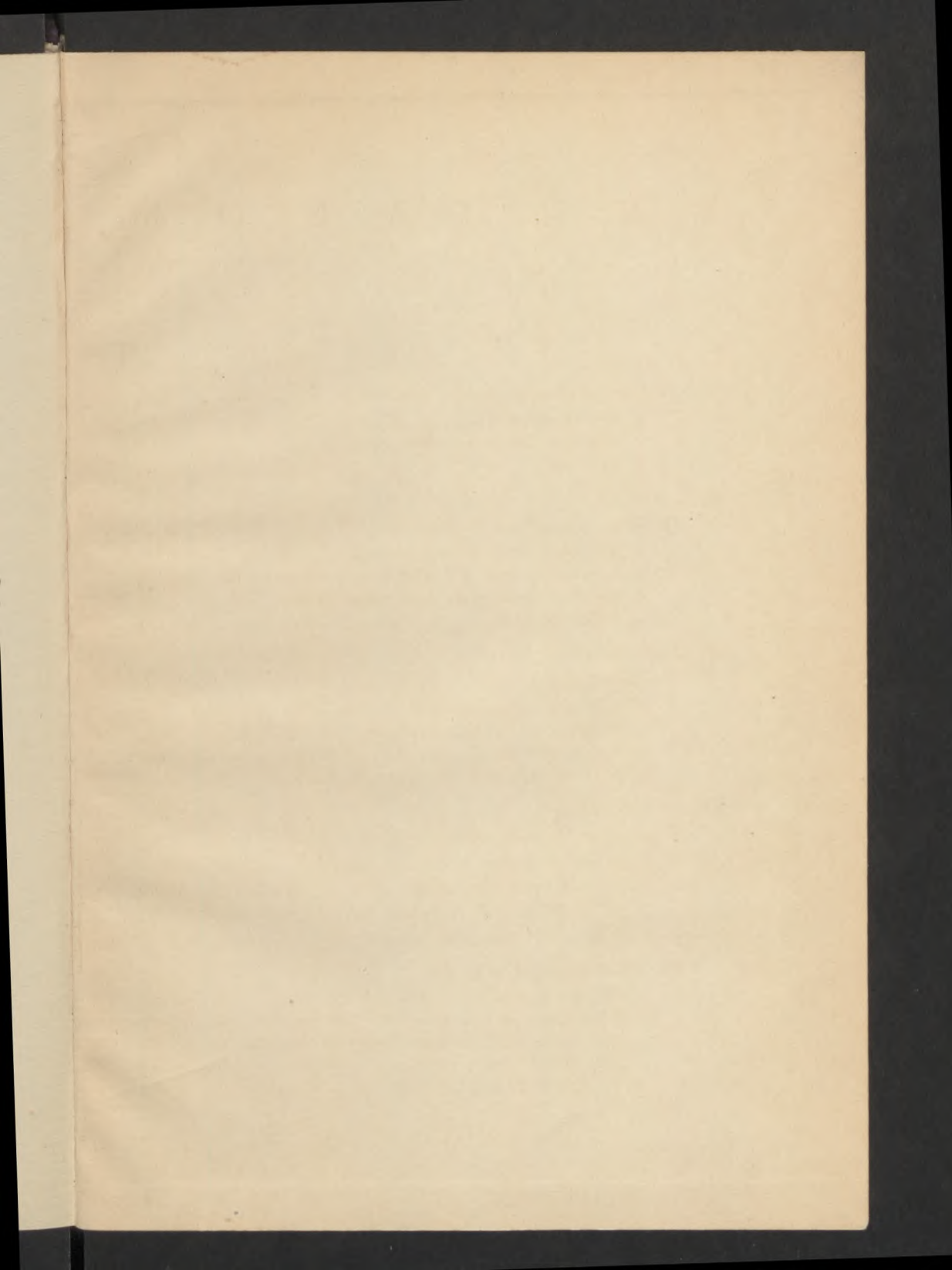
<i>A gyönyörűséges élet.</i>	
1. A királyi munkaterv	123
2. A modern élet megszervezése	134
3. A díszlettervező	149
4. A szerelem ünnepe	166

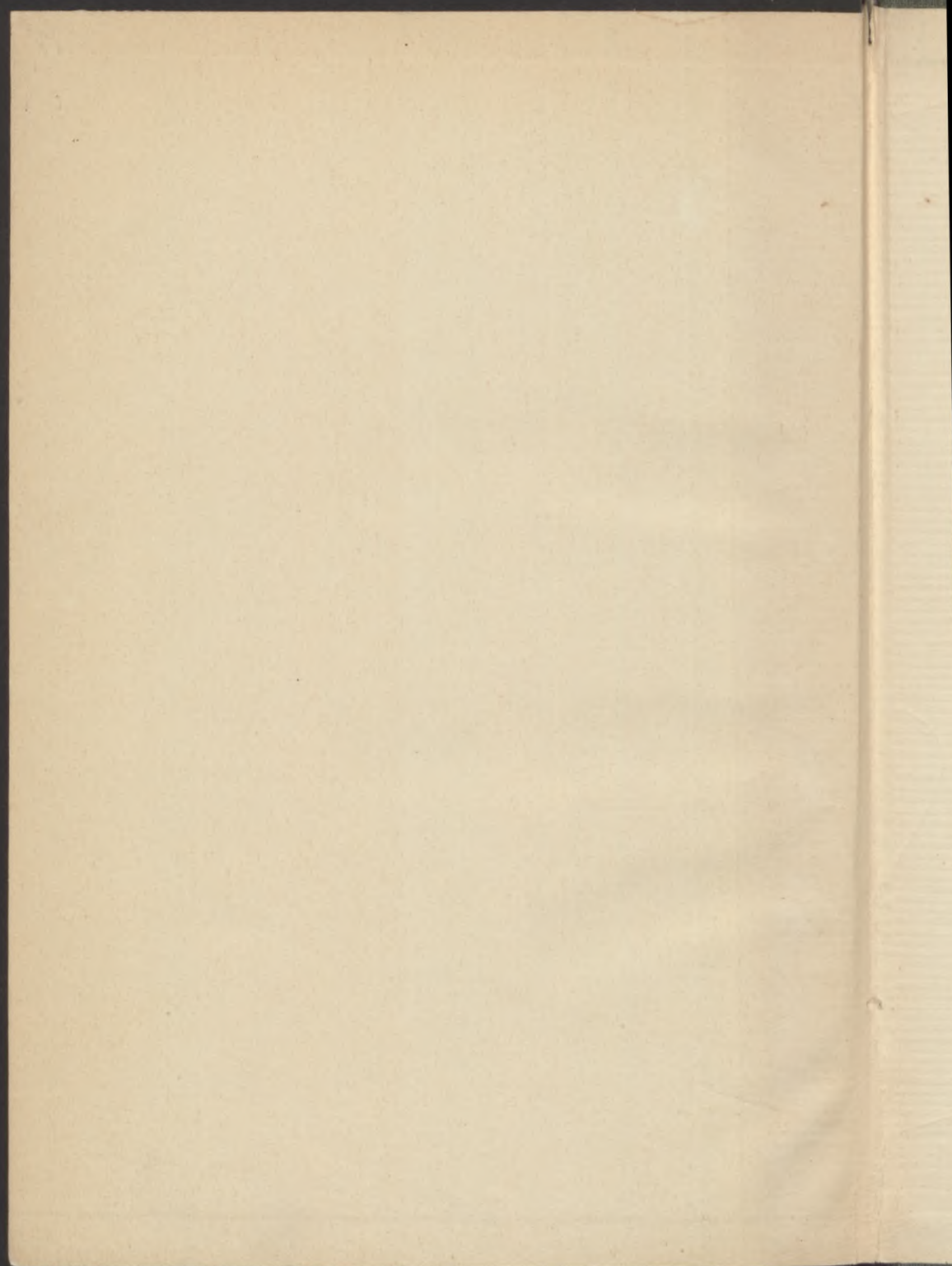
NEGYEDIK RÉSZ :

<i>A Sas és az Oroszlán között.</i>	
1. A francia bosszú	191
2. »Clausula Germanis Gallia«	209
3. A Király szerepe	235

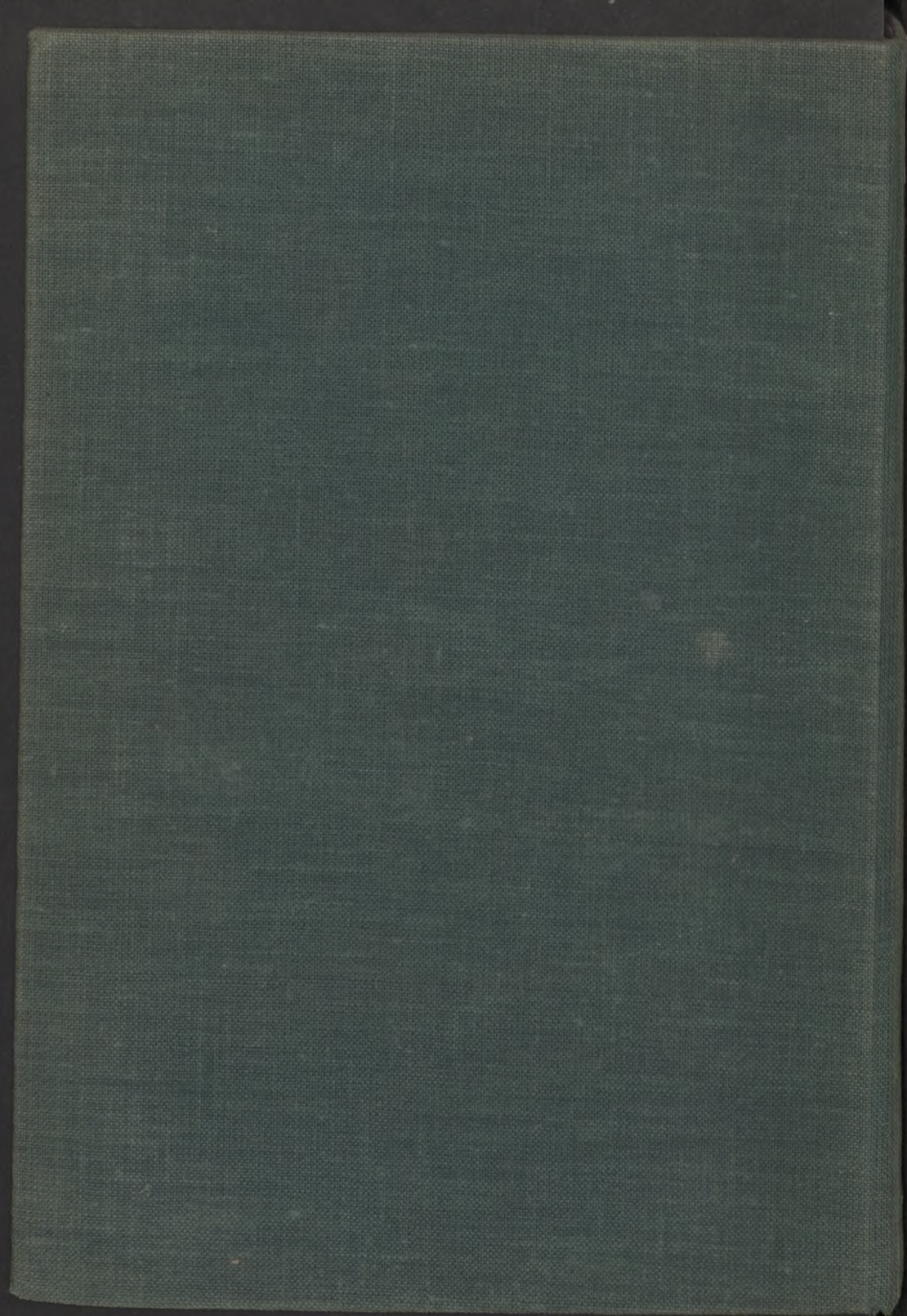
ÖTÖDIK RÉSZ :

<i>Aki Franciaországot vette nőül.</i>	
1. »Uraim, a Király !«	253
2. XIV. Lajos és a francia királyság elmélete	272
3. A modern Franciaország megszervezése	281
4. A Király és a szellemiség	293
5. A Legkeresztényebb Király	305

89.499^{OSZK}

LOUIS
BERTRAND

A
NAPKIRÁLY

